

సంస్కృత గ్రంథములు

— వైదిక గ్రంథములు. —

క్రమ 1-కి రు. అ.	
అమావాస్యార్యణము	0 2
అప స్తంబగృహ్యసూత్రములు	0 3
ఆంధ్ర ద్రావిడసంధ్యావందనము	0 3
ఋగ్వేదదేవతార్చన, బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	0 3
ఋగ్వేదపూర్వప్రయోగాదర్శము	2 8
ఋగ్వేదశాస్త్రప్రయోగము	0 6
ఋగ్వేదసంధ్యావందనము, సటీక	0 3
రిథిమంత్రములు, (ఆరాధ్యులది)	0 3
దేవతార్చన, చిన్ననైజా	0 2
పంచమాక్షములు, సస్వరము	0 3
పంచోపనిషత్తులు, తైత్తిరీయము సస్వరము	0 12
పంచోపనిషత్తులు, బ్రహ్మమేధము	0 6
పితృకర్మణము, చిన్ననైజా	0 2
బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	0 3
మహాన్యాయము, సస్వరము	0 12
ఘంటికప్రశ్నములు, సస్వరము	0 6
మంత్రప్రశ్నము, సటీక	0 2
తైత్తిరీయ ఆరణ్యకోపనిషత్తులు	
పితృమేధము, మంత్రపన్నములు	
సహా, సస్వరము	3 0
యజ్ఞోపవీతధారణ విధి	0 2
యజుర్వేదసంధ్యావందనభాష్యం	0 12
యజుర్వేదసంధ్యావందనము, సస్వరము	0 3
,, పురుషసూక్తక్రీడాక్షములు,	
ఆంధ్రటీకాసహితము	0 6
,, అధికమంత్రములు	0 12
యాజుషపూర్వప్రయోగచంద్రిక, సస్వరము	5 0
శ్రీవైష్ణవాహ్నికము	0 8

క్రమ 1-కి రు. అ.

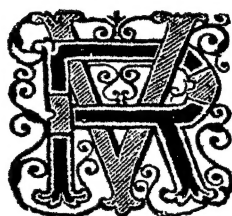
శ్రీవైష్ణవైష్ణవ సమాగము	0 6
దీప్తిము, సస్వరము	0 3
గుప్తాభ్యాసము, ఆంధ్రటీక	1 8
సత్సనారాయణస్తోత్రము	0 3
సూర్యనమస్కారము, చిన్ననైజా	0 2
స్తోత్రత్నాకరము, ప్రశ్నభాగం	0 12
,, స్తోత్రముభాగం	1 12
ప్రశంసాదామణి, సంస్కృతము	2 3
— బోధితగ్రంథములు —	
అష్టకపద్య, సామంతాక్షరము	0 4
అఱువపద్య(గీత)సంగ్రహము	
గము 1867—1927	10 0
ఆరూఢరత్నసిద్ధాంతము	0 12
కాలామృతము, మేలుప్రతి	3 0
కాతకచంద్రిక, సహితము	0 12
గౌళికాస్త్రము, సహితము	0 3
భట్టప్రశ్నము, ప్రశ్నాస్త్రము	0 4
జూర్జితసాస్త్రము, ఆంధ్రటీక	0 6
నక్షత్రచూడామణి చక్రము	0 3
పుష్పబంధము, సాధారణప్రతి	0 3
బృహద్యోగరత్నాకరం, వలసము	0 12
భృగుసూక్తములు	0 6
భావార్థచంద్రిక	1 0
కేరళప్రశ్నము, సామంతాక్షరము	0 3
మయి వస్తువు	0 4
లఘుతాపకము	1 4
వనమాల(పర్వపాణి)	0 4
వాస్తుసర్వస్వము	0 6
వృద్ధపారాశర్యము	1 0
సనత్కుమారగ్రహవాస్తవము	0 4
సనత్కుమారశల్మిషాస్త్రము	0 4
స్వప్నశాస్త్రము	0 3
సారావళి	3 8

శ్రీః

శ్రీమహాకవికాళిదాసప్రణీతం

కు మా ర స ం భ వ మ్

మల్లినాథకృత సంజీవినీసమేతమ్

చెన్నపుర్యమ్ :

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

ఇత్యేతైః, ప్రకటితం చ

1948.

All Rights Reserved.

PRINTED BY
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE VAVILLA PRESS
Madras.

శ్రీ రస్తు

కు మార నం భవే, న వ్యాఖ్యానే

ప్రథమ స్కంధః

శుక్లామ్బరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్,
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్ సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.

శ్లో. అస్తు్యత్తరస్యాం దిశి దేవతాత్తా హిమాలయోనామ నగాధిరాజః,
పూర్వాపరౌ వారినిధీ విగాహ్య స్థితః పృథివ్యా ఇవ మానదన్దః.1

వ్యాఖ్యాన పీఠికా

మాతాపితృభ్యాం జగతో నమో వామార్థజానయే,
సద్యో దక్షిణదృక్పాతసంకుచద్వాపదృష్టయే.
అన్తరాయతిమిరోపశాంతయే శాంతపావనమచిన్త్యవైభవమ్,
తం నరం వపుషి కుంభారం ముఖే మన్తమే కిమపి కున్దిలం మహాః.
శరణం శరవాణి శర్పదం తే చరణం వాణి చరాచరోపదీప్యమ్,
కరుణామస్మయైః కటాక్షపాతైః కరు మానుష్య కృతార్థసార్థవాహమ్.
ఇహస్వయముఖేనైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా,
నామూలం లిఖ్యతే కిచ్చిన్నానపేక్షితముచ్యతే.
భారతీ కాళిదాసస్య దుర్వాఖ్యా విమమూర్ఛితా,
ఏహ సంజీవినీ వ్యాఖ్యా తామద్యోజ్జీవయిష్యతి.

అవ. అథ తత్రభవాత్ కాళిదాసః కుమారసంభవాఖ్యం కావ్యం చికిర్షుః 'అః
ర్షమస్మిన్' యా వస్తునిర్దేశో వాసి తన్మఖమ్' ఇతి శాస్త్రాల్పావ్యాదౌ వక్ష్యమా
ణార్థానుగుణం వస్తు నిర్దిశతి.—

వ్యా. అస్తీతి. ఉత్తరస్యాం దిశి - అనేనాస్య దేవభూమిత్వం సూచ్యతే-దేవతా
అత్తా అధిష్టాతా యస్య శః - ఏలేనాస్య వక్ష్యమాణమేనకాపరిణయ సార్వతీజన
నాది చేతనవ్యవహారయోగ్యత్వసిద్ధిః సూచితా, హిమస్యాలయః స్థానమితి హిమా
లయః - హిమాలయో నామ హిమాలయ ఇతి ప్రసిద్ధః, అధిశో రాజాధిరాజః.
సూ. 'రాజాహస్పతిశ్చ' న గచ్ఛంతీతి నగా అచలాః-తేషాం అధిరాజో నగాధి
రాజోఽస్తి, కథం భూతః, పూర్వాపరౌ పూర్వపశ్చిమౌ - వారినిధీ సముద్రౌ, విగా
హ్య ప్రవిశ్య, అతఏవ పృథివ్యా భూమే ర్జానం హస్తాదినా పరిచ్ఛేదః, భావే బ్యుత్-
తస్య దణ్డః - యద్వా - మియతే ౭నేనేతి మానవ, కరణే బ్యుత్-న చాసౌ దణ్డశ్చ
న ఇవ స్థితః, ఆయామపరిచ్ఛేదకదణ్డ ఇవ స్థిత ఇత్యర్థః. పూర్వాపరసాగరాపగాహిత్వం
చాస్య హిమాలయస్యాస్త్రేవ, ఉత్తం చ బ్రహ్మాండపురాణే.-'కైలాసో హిమవాం
తైస్స దక్షిణే వర్షపర్వతౌ, పూర్వపశ్చిమగావేతావర్ణవాప్రదపశ్చతౌ.' అత్ర హిమా
లయస్యాభయ్యాభివ్యాప్తి సామ్యాన్తానదణ్డత్వే నోత్పేక్షణా దుత్పేక్షలజ్జాకారః.
'ప్రకృతేఽప్రకృతగుణక్రియాభిసంబంధాదప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావన ము
త్పేక్ష' ఇత్యుక్తానరసర్వస్వకారః. అస్తిక్ సర్వే ప్రాయేణ వృక్ష ముపజాతః -
క్వదిద్వివజ్రోపేన్ద్రవజ్రే చ - తల్లక్షణం కు.-'స్వాదిద్వివజ్రా యది తౌ జగౌగః
ఉపేన్ద్రవజ్రా జతజాస్తతోగౌ', 'అనస్తరోదీతలత్వభాజౌ పాదౌ యదీయాప్రపజా
యస్తాః.' ఇతి.

అవ. ఇతఃపరం షోడశభిశ్శ్లోకైర్విమూర్తిం వర్ణయతి. తత్ర నగాధిరాజత్వం
నిర్వోధుమాహ.-

యం సర్వశైలాః పరికల్ప్య వత్సం మేరౌ స్థితే దోగ్ధరి దోహదక్షే,
భాస్వనిరత్నానిమహాషధీశ్చ పృథూపదిష్టాం దుదుహార్ధరి త్రీమ్.2

వ్యా. యమితి. సర్వే చ తే శైలాశ్చ సర్వశైలాః 'పూర్వకాలైకసర్వజరత్ను
రాణి నివశేమలాస్సమానాధికరణే' నేతి సమాసః. యం హిమాలయం వత్సం పరికల్ప్య
విధాయ దోహదక్షే దోహనసమర్థే మేరౌ దోగ్ధరి స్థితే సతి, 'యస్య చ భావేన భావ
లక్షణమి'తి సప్తమీ, పృథూపదిష్టాం పృథునా వైశ్యేనోపదిష్టా మిదృశక్రయా ప్రద
ర్శితాం ధరిత్రీం గోరూపధరామితి శేషః.-'గౌర్భూత్వాతు వసుంధరే'తి విష్ణుపురాణాత్-
'అకథితం చే'తి కర్తవ్యం, భాస్వని చ భాస్వత్వశ్చ భాస్వని ద్యుతిమన్తి పీచధివిశేషణం
తైతత్, 'సపుంసకమసపుంసకేన' ఇత్యాదినా సపుంసకైకశేషః. రత్నాని మణిక్ జాతి
శ్రేష్ఠవస్తుని చ. ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణావసీ'తి విశ్వః. 'జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం
తద్రత్నమితి కథ్యతే' ఇతి యాదవః. మహాషధీశ్చ సంజీవినీ ప్రభృతీశ్చ క్షీరలేవ్యస పరి
ణతా ఇతి శేషః. 'తాః క్షీరపరిణామినీ'రితి విష్ణుపురాణాత్-దుదుహుః, 'దుహియాదీ'

త్యాదినా దుహేర్ద్వికర్తకత్వం. అత్ర ప్రయోజకత్వేఽపి శైలానాం-‘పంచభిర్నైః కర్తృణాం గ్రామం గ్రామణీ రితివత్ - తత్సమర్థాచరణాత్ కర్తృత్వేన వ్యవహేకః, దుహే స్వరితేత్వేఽప్యుక్తభిప్రాయవివక్షాయాం పరస్పైవసం. అత్రాథే ప్రమాణం.— శ్లో. ‘గౌర్యామిరచలా సుర్వే కర్తారోఽత్ర పయాంసి చ, ఓషధ్యైఽపి భాస్వన్వి రత్నాని వివిధాని చ, వత్సశ్చ హిమవానాసీద్దోగ్ధా మేరుర్వహగిరి రితి-ఏతేన వత్సస్య మాతుః ప్రేమాస్పదత్వాదస్య సారగ్రాహిత్యం గమ్యతే. తథా చాస్య నగస్య రత్నవిశేష భోక్తృత్వాన్నగాధిరాజత్వం యుక్తమితి భావః. అత్ర హిమవద్వర్ణనస్య ప్రకృతత్వా త్తద్గతౌషధిరత్నానాం ద్వయానామపి ప్రకృతత్వాత్తేషాం దోహనక్రియారూపసమాన ధర్మసంబంధాదౌషమ్యస్య గమ్యత్వాత్, కేవలప్రాకరణికవిషయస్తుల్యయోగితానామా లఙ్కారః. తదుక్తం—‘ప్రస్తుతానాం తథాఽస్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః, ఔషమ్యం గమ్యతే యత్ర సామతా తుల్యయోగి’ తేతి. న చాత్రరూపకపరిణామా ద్యలఙ్కారశఙ్కా కార్యా, తేషామారోషమూలత్వాత్, హిమహేమాచలాదిషు వత్స త్వదోగ్ధృత్వాదీనామాగమసిద్ధత్వేనానారోప్యమాణత్వాదితి.

అనస్తర్మప్రభవస్య యస్య హిమం న సాభాగ్యవిలోపి జాతమ్,
ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీన్దోః కిరణేష్వివాంకః 3

అవ. నను హిమాదిదోషమాదితస్య తస్య అత్యంతమనభిగమ్యత్వాచ్ఛిత్రిణ ఇవ సర్వమపి సాభాగ్యం విఫలమిత్యాశఙ్కాహ. —

వ్యా. అనస్తేతి. ప్రభవ్యస్తాదితి ప్రభవః-కారణం, అనన్తానామపరిమితానాం రత్నానాం శ్రేష్ఠవత్తానాం-ప్రభవస్య యస్య హిమాద్యేః హిమం కర్తృ సుభగస్యభావః సాభాగ్యం, ‘హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య’ చేత్యుభయపదవృద్ధిః. తద్విలుంపతీతి సాభాగ్యవిలోపి సౌందర్యవిఘాతం న జాతం నాభూత్. తథాహి - ఏకో దోషః గుణ సన్నిపాతే ఇన్దోః కిరణేష్వంక ఇవ నిమజ్జతి - అన్తర్లియత ఇత్యర్థః. నహి స్వల్పా దోషోఽమితగుణాభిభావక ఏవ కింతు కశ్చిదిన్దుకళంకాదివత్ గుణైరభిభూయతే, అన్యథా నను స్తర్మవస్తుహనిప్రసంగాదితి భావః. అత్రోపమానుప్రాణితోఽర్థాంతర న్యాసోఽలఙ్కారః. తల్లక్షణంతు.—‘శ్లేయస్సోఽర్థాంతరన్యాసో వస్తు ప్రస్తుత్య కించన, తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తునః’ ఇతి.

యశ్చాప్సరోవిభ్రమమన్దనానాం సంపాదయత్రీం శిఖరైర్భిభర్తి,
వలాహకచ్ఛేదవిభక్తరాగామకాలసన్ధ్యామివ ధాతుమత్తామ్. 4

వ్యా. యశ్చేతి. కించేతి చకారార్థః-యో హిమాద్యి-అపసరసాం నిభ్రమమన్ద నాని విలాసాలంకరణాని-అథవా విభ్రమో వివరీతన్యాసః. ని. ‘విభ్రమ స్త్వరయాఽ

కాశీ భూమిస్థానవివర్ణయే' ఇతి దశరూపకాత్. లేన మణ్డనాని లేమాం సంపాదయి
 త్రిం, వితథాతురాగదర్శనోఽపురసః సద్భ్యాభ్రమేణ ప్రసాధనాయ త్వరంత ఇతి
 భావః. తథాత్వే భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే. 'కర్తృకర్తృణాః కృ'తీతి కర్తృణి వృత్తి.
 వారీణాం వాహకాః వలాహకాః మేఘాః-పుషోదరాదిత్వాత్సానుః. లేమాం ఛేదేషు
 ఖణ్డేషు విభక్త్యః సంక్రమితో రాగో యయా తాం, ఏలేనాద్రేరభ్రంకషత్వం గమ్యతే.
 ఇదం విశేషణద్వయం సద్భాయామసి యోజ్యం, ధాతవః సిందూరగైరికాదయోఽస్య
 సంతీతి ధాతుమాన్, నిత్యయోగే మతున్ తస్య భావః ధాతుమత్తా తాం ధాతుయోగి
 త్వమితి సంబంధోఽపి వాచ్యాత్, 'సమానకృత్యధేషు సంబంధాభిధానం భావప్రత్యయే
 నే'తి వచనాత్, అటణియా నిత్యానువంశికధాతుమిత్యర్థః. అకాలసంధ్యామివ అని
 యతకాలప్రాప్తసంధ్యామివ శిఖరైశ్శృంగైః విభక్తి భక్తే. అత్ర సంధ్యాశబ్దస్య జాతి
 వాచిత్యాజ్ఞాత్యుత్పేక్షా.

ఆమేఖలం సజ్జురతాంఘ్రానాం ఛాయామధస్మానుగతాం నిషేవ్య,
 ఉద్వేజితా వృష్టిభిరాశ్రియస్తే శృంగాణి యస్యాతపవన్తి సిద్ధాః. 5

వ్యా. ఆమేఖలమితి. సిద్ధాః - అణిమాదిసిద్ధాః దేవయోనివిశేషాశ్చ. ని. 'పితౄణాం
 గుహ్యకస్సిద్ధో భూతోఽమీ దేవయోనయః' ఇత్యమరః. ఆమేఖలాభ్య ఆమేఖలం
 సితంబదర్శంతం. ని. 'మేఖలా ఖడ్గబంధే స్వాత్కాంచీతైలనితంబయో'రితి విశ్వః. 'అక్ష
 ర్యాదాభివిధ్యో'రిత్యవ్యయాభావః. సంచరతాం ఘ్రానాం మేఘానామధస్మానునాని
 మేఘమండలాదధస్తటాని గతాం ప్రాప్తాం 'ద్వితీయాశ్రితాతీతపతితగతాత్వస్తప్రాప్తా
 వస్తైః' ఇతి సమాసః. ఛాయామనాతపం. ని. 'ఛాయా సూర్యప్రియా కాంతిః ప్రతి
 బింబమనాతపః' నిషేవ్య వృష్టిభిః ఉద్వేజితాః క్షేజితాస్సంతః. ని. 'ఉద్వేగః స్తిమితే
 క్షేజే భయే మంధరగామి'నీతి శబ్దార్థః. యస్య హిమాద్రేః ఆతపవంతి సాతపాని శృం
 గాణి ఆశ్రయంతే ఆశ్రిత్య స్థితా ఇత్యర్థః, అతిమేఘమండలమస్యాన్నత్యమితి భావః.

పదం తుషార సుతిథాతరక్తం యస్మిన్నదృష్టాఽపి హతద్విపానాం,
 విదన్తి మార్గం సఖరన్ధ్రము కైర్నుక్షాఫితైః కేసరిణాం కిరాతాః. 6

వ్యా. పదమితి. యస్మిన్ హిమాద్రే కిరాతాస్తుషార సుతిథిః హిమనివ్యంతుః
 ధాతం త్పాలితం రక్తం శోణితం యస్య తత్తథోక్తం, అతోద్గ్రహమితి భావః. హతా
 ద్విపాగతా యైస్తేషాం హతద్విపానాం, కేసరిణాం సింహానాం పదం పాదప్రక్షేపస్థాన
 మదృష్టాఽపి సఖరంతుః సఖిప్రోణిభిర్నుక్షైః ముక్తాఫలైః మార్గం విదంతి జానంతి, అత్ర
 వ్యాధాః సింహఘాతినో గజేంద్రాశ్చ ముక్తాకరా ఇతి భావః. 'కరింద్రజీమాతపరాహ
 శంఖమత్స్యాఽహి శుక్త్యుద్భవవేణుజాని, ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే లేమాం తు
 శుక్త్యుద్భవమేవ భూ'రితి.

న్యస్తాక్షరా ధాతురనేన యత్ర భూర్జత్వచః కుజ్జరబిద్ధశోణాః,
వ్రజన్తి విద్యాధరసుద్ధరీణామనజ్జలేఖక్రియయోపయోగమ్, 7

వ్యా. న్యస్తాక్షరేతి. యత్ర హిమాదౌ ధాతురనేన సిందూరాదిద్రవేణ. ని. 'శృం
గారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః' ఇత్యమరః. న్యస్తాక్షరాః లిఖితపర్యాః. అత
ఏవ కుంజరస్య యే బిందవః కాయే వయోవిశేషభావినః-పద్మ కాఘ్వాః. ని. 'పద్మకం బిందు
జాలక' మిత్యమరః. త ఇవ శోణా రక్తవర్ణాః, లిఖితభాగేష్వితి శేషః. భూర్జత్వచో భూర్జ
వత్ప్రవల్గూని. ని. 'భూర్జవత్ప్రే' భుజో భూర్జో మృదుత్వక్ష్పర్తికా ఆపీ'తి యాదవః,
విద్యాధరసుందరీణాం లిఖ్యంతే యేషు తే లేఖాః పత్రికాః - అనంగస్య లేఖాః
లేహం క్రియయా కామవ్యంజకలేఖకరణేనేత్యర్థః. ఉపయోగం ఉపకారం వ్రజంతి,
దివ్యాంగనావిహారయోగ్యోఽయం శైల ఇతి భావః.

యః పూరయత్ కీచకరస్థభాగాత్ దరీముఖోత్థేన సమీరణేన,
ఉద్గాస్యతామిచ్ఛతి కిన్నరాణాం తానప్రదాయిత్యమివోపగన్తుమ్.

వ్యా. యఇతి. యో హిమాద్రిః-దరీగుహ - వైవ ముఖం తస్మాదుత్థేనోత్పన్నేన,
'అత్యోచనరే' ఇతి కప్రత్యయః. సమీరణేన వాయునా కీచకా వేణువిశేషాః. ని.
'వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతాః' ఇత్యమరః. లేహం రంధ్రభాగాత్
భిద్రప్రదేశాత్ పూరయత్ ధమత్ వాంశికోఽపి వంశరంధ్రాణి ముఖమారుతేన పూర
యతీతి ప్రసిద్ధిః, ఉద్గాస్యతాం దేవయోనిత్వా దుచ్చైర్గంధారగ్రామేణ గానం కరిష్య
తాం, ఉక్తంచనారదేన. - 'పక్షమధ్యమనామానౌ గ్రామా గాయంతి మానవాః, నతు
గాంధారనామానం స లభ్యో దేవయోనిభి'రితి. కిన్నరాణాం దేవగాయకానాం తాన
ప్రదాయిత్యం, తానోనామ స్వరాంతరప్రవర్తతో రాగస్థితిప్రవృత్త్యాదిహేతు రంకా
పరనామా వంశవాద్యసాధ్యః ప్రధానభూతః స్వరవిశేషః. వి. 'తానస్తంశస్వరో
మతః' ఇత్యభినవగుప్తః. 'గాతా యంయం స్వరం గచ్ఛేత్తం తం వంశేన తానయే' దితి
భరతః. తత్ప్రదానశీలత్వం = తానప్రదాయిత్యం - వాంశికత్వముపగంతు మిచ్ఛతివేత్త్యు
త్పేక్షా. సా చ దరీముఖోత్థేనేత్యేకదేశవివర్తిరూపకోడ్బీతా, ముఖసాధ్యత్వాత్తాన
ప్రదాయిత్యస్య, యత్రావయవరూపణాదవయవిరూపణం గమ్యతే తదేశదేశవివర్తిరూపకం
గమ్యతే చాత్రావయవినః పుంసోరూపణం యచ్ఛబ్దినిర్దిష్టే హిమారావిత్యలం బహునా.

కహోలః జ్ఞానః కరిభిర్వినేతుం విఘ్నట్టితానాం సరళద్రుమాణామ్,

యత్ర సుతక్షీరతయా ప్రసూతస్సానూని గన్ధస్సరభీశోతి. 9

వ్యా. కహోలేతి. యత్ర హిమాదౌ కరిభిః గజైః కహోలకం దూర్గం డన్ధలకం దూతీ
ర్వివేతుం అపనేతుం విఘ్నట్టితానాం ఘ్నీ తానాం సరళద్రుమాణాం సంబంధీని సుతాని
కరికహోలఘ్నదృణాల్ శరీరాణి ఊరాణి యేషాం లేహం భావస్తత్రా తయా హేతునా

ప్రసూత ఉత్పన్నో గంధస్సానూని సురభీకరోతి, ఏలేనాస్య గజాకరత్వం గమ్యతే. తథాచ గజాయుర్వేదే.—‘హిమవద్వింధ్యమలయా గజానాం ప్రభవా నగాః’ ఇతి.

వనేచరాణాం వనితాసఖానాం దరిగృహాత్సజ్జనిష క్తభాసః,

భవన్తి యత్రైషధయో రజన్యామతైలపూరాస్సురతప్రదీపాః. 10

వ్యా. వనేచరాణామితి. యత్ర హిమాద్రౌ రజన్యాం దర్శ్యః కందరా ఏవ గృహః లేహముత్సంగేషు అభ్యంతరేషు నిషక్తాస్సంక్రాంతా భాసో యానాం తా ఓషధయః తృణజ్యోతింషి, వి. ‘అగ్నివోషధీషు చ లేజో నిధాయ రవిరస్తం యాతీ’ త్యాగమః వనితానాం సఖాయో వనితాసఖాః. సూ. ‘రాజాహస్యభిభృష్త్వే’ లేహం రమమాణానామిత్యర్థః. వనే చరంతీలి వనేచరాః కిరాతాః, ‘చరేష్టః’ ఇతి టప్రత్యయః. ‘తత్పురుషేత్యుపహుళ’ మిత్యలుక్. లేహం వనేచరాణాం అతైలపూరాః - అనపేక్షితైలసేకా ఇత్యర్థః. సురలే సురతకర్తృణి ప్రదీపా, భవన్తి- అత్రైషధీష్వరోఽప్య మాణస్య ప్రదీపత్వస్య ప్రకృతసురతోపయోగిత్యాత్మరిణామాలంకారః. తదుక్తమ్.— ‘ఆరోఽప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగి లేవరిణామః’ ఇతి. తథా ప్రదీపకారణతైలపూరణ నిషేధాదకారణకార్యోత్పత్తిలక్షణా విభావనా చేత్యభయోన్యసృష్టిః.

ఉద్వేజయత్సజ్జులిపార్ణి భాగాః మార్గే శిలీభూతహిమేఽపి యత్ర,

నదుర్వహశ్రోణిపయోధరాన్తా భిష్టన్తి మన్దాం గతిమశ్వముఖ్యః. 11

వ్యా. ఉద్వేజయంతీతి. యత్ర హిమాద్రౌ శిలీభూతం ఘనీభూతం హిమం యత్ర తస్మిన్ అతవిసాంగళీనాం పార్ణీ నాంచ భాగాః మార్గేః ఉద్వేజయత్సజ్జులితై త్యాత్ జ్ఞేయత్వపి మార్గే, శ్రోణియశ్చ పయోధరాశ్చ శ్రోణిపయోధరం, ప్రాజ్యంగత్వా దేకపద్మావః. దుర్వహేణ దుర్గరేణ శ్రోణిపయోధరేణారాః పీడితాః, అజూర్వాదృచ్చలేః క్షః, ‘ఉపసర్గా దృతిధాతా’ విలి వృద్ధిః. అత్వానాం ముఖానీవ ముఖాని యానాం తాః అశ్వముఖ్యః కిన్నరస్త్రీయః ఉష్ణముఖవత్ప్రమాసః. ని. ‘స్యాల్కిన్నరః కిం పురుష స్తురంగవదనో మయః’ ఇత్యమరః. మందాం మన్థరాంగతిం నభిందంతి నత్యజం తీత్యర్థః. పాదపీడాకరేఽవ్యతిభారభంగురకరీరతయా న శీఘ్రం గంతుం శక్యత ఇతి భావః.

దివాకరాద్రక్షతి యో గుహాసు లీనం దివాభీతమివాన్ధకారమ్.

తుద్రేఽపి సూసం శరణం ప్రపన్నే సుమత్వ ముచ్చైశ్చిరసాం సతీవ.

వ్యా. దివాకరాదితి. యో హిమాద్రిః దివా దివసే భీతం భయోవిప్లమివ, ఉలూకమివేతి చ ధ్వనిః - గుహాసు లీనం అన్ధకారం ధ్వాన్తం దివా దినం కరోతీతి దివాకరః తస్మాద్దివాకరాత్ ‘దివా విభానికా ప్రభా భాస్కరాన్తా...’ ఇత్యాదినా టప్రత్యయః. ‘శీత్రాక్షానాం భయహేతు రిత్యపాదానత్యాత్మంచమీ రక్షతి త్రాయతే, నను తుద్రే

సంరక్షణమనర్హమిత్యాశక్త్యాహ - తుద్ర ఇతి. ఉత్తైః శిరసాం ఉన్నతానాం శరణం ప్రవన్నే శరణాగతే తుద్రే నీచేఽపి, సతి సజ్జన ఇవ నూనం కుమత్వం మమాయమిత్యభిమానః, అస్తీతి శేషః - మమకర్తృత్వప్రత్యయః. అథాస్తరస్యాసోఽలంకారః.

లాజ్జాలవిక్షేపవిసర్పితోభైరితస్తతశ్చన్రపరిచిగౌరః,

యస్యాస్థిర్థయ్యుక్తం గిరిరాజశబ్దం కుర్వన్తి వాలవ్యజనైశ్చమర్యః, 13

వ్యా. లాజ్జాలేతి. చమర్యో మృగీవిశేషః-ఇతస్తతోలాజ్జాలాలని వాలభయః. సి. 'పువోఽస్త్రీ లామలాజ్జాలే వాలహస్తశ్చ వాలభి' రిత్యమర్యః. లేహం విక్షేప్తైర్విధూసతైః విసర్పిణ్యో విసృమరాః శోభాః కాస్తయో యేహం తైః-చన్రపరిచిభిరివ గౌతైశ్చుతైః, సి. 'గౌరః కరీరే సిద్ధార్థే శుక్లేపీతేఽరుణేఽపి చ'తి యాదవః. 'ఉపమానాని సామాన్యవచనై'రితి సమాసః. వాలవ్యజనైశ్చమర్యైర్వస్య హిమద్రేర్గిరిరాజశబ్దం గిరిరాజ ఇతిసంజ్ఞామర్థయ్యుక్తం అభిధేయవస్తం కుర్వన్తి, రాజానో హి భక్త్రచామరాదిచిహ్నితా ఇతి భావః.

యత్రాంశుకాక్షేపలజ్జితానాం యదృచ్ఛయా కింపునషాడ్గనానామ్,
దరిగృహద్వారవిలమ్బిభిమ్బాస్తిరస్మరిణ్యో జలదా భవన్తి. 14

వ్యా. యత్రేతి. యత్ర హిమద్రే అంశుకాక్షేపేణ వస్త్రాపహరణేన విలజ్జితానాం కింపునషాడ్గనానాం కిన్నరస్త్రీణాం యదృచ్ఛయా దైవగత్యా దరిగృహద్వారేషు విలంబిభిమ్బా లమ్పమానమండలా జలదాస్తిరస్మరిణ్యో జవనికా భవన్తి. సి. 'ప్రతిసీరా జవనికా స్యాత్తిరస్మరిణీ చ సా' ఇత్యమర్యః. 'తిరసోఽన్యతరస్యా' మితి సత్వం, ఆత్ర జలదేష్వరోఽప్యమాణస్య తిరస్మరిణీత్వస్య ప్రకృతోపయోగిత్యాత్పరిణామాలంకారః.

భాగీరథీనిర్ధరశీకరాణాం వోధా ముహుః కంపితదేవదారుః,

యద్వాయురన్విష్టక్తుగైః కిరాతైరానేవ్యతే భిన్నశిఖణ్ణిబర్హః. 15

వ్యా. భాగీరథీతి. భాగీరథీనిర్ధరశీకరాణాం గజ్జాప్రవాహంభోకణానాం, కర్ణణి చక్రీ, వోధాప్రావళి, వహేస్తృచ్, ముహుః పునఃపునః సద్యోవా. సి. 'పానః పున్యే భృశాక్లే చ సద్యోవాన్యాస్తుపహుఃపద' మితివైజయన్తీ. కమ్మితాదేవదారో యేన స తథోక్తః, భిన్నాని విక్లేషితాని శిఖండికాం బర్హణి గతిలాఘవార్థం కిరాతకటిబద్ధాని యేన స తథోక్తః క్రమాద్విశేషణ్యత్రయేణ వైత్యసారభ్యూహంద్యమ్యక్తాసి, యస్య హిమద్రేర్యాయురన్విష్టక్తుగైర్వాగైశ్చుక్తైశ్చాన్తైరితి భావః. సి. 'అన్విష్టం మార్గితం మృగిత' మిత్యమర్యః. కిరాతైరానేవ్యతే.

సప్తర్షిహస్తావచితావశేషాణ్యథో వివస్వాక్ పరిసర్తమానః,

పద్మాని యస్యాగ్రసరోరుహాణిప్రబోధయత్సూర్యధ్వముఖైర్నయూతైః.

వ్యా. సప్తస్థితి. — సప్త చ లే ఋషయశ్చ సప్తర్షయః, 'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞా యామ్' ఇతి సమాసః. లేషాం హ సై రపచితేభ్యో లానేభ్యః-అవశేషాణ్యవశిష్టాని. ని. 'కేహే ప్రధానే సంతాపే త్రివిన్యత్రోపయుజ్యతే' ఇతి కేశవః. కర్తవ్యత్వాత్ త్వయః అనేన పద్ధానాం సాఫల్యం సూచితం, యస్య హిమాద్రేః రోహంతీతి రుహణి, 'ఇగుపథజ్ఞా ప్రీతిః కః' ఇతి కప్రత్యయః. అగ్ర ఉగరి యాని సరాంసి లేషు రుహణి పద్ధాని అభిః పరివర్తమానో భ్రమన్ వివస్వాన్ సూర్యః ఊర్ధ్వముత్తైర్తయూతైః, ప్రబోధయతి వికాసయతి న కదాచిదనోముఖైః, అతిమార్తాండమండలత్వాదగ్రభూ మిరితి భావః. సప్తర్షిమండలం ద్రువాదపూర్వార్ధ్యమితి జ్యోతిషికాః. ఆతప్తేమామగ్ర సరోరుహభాగీత్వం యుక్తమ్.

యజ్ఞాజ్ఞయోనిత్వమవేత్స్య యస్య సారం ధరిత్రీధరణక్షమం చ,
ప్రజాపతిః కల్పితయజ్ఞభాగం శైలాధిపత్యం స్వయమన్వతిష్ఠత్. 17

వ్యా. యజ్ఞాంగేతి. — యస్య హిమాద్రేర్భుజ్ఞాంగానాం యజ్ఞసాధనానాం సోమ లతాదీనాం యోనిః ప్రథమః తస్య భావస్తత్త్వం, ఉక్తం చ విష్ణుపురాణే. 'యజ్ఞాం గార్థం మయా సృష్టో హిమవాసవలేశ్వరః' ఇతి, ధరిత్రీధరణక్షమం భూభారధరణ యోగ్యం సారం బలం చ. ని. 'సారో బలే స్థిరాంశే వేత్స్యమరః. అవేత్స్య జ్ఞాత్వా ప్రజాపతిః బ్రహ్మ స్వయమేవకల్పితో న్యవస్థాపితో యజ్ఞభాగో యస్మిం ప్రక్షణోక్తం. వి. 'సోమస్య రాజ్ఞః కురంగ ఇన్ద్రోః శృణో, సింధోభింశుమారో హిమవతోహస్తీ ఇతి' శ్రుతేరితిభావః. శైలానా మాధిపత్యం అధిపతిత్వం. 'చక్రంతపురోహితాదిభ్యోయగిరి యక్ష్మిత్యయః, అన్వతిష్ఠత్ దదాతి శ్లేశ్వర్థః. ఉక్తంచ బ్రహ్మపురాణే - 'శైలానాం హిమవత్తం చ నదీనాం చైవ సాగరం, గర్భర్వాణామధిపతిం చక్రే చిత్రధం విధిరితి.

అవ. సమృతి కథాం ప్రస్తాతి —

స మానసీం మేరుసఖః విద్యూతాం కన్యాం కులస్య స్థితయే స్థితిజ్ఞః,
మేనాం మునీనామపి మానసీ యామాత్మాసురూపాంవిధినోపయేమే.

వ్యా. స ఇతి. — మేరోస్సఖా మేరుసఖః బంధుసంవన్య ఇతి భావః. స్థితిజ్ఞః మర్యాదాభిజ్ఞః. ని. 'అస్థితిః స్థితిర్జ్ఞేయా స్థితిః కర్తవ్యవద్ధతి, స్థితిః స్థానమపిప్రీతం వ్యవస్థాపి స్థితిర్తతా, రచనా స్థిరతా చాపి మర్యాదాపి స్థితిర్తతా.' శ్రుతసంపత్తిరనేన సూచ్యతే - స హిమవాక్ విశ్వజ్ఞాం మానసీం మనస్సుజ్ఞుల్బజన్యాం మునీనామపి మానసీయాం యోగబ్రహ్మవాదిభ్యాం పూజ్యామిత్యర్థః. ఉక్తంచ విష్ణుపురాణే - 'లేభ్య శ్శుభాస్సదం జక్షే మేనకా హరిణీ తథా, లే ఉభే బ్రహ్మవాదిన్యో యోగిన్యో చాపుర్యే ద్విజేతి. ఆత్మాసురూపాం కులీలసౌందర్యాదిభిః సద్భికిం, మేనాం మేనకాదేవీతి నామవతీం కన్యాం కులస్య స్థితయే ప్రతిష్ఠాయై విధినా యథాకాస్త్రేణ ఉపయేమే పరి చీతక. 'ఉపాద్యమస్సుకరణే' ఇత్యాత్మనేపదం. 'లేషాం తు మానసీ కన్యా మేనా నామ మనోగిరీ, పత్నీ హిమవతో యస్యాః పుత్రో మైనక ఉచ్యతే' ఇతి బ్రహ్మజ్ఞే.

కాలక్రమేణాథ తయోః ప్రవృత్తే స్వరూపయోగ్యే సురతప్రసక్తే,
మనోహరంయకావసముద్వహన్త్యా గర్భోఽభవద్భూధరరాజపత్న్యైః.

వ్యా. కాలక్రమేణేతి. అథ కాలక్రమేణ గచ్ఛతా కాలేనేత్యర్థః. తయోః
మేనకాహిమవతీః, స్వరూపయోగ్యే సాష్టర్యానుగుణే - యద్వా - రూప్యతే నిశ్చి
యలేఽనేనేతి రూపం జ్ఞానం - తద్యోగ్యే కాస్త్రాచసారిణీత్యర్థః. సురతప్రసక్తే సురత
కర్తృణి, ప్రవృత్తే సతి, మనోహరం యకావసముద్వహన్త్యాః భూధరరాజపత్న్యైః
మేనకాయాః గర్భోఽభవత్.

అసూత సా నాగవధూపభోగ్యం మైనాకమమౌనిభిబద్ధసఖ్యమ్,
వృద్ధేఽపి పక్షచ్ఛిది వృత్తశత్రావవేదనాజ్ఞం కులిశక్షతానామ్. 20

వ్యా. అసూలేతి.—సా మేనా, నాగవధూపభోగ్యమ్ నాగకన్యాసరిణీతార
నిత్యర్థః. అమౌనిభినా బద్ధసఖ్యం సమాదృశ్యతమైత్రికమ్, సఖ్యములం సూచయతి-
పక్షచ్ఛిది పక్షచ్ఛేదం 'సత్సూన్యైష -' ఇత్యాదినా క్షిప్యత్యయః, పృతశ్చే,
వృద్ధేః కుపితే సత్సవి, కులిశక్షతానాం వజ్రప్రహారాణామ్ సంబద్ధసామాన్యే వక్త్రీ.
జానాతీతి జ్ఞః 'ఇగువధజ్ఞా' ఇతి కప్రత్యయః. అవేదనానాం జ్ఞః - అథవా -
వేదనాం జానాతీతి వేదనాజ్ఞః, 'అతీ'ఽనువసగ్నే కః' ఇతి కప్రత్యయః. 'ఉపపద
మతిజ్ఞే' ఇతి సమాసః - స న భవతీత్యవేదనాజ్ఞః - తం కులిశక్షతవేదనాసఖిజ్ఞ
మిత్యర్థః. సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః. పక్షచ్ఛేదోద్వేషక క్రాత్ త్రాణాయ
శరణాగమనమనయోః సఖ్యములమితి భావః, మైనాకం పుత్రమసూత. సర్వ
వర్తకపక్షచ్ఛేదేఽన్యయమచ్ఛిన్నపక్ష ఏవేతి మైనాకసోత్పత్త్యర్థః - తాదృక్పృక్త
సత్త్వం హిమాద్రోతి సార్థకం మైనాకస్య వర్ణనమ్ - 'ఏతా న జ్ఞాయతే యస్యాః
భ్రాతృ యః న విద్యతే, నోపయచ్ఛేత్తు తాం కన్యాం ధర్మలావధాయాత్ సుఖీః.'
ఇత్యుభాత్పృకకన్యాసరిణీయసిషేథాత్ - ప్రకృలే పార్వతి భ్రాతృమత్యేవేతి సూచ
నార్థం మైనాకవర్ణనమితి తాత్పర్యార్థః.

అథావమూనేన పితుః ప్రయుక్తా దక్షస్య కన్యా భవపూర్వపత్నీ,
సతీ సతీ యోగవిసృష్టదేహ తాం జన్మనేత్రైలవధూం ప్రవేదే.

వ్యా. అథేతి.—అథ మైనాకజననానంతరం, దక్షస్య ప్రజాపతేః, కన్యా,
భవస్య హరస్య, పూర్వపత్నీ పూర్వభార్యా, సతీ పతివ్రతా.సి. 'సతీ సాక్షీ పతివ్రతా'
ఇత్యమరః. సతీ నామ దేవీ పితృర్దక్షస్య కర్తరి వక్త్రీ, అవమూనేన స్వభర్తృవజ్ఞయా,
ప్రయుక్తా ప్రేరితా, యోగేన యోగమాన్యేన, విసృష్టదేహ క్షృత్తదేహ సతీ, జన్మనే
పునరుద్భవాయ, తాం త్రైలవధూం మేనకం, ప్రవేదే. అత్ర పురా కిల సతీదేవీ
దక్షాధ్యకే తక్రొతాం స్వభర్తృవజ్ఞా మనహమానా పితరం ప్రసూం చోపేక్ష్య మ
తక్రొత్వకార్యం త్యజ్ఞామాత్రేవ కరిష్యతీతి సిద్ధార్థ దేవకార్యాణి సాధయతుం చ
యోగాగ్నినా స్వకరిరం ధవాపేతి పురావృత్తకథా ఽనుసంధేయా.

సా భూధరాణామధివేన తస్యాం సమాధిమత్యాముదపాది భవ్యా,
సమ్యక్ప్రయోగాదపరిక్షతాయాంసీతావివోత్సాహగుణేన సంపత్.

వ్యా. సేలి.—భవ్యా కల్యాణీ, సా సతీ, భూధరాణామధివేన హిమవతా,
సమాధిమత్యాం నియమవత్యాం-సమాధిః సంతత్యర్థం నియమవిశేషః-తద్యుత్తాయాం,
తస్యాం మేనకాయాం, సమ్యక్ప్రయోగాత్ సాధ్వాచరణాద్ధేతోరపరిక్షతాయా
మభ్రష్టాయాం సీతాపుత్సాహగుణేనోత్సాహశక్త్యా కర్తా - సంపదివ, ఉదపాద్యుత్పా
దితా. ఉత్పద్యతేర్జ్యస్తాత్ కర్తరి లుక్. 'చిన్ భావకర్తణోః' ఇతి చిన్ప్రిత్యయః
'చిణోలుక్' ఇతి తస్య లుక్.

ప్రసన్నదిక్పాంసువివిక్తవాతం శంఖస్యనానస్తరపుష్పవృష్టి,

శరీరిణాం స్థావరజంగమానాం సుఖాయ తజ్జన్మదినం బభూవ. 23

వ్యా. ప్రసన్నేలి.—ప్రసన్నా నిర్మలా దిశో యస్మిన్స్తత్ప్రసన్నదిక్, పాంసు
వివిక్తారజోరహితా - వాతా యస్మిన్స్తత్ తథోక్తమ్, శంఖస్య స్వనాత్ స్వనస్య
వాఽనస్తరం పుష్పవృష్టిర్మస్మిన్స్తత్ తథోక్తమ్, తస్యాః పార్వత్యాః జన్మదినమ్,
స్థితిశీలాః స్థావరాః - శైలవృక్షాదయః * 'స్థేశభాసపికసో వరచ' ఇతి వరచృత్య
యః * జగ్గమ్యున్తే భృశం గచ్ఛంతి జగ్గమాః - దేవతిర్మత్తమహ్యదయః - స్థావరాశ్చ
జగ్గమాశ్చ తేహం ద్వయోనామపి శరీరిణాం - సుఖాయానందాయ బభూవ.

తయా దుహిత్రా సుతరాం చకానే సుధరత్ప్రభామండలయా సచిత్రీ,

విదూరభూమిర్నవమేఘశబ్దాదుద్భిన్నయా రత్నశలాకయేవ. 24

వా. తమేలి.—సుధరత్నలయః - ప్రభామణ్డలం యస్యాః తయా, దుహిత్రా,
సచిత్రీ జనయిత్రీ 'స్వరతి సూతి సూయతి ధూళాదితో' వా' ఇతి డాగమః. విదూర
స్యాదేః ప్రాంతభూమిర్విదూరభూమిః. వి. 'అవిదూరే విదూరస్య గిరేరుత్తుక్లరోధనః,
కాకతాలీయసీమాన్తే మణీనామూళరో భవేత్.' ఇతి బుద్ధః, నవమేఘశబ్దాదుద్భిన్న
యా, రత్నశలాకయా రత్నాఙ్గురేణేవ, సుతరాం, చకానే రరాజ.

దినే దినే సా పరివర్ధమానా లభోదయా చాంద్రమసీన లేఖా,

పుషోషలావణ్యమయాస్విశేషాజ్జ్యోత్స్నాస్తరాణీవకలాస్తరాణి.

వ్యా. దిన ఇతి.—లబ్ధ ఉదయో యయా సా లభోదయా - ఉత్పన్నేత్యర్థః.
అఘృదితేత్యన్యత్ర, దినేదినే ప్రతిదినం. 'నిత్యవీపుయోః' ఇతి వీప్సాయాం ద్వీరుక్తిః.
పరివర్ధమానా - ఉభయత్ర సమానమేతత్, సా బాలా, చంద్రమన ఇయం చాంద్రమసీ
లేఖేవ, లావణ్యం ప్రచురం యేషు తే లావణ్యమయాః-తాన్ లావణ్యమయాన్-కాన్తి
విశేషప్రచురాన్. ముక్తాఫలేషు చ్ఛాయాయాస్తరశత్యమివాస్తరా, ప్రతిభాతి యద
క్లేషం తట్టావణ్యమిహోచ్యతే ఇతి భూషాలః. విశేషనవయవాన్, ని. 'విశేషోఽవ
యవే చ్యుక్తా' ఇత్యుత్పలమాలాయామ్, జ్యోత్స్నాయామస్తరమస్త్రానం యేహం

తాని జ్యోత్స్నాన్తరాణి జ్యోత్స్నయాన్తర్నితాని - తస్యయాసీతి యావత్. అన్యః కలాః కలాన్తరాణివ 'సుపుపేతి' సమాసః. ని. 'స్థానాత్తీయాన్యతాదర్శ్య ర్థా'న్తర్నితం చాన్తరమ్' ఇతి కాశ్యపః. పుషోహవచితవతీ. ఇయం వాక్యోపమేత్యాహ దక్షి, తట్టక్షణం తు. 'వాక్యార్థే నైవ వాక్యార్థః కోఽపి యద్యుపమాయతే, ఏకానే కేవలబ్రత్యాత్ సా తు వాక్యోపమా ద్విధా.'*

తాం పార్వతీత్యాభిజనేన నామ్నా బంధప్రియాం బంధజనో జహావ,
ఉమేతి మాత్రా తపసో నిషిద్ధా పశ్చాదుమాఖ్యాం సుముఖి జగామ.

వ్యా. తామితి.—బంధప్రియా, తాం బాలాం, బంధజనః పిత్రాదిః, అభిజనాదా గతేనాభిజనేన - పిత్రానిపూర్వసంబంధోపాధికేనేత్యర్థః. 'అభిజనాః పూర్వబాంధవాః' ఇతి కాశికా. నామ్నా, పర్వతస్యావత్యం స్త్రీ పార్వతీ. 'తస్యావత్యమ్' ఇత్యుచ్చి త్యయః. ఇతి, జహావహూతవాత్. హ్వయలేర్దిటి రూఢమ్. పర్వతజన్యత్వోపాధినా పార్వతీతి నామ్నా ప్రసిద్ధితి భావః. పశ్చాదభిజననామప్రవృత్త్యనంతరం, మాత్రా జనన్యా, ఉ ఇతి సంబోధనే 'ఉ ఇతి వితర్కసంబోధనపాదపూరణేషు' ఇతి గణన్యాఖ్యానే. ముశబ్దో నిషేధే. ఉ హే వత్సే, మా మా తు ద్విత్యేవంరూపేణ, తపస స్తపశ్చర్యాయాః 'వారణాధానామిష్పితః' ఇత్యపాదానత్వాత్ వచ్చమి. నిషిద్ధా నివారితా సతీ, సుముఖి సా బాలా, ఉమేత్యాఖ్యాం నామధేయముమాఖ్యాం, జగామ.

మహీభృతః పుత్రవతోఽపి దృష్టిస్తస్మిన్నపత్యే స జగామ తృప్తిమ్,
అనంతపుష్పస్య మధోర్హి ఛూతే ద్విరేఫమాలా సవిశేషసక్తా. 27

వ్యా. మహీభృత ఇతి.—పుత్రాశ్చ దుహితరశ్చ పుత్రాః. 'పుత్రపుత్రే స్వపు దుహితృభ్యామ్' ఇత్యేకశేషః. లేఽస్య సస్తితి పుత్రవాక్ భూమాకే చతుష్. తస్య - పుత్రవతోఽపి బహువచ్యస్యాపీత్యర్థః. మహీభృతో హిమాద్రే, దృష్టిశ్చక్షుస్తస్మిన్న పత్యే తోకే. ని. 'అవత్యం తోకం తయోః సమే' ఇత్యమరః. తస్యాం పార్వత్యా మిత్యర్థః. తృప్తిం న జగామ; తథా హి, అనంతపుష్పస్య నానావిధమనుమస్యాసి, మధో ర్హసస్తస్య సమృద్ధిసి ద్విరేఫమాలా భృక్తపక్షిశ్చూతస్య వికారే చూతే చాతకుసుమే. * 'అవయవే చ ప్రాణ్యోపధిపుష్కేభ్యః' ఇతి వికారార్థోత్పన్నస్యాణ్నిత్యయస్య బుక్ప కరణే * పుష్పఫలమూలేషు బహులమ్' ఇతి పఠనాబ్జుష్. సవిశేషః సాతిశయః - సక్తో యస్యో సా కథోక్త-అత్యవ్రాసక్తేత్యర్థః.

ప్రభామహత్యా శిఖయేన దీపస్త్రిమార్గయేన త్రిదివస్య మార్గః,
సంస్కారపత్యేన గిరా మనీషీ తయా స పూతశ్చ విభూషితశ్చ. 28

వ్యా. ప్రభేతి.—ప్రభామహత్యా ప్రకాశాధికయా, శిఖయా జ్వాలయా, దీప ఇవ, శిఖాదీపయోరవయవావయవిభావాద్భేదేన వ్యవచేతః. త్రయో మార్గా యస్యా స్తర్హా త్రిమార్గయా మద్వానిన్యా, తృతీయా ద్వైర్లోకేత్రిదివః స్వర్గః పృథి వివరయే త్రిశబ్దస్య త్రికాగవత్ పూరణార్థత్వమ్. 'దీప్యలే ర్ఘాకథే కవిధానం, దీప్యశ్చత్ర

జనా ఇతి దివ' ఇతి ఊరస్వామి - తస్య మర్గ ఇవ, సంస్కారో వ్యాకరణజన్యా శుద్ధిః, తద్వత్వా, గిరా వాచా. ని. 'భద్రైషాం లక్ష్మీన్నిహితాఽధివాచి' ఇతి శ్రుతేరితి భావః మనస ఈషా మనీషా - సాఽస్యాస్తీతి మనీషి, విద్వానివ, శకన్ధ్యాదిత్వాత్ సాధుః. తయా పార్వత్యా, స హిమవాక్ పూతః శోధితశ్చ, భూషితశ్చ, ఆత్రకిభా గిరోరణిష్ఠయోరుపమానానర్హిత్యాన్న విశేషణాధిక్యదోషః. ఇయం మాణాపమా.

మద్వాకినీనై కతవేదికాభిసాన్ కస్తుకైః కృత్రిమపుత్రికైశ్చ,

రేమే ముహుర్చధ్యగతా సఖీనాం క్రీడారసం నిర్విశతీవ బాల్యే.

వ్యా. మద్వాకినీతి.—సా పార్వతీ, బాల్యే వయసి క్రీడానాం-రసః స్వాదః - రుచిరితి యావత్. తం క్రీడారసమ్. ని. 'రసో గన్ధే రసః స్వాదే' ఇతి విశ్వః, నిర్వి శతీవ భుజ్జానేవ. ని. 'నిర్వేకో భృతిభోగయోః' ఇతి విశ్వః. * 'అచ్ఛిన్నద్యోర్నైవ' ఇతి వికల్పాన్నమభావః. సఖీనాం మధ్యగతా సతీ, మద్వాకినీత్యా - నైకతేషు పులి నేషు. వేదికాభిః, కస్తుకైః, క్రియయా నిర్వృతైః కృత్రిమైః * 'ద్విభిః క్రియ' ఇతి శ్రీ ప్రత్యయః. 'లేర్నమృత్యుమ్' ఇతి మబాగమశ్చ. పుత్రికైః పాశ్చాతికాభిః. ని. 'పాశ్చాతికా పుత్రికా న్యౌద్వస్తదన్తాదిభిః కృతా' ఇత్యుపసర్గః. 'సంజ్ఞాయాం కక' ఇతి కన్పిత్యయః. ముహూ రేమే.

తాం వంసమాలాశ్చరదీవ గజ్ఞాం మహాపథీం నక్తమివాత్తభాసః,
స్థిరోపదేశాముపదేశకాలే ప్రవేదిరే ప్రాక్తనజన్మవిద్యాః. 30

వ్యా. తామితి.—స్థిరః స్థేయానుపదేశః ప్రాగ్భవీయో యస్యాస్తాదృశీమ్ - మేధావీనిమిత్యర్థః. తాం పార్వతీముపదేశకాలే, ప్రాక్తనజన్మవిద్యాః పూర్వజన్మా భ్యస్తవిద్యా ఇత్యర్థః. శరదీ గజ్ఞాం హంసమాలా ఇవ, నక్తం రాత్రే, మహాపథీం తృణవిశేషమాత్మభాసః స్వదీప్తయ ఇవ, ప్రపేరిరే; ఉపమానసామర్థ్యాదుపదేశమస్తరే జైవేతి గమ్యతే.

అనంభృతం మజ్జనమజ్జయప్రేరనాసవాఖ్యం కరణం మదస్య,

కామస్య పుష్పవ్యతిరిక్తమస్త్రం బాల్యాత్పరం సాధ వయః ప్రవేదే. 31

వ్యా. అనంభృతమితి.—అథ సా పార్వతీ, అజ్జయప్రేరసంభృతమయత్నసిద్ధం, మజ్జనం ప్రసాధనమనాసవాఖ్యమాసవాఖ్యారహితం, మదస్య, కరణం సాధనం, కామస్య, పుష్పవ్యతిరిక్తమస్త్రమస్త్రభూతం, బాల్యాత్పైశ్చవత్, పరమనస్తరభావి, నయో యావనం, ప్రవేదే ప్రాప; యావనేనైవ హి యువతయః ప్రసాధ్యస్తే మాద్యస్తే కామ్యస్తే చేతి భావః. ఆత్ర ద్వితీయపాద అనపరూపకారణాభావేఽపి శతాన్కర్యమదోక్తేరిభావనాలంకారః. తదుక్తమ్. 'కారణాభావే కార్యోత్పత్తిర్వి భావనా' ఇతి; ప్రథమతృతీయయోస్త్యారోప్యమాణయోర్నజ్జనమదసంస్త్రక్యయోః ప్రకృతోపయోగాత్ పరిణామాలంకారః, తల్లక్షణం యుక్తమ్.

ఉన్నీలితం తూలికయేన చిత్రం సూర్యాంశుభిర్భిన్నమివారవిష్టమ్,
బభూవ తస్యాశ్చతురస్రశోభి వపుర్భిభక్తం నవయావనేన. 32

వ్యా. ఉన్నీలితమితి.—నవయావనేన ప్రథమయావనేన, విభక్తమభివ్యంజిత
పీనజఘనాదిసంస్థానమిత్యర్థః. తస్యాః పార్వత్యాః ఐపుస్తాలికయా కూర్మికయా శలా
కమేత్యర్థః. ని. తూలికా కథితా లేఖ్య కూర్మికా తూలశయ్యయోః ఇతి విశ్వః.
ఉన్నీలితం రంజనద్రవ్యేణోద్భాసితం. సముత్క్లిష్టరూపమితి యావత్. చిత్రమాలేఖ్య
మివ, సూర్యాంశుభిర్భిన్నం వికసితమరవిందం వద్దమివ, చతస్రోఽస్రయో యస్య
తచ్ఛతురస్రమన్యూనానతిరిక్తం యథా తథా - శోభత ఇతి చతురస్రశోభి తాచ్ఛీర్ణ్యే
ణిసి. బభూవ; చిత్రారవిందయోస్తూలికాతరణికిరణసంబంధ ఇవ స్వతస్సిద్ధస్యైవాన్తసావ్య
వస్య యావనప్రాదుర్భావో ఒభివ్యంజితో బభూవేత్యర్థః.

అవ. దేవతానాం రూపం పాదాఙ్గుష్ఠప్రభృతి వర్ణ్యతే, మానుషాణాం కేశా
దారభ్యేతి ధార్మికాః.—సంప్రతి సప్తదశభిః స్లోకైః పార్వత్యాః పాదాదికేకా వ్రవర్ణ
నమారభ్యతే.—

అభ్యున్నతాఙ్గుష్ఠనఖప్రభాభిర్నితేపణాద్రాగమివోద్గిరస్తా,
అజప్రాతుస్తచ్చరణౌ పృథివ్యాం స్థలారవిద్వశ్రియమవ్యసస్థామ్ 33

వ్యా. అభ్యున్నతేతి.—అభ్యున్నతయోరంజుష్ఠనఖయోః - ప్రభాభిర్నిమిత్రేన,
నితేపణాన్నిర్భరన్యాసాద్దేతోః, రాగమస్తర్గతం లాపిత్యం. ని. 'రాగః క్షేణాదికే రక్తే
మాత్సర్యే లాపితాదిభు' ఇతి శాశ్వతః. ఉద్గిరస్తా - వరుస్తా - బహిర్నిస్సారయస్తా
వివస్థితావిత్యర్థః. అత్రోద్గిరతేర్ద్రాణార్థత్వాన్న గ్రామ్యతాదోషః. ప్రత్యుత గుణ
వివ. యథాఒఒచ దణ్డీ - 'సిన్ధూతోద్గిర్వాస్తాది గౌణవృత్తిస్య పాశ్రయః, అతి
సుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యం విగాహతే.' ఇతి. తస్యాశ్చరణౌ తచ్చరణౌ, పృథివ్యా,
మవ్యవస్థాం వ్యవస్థారహితామ్-వికత్రావస్థానరహితామ్ - సంచారిణీమిత్యర్థః. స్థలారవిద్వ
శ్రియమాజప్రాతుః; స్థలవికేపణాన్నియతలాపిత్యలాభః. అత్ర సాముద్రికాః -
'యస్యా రక్తతలా పాదావన్నతాగ్రా తలస్పృశౌ, నిరూఢగుణౌ సహతౌ సా
స్యాన్నుచరినమృతా.' ఇతి. అత్రోపమానధర్మస్యారవిద్వశ్రియశ్చరణయోరుపమేయ
యోరసంభవాదరవిద్వశ్రియమివ శ్రియమితి ప్రతిబిమ్బకరణాక్షేపాన్నిదర్శనాఒలం
కారః. సా చ సంబంధేనసంబంధలక్షణాతిశయోక్త్యుపప్రాణితా. అవ్యవస్థామిత్యనేన
స్థలారవిద్వస్య స్థైర్యసంబంధే ఒవ్యసంబంధాభిధానాత్; నిదర్శనాలక్షణం తు - 'ఆసంభవ
ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః, ప్రతిబిమ్బశ్రియా గమ్యా యత్ర సా స్యాన్ని
దర్శనా' ఇతి.

సా రాజహంసైరివ సన్నతాజ్ఞీ గతేషు లీలాశ్చిత్తవిక్రమేషు,
స్వనీనుత ప్రత్యుపదేశలు బృహదిత్సుభిర్నూపురశిష్టతాని.

34

వ్యా. సేతి.—ప్రత్యుపదేశలు బృహది-వి. 'గురుశు క్రూపయా విద్యా పుష్కరేన
ధనేన వా, అథ వా విద్యయా విద్యా చతుర్థీ నోపపద్యతే.' ఇతి న్యాయాదితి భావః.
స్వవిద్యాదానేన పరవిద్యాగ్రహణమితి ప్రత్యుపదేశః. తదేవ వ్యవక్తి నూపురశిష్టతా
న్యాదిత్సుభిః నూపురశిష్టతమజ్ఞుమాజితోపదేశమిచ్చచ్ఛిరిత్యర్థః. రాజహంసైరి, సన్న
తాజ్ఞీ కుచభారాదితి భావః. సా పార్వతీ, లీలాభిర్విలాసైరశ్చితాపూజితాః-విక్రమాః
పాదన్యాసాః - యేషు తేషు. 'ఆశ్చోః పూజాయామ్' ఇతి డాగమః. ని. 'లీలా విలాస
క్రియయోః' ఇత్యమరుః. గతేషు విషయే, వ్యనీయతేవ వినితా కిమ; అన్యథా కథ
మన్యా హంసగమనమిత్యుత్పేక్షా.

వృత్తానుపూర్వే చ న చాతిదీర్ఘే జంఘే శుభే పృష్టవత స్తదీయే,
కేషాంగనిర్దాణవిధౌ విధాతుర్లావణ్యముత్పాద్య ఇవాస యత్నః.

వ్యా. వృత్తేతి.—వృత్తే వర్తతే - పూర్వమున గతేషు పూర్వే-గోపుచ్చాకార
ఇత్యర్థః. వృత్తే చ తే ఽనుపూర్వే చ వృత్తానుపూర్వే, నాతిదీర్ఘే చ మహావిభాష
యా న సమాసుః సఖో విశేషణత్వం చ శబ్దప్రయోగాదేవ జ్ఞేయమ్. శుభే మజ్జతే,
తస్మా ఇమే తదీయజ్ఞే ప్రసృతే ని. 'జ్ఞా తు ప్రసృతా' ఇత్యమరుః. సృష్ట
వతో నిర్మితవతో విధాతుః స్రష్టుః, కేషాంగనిర్దాణవిధౌ జ్ఞాప్యతిరిక్తావయవనిర్దా
ణార్థమిత్యర్థః. ఉత్పాద్యే పునః సంపాద్యే లావణ్యే కాప్రివిశేషవిషయే - లావణ్య
లక్షణా తూక్ష్మ, యత్న, ఆసేవ, బహువేత్త్యుత్పేక్షా; ఉపాదానమస్తరేణ కార్యవ్య
దుష్కరత్వాత్. తదజ్ఞానాం చ లావణ్యోపాదానకత్వాత్ పూర్వసంపాదితస్య చ
జ్ఞానార్థమేవ కార్తవ్యేన వినియోగాత్ పునర్దావణ్యసంపాదనే యత్నః స్వాదేవే
త్యేతాదృక్పాద్యే క్షణజ్ఞే ఇతి భావః. ఆసేతి బహువాక్యే తిజ స్తప్రతిరూపకమవ్యయ
మిత్యాహ కాకటాయనః; వల్లభస్తు-న తిజ స్తప్రతిరూపకమవ్యయమ్ 'అస్తే రూఘో' ఇతి
భ్యాదేశనియమాత్ తాదృక్షస్తస్యైవాభావాత్, కిం తు కవినామయం ప్రామాదికః
ప్రయోగః - ఇత్యాహ; వాచనస్తు. 'అస గతి దీప్త్యాదాశ్చిత్తి ధాతోర్జిటి రూప
మిదమ్' ఇత్యాహ-అస ఇత్యనుదాత్తేకర్తృ పృథే, ఆస దిదిపే-ప్రవృత్త ఇత్యర్థః.

నాగేంద్రహస్తాస్త్యచి కర్కశత్వాదేకాస్తతైత్యాత్మకం లీలికేషాః,
లబ్ధ్యాపి లోకేపరిణాహి రూపం జాతాస్తదూర్వోరుపమానబాహ్యః.

వ్యా. నాగేంద్రేతి.—నాగేంద్రాణామైరావతాదీనాం - హస్తాః కరాస్త్యచి
చర్మణి, కర్కశత్వాత్, కదళీలికేషా రాజరమ్భదయ, ఏకాస్తతైత్యాన్నియతతైత్యా
దేవోః, లోకే పరిణాహి నైపుల్యయుక్తమ్. ని. 'పరిణాహో వికాలతా' ఇత్యమరుః.

రూపం లభ్యాఽపి - అశిశ్వాత్. కరికరకదలీమాత్రస్య తాదృక్పరిణాహం నాస్తితి భావః. తస్యా ఊర్వో ప్రదూర్వోరుపమానబాహ్యః జాతాః ఉపమానక్రియాసర్వా బభూవుః. తదూర్వోర్న కార్కశ్యం నా ప్యేకాంతైత్యమితి భావః.

ఏతావతా నన్వనుమేయశోభి కాఞ్చీగుణస్థానమనిద్దితాయాః,
ఆరోపితం యద్దిరిశేన పశ్చాదనన్యనారీకమనీయమజ్జమ్. 37

వా. ఏతావతేతి.—అనిద్దితాయా అనవద్యాయాః తస్యాః పార్వత్యాః, కాఞ్చీగుణ స్థానం నితమ్బుభిమ్బుమేతావతా నన్వేతావతైవ. ని. 'ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానయనా మస్తజే నను' ఇత్యమరః, శోభత ఇతి శోభి అవశ్యకేణిని తత స్తప్రత్యయః. అను మేయం శోభిత్వం శోభా యస్య తత్తదనుమేయశోభి 'తప్రత్యయస్తు గతార్థత్వాన్న ప్రయుక్తః' ఇత్యాహ వాచనః. పశ్చాదాదౌ నైస్సృహ్యేఽపి పశ్చాత్ తపశ్చ ర్యానన్తరమిత్యర్థః. గిరా శేత ఇతి గిరిశః శివః. 'గిరా దశ్శబ్దస్య' ఇతి దస్త్రత్యయః భాషాయామపి కృచిదిమ్యతే. అథవా గిరిః కైలాసోఽస్యాస్తి గిరిశః లూమాదిత్వాచ్చ ప్రత్యయ. తేన గిరిశేన, అన్యాసాం నారీణాం కమనీయః కామయితుం శక్యో న భవతీత్యనన్యనారీకమనీయ ప్రమజ్జం నిజోత్పజ్జహరోపితమధిరోపితమితి యత్, ఏతా వతా లిక్తేనేతి పూర్వేణాన్వయః. రోహతేర్జన్మాత్ కర్తృణిక్తః. 'రుహః పోఽన్యతర స్యామ్' ఇతి హ కారస్య పకారః. గత్యర్థపక్షాయాం ద్వికర్తృకత్వమ్. ప్రధానే కర్తృ ణిక్తః; గిరిజానితమ్బుభిమ్బం విక్వాతికాయినాన్తర్యం గిరికాచ్చూరుడత్వాద్యుతిరేకేణ నార్యన్తరనితమ్బుభిమ్బవత్. వివక్షే హేత్వనుక్తిరేవ బాధికా; దాతాయణీనితమ్బు భిమ్బస్య తు పక్షనపక్షయోరన్యతరభావానతివృత్తేర్నిష్కలజ్జమనుమానమిత్యలనుస్థాన సంరంభేణ.

తస్యాః ప్రవిష్టా సతనాభిరంధ్రం రరాజ తస్మి నచరోమరాజి,
నీనీమతిక్రమ్య సితేతరస్య తన్దేఖలామధ్యమణేరివార్చిః. 38

వా. తస్యా ఇతి.—నీనీం వస్త్రగన్ధిమ్. ని. 'స్త్రీకటావస్త్రబన్ధేఽపి నీనీ చరి చణేఽపి చ' ఇత్యమరః. అతిక్రమ్యతీత్య, సతం నిమ్నం - నాభిరంధ్రం, ప్రవిష్టా ప్రవి శస్తి, తస్మి నూత్నై తస్యాః పార్వత్యాః, నవరోమరాజి, సితేతరస్యాసీతస్య - ఇన్ద్రా నీలస్యేత్యర్థః. తస్యాః పార్వత్యాః మేఖలా తన్దేఖలా, - తస్యా ఇన్ద్రమవృత్తే. పునస్తచ్ఛబ్దోపాదానం వాక్యాన్తరత్వాత్ సోధవ్యమ్ - యద్యా - తస్యా నీవ్యా మేఖలా తన్దేఖలా తత్ర తదవస్థాగాత్, తస్యాః మధ్యమణేరర్చిః ప్రభేవ రరాజ. ని. 'క్వాలాభాసోర్నపుంస్యర్చిః' ఇత్యమరః.

మధ్యేన సా వేదివిలగ్నమధ్యా వళిత్రయం చారు బభార బాలా,
ఆరోహణార్థం నవయావనేన కామస్య సోపానమివ ప్రయుక్తమ్.

వా. మధ్యేనేతి.—'వేదిః చరిష్కృతా భూమిః' ఇత్యమరః. వేదివిలగ్నమధ్యా వేదివత్ కృశమధ్యా - తనుమధ్యేతి యావత్, సా బాలా పార్వతీ, మధ్యేన మధ్య షోచ్యార్థః—3

భాగేవ, చారు నుష్టరం, వశిత్రయం కామన్యాశోహణార్థం నవయావనేన ప్రయుక్తం రచితం, సోపానమివ, బభాకేత్యుఃప్రేక్షా.

అన్యోన్యముత్పిడయదుత్పలాత్మైః
స్తనద్వయం పాణ్డు తథా ప్రశృద్ధమ్,
మధ్యే యథా శ్యామముఖస్య తస్య
మృణాళసూత్రాన్తరమప్యలభ్యమ్.

40

వ్యా. అన్యోన్యేతి.—అన్యోన్యం పరస్పరం 'కర్తవ్యతిహారే సర్వసామోద్యే వాచ్యే' ఇతి ద్వ్యర్థకైః. 'సమాసవచ్చ బహులమ్' ఇతి బహుళవచనా దసమాస వత్పిడి పి పూర్వపదస్థస్య సుఖః సుర్వక్రమ్యః. ఉత్పిడయదుపరున్ధత్, పాణ్డు గౌర ముత్పలాత్మైః స్తనద్వయం, తథా లేన ప్రకారేణ, ప్రశృద్ధమ్. కర్తరిక్తః. శ్యామ ముఖస్య కృష్ణచూచుః స్మృతి స్వరూపవర్ణనం. తస్య స్తనద్వయస్య మధ్యే యథా యేన ప్రకారేణ, మృణాళసూత్రాన్తరం చిసతన్తమాత్రావకాశోఽస్యలభ్యం లభ్యమశక్యమ్. ని. 'అన్తర మవకాశావధిపరిధానాన్తర్ధి భేదతాదర్శ్యే' ఇత్యమరః. అత్ర సంబంధేనంబన్ధ రూపాతిశయోక్త్యులంకారః కుచయోః పీవరత్వాతిశయాధ్యమకాశసంబంధేనంబన్ధాభిధానాదితి.

అవ. లోకే నుకుమారత్వమేవ కుసుమాస్తస్య సాధకమితి స్థితే సత్యాహః.—

శిరీషపుష్పాధిః సౌకుమార్యా బాహూ తదీయానితి మే వితర్కః,
పరాజితీనాపి కృతౌ హరస్య యా కణ్ఠపాశౌ మకరధ్వజేన. 41.

వ్యా. శిరీషేతి.—తస్య ఇమా తదీయా బాహూ. శిరీషపుష్పదధికం - సౌకు మార్యం మార్దవం - యద్యోస్తథోక్తాని మే, వితర్కః ఊహః. కుతః - యా బా హూ, పరాజితీనాపి పూర్వం నిర్జితీనాపి, మకరధ్వజేన కామేన, హరస్య, కణ్ఠ పాశౌ కణ్ఠబద్ధనరజ్జా. కృతౌ - కణ్ఠాలింగనం ప్రాప్తౌ నిత్యర్థః. ఇదసాధ్యసాధనాత్ తత ఆధిక్యమితి భావః. అత్ర బాహ్వోరారోపితకణ్ఠపాశకన్యస్య ప్రకృతతైర నిర్మాత నోపయోగాత్ పరిణామాలంకారః.

కణ్ఠస్య తస్యాస్తనబద్ధరస్య ముక్తాకలాపస్య చ నిస్తలస్య,

అన్యోన్యశోభాజననాద్యభూవ సాధారణో భూషణభూష్యభావః.

వ్యా. కణ్ఠస్మేతి.—స్తనాభ్యాం - బద్ధరస్యోన్నతస్య, తస్యాః పార్శ్వత్యాః కణ్ఠస్య గళస్య, నిస్తలస్య పద్మలస్య, ముక్తాకలాపస్య ముక్తాభూషణస్య చ. ని. 'పద్మలం నిస్తలం వృత్తం బద్ధరం తూన్నతానతమ్'. కలాపాభూషణే బద్ధేతూణీరే సంహతావపి' ఇతి చామరః. అన్యోన్యశోభాజననాద్యభూషణ్యభావోఽలంకారాలంకార్యభావః, సాధారణః సమానో, బభూవ. ఉభావవ్యున్యోన్యస్య భూష్యో భూషణేచ బభూవతు రిత్యర్థః. అత్ర కణ్ఠముక్తాకలాపయోః శోభాక్రియాద్యరేణాన్యోన్యభూషణజనకత్వా దన్యోన్యాలంకారః. తదుక్తమ్.—'పరస్పరం క్రియాజననమన్యోన్యమ్' ఇతి.

అవ. ఇదానం పార్వతీపదనం చన్ద్రశేఖరసదృశమిత్యేత దేవ వచోభక్త్యానా—

చన్ద్రంగతాపద్మగుణాన్మభుక్త్యైవద్దాశ్రితాచాన్ద్రమనీమభిఖ్యామ్,
ఉమాముఖస్తు ప్రతిపద్యతోలా ద్విసంశ్రయాం ప్రీతిమవాప లక్ష్మీః.

వ్యా. చన్ద్రమితి. తోలా చపలా-పరిభ్రమణీలేత్యర్థః. లక్ష్మీః కాన్ద్రభిమానీనీ
దేవతా చన్ద్రంగతా ప్రాప్తా సతీ, పద్మగుణాన్ సాగధ్యాదీన్ న భుక్త్యై నాను
భవతి. పద్మాశ్రితా సతీ, చన్ద్రమనీ ఇమాం చాన్ద్రమనీ మభిఖ్యాం శోభామ్. ని. 'అభి
ఖ్యా నామశోభయోః' ఇత్యమర్థః. అమృతవ దానస్థినిం న భుక్త్యై, ఉమాముఖం
ప్రతిపద్య తు, ద్వే చన్ద్రసదే-సంశ్రయః కారణం - యస్యా స్తాం ద్విసంశ్రయాం,
ప్రీతి మానన్ద, మవాప - తత్రోభయగుణసంభవాదితి భావః. అత్రోపమానభూత
చన్ద్రపద్మాపేక్ష యోవమేయ సోపమాముఖ స్యాధికగుణవత్త్వైశ్చ వ్యతిరేకాలం
కారః. తదుక్తమ్ - 'భేదప్రాధాన్యే నోపమానా దుపమేయ స్యాధికే వివర్యయే వా
వ్యతిరేకః' ఇతి.

పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యాన్మక్తాఫలం వాస్ఫుటవిద్రుమస్థమ్,
తతోఽనుకుర్యాద్విశదస్యతస్యా స్తామ్రావృషర్య ప్రదచేన్నీతస్య. 44

వ్యా. పుష్పమితి.—పుష్పం పుష్పరీకాదికం, ప్రవాళే బాలపల్లవ - ఉపహితం
నిహితం, స్యా ద్యది. ని. 'ప్రవాళో వల్లకీదణ్డే విద్రుమే బాలపల్లవే' ఇతి నిర్ణయః. ముక్తా
ఫలం వా, స్ఫుటే నిర్మలే విద్రుమే తిష్ఠతీతి స్ఫుటవిద్రుమస్థం స్యాద్యది, తతస్త్వస్య
విశదస్య శుభ్రస్య, తామ్రే అరుణే ఓషే - వర్షస్తా ప్రవృతా - రుక్ కాన్దిర్యస్య
తథోక్తస్య, తస్యాః పార్వత్యాః, స్థితస్యానుకుర్యాత్ స్థితమనుకుర్యాదిత్యర్థః
అత్ర 'మాషాణామన్నీయాత్' ఇతివత్ నమృతమాత్రవివక్షయా వక్షీ. అత్ర పుష్ప
ప్రవాళయో ర్ముక్తవిద్రుమయో కానంబధేఽపి సమృద్ధోక్త్యాఽతిశయోక్తిః. 'సావ
సంభావనా' ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః. విశేషతన్త్ర పుష్పముక్తా ఫలయోరుప
మానయోః ప్రకృతోక్త్యర్థార్థ ముపమేయతాకల్పకాత్ ప్రతీపాలంకారః. తదుక్తమ్ -
'ఉపమానస్యాదేవ ఉపమేయతాకల్పనం వా ప్రతీతిః' ఇతి; న చ పూర్వోక్తాతి
శయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి.

స్వరేణ తస్యామమృతస్మతేన ప్రజల్పితాయామాభిజాతవాచి,

అప్యస్యపుష్టా ప్రతికూలశబ్దా శ్లోకు ర్వితస్త్రిరీవ కాద్యమానా.

వ్యా. స్వరేణితి—అభిజాతవాచి మధురభాషిణ్యా. తస్యా పార్వత్యా
మమృతస్మతామృతస్థావిణేవ, క్విప్ స్వరేణ నాదేన. ప్రజల్పితాయామాలసప్త్యామ్
కర్తరిక్తః. అన్యైః కాకాదిభిః. పుష్టాఽప్యపుష్టా కోహిణి, ముఖ్యాయామృత్యాజాతి
పంచత్వాభావాత్ జీబహిణి. తాద్యమానా వాద్యమానా, విచమబద్ధా తస్త్రిన్వితస్త్రి
రీవ 'అవివృతప్రాతప్రభృతః' - ఇతి తస్త్రిధాతో రాణాదిక ఈప్రత్యయః. జీ
బభావాన్మ 'వాల్జ్వభిః' - ఇతి నుణావః. తదుక్తమ్. 'అపి లక్ష్మీతరీ తస్త్రిహిణి

శ్రీణా మునాదితః, స్త్రీలిక్ష్ణానా మమీషాం తు న నులోపః కదాచన' ఇతి. ఏలే జీబస్తా న భవన్తిత్కర్థః. శ్రోతు ర్జనస్య ప్రతికూలశబ్దా కర్ణకఠోరనాదా, భవతీతి కేషః.

ప్రవాతసీలోత్పలనిర్విశేషమధీరవిప్రేక్షిత మాయతాత్మ్యా,

తయాగృహీతం ను మృగాజ్ఞనాభ్యస్తతోగృహీతం ను మృగాజ్ఞనాభిః.

వ్యా. ప్రవాతేతి.—ప్రవాతేప్రభుకనాతస్థలే - యన్నీలోత్పలం తతోనిర్విశేషం నిర్భేదమ్. తత్సదృశమిత్యర్థః. అధీరవిప్రేక్షితం చకితవిలోకితమాయతాత్మ్యా వికాలశేత్రయా, తయా పార్వత్యా, మృగాజ్ఞనాభ్యో హరిణీభ్యో, గృహీతమభ్యస్తం ను, అభవా, మృగాజ్ఞనాభిస్తతస్తస్యాః పార్వత్యాః, 'పశ్చిమ్మాస్తసిత్. గృహీతం ను. అత్ర వివక్షితస్య పరస్పరగ్రహణ స్థో త్వేక్షణా దుత్పేక్షేతి కేచిత్, తదవశీవి సందేహాలంకార ఇత్యనేః; ఉభయోః సంకర ఇత్యపరే.

తస్యాశృలాకాంజననిర్మితేన కాన్తిర్భువోరాయతలేఖయోర్యా,

తాం వీక్ష్య లీలాచతురామనజః స్వచాపసౌందర్యమదం ముమోచ.

వ్యా. తస్యా ఇతి.—ఆయతలేఖయా దీర్ఘరేఖయోస్తస్యాః పార్వత్యాః భువోః సంబద్ధిసీ, శలాకయాఽజ్ఞసేన నిర్మితేన, స్థితా యా కాన్తిర్లీలాచతురాం విలాసమథగాం, తాం కాన్తిం, వీక్ష్యనజః, స్వచాపసౌందర్యేణ యో మదస్తం, ముమోచ, ఇతి సౌందర్యాతిశయోక్తిః.

లజ్జా తిరశ్చాం యది చేతసి స్వాదసంశయం పర్వతరాజపుత్ర్యాః,

తం కేశపాశం ప్రసమీక్ష్య కుర్యుర్వాటప్రియత్వేన శిథిలంచమర్యః.

వ్యా. లజ్జేతి.—తిరశ్చాం తిర్యక్తాతీనాం, చేతసి లజ్జా స్యాద్యది, సంశయాభావోఽసంశయమ్ - సందేహో నాస్తీత్యర్థః. పర్వతరాజపుత్ర్యాః 'కార్జునవాద్యభోజీన్' ఇతి జీన్. తం ప్రసిద్ధం, కేశపాశం కేశకలాపమ్. ని. 'పాశః పక్షశ్చ చాస్తశ్చ కలా పార్థాః కచాల్ పరే' ఇత్యమరః. ప్రసమీక్ష్య దృష్ట్వా, చమర్యో మృగీవికేష, చాలాః ప్రియా యానా మితి నిగ్రహే చాలప్రియా స్తానాం భావో చాలప్రియత్వమ్-ప్రియ చాలత్వ మిత్యర్థః. అపితాగ్నవిపాతా ద్వా పరనిపాతః. 'త్వతలో ధ్వజవచనస్య' ఇతి పునర్దాహః. శిథిలం కుర్యుః, నిర్లజ్జత్వా న్న శిథిలయన్తిత్యర్థః. ఆతవివాత్ర సిద్ధజ్జ్వలకరణహేతో రాద్యపాదే వాక్యార్థత్వే నోక్త్యా కావ్యలిక్ష్ణాభ్యోఽలంకారః. తదుక్త - 'హేతో ర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలిక్ష్ణముదాహృతమ్' ఇతి.

సర్వోమాద్రవ్యసముచ్చయేన యథాప్రదేశం వినివేళితేన,

సా నిర్మితా విశ్వసృజాప్రయత్నా దేశస్థసౌందర్యదిదృక్షయేవ. 49

వ్యా. సర్వోపమేతి.—కిం బహునా, సా పార్వతీ విశ్వసృజా విధాత్రా ఏక
త్ర తిష్ఠతీత్యేకభా - తస్య సౌందర్యస్య-సర్వవస్తుగతస్యేత్యర్థః. దిదృక్షయేవ, ప్రయ
త్నాద్యథాప్రచేకం క్రమా ద్వినివేశితేన స్థాపితేన, సర్వేషామనువమాద్ర వ్యాకాం
చంద్రానాం చంద్రానాం సమానవస్తునాం - సముచ్చయేన సమాహారేణ, నిర్మితా. దిదృక్షయే
వేతి ఫలః తేషాం దర్శనార్థిత్యా ద్విశ్వసృజ ఇతి.

తాం నారదః కామచరః కదాచిత్కన్యాం కిల ప్రేక్ష్య వితుస్సమీపే,
సమాదిదేక్షైకనధూం భవిత్రీం ప్రేక్షా శరీరార్థహారాం హరస్య.

వ్యా. తామితి.—కామేన ఇచ్చయా-చరతీతి కామచరో, నారదః కదాచిత్,
పితు ర్హిమవతః సమీపే. కన్యాం, తాం పార్వతీం ప్రేక్ష్య, కిల ప్రేక్షా సత్సన్యథా
హరస్య శివస్వార్థం హరతీత్యర్థహారా 'హరతే' రనుద్యమనేఒచ' ఇత్యుచ్చిత్యయః,
శరీరస్వార్థహారాం, శరీరార్థహారాం, కులధురన్ధరాదివ దవయవద్వారా సముదాయ
విశేషకత్వాత్. సమానః. అన్యథా త్వర్థస్య సమప్రవిభాగ వచనత్వా దర్థశరీరేతి
న్యాత్, ఏకవధూ మనవత్త్వీకాం భార్యామ్ 'పూర్వకాల' - ఇత్యాదినా సమానః.
భవిత్రీం భావినీం, సమాదిదేశ; హర స్వార్థాన్తహరిణ్యేకవత్త్వీ భవిష్యతీ త్యాదిష్ట
వానిత్యర్థః.

గురుః ప్రగల్భేఒపియస్యతోఒస్యాస్తస్థా నిర్మితాన్యవరాభిలాషః,
ఋతేకృశానోర్నహిమస్త్రపూతమర్హన్విలేజాంస్యపరాణిహగ్న్యమ్

వ్యా. గురుః. —గురుః పితా ని. 'గురు గీష్మతిక్త్రాద్యోః' ఇత్యుపరః.
అసో నారదవచనా ధేతోరస్యాః పార్వత్యాః, ప్రగల్భే వయ సృషి యావనే స
త్యపి, నిమిత్తోఒన్యస్తిక్ వరే జామాతర్హభిలాషో యస్య స తథోక్తః సన్. ని.
'వరోనా రూపజామాత్రో' ఇతి వైజయన్తీ. తస్థా - వరాన్తరం నాన్విష్టవా నిత్యర్థః.
ననుకుతోఒస్యాస్తస్థ ఇత్యత ఆహ—ఋతఇతి. తథాపి, మజ్జైః పూతం సంస్కృతం,
హూయత ఇతి హవ్యమాజ్ఞాదికం, కృశానోః పావకాదృతే కృశానుం వినా
'అన్యారాపిత' దిత్వాదినా వఖ్యమి. ఆవరాణి లేజాంసి సువర్ణాదీని, నార్హన్తి
నభజన్తిత్యర్థః. ఈశ్వరాదన్యస్య తద్యోగ్యస్యాభావాదుపేక్షేతి భావః.

అవ. తస్మి తమేవాహూయ దీయతా మిత్యాశక్త్యాహ.—

అయాచితారం స హి దేవమద్రిస్సుతాం ప్రక్రిహాయితం శవాక,

అభ్యర్థనాభజ్యభయేన సాధుర్తాద్యప్రమిష్టే ఒన్యలన్బతేఒర్థే.

వ్యా. అయాచితారమితి.—అద్రిన్తి మవానయాచితార మయాచమా, దేవ
దేవం మహాదేవం, సుతాం పార్వతీం, గ్రాహయతుం స్వయ మాహూయ పరిగ్రాహ

యతుం, న శకాక నోత్సహే, తథా హి, సాధుః సజ్జనః. 'సాధు ర్వాద్ధవీకే చాశా
సజ్జనే చాభిధేయవత్' ఇతి విశ్వః. అధ్యర్థనాభక్తభయేన యాజ్ఞావైఫల్యభ్యాం, ఇష్టే
ఽప్యర్థే విషయే, మాధ్యస్థ్యమాదాసీన్యవలమ్యుతే.

అవ. నచ తక్రైవ స్థితః - కింతూపాయానరం చిన్తితవానితి వక్తుం ప్రస్తోతి.-

యదైవ పూర్వే జననే శరీరం సా దక్షరోపాత్ముదతీ ససర్జ,

తదా ప్రభృత్యేవ విముక్తసజ్జః పతిః పశూనామపరిగ్రహోఽభూత్.

వ్యా. యదేతి.—శోభనా దన్తా యస్యాః సా సువతీ, 'వయసి చక్రస్యచక్ర' ఇతి దత్తాదేశః. 'ఉగితశ్చ' ఇతి జీవ. సా పార్వతీ, పూర్వే జననే పూర్వస్తి జ్జన్యసి 'పూర్వాసిభ్యో నవభ్యోవా' ఇతి స్మిన్నా దేశవికల్పః. 'పూర్వం జ్వలనే' ఇతి పాతే-
పూర్వం దాక్షయణీత్యే - జ్వలనే యోగాగ్నౌ, యదా యస్మిన్ కాలే, దక్షరోపా-
చ్ఛరీరం దేహం, ససర్జ తత్కాలజ, తదా ప్రభృత్యేవ తదాద్యేవ యథా తథా,
పశూనాం పతిః శివో, విముక్తసజ్జః త్యక్త విషయాసజ్జః సత్, అపరిగ్రహోఽపత్నీ
కోఽభూత్ - స్త్రీస్తరం న పరిజగ్రాహేత్కర్మ. ని. 'పత్నీపరిజనా దానమూల
కాపాః పరిగ్రహాః' ఇత్యుచరః.

స కృత్తివాసాస్తవసే యతాత్మా గణ్ఠాప్రవాహాః క్షితదేవదారు,

ప్రస్థం హిమూద్రేర్మృగసాభిగంధి కిజ్జిత్స్వణిన్మగమధ్యువాస.

వ్యా. స ఇతి.—కృత్తివాసా శ్చర్యామ్యురః. ని. 'అజినం చర్యకృత్తిః స్త్రీ' ఇత్యు
చరః. యతాత్మా నియతచిత్తః, సః పశుపతిస్తవసే తపోఽర్థం, గణ్ఠా ప్రవాహే
జోక్షితాః సిక్తా - దేవదారవో యస్మిం ప్రక్షోక్తమ్, మృగసాభిగన్ధి కస్తూరీమృగ
సంచారా నితి భావః. ని. 'మృగసాభిర్మృగమదః కస్తూరీ చాధి కోకిలమ్' ఇత్యుచరః
క్యూన్తో గాయస్తః-కిన్చరా యస్మింస్తత్ తథోక్తమ్, కిన్చి ల్లి మపి, హిమూద్రే,
ప్రస్థం సామ మధ్యువాస - కుత్రచిత్ ప్రస్థ ఉవాసే త్యర్థః. 'ఉపాన్వధ్యాజ్వలసః'
ఇత్యాధారస్య కర్తవ్యమ్. 'ప్రప్తోఽస్త్రీసామూనయో' ఇత్యుచరః.

గణా నమేరుప్రసవావతంసా భూర్జత్వచః స్ఫుర్గుపతీర్దధానాః,

మనశ్శిలావిచ్ఛురీతా నిషేదుశ్చైలేయనధ్దేషు శిలాతలేషు. 55

వ్యా. గణా ఇతి.—గణాః ప్రమథగణాః. ని. 'గణాః ప్రమథసంఖ్యోమూః'
ఇతి వైజయన్తీ. నమేరుప్రసవావతంసాః సురువున్నాగసమశ్శిఖరాః. ని. 'నమేరుః
సురువున్నాగః' ఇతి విశ్వః. స్ఫుర్గుపతీః సుఖస్ఫుర్కాః, మృద్వీ రిత్యర్థః. ప్రశంసాయాం
మతువ్. భూర్జత్వచో భూర్జపల్కలాని, దధానాః వసానా ఇత్యర్థః. మనశ్శిలాభి
ర్ధాతువిశేషైర్విచ్ఛురీతా అపరిప్రాశ్చ సన్తః, శిలాయాం భవం శైలేయమ్ - గణైషావధి
విశేషః శిలాయాః. 'స్త్రీభ్యో ధక్' ఇతి భవాద్ధా ధక్. ని. 'శిలాజరు చ శైలేయమ్'
ఇతి యాదవః. లేన నధ్దేషు వ్యాప్తేషు, శిలాతలేషు నిషేదుః ఉపవిషకురిత్యర్థః.

తుషారసంఘాతశిలాః ఖరాగ్రైస్సముల్లిఖాః దర్పకలః కరుద్వాః,

దృష్టః కథశ్చిద్దవయైర్వివిక్తైరసోధసింహధ్వని రున్ననాదః. 56

వ్యా. తుషారేతి.—తుషారసంఘాతా హిమఘనాస్త ఏవ శిలా స్తాః. ఖరాగ్రైః సముల్లిఖాః విదారయన్, దర్పేణ - కలా మధురధ్వనిర్యస్య స దర్పకలా, వివిక్తైర్భిత్తైర్దవయైర్గోసదృశమృగవిశేషైః, కథంచిత్ కృచ్ఛేణ, దృష్టః, కమదస్యాస్త్రీతి కరుద్వాః పృషభో, ౭సోధః-సింహానాం ధ్వనిర్యేన స సింహధ్వని మనహమానః సత్, ఉన్ననాదోచైర్న రునాద - జగజ్జేత్యర్థః. స్వభావోక్తి రలంకారః. కరుక్తమ్. 'స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణః' ఇతి.

తత్రాగ్నిమాధాయసమిశ్నమిద్ధంస్వమేనమూర్త్యుత్తరమష్టమూర్తిః,

స్వయంవిధాతా తపసః ఫలానాం కేనాపి కామేన తప శ్చచార. 57

వ్యా. తత్రేతి.—తపసః ఫలానా మిద్ధిత్యాదీనాం, స్వయం, విధాతా జనయతా-దాతేత్యర్థః. ఆష్టా మూర్తయో యస్య సోఽష్టమూర్తిరీశ్వరః. 'భూతార్కచన్ద్రయశ్చానో మూర్తయోఽష్టావ్రక్షీరితాః' ఇతి, తత్ర ప్రణే, స్వం స్వక్తియమేవ, మూర్త్యుత్తరం మూర్తిభేదం, సమిద్ధిః. సమిద్ధం దీపిత మగ్ని మాధాయ ప్రతిష్ఠాప్య, కేనాపి కామేన కయాపి ఫలకామనయా - తపశ్చచార 'చక్రే. వి. 'ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మన్తోఽపి ప్రపదతే' ఇతి న్యాయాత్ కామేనేత్యుక్తమ్-తస్యావాత్సవమస్త కామత్వాత్ కేనాపి త్యుక్తమ్.

అనర్ఘ్యమర్ఘ్యేణ త మద్రినాథః స్వర్గాకసామర్చితమర్చయిత్వా,

ఆరాధనాయాస్య సఖిసమేతాం సమూదిదేశ ప్రయతాం తనూజామ్.

వ్యా. అనర్ఘ్యమితి.—అగ్రీణాం నాథోఽగ్రినాథో హిమవాన్, అర్ఘ్యం మూల్యమర్హతీత్యర్థః. సి. 'మూల్యే పూజావిధావర్ణః' ఇత్యమరః. 'దక్షాదిభ్యోయః' ఇతి యప్రత్యయః. అర్ఘ్యే న భవతీ త్యనర్ఘ్య ప్ర మనర్ఘ్యమ్ - ఆమూల్య మిత్యర్థః. స్వర్గ - ఓకః స్థానం - యేషాం తేషాం - స్వర్గాకసాం దేవానామర్చితమ్ దేవైః పూజ్యమాన మిత్యర్థః. 'మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చ' ఇతి వర్తమానే క్తః. 'క్షస్యచ వర్తమానే' ఇతి వక్షీ. తమిశ్వరమర్ఘ్యేణ పూజార్థోదేశేన 'పాదార్ఘ్యాభ్యాం చ' ఇతి యత్ప్రత్యయః. సి. 'పత్ తు త్రి వ్యర్థ్యమర్హాథే పాద్యం పాదాయ వారిణి' ఇత్యమరః. అర్చయిత్వా, పూజయిత్వా, ౭స్యేత్వరస్య ఆరాధనాయ, సఖిభ్యాం జయోవిజయాభ్యాం-సమేతాం, ప్రయతాం నియతాం, తనూజాం సుతాం, సమూదిదేశాజ్ఞాపయామాస.

ప్రత్యర్థిభూతామపితాంసమాధేః శుశ్రూషమాణాంగిరిశోఽనుమేనే,
వికారహేతౌ సతి విక్రియస్తే యేహం నచేతాంసి తవన ధీరాః. 59

వ్యా. ప్రత్యర్థితి.—గిరిశః శివః, సమాధేః, ప్రత్యర్థిభూతాం ప్రతిపక్షభూతా
మపి, సుపుపేతి సమాసః. శ్రోతుమిచ్ఛంతీం శుశ్రూషమాణాం - సేవమాసాం సేవకాహి
సేవ్యే దత్తకర్తా భవన్తి ఇచ్చార్థే సన్నత్యయః. 'జ్ఞాతుస్త్వదృశాంసనః' ఇత్యా
త్ప్రసేపదమ్, తాంపార్వతీ మనుమేనేఽజ్ఞేచకార - నప్రతిపక్షిధవా నిత్యభి ప్రాయః.
నచైతావతా ధీరస్య కశ్చిద్వికార ఇత్యాశయః. ధీరత్వ మే వార్థాంతరన్యాసే సాహ-
వికారేతి.—వికారస్య ప్రృతే రన్యథాత్వస్య - హేతౌ స్త్రీసన్నిధానాదికారణే,
సతి విద్యమానేఽపి, యేహం చేతాంసి, నవిక్రియస్తే న వికృతిం నీయస్తే, త ఏవధీరాః,
'విక్రియస్తే'. ఇతి కర్తృణి లబ్.

అవ. శుశ్రూషాప్రకారమేవాహ -

అవచితబలిపుష్పా వేదిసమ్మార్గదత్తౌ

నియమవిధిజలానాం బర్హిహం చోపనేత్రీ,

గిరిశ ముపచచార ప్రత్యుహం సా సుకేశీ

నియమితపరిభేదా తచ్చింశ్చన్ద్రసాదైః.

(6)

ఇతి శ్రీకాలిదాసకృతౌ కుమారసంభవే ప్రథమస్సర్గః.

వ్యా. అవచితేతి.—సుకేశీ శోభనమూర్ధజా 'స్వాక్షౌ చోచచనర్జనా దసంయో
గోపధాత్' ఇతి జీవ. సా పార్వత్యవచితాని లూనాని - బలిపుష్పాణి పూజాకుసు
మాని యయా సా, వేదే ర్నియమవేదికాయాః-సంమార్గే సంమార్గనే-దత్తౌ, నియమ
విధేర్నిత్యకర్తానుష్ఠానస్య - యాని జలాని తేహం, బర్హిహం కుశానాం, చోపనేత్ర్య
నేత్రీ సతీ, తస్య గిరిశస్య - శిరసి-చన్ద్రస్య - పాదైరశ్చిభిః. ని. 'పాదా రక్షత్రీః'
తుర్యాంకాః' ఇత్యమరః. నియమితపరిభేదా నివర్తితమశ్రమాసక్యహన్యహని ప్రత్య
హమ్. 'అన్యయం విభక్తి సమాప సమృద్ధి.' ఇత్యాదినా నియతార్థేఽవ్యయాభావః.
'నపుంసకాదన్యతరస్యామ్' ఇత్యవృత్త్యయః. గిరిశముపచచార శుశ్రూషాశ్చక్రే.

ఇతి క్రమహఃమహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరివిరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యాయా వ్యాఖ్యాయా సమేతః

శ్రీకాలిదాసకృతౌ కుమారసంభవే మహాకావ్యే - ఉమాశ్చత్తిర్నామ
ప్రథమః సర్గః.

శ్రీ రస్తు కు మార సంభవే, నవ్యాఖ్యానే

ద్వితీయ స్కంధః.

తస్మిన్ విప్రకృతాః కాలే తారకేణ దివోకసుః,
తురాసాహం పురోధాయ ధామ స్వాయమ్భునం యయుః. 1

వ్యా. తస్మిన్నితి—తస్మిన్ కాలే పార్వతీశు శ్రువాకాలే. తారకేణ తారక నామ్నా వజ్రణఖపుత్రేణ కేనచిదనురేణ, విప్రకృతా ఉపప్లుతా, దివమోకః స్థానం యేహం తే దివోకసో దేవాః. ని. 'దివం స్వర్గేఽన్తరిక్షే చ' ఇతి విశ్వః. ద్వారోక ఇతి పక్షే పృథుదరాదిత్వాత్ సాధుః, తురం త్వరితం సాహాయత్యభిధవతీతి తురాహట్ - సాహాయతేహ్నరాదికాత్ క్విప్ 'సహివృతివృషి.' ఇత్యాదివా పూర్వపదస్య దీర్ఘః. ప్రకృతిగ్రహణే ప్రాతిపదికస్యాసి గ్రహణాత్ - ముగ్ధబోధకారస్తు తురాశబ్ద ప్రాబంత ఇత్యాచప్టే - తం తురాసాహం దేవేన్ద్రమ్ అజాదిషు సాద్ యావత్పాభావాత్. 'సహే సాధుః సః' ఇతి వత్సం న భవతి. పురోధాయ పురస్కృత్య, స్వయంభువో బ్రహ్మణ ఇదం స్వాయంభువమ్ సంక్షాపూర్వకవిధేరినిత్యత్వాత్. 'ఓ ర్గుణః' ఇతి గుణో న. ధామ స్థానం యయుః బ్రహ్మలోకం జన్మరిత్యర్థః.

తేషామావిరభూద్బ్రహ్మ పరిష్ఠానముఖశ్రియామ్,
సరసాం సుప్తపద్మానాం ప్రాతేర్దిధితిమానివ. 2

వ్యా. తేషామితి.—పరిష్ఠానా పరిక్షీణా - ముఖశ్చిర్దుఖకాన్తి ర్యేహం తథోక్తానాం తేహం దేవానాం, బ్రహ్మ, సుప్తపద్మానాం ముకుళితారవిద్వానాం, సరసాం ప్రాతః, దీధితిమాన్ సూర్య ఇవ, ఆవిరభూత్ ప్రకాశోఽభూదిత్యర్థః. ని. 'ప్రకాశే ప్రాదురావి స్యాత్' ఇత్యమరః. సూర్యోపమానేన తేహం ఘానిహరణత్వం సూచితమ్. ఆత్మోపమాలంకారః. తట్టజ్జంతు. 'స్వతస్సిద్ధేన భిన్నేన సప్తతేన చ ధర్మతః, సామ్య మస్యేన వర్ణ్యస్య వాచ్యం చేదేకదోషమా' ఇతి.

అథ సర్వస్య ధాతారం తే సర్వే సర్వతోముఖమ్,
వాగీశం వాగ్భిరథ్యాభిః ప్రణిపత్యోపతస్థిరే. 3
కు-వ్యాఖ్య—4

వ్యా. ఆశేతి—అథావిర్భావానంతరం, సర్వే తే దేవాః. సర్వతః సమస్తతో ముఖాని యస్య తం సర్వతోమఖమ్ - చతుర్ముఖమిత్యర్థః. వాచాం విద్యానా మిశం, సర్వస్య జగతో, ధాతారం సృష్టారం బ్రహ్మణం, ప్రణిపత్య సమస్కృత్య, అర్థాదన పేతాభి ర్ధ్యాభిః. అర్థయుక్తాభి రిత్యర్థః. 'ధర్మ పథ్యర్థవ్యామాదనపేతే' ఇతి యత్ప్ర త్యయః. వాగ్ని రుపకర్థినే - తుష్టా పురిత్యర్థః. 'ఉపాద్దేవ పూజా సంకతి కరణ మి త్త కరణ పథిష్ఠితి వక్తవ్యమ్' ఇత్యాత్మ నేపదమ్.

అవ. ద్వాదశభిః శ్లోకైః స్తువన్తి.—

సమ స్త్రిమూర్తయే తుభ్యం ప్రాకృప్యే కేవలాత్మనే,
గుణత్రయవిభాగాయ పశ్చాద్భేదముపేయుషే.

4

వ్యా. సమ ఇతి.—హే భగవ నిత్యధ్యాహర్య వ్యాఖ్యేయమ్ - సృష్టేః ప్రాక్. 'అన్యారాత్.' ఇత్యాదినాఽన్యూత్తరపదయోగే షష్ఠమి, కేవలాత్మన ఏక రూపాయ. వి. 'అత్తా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్' ఇతి శ్రుతేః. ని. 'నిర్ణితే కేవల మితి త్రిలింగం తేవకృత్సయోః' ఇత్యమరః. పశ్చాత్ సృష్టిప్రవృత్తికాలే, విభజ్య తేననేతి విభాగః. భేదోపాధిః గుణానాం సత్త్వాదీనాం - త్రయమేవ విభాగో యస్య తస్యే. ని. 'గుణాః సత్త్వం రజస్తమః' ఇత్యమరః. భేద ముపాధిః - ప్రస్తృత్యాదిక మిత్యర్థః. ఉపేయుషే ప్రాప్తవతే. 'ఉపేయవా ననాశ్వా ననూచాన శ్వ' ఇతి నిపాతః. అత ఏవ, త్రిమూర్తయే బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాపిణే, తుభ్యం నమః. 'నమః స్వస్తి' ఇత్యాదినా చతుర్థి. ఉక్తం చ - 'నమో రజోజుషే సృష్టా శ్చిత్ సత్త్వ మయాయ చ, తమోరూపాయ సంహారే త్రిరూపాయ స్వయంభువే' ఇతి.

యదమోఘమపామంతరుష్టం బీజమజ త్వయా,
అతశ్చరాచరం విశ్వం ప్రభవస్తస్య గీయసే.

5

వ్యా. యదితి.—న కాయత ఇత్యుజః - హే అజ, అపాం జలనామస్త స్త్వయా యదమోఘమవస్థ్యం, బీజం వీర్య ముష్టం నిశీప్తమ్. 'ముక్తమ్' ఇతి పాతే విసృష్ట మిత్యర్థః. ని. 'శుక్రం లేజో రేకసీ చ బీజ వీర్యేస్థియాణి చ' ఇత్యమరః. అతస్తే బీజా చరాచరం స్థావరజగ్గమాత్మకమ్, సమాహారే ద్వం దైవకవద్యావః. విశ్వం జగత్, ఉత్పన్న మితి కేదః. తస్య విశ్వస్య, ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం, గీయసే. 'అదశ్చరాచరం విశ్వం ప్రసవస్తస్య గీయతే' ఇతి పాతే-అద ఇదం-చరాచరం విశ్వం - తస్య బీజస్య - ప్రసవో గీయతే-లాక్తై రితి కేదః. అత్ర మనుః. 'అవ ఏవ సన రాదా తాను బీజమవాసృజత్, తదజ్జమభవద్. హైమం సహ స్రాంతుసమప్రభమ్' ఇతి.

తిస్సృభిస్త్యమవస్థాభి ర్మహిమాన ముదీరయన్.

ప్రళయస్థితిసర్గాణామేకః కారణతాం గతః.

6

వ్యా. తిస్సృభి రితి.—ఏకః సృష్టేః ప్రాక్కేవలస్త్యం తిస్సృభిరవస్థాభిరైగుణ్య మయాభి ర్మహిమార్బ్రహ్మస్వరూపాభి ర్మహిమానం నిజశక్తి ముదీరయన్ విజృంభయన్,

ప్రళయస్థితిసర్గాణా మప్రథమ్యుత్పత్తీనాం, కారణతాం గతః, ఇదం 'పశ్చాద్భేద ముపేయంషే' ఇత్యుక్త్య వివరణమతో న గతార్థత్వదోషః.

అవ. భూతపుష్టికర్తృత్వముక్త్యా మిథునసృష్ట్యర్థం మూర్తిమతో బ్రహ్మణో భేద మాహ. —

స్త్రీపుంసావాత్సభాగౌ తే భిన్నమూర్తేస్సృష్టయౌ,
ప్రసూతిభాజస్సర్గస్య తావేన పితరా స్తృతౌ.

7

వ్యా. స్త్రీపుంసావతి. — స్త్రీ చ పుమాంశ్చ స్త్రీపుంసౌ 'అచతుర' ఇత్యాదినా ఒచ్చుత్వయాన్తో నిపాతః. సిస్టయౌ ప్రప్థ మిచ్ఛయా, భిన్నమూర్తే ద్వివిధాకృత విగ్రహస్య, తే తవాత్సనో దేహస్య - భాగావాత్సభాగా. ని. 'ఆత్మా జీవే ధృతౌ దేహే స్యభావే పరమాత్మని' ఇతి విశ్వః. తావేన భాగౌ, ప్రసూతిభాజ ఉత్పత్తి భాజః. సృజ్యత ఇతి సర్గస్తస్య - నిజసృష్టేరిత్యర్థః. మాతా చ పితా చ పితరా 'పితా మాత్రా' ఇత్యేకశేషః. స్తృతౌ కథితౌ - పృథ్వీతి శేషః. అత్ర మనుః 'ద్వివిధాకృత్వాఒత్సనో' దేహ మర్థేన పురుషోఒభవత్, అర్థేన నారీ తస్యాం స విరాజమన్యజత్ ప్రభుః' ఇతి.

స్వకాలపరిమాణేన వ్యక్తకర్తాత్రి నివస్య తే,
యా తు స్వప్నావబోధౌ తౌ భూతానాం ప్రళయోదయా. 8

వ్యా. స్వకాలేతి. — స్వస్వకాలస్య - పరిమాణేన 'చతుర్ముగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దినముచ్చతే' ఇత్యుక్తరూపేణ, వ్యక్తం విభక్తం - రాత్రినివసం రాత్ర్యహసీ - యస్య తస్య, యద్యపి 'అచతుర' అదిమూర్తేణ రాత్రౌ చ దివా చ రాత్రినివస మితి సప్తమ్యుక్తే పృతై ద్వైవై ఇత్యుక్తం. తథాఒపి 'దోషోమన్య మహా' 'దివం మన్యా రాత్రిః' ఇత్యాదౌ కర్తృవదత్తాపి స్థాతిపదికార్థ పృత్తిత్వం కథంచిత్ ప్రయోగబలా దాశ్రియణీయమ్. తే తవ, యా తు స్వప్నావబోధౌ తావేన భూతానాం, ప్రళయోదయా సంహారసృష్టి, యదాహుః. 'యదా స దేవో జాగర్తి తదైవ చేష్టతే జగత్, యదా స్వపితి కాస్తాత్తా తదా సర్వం ప్రలీయతే' ఇతి. ఏతచ్చ దైవస్థిసృష్టి ప్రళయాభిప్రాయకం - మహాప్రళయస్య బ్రహ్మణో వర్షకతాస్తే భావిత్వాత్.

జగద్యోని రయోని స్త్వం జగదన్తో నిరన్తరః,
జగదాది రనాది స్త్వం జగదీశో నిరీశ్వరః.

9

వ్యా. జగదితి. — హే భగవత్, త్వం జగద్యోని నిర్గతాక్రమం, స్వయమయోని రనాదిత్వాదకారణక స్త్వమ్. ఆ న్తయతీత్యన్తః పచాద్యచ్. జగతోఒన్తో జగత్సంహారా, స్వయం, నిరన్తరో నిత్యత్వాద న్తరహితః. త్వం జగతామాది ర్గదాదిః. సృష్టేః ప్రాగపి నన్నిత్యర్థః. అత ఏవ త్వ మనాదిరాదిరహితః. త్వం, జగతా మిశో నియంతా, స్వయం నిరీశ్వరః. అసియన్య ఇత్యర్థః. వి. 'యతో' వా ఇమాని భూతాని జాయంతే'

ఇత్యాది శ్రుతిరేవాత్ ప్రమాణమ్. అత్రాయోనిరిత్యాదౌ నజ్జతత్పురుషాశ్రయణే
విరోధః. బహుప్రహితా తు తత్పురిహర ఇతి విరోధాభాసోఽలంకారః. యథాహుః -
'విరోధాభాసత్వే విరోధః' ఇతి.

అవ. తవ తు న ప్రవక్ష్యస్యేవ జన్మ తిరోధానజ్ఞానేషు పరాపేక్షేత్యాహ. —

ఆత్మనమాత్మనా వేత్సి సృజన్యాత్మన మాత్మనా,

ఆత్మనా కృతివా చ త్వ మాత్మ న్యేవ ప్రలీయసే.

10

వ్యా. ఆత్మన మితి. — హే భగవన్, త్వ మాత్మనం ణాకానుగ్రహార్థం బ్రహ్మ
యాపేణోల్లిపాదయిషితం స్వస్వరూపమాత్మనైవ, వేత్సి జానాసి-సర్వాఽపి క్రియా
కర్తవ్యార్థజ్ఞానపూర్వికేతి భావః. తథాఽఽత్మనమాత్మనైవ - ఆత్మ న్యేవేత్యత్రాపి సంబ
ధ్యతే. స్వస్తిన్నేవ నృజసి - అధిష్ఠానమపి స్వయమేవేత్యర్థః. 'స్వే మహిమ్నీ ప్రతిష్ఠితమ్' ఇతి శ్రుతేః. కృతివా సమర్థేన - ఇదం సర్వత్ర సంబధ్యతే, ఆత్మనా స్వేనై
వాత్మన్యేవ ప్రలీయసే స్వస్తిన్నేవ ప్రలీనోభవసి. లీయతే దైవాదికాత్ కర్తరి లభి.

'ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' ఇతి వాద్దికాల్. సర్వత్రాత్మనేతి తృతీయా; న హి
తే ప్రవక్ష్యస్యేవ జ్ఞానోత్పత్తిలయేషు పరాపేక్షేతి ఫలితార్థః.

ద్రవస్పృష్టతకఠినః స్థూలసూక్ష్మో లఘుద్గురుః,

వ్యక్తో వ్యక్తేతరశ్చాసి ప్రాకామ్యం తే విభూతిషు.

11

వ్యా. ద్రవ ఇతి. — త్వమిత్యనువజ్యతే - హే భగవన్ త్వం, ద్రవః చరి
త్వముద్రాదివ ద్రసాత్వకోఽసి, సంఘాతేన నిబిడసంయోగేన - కఠినో మహిధరాదివల,
స్థూల, ఇద్రియగ్రహణయోగ్యో ఘటాదివత్, సూక్ష్మోఽతీంద్రియః పరమాణ్వాదివత్,
లఘురుత్వతనయోగ్యః స్థూలాదివత్, గురుర్దేమాద్రివదచలనీయః, వ్యక్తః కార్యరూ
పాఽసి, వ్యక్తేతరః కారణరూపశ్చాసి; ఏవం విభూతివ్యతిరేకాదిషు, తే తవ, ప్రకా
మస్య భావః ప్రాకామ్యం యథాకామత్వమ్.

ఉద్ధాతః ప్రణవో యాసాం న్యాయైస్త్రిభిరుదీరణమ్,

కర్తృయజ్ఞః ఫలం స్వర్గస్తాసాం త్వం ప్రభవో గిరామ్.

12

వ్యా. ఉద్ధాత ఇతి. — హే భగవన్, యాసాం, గిరాం వాచాముద్ధాత ఉప
క్రమః. ప్రణవ హింకారాత్పఠ్యః. ని. 'హింకారప్రణవో సమా' ఇతి. 'స్వాదిభ్యాదాన
ముద్ధాత ఆరమ్భః' ఇతి చామరః. ఇదముపసంహరన్యాపుష్పలక్షణమ్. వి. 'బ్రహ్మణః
ప్రణవం కుర్వాదాదావస్తే చ సర్వకః, దహత్యేనః కృతం పూర్వం పరస్తా చ్చ
విశేషతః' ఇతి నిరుక్తపరిశిష్టయోగ్యాస్యః. నీయస్త విభిరర్థవిశేషా ఇతి న్యాయాః
స్వరః - ఉక్తంచ. వి. 'స్వరఃకేషాదిర్ధప్రతిపత్తిః. 'యథేవ' శ్రుతః స్వరతోఽపరా
ధాత్' ఇతి-యాసాం గిరాం - త్రిభిర్నాయైః ఉదాత్తానదాత్త స్వరితైః స్వరై
రుదీరణముచ్చారణమ్, యాసాం కర్త - ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. యజ్ఞో జ్యోతిష

మాదిః-న తుచైత్యవద్దనాదిరితి భావః. ఫలం స్వర్గః. కర్మద్వారేతి కేషః. కర్మస్వర్గా
బ్రహ్మవవర్గయోరపులక్షణే, త్వం, తాసాం గిరామ్, వేదానామిత్యర్థః. ప్రభవ
త్యన్తా దితి ప్రభవః కారణమ్ - ప్రణేతా వృత్తా వా మతభేదేన.

అవ. సాంఖ్యమతేన వ్రవన్తి.—

త్వామామనంతి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రవర్తినీమ్,

తద్దర్శినముదాసీనం త్వమేవ పురుషం విదుః.

13

వ్యా. త్వమితి.—హే భగవన్ - త్వం పురుషస్సార్థో భోగావవర్గరూప-
ప్రదర్శం ప్రవర్తత ఇతి పురుషార్థప్రవర్తినీ - తాం. ప్రకృతిం త్రైగుణ్యాత్మకం మూల
కారణమ్. ని. 'ప్రకృతిః బద్భుభూలేషు ప్రధానే మూలకారణే' ఇతి యాదవః. అమ
నన్తి 'మూ అభ్యాసే' ఇతి ధాతోర్లట 'వా ఘ్రా ధ్రాస్థా మ్' ఇత్యాదినా మనా
దేశః. ప్రకృతిపురుషభేదాగ్రవాణాత్ ప్రకృతిపురుష భేదవ్యవదేశః. త్వమేవ,
తాం ప్రకృతిం సాక్షీత్వేన వశ్యతీతి తద్దర్శిన ముదాసీనం కూటస్థం, పురుషం, విదు
ర్విదన్తి. 'విదో లటో నా' ఇతి యే ధ్రువాదేశః. వి. 'అజామేకాం లోహితశుక్ల
కృష్ణాం' ఇతి శ్రుతి రత్ర ప్రమాణం.

త్వం పితౄణామపి పితా దేవానామపి దేవతా,

పరతోఽపి పరశ్చాసి విధాతా వేదసామపి.

14

వ్యా. త్వమితి.—హే భగవన్, త్వం, పితౄణామగ్నిహ్వితాదీనామపి,
పితా లేమమపి తర్భణీయ ఇ త్యర్థః. దేవానామిష్టాదీనా మపి దేవతా లేమ మపి
యజుషీయ ఇ త్యర్థః. పరతోఽపి పర శ్చాపి సర్వోత్తరోఽసీ త్యర్థః. 'ఇన్ద్రియేభ్యః
పరా హ్యర్థా, ఆర్థేభ్య శ్చ పరం మనః. మనస శ్చ పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహం
వ్రతః, మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్ పురుషః పరః. పురుషాన్న పరం కిష్కిత్ సా
కాష్టా సా పరాగతిః' ఇతి సర్వోత్తరత్వాభిధానాత్. వేదసాం దక్షాదీనామపి,
విధాతా వ్రజ్ఞాపి.

త్వమేవ హవ్యం హోతా చ భోజ్యం భోక్తా చ కాశ్వతః,

వేద్యం చ వేదతా చాసి ధ్యాతా ధ్యేయం చ యత్పరమ్.

15

వ్యా. త్వమేవేతి.—శశ్వచ్ఛిన్ధః శేషికోఽన్యోన్యయః. యద్యపి 'కాలా
ట్టజ్' ఇతి తథావమాది. అత ఏవ సూత్రకార స్వాసి ప్రయోగః. "యేషాం
చ విరోధః కాశ్వతికః' ఇతి. తథాపి ప్రయోగవశాత్ 'సాధురితి వాచన ఇతి
కాశ్వతః ప్రయుక్తః-కాశ్వతస్త్వమేవ, హూయత్ ఇతి హవ్యం హవి రాశ్యాదికమ్,
జుహోతీతి హోతా యజమానశ్చాసి, భోజ్యమభ్యవహార్యమన్నమ్ 'భోజ్యం భక్ష్యే'
ఇతి నిమిత্তనాత్ కుత్వాభావః. భోక్తాఽన్నాదశ్చాసి, వేద్యం సాక్షాత్కార్యం
షస్తు, వేదితా సాక్షాత్కర్తా చాసి, ధ్యాతా వ్రత్తా చ, యత్పరం పత్ర ధ్యేయం
తచ్ఛాసి, సాక్షాత్కారసాధ్యభూత ప్రత్యయవిశేషప్రవాహో ధ్యానమ్.

ఇతి తేభ్యస్తుతీశ్శ్రుత్వా యథార్థా హృదయంగమాః,
ప్రసాదాభిముఖో వేధాః ప్రత్యువాచ దివోకసః.

16

వ్యా. ఇతితి.—వేధా బ్రహ్మేతి, తేభ్యోదేవేభ్యః. 'అఖ్యా తోపయోగే' ఇత్య పాదానత్వాత్ ఐచ్ఛమి. యథార్థాః సత్యా అత ఏవ హృదయం గచ్ఛ స్తీతి హృద యక్లమా మనోహరాః ఐచ్ఛకరణే 'గమే సుపుష్పసంఖ్యానమ్' ఇతి ఐచ్ఛిత్యయః. 'అరుద్విషదజస్తస్య ముం' ఇతి ముమాగచుః, స్తుతీః స్తోత్రాణి శ్రుత్వా, ప్రసాదాభి ముఖోఽనుగ్రహప్రవణః సత్, దివోకసో దేవాక్ ప్రత్యువాచ.

పురాణస్య కవేస్తస్య చతుర్ముఖసమీరితా,
ప్రవృత్తిరానీ చ్చబ్దానాం చరితార్థా చతుష్టయా.

17

వ్యా. అథ కవీరాహ-పురాణస్మేతి.—ద్రవ్యగుణక్రియాజాలిభేదేన చత్వారోఽవయవా అస్యా ఇతి చతుష్టయా చతుర్విధా 'సంఖ్యాయా అవయవే తయవ్' ఇతి తయవ్. 'టిడ్డాబిజ్జ్వయసన్' ఇత్యాదినా జీవ, శబ్దానాం ప్రవృత్తిరైవభి, ప్రముఖా వాగ్మృత్తిః - ఉక్తంచ. 'వైభరీ శబ్దనిష్పత్తిర్ధ్యమా శ్రుతిగోచరా, ద్యోతితార్థా చ పశ్యంతీ సూక్ష్మ వాగనపాయినీ' ఇతి పురాణస్య పురాతనస్య పృథాదరాదిత్వాత్ సాధుః. కవేః కవయతు స్తస్య బ్రహ్మ శ్చతుర్ముఖైః సమీరితా సతీ 'తద్భిత్తార్థ' ఇత్యాదినీ త్తరపదసమాసః-సమాహారే చతుర్ముఖీతి స్మృత్, చరితార్థాఽఽనీత్-చతు ర్ముఖోఽచారణాచాచుతుర్విధ్యం సఫలమానీదిత్యర్థః.

స్వాగతం స్వానధీకారాక్ ప్రభావైరవలగబ్య వః,
యుగపద్యుగబాహుభ్యః ప్రాప్తేభ్యః ప్రాజ్యవిక్రమాః.

18

వ్యా. స్వాగతమితి.—హే ప్రాజ్యవిక్రమాః ప్రభుతవరాక్రమా దేవాః. ని. 'ప్రాజ్యం భూరి ప్రభూతం చ' ఇతి యాదవః. స్వాక్ స్వకీయా సధీకారాన్ని యోగాక్ 'ఉపసర్గస్య ఘృణి' ఇతి వా దీర్ఘః. ప్రభావైః, సామర్థ్యైరవలగబ్యై స్థాయ - యథాధీకారం స్థిత్యాఽపీ త్యర్థః. యుగపత్సమకాలం, ప్రాప్తేభ్యః యుగ పత్యాప్త్యా మహాత్కార్య మనుమీయత ఇతి భావః. యుగబాహుభ్యః దీర్ఘ బాహుభ్య ఇత్యర్థః. ఆజానబాహుత్వం భాగ్యలక్షణమ్. వో యష్టభ్యమ్ 'బహు వచనస్య వన్నసౌ' ఇతి వసాదేశః. 'కర్తృణాం య మభివ్రేతి' ఇత్యైత్ర కర్తృపదేన క్రియాగ్రహణాత్ సంప్రదానత్వమ్. స్వాగతం శోభమానమాగమనమ్, కాకుర త్సంసంభేదా.

కిమిదం ద్యుతిమాత్త్రియాం న బిభ్రతి యథా పురా,
హిమస్త్రిష్టప్రకాశాని జ్యోతింషీవ ముఖాని వః.

19

వ్యా. కిమితి.—‘వత్సాః’ ఇత్యుత్తరార్థోక్తియం సంబోధనమత్రాప్యనువక్షానీయమ్. హేవత్సాః పుత్రకాః. హిమేన నీహరేణ—క్షిప్రప్రకాశాని మన్వప్రభాణి, జ్యోతింషి నక్షత్రాణివ. ని. ‘దీప్తితారాచుతాకేషు జ్యోతిః’ ఇతి కాశ్యపః. వో యుష్మాకం, ముఖాని, పురా ‘యథా పూర్వ మి చాత్మీయాం ద్యుతిం, న చిభ్రతి, ఇదం కిం కిం నిబన్ధన మిత్యర్థః. కిమిదమిత్యుచేన కావ్యార్థః పరామృశ్యతే.

ప్రశమాదర్శిషామేతదనుద్గీర్ణసురాయుధమ్,

వృత్రస్య హస్తః కులిశం కుంతితాశ్రీవ లక్ష్మ్యతే.

20

వ్యా. ప్రశమాదితి.—అర్శిషాం తేజసాం, ప్రశమాన్నిర్వాణాదనుద్గీర్ణసురాయుధమ్ అనుదిశచిత్రప్రభ మిత్యర్థః. ఏత ద్వృత్రస్య హస్తరిప్తస్య, కులిశం వజ్రమ్, కుంతితా అశ్రయో యస్య తత్ కుంతితాశ్రీ కుంతితాశ్రీవ, లక్ష్మ్యతే దృశ్యతే.

కిం చాయమరిదుర్వారః పాణౌ పాళః ప్రచేతసః,

మస్త్రేణ హతవీర్యస్య ఘణేనో దైన్యమాశ్రితః.

21

వ్యా. కిం చేతి.—కిం చాయ మరిదుర్వారో రిపుదుష్ప్రధర్మః. ప్రచేతసో వరుణస్య. ని. ‘ప్రచేతా వరుణః పాళః’ ఇత్యమరః. పాణౌ, పాళోరజ్జ్వరాయుధవిశేషః. మస్త్రేణ గాదుడేన, హతవీర్యస్య ప్రతిబద్ధశక్తేః, ఘణేనః సర్పస్య, దైన్యం శోచ్యత్వం, ఆశ్రితః. ఆశ్ర ఘణినిష్ఠదైన్యస్య పాశేనసంభవాత్ దైన్య మివ దైన్య మితి కల్పనా దసంభవస్య మ్మనంబన్ధో నిదర్శనాలంకారః.

కుచేరస్య మనశ్శల్కం శంసతీవ పరాభవమ్,

అపనిధగదో బాహుభగ్నశాఖ ఇవ ద్రుమః.

22

వ్యా. కుచేరస్మేతి.—అపనిధా త్యక్త - గదా యేన సోఽపనిధగదః. అశవివ, భగ్నశాఖో ద్రుమ ఇవ స్థితః. కుచేరస్య బాహుర్తనః శల్కమ్ - దుఃఖహేతుత్వాత్ మనసః శల్కస్థాయ మిత్యర్థః. పరాభవం, శత్రుకృతమితి శేషః. శంసతీవ కథయతీవ, లక్షణమూఽనుమాపయతీత్యర్థః. బాహూ ముఖ్యకథన స్యాసంభవాత్. ఇవ శబ్దోఽవ్యత వివ.

యమోఽపి విలిఖన్ భూమిం దండేనాస్తమితత్విషా,

కురుతేఽస్త్రిన్నమోఘేఽపి నిర్వాణాలాతలాఘవమ్.

23

వ్యా. యమఇతి.—అస్తం నాశమితాః ప్రాప్తాః అస్తమితి మకారాస్తమస్య యం. తస్య ‘ద్వితీయాశ్రీతాతీతపతితగతాత్వప్రప్రాప్తవన్నైః’ ఇతి స్థిరమాసః. అస్త మితాస్త్రీహో యస్యతేన నిస్తేజస్కీన, దణ్డేన, యమోఽపి భూమిం, విలిఖన్మమోఘేఽపి ప్రాగితి భావః. అస్త్రిన్ దణ్డే, నిర్వాణాలాతస్య శాన్తోల్లకస్య - అలాతం నామ భూలేఖనశలాకా తస్య - యజ్ఞాఘనం ఘ్నైబ్యం, తత్ కురుతే. ని. ‘అలాత ముల్లకం క్షేయం’ ఇతి హలాయుధః. ‘నిర్వాణోఽవాతే’ ఇతి నిపాతనాన్నిష్ఠాన త్వం. అత్రాపి లాఘవ మివ లాఘవమితి కల్పనా నిదర్శనాలంకారః.

అమీచ కథమాదిత్యా? ప్రతాపక్షతిశీతలాః,

చిత్రస్యస్తా ఇవ గతాః ప్రకామాలోనీయతామ్.

24

వ్యా. అమీచితి.—ప్రతాపక్షత్యా లేజనాం క్షయేణ-శీతలా, అమీ ఆదిత్యా శ్చ ద్వాదశీతేషః. కథం కేనహేతునేత్యర్థః. చిత్రస్యస్తా చిత్రలిఖితాఇవ, ప్రకామ మత్యస్త మాలోకనీయతాం దృశ్యతాం, గతాః స్తాప్తాః.

పర్యాకులత్వా న్నరుతాం వేగభంగోఽనుమీయతే,

అంభసామోఘసంరోధః ప్రతిపగమనాదिव.

25

వ్యా. పర్యాకులేతి.—మరుతాం వాయూనాం-సప్తసప్తానామితి కేషః. పర్యా కులత్వాత్ స్థలితగతిత్వా ధేతో ర్యేగస్య భజ్జోఽమృతాం జూనాం, ప్రతిపగమ నాత్ ప్రతిహాలగమనాత్; ఉత్తానావరోధా దిత్సర్థః. ఓఘస్య సంరోధః ప్రవాహ ప్రతిబంధ, ఇవానుమీయతే.

ఆవర్జితజటామాలివిలంబితశశికోటయః,

రుద్రాణామపి మూర్ధానగి క్షతహుంకారశంసినః.

26

వ్యా. ఆవర్జితేతి.—ఆవర్జితేషు పరిధవనుఃఖావసమ్రేషు - జటానాం మాలిషు జటాజాటేషు - విలంబిన్యః స్రంసిన్యః. శశికోటయశ్చవ్రేణీయేషాం యేషాం తే తథోక్తాః. రుద్రాణామపి-వికాదకానామితి కేషః మూర్ధానగి క్షతం హుంకారం శంసన్తితి తథోక్తాః - హుంకారక్షత్యనుమాపకా ఇత్యర్థః. హుంకారశస్త్రా హి రుద్రా ఇతి భావః.

లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః,

అపవాదైరివోత్సరైః కృతవ్యావృత్తయః పరైః.

27

వ్యా. లభేతి.—ప్రథమం పూర్వం, లబ్ధప్రతిష్ఠా లబ్ధస్థితయః. లబ్ధావకాశా ఇత్యన్యత్. యూయం, బలవత్తరైః పారుషాతిరేకాత్ ప్రబలతరైః. నిరవకాశైరిత్య వరత్. పరైః శత్రుభిరుత్సరైః సామాన్యకాస్త్రాణి 'మహింస్నాత్' ఇత్యేవమాదీని, అపాద్యస్త నిభింత్యవవాదైః - 'గామాలభేత' ఇత్యాదిభిర్విశేషకాస్త్రైరివ కింకృత వ్యావృత్తయః కృతప్రతిష్ఠాభక్తాః - కృత విషయ సంకోచరూపబాధా ఇత్యన్యత్. 'విషయసంకోచ ఏవ బాధః' ఇత్యాచార్యాః. నిషేధకాస్త్రస్య వైదికహింసాపరిహారేణ తాకిమూలే వ్యవస్థాపనాద్విషయసంకోచ ఇత్యలమతిగహనావకామానేన.

తద్దుష్ప్రిత వత్సాః కిమితః ప్రార్థయధ్వం సమాగతాః,

మయి సృష్టిన్ని లోకానాం రక్షో యుష్మాన్యసృణితా.

28

వ్యా. తదితి—తత్తస్మాత్ కారణాత్ 'హే వత్సాః పుత్రకాః ని. 'ఏక్స స్తవిభకపుత్రాద్యోర్వర్జే వత్సం తు వక్షసి' ఇతి విశ్వః. స్వయం పితామహత్వాద్యత్సా

ఇత్యావస్తయతే, సంభూయాగతాః సమాగతా, ఇతో మత్తః. కిం ప్రార్థయధ్వమ్
కిమిచ్ఛతేత్యర్థః బ్రూత లోకరక్షణే యూయ మేవ కర్తార ఇత్యాహ—మయి లోకానాం
సృష్టి, రక్షా యంత్రాన్వపథితా, అతస్తదర్థమసి నాస్తి మదపేక్షేత్యర్థః.

తతో మందానిలోద్ధాతకమలాకరశోభినా,

గురుం నేత్రసహస్రేణ చోదయామాస వాసనః.

29

వ్యా. తత ఇతి.—తతో భగవత్ప్రకృత్యనంతరం, వాసన ఇన్ద్రో, గురుం
బృహస్పతిమ్. ని. 'గురూ గీష్మతి పిత్రాద్యో' ఇత్యమరః. మద్దానిలోద్ధాతో యః
కమలాకరః స ఇవ శోభత ఇతి తేన తథోక్తేన, నేత్రాణాం సహస్రేణ చోదయా
మాస ప్రేరయామాస. సహస్రగ్రహణ మాస్థాతిశయాధ్వమ్ - అనిమిషాణామపి ప్రయత్న
పశాదక్షిస్పష్టో న విరుధ్యతే.

స ద్వినేత్రం హరేశ్చతుస్సహస్రనయనాధికమ్,

వాచస్పతిరువాచేదం ప్రాంజలిర్జలజాసనమ్.

30

వ్యా. స ఇతి.—హరే రిష్టస్య. ని. 'ఇన్ద్రో దుశ్శృవనో హరిః' ఇతి హలా
యుధః. సహస్రాస్త్రయనేభ్యోఽధికం సహస్రనయనాధికమ్ - తదగోచరదర్శిత్యా
దితి భావః. ద్వేనేత్రే యస్య తద్ద్వినేత్రమ్ - ప్రసిద్ధాచ్చతుషోఽయం విశేషఇత్యర్థః
చక్షుః చక్షుర్భూతః, చక్షుష్ట్యరోపస్య ప్రకృతోపయోగాత్ పఞ్చామాలంకారః.
స వాచస్పతిః కస్మాదిత్యాదలుక్పల్వే 'వష్ట్యాః పతిభుక్త' ఇత్యాదినా సత్యమితి
స్వామీ - తన్న - ఛన్దోవిషయత్వాత్, ప్రాజ్ఞలిః సకా, జలజాసనం బ్రహ్మణమిద
మువాచ.

ఏవం యదాత్థ భగవన్నామృష్టం నః పరైః పదమ్,

ప్రత్యేకం వినియుక్తాత్మా కథం న జ్ఞాస్యసి ప్రభో.

31

వ్యా. ఏవమితి.—హే భగవన్ వద్భుజైశ్వర్యసంపన్న - యదాత్థ 'కృతవ్యా
వృత్తః పరైః' ఇతి యద్భవీషి 'బ్రువః పఞ్చనామ్' - ఇత్యాదినాఽఽహదేశః. 'వర్త
మానసామీపేర్ల వర్తమాన పద్యా' ఇతి వర్తమాన ప్రయోగః వాచనస్తు భ్రాన్తోఽయం
ప్రయోగ ఇత్యాహ 'అహేతి భూతేణల న్నభ్రమపది' తి. అహేత్యుచితక్షణమ్, తదే
వమ్, సత్యమ్, నోఽస్తాకమ్. పదమధికారః పరైః శత్రుభిరామృష్టమాక్షేప్తమ్. హే
ప్రభో, ప్రత్యేకం ప్రతిపురుషం, వినియుక్తాత్మా ప్రవేశితస్వరూపః. సర్వావర్తమా
త్యర్థః. కథం, న జ్ఞాస్యసి నవేన్పి వర్తమానేఽసి పచనభిక్ష్యా భవిష్యన్నిదేశః ప్రసిద్ధః
'అవహ్నవే జ్ఞః' అకర్తకాచ్చ' ఇత్యాత్మనేపదవికల్పః.

అవ. ఉక్త మేవ ప్రపన్నయతి.—

భవల్లభపరోదీర్ఘస్తారకాభ్యో మహాసురః,

ఉపప్లవాయ లోకానాం ధూమకేతురివోత్థితః.

32

కు-వ్యాఖ్య—౩

వ్యా. భవతితి.—భవత స్వత్తో - లభ్యేన వరేణోద్భిత్త ఉద్ధతః తారకఇత్యాఖ్యానామభేయం యస్య స తారకాఖ్యః. మహానసురో మహాసురః, 'సః' సుమాత్పుర మోత్తమాత్కృష్టాః పూజ్యమానైః' ఇతి తత్పురుషః. ధూమకేతురుత్పాతకుషే ఇన, లోకానాముపప్లవాయోపద్రవాయోధిత ఉత్పన్నః.

పురే తావస్తమేవాస్య తనోతి రవిరాతవమ్,

దీర్ఘకాశమలోన్దేహో యాచన్తాత్రేణ సాధ్యతే.

33

వ్యా. పురఇతి.—అస్య తారకస్య, పురే రవి సూర్యస్తావస్తం తావస్తాత్ర మేవాతపం తనోతి. యాచన్తాత్రేణ యాచతే - యాచతీ మాత్రా మిత్యస్య యాచన్తాత్రం - తేన వా - అల్పపరిమాణేనేత్యర్థః. సి. 'మాత్రా పరిచ్ఛదే - అల్పేచ పరిమాణే సా మాత్రం కాన్త్యైస్సృజపధారణే' ఇత్యమరః. దీర్ఘకాశ శ్రీడావాపీఘ - కమలానామున్దేహో వికాసః. సాధ్యతే నిష్పాద్యతే, కఠోరకరిణోఽపి మన్దోష్ఠః సన్నేవ తద్భిత్వా పురే ప్రకాశత ఇత్యభిప్రాయః.

సర్వాభిస్సర్వదా చన్ద్రీస్తుం కళాభి ర్నిషేవతే,

నాదత్రే కేవలాం లేఖాం హరమాడామణీకృతామ్.

34

వ్యా. సర్వాభిరితి —చన్ద్రీస్తుం తారకం, సర్వదా కృష్టపక్షేఽపీత్యర్థః. సర్వాభిః కలాభిర్నిషేవతే. సి. 'కలా తు షోడశో భాగః' ఇత్యమరః. కేవలాం, హరమాడా మణీకృతాం శివశిరోమణీకృతాం లేఖాం, నాదత్రే స గృహ్ణతి.

వ్యావృత్తగతిరుద్యానే కుసుమస్తేయసాధ్యసాత్,

న వాతి వాముస్తత్పార్శ్వే తాళవృన్తానిలాధికమ్.

35

వ్యా. వ్యావృత్తీతి.—వాయుః, స్తేనస్య భావః కర్మ వా స్తేయం చార్యమ్ 'స్తేనా ద్య న్మలోప శ్చ' ఇతి యత్పితృయో నలోపశ్చ. కుసుమానాం స్తేయం - తస్మాత్ స్తేయాభియోగాద్దజ్ఞాద్వా-సాధ్యసం భయం-తస్మాద్దేతోరుద్యానే, వ్యావృత్తగతిః నివృత్తోద్భావనసంచారః సన్నిత్యర్థః. సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః. తత్పార్శ్వే తత్పమీపే, తాలస్య పృథ్వై రుద్భిశ్యతే - తాలస్యేవ పృథమస్యేతి వా తాలపుస్తం - తస్మానిలాద్యజనసంచారపనాదధికం యథా తథా న వాతి. సి. 'వ్యజనం తాలపుస్తకమ్' ఇత్యమరః.

పర్యాయసేవాముత్సృజ్య పుష్పసమ్భారతత్పరాః,

ఉద్యానపాలసామూన్యమృతవస్తముపాసతే.

36

వ్యా. పర్యాయేతి.—ఋతః పద్వినస్తాదయః, పర్యాయసేవాం క్రమ సేవాముత్సృజ్య, పుష్పాణాం-సంభారే సంగ్రహే - తత్పరాః ఆసక్తాః సస్త ఇత్యర్థః.

సి. 'తత్సరే ప్రసితానకై' ఇత్యమరః. ఉద్యానపాతైరుద్యానాధిక్యతైః - సామాన్యం సాధారణం యథా భవతి తథా, తం తారకముపాసలే సేవస్తే; శీతోష్ణాదిదోష ప్రకాశనం తు దూరాపాస్త మిత్యర్థః.

తస్యోపాయనయోగ్యాని రత్నాని సరితాం పతిః,
కథమప్యమ్భసామస్తరానిష్పత్యైః ప్రతీక్షతే.

37

వ్యా. తస్యేతి.— సరితాం పతిః సముద్రస్తస్య తారకస్యోపాయనానాం ప్రాభుతానాం-యోగ్యాని. సి. 'ప్రభుతం తు ప్రదేశనమ్, ఉపాయనమ్' ఇత్యమరః. రత్నాన్యమ్భసామస్తరానిష్పత్యైః పరిపాకపర్యవత్ వికల్పాదసమాసః. కథమపిమహతాయత్నేన, ప్రతీక్షతే కదా వా పరివచ్చేరన్నిత్యైకాగ్రేణ పాలయతీత్యర్థః.

జ్వలన్తణిశిఖా శైవనం వాసుకిప్రముఖా నిశి,
స్థిరప్రదీపతామేత్య భుజంగాః పర్యుపాసతే.

38

వ్యా. జ్వలదితి.— కిం చేతిచార్థః. జ్వలన్త్యై - షణ్ణీనాం శిరోరత్నానాం - శిఖా శ్యాలా-యేహం లే, వాసుకిప్రముఖా, భుజంగాః సర్పాః - సిద్ధాశ్చ భవన్త్యస్తే. సి. 'భుజంగాః సిద్ధసర్పయోః' ఇత్యమరః. నిశి, స్థిరప్రదీపతామనిర్వాణదీపత్వమేత్యైవం తారకం, పర్యుపాసలే పరివృత్త్య సేవస్తే.

తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ తం ముహుర్దూతహరితైః,
అనుకూలయతీన్దోఽపి కల్పదుమవిభూషణైః.

39

వ్యా. తత్కృతేతి.— ఇన్దోఽపి, లేన తారకేణ కృతం తత్కృతమనుగ్రహం ప్రసాద మపేక్షత ఇతి తథోక్తః సకలముహూర్తాతహరితైర్దూతప్రాసీతైః, కల్పదుమాణాం విభూషణైః తత్ప్రీత్యుత్తేరిత్యర్థః. తం తారక మనుకూలయత్వముకూలంకరోతి.

ఇత్థమారాధ్యమానోఽపి క్షిణ్వాతి భువనత్రయమ్,
కామ్యేత్ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః.

40

వ్యా. ఇత్థమేతి.— ఇత్థముక్తప్రకారేణ, రవి శశి షవనోదధి భుజంగ సురేంద్రైరారాధ్యమానోఽపి, భువనత్రయం, క్షిణ్వాతి పీడయతి; తథాహి - దుర్జనః, ప్రత్యపకారేణ ప్రతీకారేణైవ, కామ్యేచ్ఛాన్తో భవేత్, ఉపకారేణ తు న కామ్యేత్ - ప్రత్యుత ప్రవృత్తితి భావః.

తేనామరవధూహస్తైః సదయాలూనపల్లవాః,
అభిజ్ఞా శ్చేదపాతానాం క్రియస్తే నన్దనద్రుమాః.

41

వ్యా. తేనేతి.— లేన తారకేణామరవధూహస్తైః సుమమరైరితిభావః. తైరితి సదయం - అలానా అవతంసార్థం భిన్నాః-పల్లవా యేహం లే, నన్దనద్రుమాః. ఛేదాశ్చ పాతాశ్చ ఛేదపాతాస్తేహమ్, అభిజ్ఞానస్తీత్యభిజ్ఞాః, కృద్యోగాత్ కర్తృణి షష్ఠీ, క్రియస్తే.

వీజ్యతే స హి సంసుప్త శ్వాససాధారణానితైః,

చామరైస్సురబద్ధినాం బాష్పశీకరవర్షిభిః.

42

వ్యా. వీజ్యత ఇతి — హి యస్తాత్ కారణాత్, స తారకః. సంసుప్తః సర్వ శ్వాససాధారణో నిశ్వాససమానోఽనిలో యేషాం తైః. 'తతోఽప్యాధిక్యే సిద్ధాభక్త భయాదితి భావః. బాష్పశీకరవర్షిభిః - తాసాం స్త్రీణాం రోదనస్వాయమవసరఇతి భావః. సురబద్ధినాం సురప్రగహస్త్రీణాం సుబద్ధిభిః. ని, 'ప్రగహగ్రహా బద్ధ్యామ్' ఇత్యమరః, చామరైర్వీజ్యతే.

ఉత్పాట్య మేరుశృక్లాణి తుణ్ణాని హరితాం ఖురైః,

ఆక్రీడపర్వతాస్తేన కల్పితాః స్వేషు వేత్తసు.

43

వ్యా. ఉత్పాట్యతి. — తేన తారకేణ హరితాం సూర్యాశ్వానామ్. ని. 'హరిత్ సూర్యే చ సూర్యాశ్వే వర్ణే చ హరితే దిశి' ఇతి విశ్వః. ఖురైః శపైః, తుణ్ణాని చూర్ణితాని, ఏతేన లేమమత్యోన్నత్యం సూచితం మేరుశృక్లాణ్యుత్పాట్య స్వేషు వేత్తసు-వేత్త స్థితి బహువచనేనాస్య భువనత్రయనివాసః సూచితః, ఆక్రీడన్త ఏషిష్ట త్యాక్రీడాః-తే చ తే పర్వతాః, కల్పితాః కృతాః.

మద్దాకిన్యాః పయశ్చేషం దిగ్వారణమదావిలమ్,

హేమామ్భోరుహసస్యానాం తద్వాప్యో ధామ సాంప్రతమ్.

44

వ్యా. మద్దాకిన్యా ఇతి. — సాంప్రతం, సంప్రతి, మద్దాకిన్యా భాగీరథ్యా, దిగ్వారణానాం దిగ్బానాం - మదై రావిలం కలుషం, పయో జలమేవ, శిష్యత ఇతి శేషం శిష్టమ్, కర్తవ్యకర్మకర్మయః. 'త్రివ్యన్యత్రోపయజ్యతే' ఇతి నపుంసత్త్వమ్, తర్హి కనకకమలాని కర్మ గతానిత్యాహ-హేమేతి. — హేమామ్భోరుహజ్యేష సస్యాని లేషాం తు, తస్య వాక్యవ్రద్వాక్య, ఏష ధామ స్థానమ్, సర్వాణ్యపుత్పాట్య స్వదీర్ఘ కాశ్వేన ప్రతిరోపితవానిత్యర్థః.

భువనాలోకనప్రీతిస్సర్వధిభిర్నానుభూయతే,

ఖలీభూతే విమానానాం తదాపాతభయాత్పథి.

45

వ్యా. భువనేతి. — తస్య తారకస్యాపాతాత్ సమాపత్యైర్భయాద్విమానానాం పథి, ఖలీభూతేఽన్త్రహతీభూతే సతి. ని. 'ద్యౌఖిలాన్త్రహతే సమే' ఇత్యమరః. సర్వధి భ్దైవైర్భువనానామాలోకనే ప్రీతిర్నానుభూయతే.

యజ్వభిస్సంభృతం హవ్యం వితలేష్వధ్వరేషు సః,

జాతవేదోముఖాన్తాయా మిషతామాచ్ఛిన్నత్తి సః.

46

వ్యా. యజ్వభిరితి. — యజ్వభిర్విధివదిష్టవన్విభిః. ని. 'యజ్వా తు విధివేష్టవాకా' ఇత్యమరః. 'సయజోర్హ్వోః' ఇతి ద్వివిభుక్తయః. వితలేష్వధ్వరేషు యజ్ఞేషు

సంభృతం దత్తం హవ్యం హవిర్హయా నూనూపీ వీహ్యదిత్వాదినిప్రత్యయః. తారణో
నోఽస్తాకం, మిషతాం వశ్యతామ్ - వశ్యత్సు సత్స్విత్సర్థః. 'వష్టిచానాదరే' ఇతి వష్టి,
జాతవేదా వహ్నిరేవ ముఖం తస్మా జ్ఞాతవేదోముఖాదాచ్చినత్రి-ఆక్షిప్య గృహ్లాతీత్యర్థః.

ఉచ్చైరుచ్చైశ్శ్రీవాస్తేన హయరత్నమహారి చ,

దేహబద్ధ మివేన్ద్రీయ చిరకాలార్జితం యశః.

47

వ్యా. ఉచ్చైరితి.—కించేతి చార్థః, తేన తారణోచ్చైరున్నత ఉచ్చైః
శ్రవా నామ, హయో రత్నమివ హయరత్నమశ్వశ్రేష్ఠః. ని. 'రత్నశ్రేష్ఠే మణా
వపి' ఇతి విశ్వః. అస్య శుభ్రత్వాదుత్పేక్షితే - దేహబద్ధం బద్ధదేహమ్ మూర్తిమ
దివ్యర్థః. ఆహితాగ్నాదీత్యాన్నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, చిరకాలార్జితమిన్ద్రీయ యశ
ఇవాహర్యవహృతమ్.

తస్మిన్నుపాయాశ్చర్యే నః క్రూరే ప్రతిహతక్రియాః,

వీర్యవన్ద్యైషధానీవ వికారే సాన్నిపాతికే.

48

వ్యా. తస్మిన్నితి.—క్రూరే ఘాతుకే. ని. 'సృశంసో ఘాతుకః క్రూరః' ఇత్య
మరః. తస్మిన్ననురే, నోఽస్తాకం. సర్వ ఉపాయాః, సన్నిపాతస్య దోషత్రయస్య
ప్రకోపణే సాన్నిపాతికే-వికారే జ్వరాదా 'సన్నిపాతా చు' ఇతి వత్సవ్యాట్టక్, వీర్య
వన్ది సారవన్ద్యైషధానీవ, ప్రతిహతక్రియా విఫలప్రయోగా భవన్తి.

అవ. తదేవ ప్రతిహతక్రియత్వమాహ.—

జయాశా యత్ర చాస్తాం ప్రతిఘాతోత్థితార్చిషా,

హరిచక్రేణ తేనాస్య కణ్ఠే నిష్కమివార్పితమ్.

49

వ్యా. జయాశేతి.—కిం చేతి చార్థః, నూనమనేన హరిచక్రేణ, వయంశేష్యా
మ ఇతి యత్ర హరిచక్రేఽస్తాకం, జయాశా విజయాశంసా - ఆసిదితి శేషః. ప్రతి
ఘాతేన ప్రతిహత్యా - ఉత్థితార్చిషోద్గతలేజసా, లేన, హరిచక్రేణ విష్ణోః సుదర్శనే
వాస్య తారకస్య కణ్ఠే, నిష్కమురోభూషణమర్పితమే త్యుత్పేక్షా, స్వయ మేవ
నిష్కమివ స్థితమిత్యర్థః. తారకశిరశ్చేదాయ హరిణా చక్రం త్యక్తం తదపి నష్టకక్షి
కాశమితి భావః. ని. 'సాప్తేతే సువర్ణానాం హేముర్భిరోభూషణే వలే, దీనాకే
ఽపి చ నిష్కఽస్త్రీ' ఇత్యమరః.

తదీయాస్త్రీయదేవ్యద్య పుష్కరావర్తకాదిభు,

అభ్యస్యన్తి తటాఘాతం నిర్జితై రావతా గజాః.

50

వ్యా. తదీయా ఇతి.—అద్య సంప్రతి, నిర్జితః ఐరావతో యైస్తే శభోక్తాః.
తస్య తారకస్యేమే తదీయా, గజాః, పుష్కరావర్తకా శ్చ నామాదయో యేషాం
లేష, తోయదేభు మేఘేభు, తటాఘాతం వప్రకీడామభ్యస్యన్తి.

అవ. సంప్రతి కార్మాస్తరం నిరూపయతి;—

తదిచ్చామో విభో ప్రస్తుం నేనాన్యం తస్య కాస్తయే,
కర్తబంధచ్ఛిదం ధర్మం భవన్యేవ ముముక్షువః.

51

వా. తదితి.—తత్ తస్మాత్ కారణాత్, హేవిభో స్వామిక్, మోక్షం భవం త్యక్తుమిచ్ఛవో ముముక్షువో విరక్తా, భవస్య సంసారస్య, కాస్తయే నివృత్తయే, కర్తవ్యం బంధస్తం భవన్తీతి కర్తవ్యం బంధచ్ఛిత్ తం, ధర్మమివ - అత్తజ్ఞానహేతుభూతమితి శేషః. 'తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి' ఇతి జ్ఞానాదేవముక్తిః-రస్య తారకస్య కాస్తయే నాకాయ, నేనాం నయతీతి నేనానీచ్ఛమావతిః. 'సత్సాన్నిధిః' ఇత్యాదివా స్వీత్. తం నేనాన్యం కశ్చిత్, ప్రస్తుమిచ్ఛామః - పయ మితి శేషః.

అవ. నేనానీచ్ఛప్తేః ఫలమాహః;—

గోప్తారం సురనైన్యానాం యం పురస్కృత్య గోత్రభిత్,
ప్రత్యానేష్యతి శత్రుభ్యో బన్ధీమివ జయశ్రియమ్.

52

వా. గోప్తారమితి.—సురనైన్యానాం దేవతానేనానాం, గోప్తారం రక్షితారం, యం నేనాన్యం, పురస్కృత్య పురోధాయ 'పురోఽవ్యయమ్' ఇతి గతిత్వాత్ 'నమస్తురసార్థతో' ఇతి సకారిః. గాం వృద్ధీం త్రాయస్త ఇతి గోత్రాస్తాభిసత్తీతి గోత్రభిద్యో, జయశ్రియం. బన్ధీమివ బన్ధీకృతాం స్త్రీయమివ, శత్రుభ్యః సకారాత్ ప్రత్యానేష్యతి ప్రత్యాహరిష్యతి. తం ప్రస్తుమితి పూర్వేణ సంబధ్య.

వచస్యవసితే తస్మిన్ ససర్జ గిరమాత్తభ్యోః,

గర్జితానస్తరాం వృష్టిం సౌభాగ్యేన జిగాయ యా.

53

వా. వచసీతి.—తస్మిన్ బార్హస్పత్యే, వచస్యవసితే వచసమాప్తే సత్యాత్తభూర్భువః గిరం వాచం, ససర్జ జగాదేత్యర్థః. యా గీః, సౌభాగ్యేన వచోహరత్వేన 'వృద్ధ్యగన్వన్తే పూర్వపదస్య' ఇత్యుభయపదవృద్ధిః. గర్జితాద్గర్జితస్యవా - ఆనస్తరం ప్రవృత్తాం, వృష్టిం, జిగాయ జితవతీ, గర్జితఫలత్వాద్వృష్టేరివ తద్విజ్ఞాపనఫలత్వాద్గిరః సుభగత్వమితి భావః.

సంవత్సరే వః కామోఽయం కశ్చిత్కలః ప్రతీక్ష్యతామ్,
స త్వస్య సిద్ధౌ యాస్యామి సర్గవ్యాపారమాత్మనా.

54

వా. సంవత్సరే ఇతి.—అయం, వోయుష్షకం, కామో మనోభిః. నేనా నీరూపః, సంవత్సరే నేత్సరితి, కశ్చిత్కియానపి, కాలః ప్రతీక్ష్యతామ్. తు కిం తు, తస్య నేనాన్యః, సిద్ధౌ విషయ, అత్తనా వ్యయం, సర్గః సృష్టి రేవ-వ్యాపారస్తం, స యాస్యామి, నానాం ప్రక్ష్యామిత్వర్థః.

అవ. కుత ఇత్యాశక్యోహ. —

ఇతస్య దైత్యః ప్రాప్తశ్రీర్నైతపవార్హతి క్షయమ్,
విషవృక్షోపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసామ్నుజితమ్. 55

వ్యా. ఇత ఇతి. — ఇతో మత్తవిష, ప్రాప్తశ్రీర్నైతపవార్హతి క్షయమ్, ఇతో మత్త విష, క్షయం నాశం, నార్హతి. తథాపి, అన్యో వృక్షస్తావదాస్తామ్, విషస్య వృక్షో విషవృక్షోఽపి. సంవర్ధ్య కుతశ్చిత్కారణాత్పర్యుగ్వర్ధయత్వా, స్వయం ఛేత్తుమసాంబ్రత మనర్హః. అసాంబ్రత మిత్యనేన నిపాతేనాభిహితత్వాద్వృక్ష ఇతి ద్వితీయాన్తోన భవతి - ఆనభిహితే కర్తణి ద్వితీయానభిధానాల్ - యథాఽఽహ వామనః — 'నిపాతేనావృభిహితే కర్తణి న విభక్తిః కరిగణనస్య ప్రాయశ్చత్' ఇతి.

వృతం తేనేదమేవ ప్రాజ్ఞయా చాస్తై ప్రతిశ్రుతమ్,
వరేణ శమితం లోకానలం జగ్గుం హి తత్తపః. 56

వ్యా. వృతమితి. — ప్రాకూర్వం, తేనానురేణేదమేవ దేవైరవధ్యత్వమేవ, వృతం ప్రాధితమ్, మయా, చాస్తై తారకాయ, ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాకం 'ప్రత్యాజ్ఞభ్యాం శ్రువః పూర్వస్యకర్తా' ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ, కర్తవ్యం చైతదిత్యాహ-లోకాన్ జగ్గుమలం శక్తం 'వర్యాప్త వచనేష్వలమర్థేషు' ఇతి తుమున్నిత్యయః. తస్య తపస్తత్తపః, వరేణ వరదానేన, శమితం హి - మయేతిశేషః.

కథమసావీదృక్ శక్తిరిత్యాహ. —

సంయుగే సాంయుగీనం తముద్యత్తం ప్రసహేత కః,
అంశాదృతే నిషిక్తస్య నీలలోహితరేతసః. 57

వ్యా. సంయుగ ఇతి. — సంయుగే యుద్ధ ఉద్యత్తం చాస్త్రియమాణమ్, సంయుగేసాధుం సాంయుగీనమ్ 'ప్రతిజనావిభ్యః భిక్షో' ఇతి భిక్షుత్వయః. తం తారకం, నిషిక్తస్య క్షుణ్ణే తేలే శ్చరితస్య. వి. 'నీలః కణ్ఠే లోహితశ్చ కేశేష్వితి నీలలోహిత ఇతి పురాణమ్, ఇతి స్వామి. తస్య నీలలోహితస్య ధూర్జటే, రేతసః శుక్రస్యాంశాదృతేఽంశం వినాఽన్యః కః, ప్రసహేతాభిభవేత్ 'ప్రసహనమభిభవే' ఇతి వృత్తికారః.

సంప్రతి తదంశోత్పత్తావుపాయం దద్యయతి. —

స హి దేవః పరంజ్యోతిస్తమః పారే వ్యవస్థితమ్,
పరిచ్ఛిన్నప్రభావర్ధిన్న మయా న చ విష్ణునా. 58

వ్యా. స ఇతి. — స దేవో నీలలోహితస్తమసః-పారే పరతో వ్యవస్థితం తమోగుణాతీతం, పరం జ్యోతిః పరమాత్మాహి. అత ఏవ మయా పరిచ్ఛిన్నప్రభావర్ధిరవగాఢమహిమాతిశయో, న భవతి. తథా విష్ణునా చ న; అతస్తస్యాసాధ్యం నాస్తీత్యర్థః.

ఉమారూపేణ తే యూయం సంయమస్తమితం మనః,

శంభోర్వృతధ్వమాక్రష్టుమయస్కాన్తేన లోహవత్.

59

వ్యా. ఉపేతి.—తే కార్యార్థిన్ యూయం, సంయమస్తమితం సమాధి నిశ్చలం, శంభోర్వృత, ఉమారూపేణోమాసాన్దర్శ్యేణ. ని. 'రూపం నృభావే సాన్దర్శ్యే నాణకే పశుశబ్దయోః, గ్రథావృత్తే నాటకాదావాకారణోకయోరపి' ఇతి విశ్వస్. ఆయస్కాన్తేన మణివిశేషేణ 'కస్మాదిషు చ' ఇతి సకారః. లోహవదయోధాతుమివ 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః' ఇతి వలిప్రత్యయో మృగ్యః. ఆక్రష్టుమాహర్తుః యత ధ్వముద్యుక్తా భవత.

న చ గత్యంతరమస్తీత్యాహ.—

ఉభే ఏవ త్తమే వోధుముఖయోర్భిజమాహితమ్,

సా వా శంభోస్తదీయా వా మూర్తిర్జలమయీ భుమి.

60

వ్యా. ఉభే ఇతి.—ఉభయోః శంభోర్వృత, చాహితం నిషిక్తం, భిజం తేజో, వోధుం సోధుం, సావోమా, శంభోర్వృతమూర్తేర్జలమయీ తదీయా, జలమయీ మూర్తిర్వా మమ, ఉభే ఏవ త్తమే, న తృతీయేత్యర్థః. వా శబ్దో ద్వంద్వాగ్నే నత్వ స్యాగ్నే ఏతదేవోదాహృత్యేథమేవ వ్యాఖ్యాతం గణవ్యాఖ్యానే. ఆత్ర దీపకాలం కారః ప్రాకరణికయోదుమామహేశ్వరయోరప్రాకరణికయోర్భిజలమూర్త్యోకౌచివ మ్యస్య గమ్యత్వాత్. యథాహ భోజరాజు—'ప్రస్తుతానామప్రస్తుతానాం చాప మ్యస్య గమ్యత్వే దీపకమ్' ఇతి; న చేయం తుల్యయోగితా తస్యాః కేవలప్రస్తుతవిషయ త్వేన కేవలాప్రస్తుతవిషయ త్వేన చోత్థానానితి.

తస్మాత్తా శిలికణ్ఠస్య నై నాపత్యముపేత్య వః,

మోక్ష్యతే సురబన్దీనాం వేణీరీర్వవిభూతిభిః.

61

వ్యా. తస్మేతి.—తస్య, శిలికణ్ఠస్యాప్తమూర్తేరాత్మా, పుత్ర ఇత్యర్థః. వి. 'ఆత్మా వైపుత్రనామాఽపి' ఇతి శ్రుతే. వో యుష్మకం, సేనాపతేర్భావః నై నాపత్యమ్. 'పత్యప్రసాదోహితాదిభ్యో యక్' ఇతి యక్ప్రిత్యయః. ఉపేత్య ప్రాప్య, వీర్యవిభూ తిభిః కౌర్మసంపత్తిభిః, సురబన్దీనాం వేణీర్వోక్ష్యతే విస్త్రంసయిష్యతి, తారకాసురం హనిష్యతీతి భావః.

ఇతి వ్యాహృత్య విబుధాన్విశ్వయోనిస్తిరోదధే,

మనస్సాహితకర్తవ్యాః తేఽపి దేవా దిపం యయుః.

62

వ్యా. ఇతీతి.—విశ్వస్య-యోనిః కారణమ్. ని. 'యోనిః స్త్రీణాం భగస్థానే క రణే తామ్రకే వణి' ఇతి వైజయన్తీ. బుధాన్ మరానితి, వ్యాహృత్యాభిధాయ,

తిరోవధేఽస్త్యుతవాక్. తే దేవా ఆసి, మనస్యాహితం కర్తవ్యం యైస్తే తథోక్తాః
సంతి, దివం స్వర్గం, యయుః ప్రాపుః.

తత్ర నిశ్చిత్త్య కర్తవ్యముగ మత్యకశాసనః,
మనసా కార్యసంసిద్ధౌ త్వరాద్విగుణరంహసా.

63

వ్యా. తత్రేతి.—పాశోనామ కశ్చిసమరస్తస్య శాసన ఇన్ద్రస్తత్ర హరచిత్రా
శర్వణకృత్యే, కందర్పం నిశ్చిత్త్య - సాధకత్వేనేతి శేషః. కార్యసంసిద్ధౌ, త్వరయాత్సు
క్యేన - ద్వై గుణౌ యస్య తద్విగుణం ద్వీరావృత్తౌ - రంహో వేగో-యస్య తేన
తథోక్తేన. ని, 'గుణస్తా వృత్తిశబ్దాబిజ్యేష్టి'యాముఖ్య తప్తమ'. ఇతి వైజయన్తీ
మనసాఽగమత్ సస్తారేత్వర్థః. గమేద్దుజ్, ౧౦౦ త్వాష్ట్రేపరజాదేశః.

అథ స లలితయోషిద్భూలతాచారుశృంగం
రతిపలయపదాజ్కే చాపమాసజ్య కణ్ఠే,
సహచరమధుహస్తస్య స్తమాతాంకురాస్త్ర
శ్మతముఖముపతన్థే ప్రాజ్ఞలిః పుష్పధన్వా.

64

ఇతి శ్రీమహాకవికాలిదానశ్మతౌ కుమారసంభవే
మహాకావ్యే ద్వితీయః స్కంధః.

వ్యా. అథేతి.—అథ స్వరణానస్తరమ్, సస్త్రుత ఇత్యర్థః. పుష్పం ధనుర్వస్య స
పుష్పధన్వా కామః. 'వా సంజ్ఞాయామ్' ఇత్యవజ్. ని, 'లలితం త్రిమ సుందరమ్' ఇత్య
మరః. లలితాయాః స్వరరాజ-యోషితో-భ్రువౌ లతే ఇన-చారుణీ-శృంగే కోటి యస్య
తత్రోక్తం చాపమ్, రతిః స్తరప్రియా. ని, 'రతిః స్తరప్రియా' ఇత్యమరః. తస్యా -
పలయపదాని కడ్కుణస్థానాన్యడ్కుశ్చిహ్నం యస్య స తథోక్తే కంఠ, ఆసజ్య లగ
యిత్యా, చాపకంఠవిశేషణాభ్యాం శృంగారైకనిధేస్త్రీభువనైకవీరస్య శృంగారవీరోప
కరణేషు తుల్యరసత్వం వ్యజ్యతే. సహచరస్య సఖ్యుర్భగోర్వసస్త్ర హస్తే న్యస్తం
చూతాఙ్గురమేవాస్త్రం యస్య స తథోక్తః. ప్రాజ్ఞలిః కృతాజ్ఞలిః సకా, శతమఖ
మిన్ద్రముపతన్థే సంగతవాక్, సంగతికరణార్థాదాత్మనేపదమ్.

అత్ర స్వభావోక్తిః. 'స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమ్' ఇతి.
మాలినీపుత్రమేతత్ - 'సనమయయ యంతేయం మాలినీ భోగిలోక్తైః' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరివిరచితయా
సంజీవినీసమాఖ్యాయా వ్యాఖ్యాయా సమేతః శ్రీకాలిదానశ్మతౌ
కుమారసంభవే మహాకావ్యే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోనామ
ద్వితీయస్కంధ స్సమాప్తః

శ్రీః కు మార సంభవే, స వ్యాఖ్యానే

తృ తీ య స్క ర్గః.

తస్మిన్ మఘోనస్త్రీదశాన్ విహాయ
సహస్రమత్నాం యుగపత్ పపాత,
ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం
ప్రాయశ్చలం గౌరవమాశ్రితేషు.

1

వ్యా. తస్మిన్నితి.—మఘోన ఇన్ద్రస్యాత్నాం సహస్రం, త్రిరావృత్తా దశపరిమాణమేషమితి త్రిదశాన్ దేవాన్. ‘సంఖ్యయావ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాః సంఖ్యేయే’ ఇతి బహువ్రీహిః. ‘బహువ్రీహా సంఖ్యేయే’ ఇతి డచ్చుత్వయః, ఉక్తార్థత్వాత్ సుచోనివృత్తిః. విహాయ త్యక్త్వా, తస్మిన్ కామే, యుగపత్ పపాత, సహస్రేణాక్షిభిరద్రాక్షీదిత్యాదరాతిశయోక్తిః. సను సుదీరపరిచితానేకసురపరిత్యాగేన భగవతో మహేష్వాస్య కళమకాష్టే తస్మిన్నేకస్మిన్ పక్షపాత ఇత్యాశక్యోక్త్యాన్వరం న్యస్యతి. ప్రాయో భూమ్న ప్రభూణామాశ్రితేషు సేవకేషు విషయే. గౌరవమాదరః. ప్రయోజనాపేక్షితయా కార్యాధిత్వేన హేతువా, చలం చఞ్చలమ్. ఫలతన్త్రాః ప్రభవో న తు గుణతన్త్రా ఇతి భావః.

స వాసవేనాసనసన్నికృష్టమితో నిషీదేతి విసృష్టభూమిః, [నమ్

భర్తుఃప్రసాదం ప్రతిగృహ్య మూర్ధ్నావక్తుం మిథః ప్రాకమతైవమే

వ్యా. స ఇతి.—స కామో, వాసవేనేంద్రేణాసనస్య సింహాసనస్య - సన్నికృష్టం సన్నిహితమాసనసన్నికృష్టం యథా తథా శేషపశ్చాదయం సమాసః. కృద్యోగలక్షణయా తు న ‘న లోకావ్యయనిష్ఠాఖిలర్థతృణామ్’ ఇతి వక్త్రీనిషేధాత్, ఇతోనిషీదేహోషుశేతి, విసృష్టభూమిర్దత్తావకాశః సత్, భర్తుః స్వామినః, ప్రసాదమనుగ్రహం మూర్ధ్నా ప్రతినన్ద్య సంభాష్య మిథో రహసి. ని. ‘మిథోఽన్యోన్యం రహస్యపి’ ఇత్యుచరః. ఏనమిష్టోమేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ, వక్తుం, ప్రాకమతోపక్రాంతవాన్ *
‘ప్రాసాభ్యాం సమర్థాభ్యామ్’ ఇత్యాత్తనేపదమ్.

అజ్ఞాపయ జ్ఞాతవిశేష పుంసాం లోకేషు యత్ తే కరణీయమస్మి,

అనుగ్రహం సంస్కరణప్రవృత్తమిచ్ఛామి సంవర్ధితమాజ్ఞయా తే. 3

వ్యా. ఆజ్ఞాపయేతి.—హే పుంసా, జ్ఞాతవిశేష జ్ఞాతసార - జ్ఞాతపుంవిశేషే త్యర్థః. సాపేక్షత్వేనపి గమకత్వాత్ సమాసః. ఆజ్ఞాపయ-తదితిశేషః. ఉత్తరవాక్యే యచ్ఛబ్దప్రయోగాన్న పూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్దప్రయోగనిర్బంధః. కిం తదిత్యాహ = లోకేషు, తే తవ, యత్, కరణీయం కర్తవ్యమస్తి; సంస్కరణే - ప్రసృతముత్పన్నం తే తవానుగ్రహం ప్రసాదమాజ్ఞయా నియోగేన, సంపత్తితం పృథిం గమితమిచ్ఛామి- సంస్కరణకృతమనుగ్రహం కేవలనియోగేన వర్ధయ-కవచిత్ కర్తవ్య నియుక్తే త్యర్థః. అన్యథా మే నాస్తి పరితోష ఇతి భావః. తమున్న స్తపాతే యజ్ఞే యజ్ఞే కార్యః.

అవ. న చ మే కిచ్చిదసాధ్యమస్తీత్యాహ.—

కేనాభ్యసూయా పదకాంక్షిణా తే నితాన్తదీర్ఘైర్జనితా తపోభిః,

యావద్భవత్యాహితసాయకస్య మత్కార్తుకస్యాస్య నిదేశవర్తి. 4

వ్యా. కేనేతి.—పదకాంక్షిణా స్వారాజ్యకామేన, కేన పుంసా, నితాన్తదీర్ఘై రతిప్రభూతైస్తపోభిక్తే తవాభ్యసూయేర్వ్యా, జనితా - తం బ్రూహితి శేషః. కిమర్థః. యావద్భవతః స భవద్వైర్వ్యాహితసాయకస్య సంహితబాణస్యాస్య మత్కార్తుకస్య, నిదేశే వర్తత ఇతి నిదేశవర్త్యాజ్ఞాహో, భవతి. అవిలంబేనైవ భవిష్యతీత్యర్థః. 'వర్త మానవద్వా' ఇతి లబ్.

అవ. సంప్రతి చతుర్వగై మోక్షమధిక్యత్యాహ.—

అసమృతః కస్తన ముక్తిమార్గం పునర్భవక్లేశభయాత్ప్రసన్నః,

బద్ధచ్ఛిరం తిష్ఠతు సుస్థరీణామారేచితభ్రాచతురైః కటాక్షైః. 5

వ్యా. అసమృతఇతి.—తవాసమృతః కః పునర్భవః పునరుత్పత్తిః - సంసార ఇతి యావత్. తత్ర యే క్షేత్రా జన్మజరామరణాదయస్తేభ్యో భయాత్, ముక్తిమార్గం ప్రపన్నస్తం పద. యతః సోఽప్యారేచితాభిరేకైకా వివర్తితాభిర్భ్రాచిచ్ఛతురైః సుస్థరీణాం కటాక్షైర్బద్ధచ్ఛిరం తిష్ఠతు; ఆరేచితలక్షణం తు. వి. 'స్యాద్భ్రాచిర్బలితాక్షే పాదేకస్యా ఏవ రేచితమ్, తయార్జులసముత్క్షేపం కాటిర్యాద్యామిటిం విదుః.' ఇతి.

అవ. ధర్మార్థావధిక్యత్యాహ.—

అధ్యాపితస్యోశనసాఽపి నీలిం ప్రయుక్తరాగప్రణిధిర్ద్విషస్తే,

కస్యార్థధర్మౌ పద పీడయామి సిన్ధోస్తటావోఘ ఇవ ప్రవృద్ధః. 6

వ్యా. అధ్యాపితస్యేతి — ఉశనసా శుక్రేణ, నీలిం నీలికాస్త్రమధ్యాపితస్యాపి - అపికష్టాచ్చుక్రశిష్యాణామప్రభువ్యవస్థం గమ్యతే 'గతిబుద్ధి.' ఇత్యాదినా ద్వికర్తృకా దిక్పదాంతార్థ్యవైచిత్ర్యప్రధానే కర్తృణి క్త. 'అప్రధానే దుహదీనాం జ్యైష్ఠే కర్తృశ్చ కర్తృణః' ఇతి వచనాత్. తే ద్విషస్తవ శత్రోః కస్యార్థధర్మౌ, ప్రయుక్తః ప్రహితో

రాగో విషయాభిలాష ఏవ ప్రణిధిర్దూతో - యేన సోఽహమ్. ని. 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చరే' ఇతి యాదవః. ప్రవృద్ధ, ఓషుః ప్రవాహాః, సిన్ధోర్నద్యాస్తటావివ పీడయామి వద.

అవ. కామమధిక్యత్యాహ.—

కామేకపత్నీవ్రతదుగ్ధశీలాం లోలం మనశ్చార్చితయా ప్రనిష్టామ్,
నితమ్బినీమిచ్ఛసీ ముక్తలజ్జాం కణ్ఠే స్వయం గ్రాహనిష్కత్తబాహుమ్. 7

వ్యా. కామితి.—ఏకః పతిర్యస్యాః సై కపత్నీ పతివ్రతా. 'నిత్యం సవత్సారి దిభు' ఇతి జీవ్. తస్యా వ్రతం పాతివ్రత్య తేన - దుగ్ధశీలాం దుగ్ధస్వభావామ్ - దృఢవ్రతామిత్యర్థః. ని. 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇత్యమరః. చారుతయా సువర తేన హేతునా లోలం మనస్తవచిత్తం. ప్రనిష్టాం కాం నితమ్బినీం నారీం, ముక్త లజ్జాం సతీం కణ్ఠే, స్వయం గ్రాహనిష్కత్తబాహుమ్ - స్వయం గృహ్లాంతీం స్వయంగ్రాహ. 'విభాషా గ్రహః' ఇతి ఉప్రత్యయః. న చ జలచర ఏవ గ్రాహ ఇతి నిమగ్నః. జల చరే గ్రాహ ఏవేతి నియమాదితి - స్వయంగ్రాహ చ సా నిష్కత్తబాహుశ్చ తాం తథాభూతామిచ్ఛసి - త్వదర్థే పతివ్రతామపి వ్రతాద్భ్రంశయిష్యామిశ్యర్థః. ఏత చ్ఛేష్టాస్య పారదారికత్వాదుక్తమ్ - తథా చ శ్రుతిః—'అహల్యాయై చార్య' ఇతి.

అవ. త్రివిధా నాయకా-స్వకీయా పరకీయా సాధారణీ చేతి-తత్ర పరకీయాం ప్రత్యుక్తమ్-ఇతరే ప్రత్యాహ —

కయాఽసి కామిక సురతాపరాధాత్పదానతఃకోపనయాఽనధూతః,
తస్యాః కరిష్యామి దృఢానుతాపం ప్రవాళశయాశరణం శరీరమ్.

వ్యా. కయేతి.—హే కామిక కామక, సురతాపరాధాత్ అన్యాసక్తో దీత్యర్థః. పాదానతః ప్రణతః సత్, కోపనయా కోపశీలయా, కయాస్త్రియాఽనధూత స్తీరస్సృతోఽసి, తస్యాః శరీరం, దృఢానుతాపం గాఢవశ్పాతావమత ఏవ, ప్రవాల శయాశరణం కరిష్యామితి.

ప్రసీద విశ్రామ్యతు వీర వజ్రం శరైర్వదీయైః కతమస్ఫురారిః,
విభేతు మోఘీకృతబాహువీరభ్యఃస్త్రీభ్యోఽపి కోపస్ఫురితాధరాభ్యః.

వ్యా. ప్రసీదేతి.—హే వీర, ప్రసీద ప్రసన్నోభవ, వజ్రం కుచిశం, విశ్రామ్యతు - ఉదాస్థామిత్యర్థః. మదీయైః శరైర్వోఘీకృతబాహువీర్యో విఫలికృంభుజ శక్తిః. కతమా దైత్యదానవాదిభి యః కత్సన-సురారిః. 'వా బహూనాం జాలిపరి ప్రశ్నే దతమచ్' ఇతి దతమచ్చ్యుక్త్యయః. కోపేన స్ఫురితాధరాభ్యః స్త్రీభ్యోఽపి విభేతు - కిము వక్తవ్యం పుష్కర ఇత్యర్థః. సకృద్భీతః సర్వతో విభేతీతి భావః. 'భిత్రా ధానాం భయహేతుః' ఇత్యపాదానత్వాత్ ఇచ్ఛామి.

తవ ప్రసాదాత్కుసుమాయుధోఽపిసహాయమేకం మధుమేవలభ్యా,
కుర్యాంహరస్యాపి పినాకపాణేర్దైర్యచ్యుతిం కేమమధన్వినోఽన్యే.

వ్యా. తనీతి.—కిం బహునా? తవ ప్రసాదాదనుగ్రహాత్, కుసుమాయుధో
ఽచ్యుతిదుర్బలాస్త్రోఽచ్యుతహమేకం, మధుం ససప్తమేవ, సహాయం లభ్యా. పినాకః
పాణౌ యస్య స పినాకపాణిః 'ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠా సప్తమ్యా' - తస్య హర
స్యాపి, హరః సినాకీ చేత్యుతిదారుణ ఇతిభాషః దైర్యచ్యుతిం దైర్యహీనిం, కుర్యాం
ఽర్థం శక్తుయామిత్యర్థః. 'శకి లిజ్' చ' ఇతి శక్యాధే లిజ్. అన్యే ధన్వినో ధను
స్ఫుటో, మమకే న కేఽవీత్యర్థః. కింశబ్దః కుత్సయాం. ని. 'కుత్సా ప్రశ్నవితర్కపా
క్షిపే కింశబ్ద ఇవ్యతే' ఇతి శాశ్వతః.

అథోరుదేశా దవతార్యపాద మాక్రాన్తి సంభావితపాదవీతమ్,
సంకల్పితార్థే వివృతాత్తి శక్తి మాఖడ్జలః కామమిదం బభాషే.

న్యా. అథేతి.—అథ స్తరవాక్యశ్రవణానంతరమాఖడ్జలః సహస్రాక్ష, ఊరు
దేశాత్ పాదమాక్రాన్త్యాఽఽక్రమణేన = సంభావితం పాదవీతం యస్మిన్ స్తద్యథా
తథాఽవతార్య సంకల్పితార్థే హరచిత్తాన్తరణరూపే నిమయే, వివృతాత్తి శక్తిం 'కుర్యాం
హరస్యాపి.' ఇత్యాదినా ప్రకటితస్వసామర్థ్యం, కామం స్తరమిదం వక్ష్యమాణం
బభాషే.

సర్వం సఖే త్వయ్యుపపన్నమేతదుభే మమాస్త్రే కులిశం భవాంశ్చ,
వజ్రం తపావీర్యమహత్సు కుణ్ఠం త్వంసర్వతోగామి చ సాధకం చ.

వా. సర్వమితి.—హే సఖే ఇతి సంబోధనం గౌరవార్థమ్, సర్వమే
తత్త్వయ్యుపపన్నం సిద్ధం. మమ కులిశం వజ్రం, భవాంశ్చోభే అస్త్రే తత్ర వజ్రం,
తపావీర్యేణ తపోబలేన మహత్సు ప్రబలేభ్య, కుణ్ఠం ప్రతిబద్ధప్రసక్తమ్. త్వమస్త్రం సర్వ
తోగామి చ సాధకం - తావనైవ్యవృత్తమిత్యర్థః.

అవై మితేసారవతఃఖలు త్వాం కార్యగురుణ్యాత్సమంనియోజ్యై,
వ్యాధిశ్యతే భూధరతామవేక్ష్యస్తేన దేహోద్వహనాయ శేషః.

వ్యా. అవైమితి.—హేసఖే, తే సారం బలం, అవైమి నేద్ధి. అతః ఖలుత ఏ
వాత్సమం మత్తుల్యం, త్వాం గురుణీ నహతి, కార్యే 'తస్మై హిమాద్రేః' ఇతి వక్ష్య
మాణః. నియోజ్యై 'స్వరాజ్యన్తోఽనగ్రాదితి వక్తవ్యం' ఇతి వార్తికాదాత్మనేపద
నియమః, తథాపి - సారవతాత్పూర్వక ఏవ సర్వత్ర నియోగ ఇత్యాహ - కృష్ణేన
విష్ణునా, ధరతీతి ధరః కచాద్యచ్ - భువో ధరో భూధరస్తస్య భావస్తత్తాం భూధర
తాం భూధరణశక్తిమిత్యర్థః. అవేక్ష్య జాత్వా, శేషః సర్పరాజో, దేహోద్వహ
నాయ స్యదేహమద్యోధుం 'క్రియాన్తోఽపదస్య' ఇత్యాదినా చతుర్థి. వ్యాధిశ్యతే
నియజ్యతే, శేషశాయా హి భగవాన్.

అవ. నియోగాజ్ఞీకారం సిద్ధవత్ కర్తవ్యమాహ.—

అశంసతాబాణగతిం వృషాజ్ఞేకార్యం త్వమూసః ప్రతివన్నకల్పమ్,
నిబోధ యజ్ఞాంశభువామిదానీ ముచ్చైర్ద్వివిషామిహిత్తమేతదేవ.

వ్యా. ఆశంసతేతి — వృషాజ్ఞే హరే, బాణగతిం బాణప్రసారశంసతా కర
యతా. 'కుర్యాం హరస్యాపి పినాకపాణే' ఇత్యాదితేతి శేషః. త్వమూ నోఽస్త్యకం
కార్యం, ప్రతివన్నకల్పమజ్ఞీకృతప్రాయమ్ 'తామదసమాప్తా.' ఇత్యాదినా కల్పవప్రత్య
యః. కథమేతదతతహ. — ఇదానిమచ్చైగున్నతా ద్వివిషాం యేషామచ్చైర్ద్వివిషాం,
యజ్ఞాంశభువాం దేవానాం, ఏతేన ద్వివిషయజ్ఞభాగవ్యం సూచ్యతే. ఈస్మిన్
మాప్రతిష్ఠితమేతదేవ హరే బాణప్రయోగరూపమేవ, సిబోధ హరించుత్తం బుధ్య
స్యేత్కర్థః. 'బుధ బోధనే' ఇతి ధాతోర్లోట. అత్ర 'అశంసతా స్త్రాయసూసేన'
ఇతి నాథవ్యాఖ్యానమనాథ వ్యాఖ్యానమ్ - ఆజ్ఞుర్వయోః శాస్త్రశంభవోఽన్యార్థత్వే
అత్త సేవనియమాత్ - యాచ్ఛాన్త్యస్యాప్రామాణ్యేత్వాత్. 'కుర్యాం హరస్యా' ఇత్య
త్రానయోరభావదయోగాచ్చేతి.

అవ. కిం తత్ కార్యం, కథం వా తస్య హరాయత్త్వం, కుతో వా మద
సేతేత్కలాహ.—

అమీ హి వీర్యప్రభవం భవస్య జయాయ సేనావ్యముశ్చన్తి దేవాః,
స చ త్వదేకేషునిపాతసాధ్యోబ్రహ్మజ్ఞూర్భూర్భూణి యోజితాత్మా. 15

వ్యా. అమీఇతి. — హి యస్తాదమీ దేవా, జయాయ శత్రుజయార్థం, భవస్య
హరస్య వీర్యప్రభవం లేజసంభూతం, సేనాయం సేనావతిముశ్చన్తి కామయన్తే 'వశ
కాస్తా' ఇతి ధాతోర్లోట. బ్రహ్మణాం సద్యోజితాదిమన్తాణామజ్ఞానాం హృదయాది
మన్తాణామ్ - భూః స్థానం బ్రహ్మజ్ఞభూః - కృతమన్తస్యాన ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణి నిజ
తత్త్వే. ని. 'సేవస్తత్త్వం తహ బ్రహ్మ' ఇత్యుభయత్రాప్యమయః యోనితాత్మా నియమిత
చిత్తః - మన్తస్యానభూర్వకం బ్రహ్మ ధ్యాయన్నిత్యర్థః. స భవస్య, స్వదేకేషో మన్తైక
బాణస్య - నిపాతేన సాధ్యః - ఆనన్యసాధ్యోఽయమస్మిన్నవసర ఇతి భావః.

తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాంతనూజాయతాత్మ రోచయతుం యతస్య
యోషిత్సు తద్విగ్ధనిషేకధూమినైవ య మేత్యాత్మభువోఽదిప్తమ్.

వ్యా. తస్మాఇతి. — యతాత్మనే నియతదిత్తాయ, తస్మై భవాయ 'రుచ్యధానాం
స్త్రీయమాణః' ఇతి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థి. ప్రయతాం హిమాద్రేష్టనూజాం పార్వ
తీం, రోచయతుం యతస్యః భవితవ్యం చాత్ర పార్వత్యైవేల్యాహ. — యోషిత్సు
స్త్రీభు మధ్యే 'యతశ్చ నిర్ధారణమ్' ఇతి సప్తమీ. యమా శక్తా తస్య హరస్య - వీర్యం
సేవస్తస్య - నిషేకః కరణం తస్య ధూమిః జ్వేత్రం, సా పార్వత్యైవేత్యాత్మభువా
బ్రహ్మణోఽదిప్తమ్. 'ఉభే ఏవ య మే వోధుమ్' ఇత్యాదినో క్తమిత్కర్థః.

అవ. సాక్షిదాసీం నన్నికృతైవ తస్యేత్యాహ.—

గురోర్ని యోగాచ్చనగేష్ఠికన్యాస్థాణుతపస్య ప్రమధిత్యకాయామ్,
అన్యాస్తభిత్యస్సరసాంముఖేభ్యః శ్రుతం మయా మత్ప్రణిధిఃసవర్గః.

వ్యా. గురోరితి.—నగేష్ఠికన్యా పార్వతీ చ, గురోః శితుర్ని యోగాచ్చననా
దధిత్యకాయాం హిమద్రేరుర్ధ్వభూమా. ౧. 'భూమిరుర్ధ్వమధిత్యకా' ఇత్యమరః.
'ఉపాధిభ్యాం త్యకన్యానన్నారూఢయో' ఇతి త్యకస్పృత్యయః. తపస్సంతం తపశ్చర
త్వమ్. 'కర్తవ్యో రోమనకపోభ్యాం వర్తిచరో' ఇతి క్యజ్ ప్రత్యయః. తతః శత్రు
ప్రత్యయః. స్థాణుం దుర్ద్రమన్వాద్రే ఉపాస్త ఇత్యర్థః. ఇతీదం, మయాఽపురసాం
ముఖేభ్యః శ్రుతమ్ - నచైతదైతిహ్యమాత్రమిత్యాహ.—న వర్గః సోఽపురసామ్,
గణో మత్ప్రణిధిర్నమ గూఢచరః. ని 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చరే' ఇతి యాదవః.

తద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై కురు దేవకార్య మధోఽయమథాస్తరభావ్య ఏవ,

అపేక్ష తేప్రత్యయము త్తమంత్యాంబీజామ్మరఃప్రాగుదయాదివామ్భుః.

వ్యా. తదితి — తత్ తస్మాత్, సిద్ధ్యై కార్యసిద్ధ్యర్థం గచ్ఛ, దేవకార్యం కురు.

అశిషి లోట్. అయమర్థః ప్రయోజనమథాస్తరభావ్యః కారణాస్తరసాధ్య ఏవ. తచ్చ
కారణాస్తరం పార్వతీసన్నిధానమితి భావః. ని. 'అర్థః ప్రకారే పిషయే విక్షకారణ
నస్తుషు, అభిధేయే చ శబ్దానాం వృత్తే'చాపి ప్రయోజనేఇతి విశ్వయః. తథాఽపి, బీజసా
ధ్యోఽమ్మ, రో బీజాంజర్క, ఉదగూదుత్పత్తేః, ప్రాగమ్భుజవ, త్యాముక్తమం ప్రత్యయం
చరమం కారణం, అపేక్షతే. ని. 'ప్రత్యయోఽధీనశవధ జ్ఞానవిత్వాన హేతుషు' ఇత్య
మరః. తస్మాదస్మిన్నర్థే తవ చరమసహకారిత్వాదనన్యసాధ్యోఽయమర్థ ఇతి భావః.

తస్మిన్ సురాణాం విజయాభ్యుపాయేతవైవనామాస్త్రగతిఃకృతీత్వమ్,

అప్యప్రసిద్ధం యశనే హి ఘంసా మనస్ససాధారణమేవ కర్త. 19

వ్యా. తస్మిన్నీతి.—సురాణాం, విజయాభ్యుపాయే జయస్యోపాయభూతే
తస్మిన్ హరే, అస్త్రగతిరస్త్రప్రసరస్తవైవ నామ - నామేతి సంభావనాయామ్ -
అస్యేహం తు సంభావనాసి నాస్తీతి భావః అతస్తస్యం కృతీ కృతమస్మాస్తీతి కృతీ
కృతార్థః. తథా హి-అప్రసిద్ధమప్యనన్యసాధారణమేవ కర్త ఘంసాం యశనే హి-ఇదం
తు ప్రసిద్ధమసాధారణం షత్కరియశస్కరమితి భావః.

అవ. సోత్సాహనాథం స్తాతి.—

సురాః ఘోరభ్యర్థయితార ఏతేకార్థం త్రయాణామపి విష్టపానామ్,

చావేన తే కర్త స చాతేహింస్రమహో బలాసీ స్పృహణీయవీర్యః.

వ్యా. సురాఇతి.—ఏతే సురాః, సమభ్యర్థయితారో యాచితారః, కార్యం
ప్రయోజనం, త్రయాణాం విష్టపానామపి సంబంధి సర్వలోకార్థమిత్యర్థః. కర్తతే తవ,

చాపేన త్వస్యేనేతి భావః. అతిహింస్రమతిసూతుకం చ న. అహో బత ఇతి సంబోధనే. ని. 'అహో బతానుకమ్నాయా భేదే సుబోధనేఽపి చ' ఇతి విశ్వః. అథవా అహో ఆశ్చర్యే బలేత్యామస్త్రజే సుతోషే చేతి. 'బతామస్త్రజానంతోష భేదాన్మోశ విన్దయే' ఇతి విశ్వః. స్పృహణీయమిర్యోఽత్యాశ్చర్యవిక్రమోఽసి. ని. 'ఆశ్చర్యో స్పృహణీయ చ' ఇతి నానార్థకోశః.

మధుశ్చ తే మన్తథ సాహచర్యాగసాగనుక్తోఽపి సహాయ ఏవ,

సమీరణో నోదయితా భవేతి వ్యానిశ్యతే కేవ హుతాశసస్య. 21

వ్యా. మధుతి.—హే మన్తథ అసౌ, మధుశ్చ వసన్తోఽపి, తే సాహచర్యాత్ సహచరత్వాదేవానుక్తోఽప్యప్రేరతోఽపి, సహాయః సహకార్యేష. తథా హి-సమీరణో వాయుర్ద్వితాశనస్యోగ్నేర్నోదయితా ప్రేరతో భవేతి, కేన వ్యానిశ్యతే. అత్ర మధుసమీరణయోగ్యమివైవర్తేణ సహాయతాకరణం సామాన్యధర్మః, స చ వాక్యద్వయే వస్తుప్రతివస్తుభావేన పృథ్విర్దిష్ట ఇతి ప్రతివస్తువహులంకారోఽయం తమక్తవ్. 'యత్ర సామాన్యనిర్దేశః పృథగ్వాక్యవ్యయే యది, గమ్యాపమ్యాశ్రితా సాస్యాత్ ప్రతివస్తువహుతా' ఇతి.

తథేతి శేషామివ భర్తరాజ్ఞా మాదాయ మూర్ధ్నా మదనః ప్రత్యే,

విరావతాస్ఫులనకర్కశేన హస్తేన పస్పర్శ తదజ్ఞమిన్ద్ర్యః. 22

వ్యా. తథేతి.—తథాత్వితి, భర్తః స్వామిరః, ఆజ్ఞాం శేషామివ ప్రసాదదత్తం మాలామివ. ని. 'ప్రసాదాన్నిజనిర్బాల్యదానే శేషేతి కీర్తితా' ఇతి విశ్వః. 'మూల్యాక్ష తాదిదానే స్త్రీ శేషే' ఇతి వైజయంతీ శేషవా. ఆజ్ఞాం, మూర్ధ్నాఽఽదాయ శిరసా గృహీత్వా, మదనః ప్రత్యే 'సమవప్రభ్యః ధ్వజ' ఇత్యాత్మనేపదవ్. ఇన్ద్ర, విరావతాస్ఫులనేన ప్రాత్యాహనాశ్చేన తాడినేన కర్కశేః పరుషేణ, హస్తేన, తదజ్ఞం మదనదేహం, పస్పర్శ హస్తస్పర్శేన సంభావయామానేత్యర్థః. 'శేషామివాజ్ఞావ్' ఇత్యత్ర సాధకబాధకప్రమాణభావాదువమోత్పేక్షయోః సందేహసంకర ఇతి. యదిగర్భా శేషోఽపి దత్తా తదా తామాజ్ఞామివేత్యుపమా, అథ న దత్తా తర్హి శేషోత్పేదోత్పేక్షితా, శేషాదానం తు సందిగమితి.

స మాధవేనాభిమతేన సఖ్యా రత్యా చ సాశజ్ఞమనుప్రయాతః,

అజ్ఞవ్యయప్రాధికార్యసిద్ధిస్థాన్విత్రమం హైమవతం జగము. 23

వ్యా. నేతి.—న మదనః, అభిమతేన స్త్రియేణ, సఖ్యా సుహృదా, మాధవేన వసన్తేన రత్యా స్వదేవ్యా చ, సాశజ్ఞం సంబంధమావతితమితి సభయమనుప్రయాతః సత్, తథాఽజ్ఞవ్యయవ్యయేనాసి = ప్రాధికార్యసిద్ధిర్నేన స తథోక్తః. శీర్త్వామృత్వాఽపి సర్వథా దేవకార్యం సాధయిష్యామితి కృతనిశ్చయః సన్నిత్యర్థః. హైమవతం హిమవతి భవత్, స్థాణో రుద్రస్యాశ్రమం జగము.

తస్మిన్ వనే సంయమినాం మునీనాం తపస్సమాధేః ప్రతికూలవర్తి,
సంక్ల్బయోనేరభిమానభూతమాత్మానమాధాయ మధుర్జుష్టమృష్టి.

వ్యా. తస్మిన్నిలి.—తస్మిన్ వనే స్థాన్వాశ్రమే, సంయమినాం సమాధిమతామ్ మునీనాం, తపస్ - సమాధేః ఏకాగ్రతామాః, ప్రతికూలం వర్తత ఇతి ప్రతికూల వర్తి విరోధీ, మధుర్వసస్తాః. సంక్ల్బయోనేర్నోభవస్యాభిమానభూతం గర్వహేతు భూతమిత్యర్థః. కార్యకారణయోరభేదోపచారః. ఆత్మానం నిజస్వరూపమాధాయ సంనిధాయ, జుష్టమృష్టాదుర్భూత - స్వధర్మా ప్రవర్తయామానేత్యర్థః.

అవ. వసంతధర్మానామ్.—

కుచేరగుప్తాం దిశముష్ణరక్తౌ గంతుం ప్రవృత్తేసమయం విలజ్జ్య,
దిగ్దక్షిణా గర్భవహం ముఖేన వ్యలీకనిశ్వాసమివోత్సర్జ. 25

వ్యా. కుచేరఇతి.—ఉష్ణరక్తౌ సూర్యే - సాహసికే చ నాయకే, సమయం దక్షిణాయనకాలం - సర్వమకాలం చ విలజ్జ్యకాణ్డే వ్యతిక్రమ్య, కుచేరగుప్తాం ధనపతి పాలితాం - కుత్తికశరీరేణ కేనచిదక్షిణాం చ-దిశముదీనీం-స్త్రీలింగాక్షిప్తాం కాంచి న్నాయికాం చ, గంతుం చలितం - సంగమించ, ప్రవృత్తే సతి, దక్షిణా దిక్ దక్షిణ్య పతీ నాయికా చ, ముఖేనాగ్రభాగేన - వక్త్రేణ చ, వహతీతి వహః చూడ్యచ్ - గర్భస్య వహం గర్భవహమనిలం, వ్యలీకేన దుఃఖేన - నిశ్వాసస్తం వ్యలీకనిశ్వాసమివ. ని. 'దుఃఖే వైలక్ష్యే వ్యలీకమప్రియాకార్యవస్తునో' ఇతి వైజయంతీ. ఉత్సర్జ ప్రవర్తయా మాసః స్వధర్మరతి సమయోల్లంఘనేన పరాక్లనానంగతౌ ప్రవృత్తే సతి స్త్రీయో దక్షిణ్యాదకోచ్చిద్వదా దుఃఖాన్విశ్వసంతి భావః. ఉత్తరాయణే సతి మలయాసలాః ప్రవృత్తా ఇతివాక్యార్థః. అత్రోత్పేక్షాలంకారః. న చ సమాసోక్తిరేవేయముత్పేక్షానుప్రవిష్టేతి శక్తితత్వమ్ - కేవలవిశేషణసామర్థ్యాదేవాప్రస్తుతప్రతీతౌ సోత్పత్తే-అత్ర తు దక్షిణేతి విశేషసామర్థ్యాదపి నాయికా ప్రతీయతే; న చ క్షేప వివ ప్రకృతాప్రకృతవిషయ - ఉభయక్షేపే శ్లిష్టవిశేషానంగీకారాత్ - తస్మాచ్ఛబ్దశక్తి మూలాయం ధ్వనిః. స చ వ్యలీకనిశ్వాసరూపచేతనధర్మసంభావనార్థం దక్షిణస్యా దిశో నాయికయా సహభేదమాపాదయన్నభేదలక్షణాతిశయోక్త్యుపజీవినీం నిశ్వాసమి వేతి వాచ్యోత్పేక్షాం నిర్వహతీతి వాచ్యసిద్ధ్యంగభూత ఇత్యుత్పశ్యామః.

అసూత సద్యః కుసుమాన్యశోకః స్కంధాత్ప్రభృత్యేవ సప్లవాని,
పాదేన నాపైక్షిత సుందరీణాం సంస్కమాశిజ్జితసూపురేణ. 26

వ్యా. అసూతేతి.—అశోకః పృథ్వీశేషః. సద్యః స్కంధాత్ ప్రకాణ్డాత్, ప్రభృత్యేవ స్కంధాదారభ్యేత్యర్థః. భావ్యకారవచనాత్ ప్రభృతియోగే షష్ఠిమితి కైయటః-భావ్యం చ 'మూలాత్ ప్రభృక్యగ్రాద్యుత్పత్తౌ వక్ష్యమస్మి' ఇతి. 'కాత్తిక్యాః ప్రభృత్యాగ్రహణబో మాసః' ఇత్యాది. సప్లవాని కుసుమాన్యసూత ఉభయమవ్యుజ్జనదిత్యర్థః. ఆశిజ్జితో సూపురో యస్య తేన శిజ్జాధాతోరక్తకాత్ 'గత్కర్థాకర్తృక' కు-వ్యా—7

ఇత్యాదినా కర్తరిక్తః. సుద్ధరీణాం పాదేన, సంపర్కం తాడనం నాపైక్షత. వి. 'సనూ పురరవేణ స్త్రీపరణేనాభితాడనం, దోహదం యదశోకస్య తతః పుష్కద్ధమో భవేత్.' ఇతి - తథాపి - 'పాదాహతః ప్రమదయా వికసత్సోకః శోకం జహతి మహా ముఖసీధుసిక్తః, అలాకితః కురువకః కురుతే వికాసమాలాహితస్త్రీలక ఉత్కలితో విభాతి.'

సద్యః ప్రవాళోద్గమచారుపత్రే నీలేసమాప్తిం నవచూతబాణే,
నివేశయామాన మధుర్ద్విరేఖాక సామాక్షరాణీవ మనోభవస్య.

వ్యా. సద్యఃఇతి.—మధుర్వసప్త వివేషకారః, ప్రవాళోద్గమాః కల్పవాఙ్మూలా నివ చారుణి - పత్రాణి మక్ష-యస్య తస్మిన్. 'పత్రం వాహనపక్షయోః' ఇత్యుమర్శః. నవం - చూతం చూతమనుమం - తదేవ బాణస్తస్మిన్నవచూతబాణే, సమాప్తిం నీలే సతి, సద్యో మనోభవస్య ధన్వినో, నామాక్షరాణీవ, ద్విరేఖాక ప్రమరాన్నివేశయామాన నిదధా. అత్ర ప్రవాలపత్ర ఇత్యాద్యైకదేశవివర్తిరూపకం మధోరీషుకార త్వరూపణం సూచయన్నామాక్షరాణీనేత్యుత్పేక్షాయాం నిమిత్తమిత్యేకదేశవివర్తి రూపణోత్థాసిలేయముత్పేక్షా.

వర్ణప్రకరే సతి కర్ణికారగ ధునోతి నిర్గతయాస్త చేతః,
ప్రాయేణసామగ్ర్యవిధౌ గుణానాం పరాఙ్ముఖి విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః.

వ్యా. పక్షేతి.—కర్ణికారం కర్ణికారమనుమత్. 'అవయవే చ ప్రాశ్నోషగివృక్షేభ్యః' ఇత్యుత్పన్నస్య తద్ధితస్య 'పుష్పమూలేషు బహులమ్' ఇతి లుప్. ఏవమస్య త్రాసి ద్రవ్యమమ్, వర్ణప్రకరే వర్ణోత్కరే సత్యసి, నిర్గతయా హేతునా, చేతో ధునోతి స్త కర్మతావయత్ 'లట్ స్తే' ఇతి భూతాకే. లట్. తథాపి - ప్రాయేణ, విశ్వసృజో విధాతుః. ప్రవృత్తిర్గుణానాం, సామగ్ర్యవిధౌ సాకల్యసంపాదనవిషయే పరాఙ్ముఖి సర్వత్రాసి వస్తుని క్షిప్తివైకల్యం సంపాదయతి - యథా చ ప్రోళక్ష్మః, అతః కర్ణికారేఽసి వైర్గత్యం యుజ్యత ఇతి భావః. సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థా స్తరన్యాసోఽలంకారః.

బాలేన్దువక్రణ్యవికాసభావాద్యభుః పలాశాన్యతిలోహితాని,
సవోష్ఠి వసన్తేన సమాగతానాం సఖత్తతానీవ వసన్థలీనామ్. 29

వ్యా. బాలేన్ద్వితీ — అవికాసభావాన్ని ద్వికాసత్వాత్ ముఖలభావాద్ధేతోర్వా లేన్దురివ, పక్రణ్యతిలోహితాన్యతిరక్తాని, పలాశాని కింశుకపుష్పాణి. ని. 'పలాశేకింశుకః కర్ణికే' ఇత్యుమర్శః. వసన్తేన పుంసా, సమాగతానాం సంగతానాం, వసన్థలీనాం స్త్రీణాం, సద్యః సద్యోదత్రాని-పురాణేషు క్ష లేవ్యతిలాహిత్యాభావాదితి భావః. సఖత్తతానీవలభుః. అత్ర వసన్తస్య వసన్థలీనాం చ విశేషణసాధారణ్యాన్నాయకవ్యవహరప్రతీతేః సమాసోఽస్తినివదస్తి. 'సఖత్తతానీవ' ఇతి జాతిస్వరూపోత్పేక్షా వక్రత్వలాహిత్యగణ నిమిత్తా జగర్తి; సా చ నాయకవ్యవహరార్థితసమాసోఽగర్భిత్యేవోద్భవత ఇత్యు

భయోరేకకాలతైవ 'విశేషణసామర్థ్యాదప్రస్తుతస్య గమ్యత్యే సమాసోక్తిరివ్యత' ఇతి హి లక్షణమ్.

లగ్నద్విరేఫాజ్ఞాపభక్తిచిత్రం ముఖే మధుశ్రీ, స్థిలకం ప్రకాశ్య,
రాగేణ బాలారుణకోమలేన చూతప్రవాళోష్ణమలంచకార. 30

వ్యా. లగ్నేతి.—మధుశ్రీర్వసస్థలక్షీర్లగ్నద్విరేఫా వివాజ్ఞానభక్తయః కజ్జల రచనాస్తాభిశ్చిత్రం చిత్రవర్ణం, తిలకం పుష్పవిశేషమేవ తిలకం విశేషకమ్. ముఖం ప్రారమ్భః తస్మిన్నేవ ముఖే వక్త్రే, ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య, బాలారుణకోమలేన బాలార్కచుద్ధరేణ, రాగేణారుణిమ్నా - తేనైవ లాక్షరాగేణ చూతప్రవాళ విపేష్ట స్తం చూతప్రవాళోష్ణమలంచకార ప్రసాదయాహున. అత్ర రూపకాలాకారః.

మృగాః ప్రియాలద్రుమమజ్జరీణాం రజఃకణైః విష్ణుస్థిలదృష్టిపాతాః,
షదోద్ధతాః ప్రత్యనిలం విచేరుర్వసస్థలీర్చరపత్రమోక్షాః. 31

వ్యా. మృగాఇతి.—ప్రియాలద్రుమా రాజాదనవృక్షాః. ని. 'రాజాదనం ప్రియా లశ్చ' ఇత్యురః. తేషాం మజ్జర్యస్తాసాం, రజఃకణైః, విష్ణుతాః సంజాతవిఘ్నాః - దృష్టినాం - పాతాః ప్రసారా - యేషాం తే తథోక్తా మదోద్ధతా మృగాః, ప్రత్య నిలమనిలాభిముఖం, ఋర్చరా మర్చరతబ్దవన్తః- పత్ర మోక్షా జీర్ణపర్ణపాతా - యాసు తా, పసస్థలిర్విచేరుర్వసప్రదేశేషు చరన్తి స్త 'దేశకాలాధ్యగుతవ్యాః కర్తనంక్షా హ్యకర్తనామ్' ఇతి చరతేః సకర్తకత్వమ్.

చూతాఙ్కురాస్వాదకషాయకణ్ఠః పుంస్కోకిలో యన్మధురంచుకూజ,
మనస్వినీమానవిఘాతదక్షం తదేన జాతం వచనం స్తరస్య. 32

వ్యా. చూతాఙ్కురేతి.—చూతాఙ్కురాణామాస్వాదేన కషాయకణ్ఠో రక్త కణ్ఠః. ని. 'సురభావపథే రక్తే కషాయః' ఇతి కేశవః. పుమాన్ కోకిలః పుంస్కోకిలః- పుంగ్రహణి ప్రాగల్భ్యద్యోతనార్థమ్. మధురం చుకూజేతి యత్, తత్ కూజనమేవ, మనస్వినీనాం - మానవిఘాతే రోషనిరాసే - దక్షం స్తరస్య వచనం 'మానం త్యజతే' త్యాజ్ఞావచనం-జాతం కోకిలకూజితశ్రవణానన్తరం స్తరాజ్ఞప్తా ఇవ మానం జహు రిత్యర్థః.

హిమవ్యపాయాద్విశదాధరాణామాపాణ్డరీభూతముఖచ్ఛనీనాం,
స్వేదోద్ధమః కింపురుషాన్దరానాం చక్రే వదం పత్రవిశేషకేషు. 33

వ్యా. హిమేతి.—హిమవ్య వ్యపాయాదపగమాద్విశదా నీరుజా-అధరా ఓష్ఠా యాసాం తాసామాపాణ్డరీభూతముఖచ్ఛనీనామ్ - కుంజుమపరిహారాదితి భావః. కింపురుషాన్దరానాం పత్రవిశేషకేషు పత్రరచనానా, స్వేదోద్ధమః వదం చక్రే ఘర్షోద యాత్ స్వేదోదయోఽభూదిత్యర్థః; విశదాధరత్వం మధూచ్ఛిష్టరాపిత్యాదితి భావః. హేమస్తేషు నార్యో బిమ్బావ్యేషు మధూచ్ఛిష్టం శీతధయాద్ధదతీతి ప్రసిద్ధమ్.

తపస్వినః స్థాణువనౌకస స్తామాకాలికిం వీక్ష్య మధుప్రవృత్తిమ్,
ప్రయత్నసంస్తమ్భితచక్రియాణాం కథంచిదీశా మనసాం బభూవుః.

వ్యా. తపస్విన ఇతి.—స్థాణోర్వనమోః యేషాం తే, తపస్వినస్తత్రత్యా మునయః, సమానకాల ఆద్యస్తాసన్యా ఆకాలికిమ్-అకాలభవత్వాదుక్ష్మత్వనవరవినా శిసిమిత్వర్థః. 'ఆకాలికదాద్యస్తవచనే' ఇతి సమానకాలాదికట్ ప్రత్యయః. ప్రకృతే రాకాల ఆదేశశ్చ నిసాతితః. 'టిడ్డాణఙ్' ఇత్యాదినా జీవ్ - కేచిదకాలాద్దేహోధ్యాత్వాదిత్వాద్యుపార్జేతథేత్యాచుః. తామాకాలికిం, మధుప్రవృత్తిం వీక్ష్య ప్రయత్నేన-సంస్తమ్భితచక్రియాణాం నిరుద్ధవికారాణాం, మనసాం కథంచిదీశా నియంతారో బభూవుః.

తం దేశమారోపితపుష్పచాపే రతిద్వితీయేమదనే ప్రపన్నే,

కాష్టాగతస్నేహరసానువిధం ద్వద్వాని భావం క్రియయా వివపుః.

వ్యా. తమితి.—అరోపితమధిజ్యం కృతం - పుష్పచాపం యేన తస్మిన్, రతిద్వితీయా యస్య తస్మిన్ రతిసహాయే, మదనే తం దేశం స్థాన్వాశ్రమం ప్రపన్నే ప్రాప్తే సతి, ద్వద్వాని స్థావరాణి జడమాని చ మిథునాని, కాష్టాత్కర్తవ్యః. ని. 'కాష్టో త్కర్తవ్యేస్థితో గిశి' ఇత్యమరః. తాం గతో యః స్నేహః-ఇద్దసాధనవిబద్ధనః ప్రేమా షరసామా మమతాభిమానః. ని. 'ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమస్నేహః' ఇత్యమరః. స వీస రసస్తేనానువిధం సంపుక్తం, భావం రత్యాఖ్యం శృంగారభావం, క్రియయా కార్యభూతయా చేష్టయా, వివపుః ప్రకటిచక్ర - శృంగారచేష్టాః ప్రావర్తస్తేత్వర్థః.

ఆవ. తాశ్చేష్టా ఆహ 'మధు' ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిః.—

మధు ద్విరేఫః కుసుమైకపాత్రే పపా ప్రియాం స్వామసువర్తమానః,

శృంగేణ సంస్పర్శనిమిలితాక్షీం మృగీమకంఢాయత కృష్ణసారః. 36

వ్యా. మధుతి.—ద్వా రేఫా వర్ణవిశేషా యస్య స ద్విరేఫా భ్రమరః. ఉప చారాత్తదర్థోఽపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే - యథాహ కైయటః. 'శబ్దధర్తేణాచ్యుర్థస్య వ్యుప దేశో దృశ్యతే - యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వాద్ద్విరేఫా భ్రమరః' ఇతి. కుసుమమే వైకం సాధారణం - పాత్రం తస్మిన్, మధు మకరందమ్. ని. 'మధుమద్యే పుష్పరస' ఇతి విశ్వః. స్వాం ప్రియాం భృగ్గీమసువర్తమానోఽనుసరన్, పపా తప్తీతవిశేషం పపావిత్యర్థః. కృష్ణకృష్ణసా సారః శబలశ్చ కృష్ణసారః కృష్ణమృగః 'పక్షో వక్షస' ఇతి సమానః. సంస్పర్శేన స్పర్శసుఖేన - నిమిలితాక్షీం, మృగీం శృంగేణాకంఢాయత కర్షితవాన్ కణ్ఠ్యాదిభ్యో యత్ - తతఃకర్తరి లజ్జ.

దదా రసాత్పజ్జరేణుగన్ధి గజాయ గజ్ఞాషజలం కరేణుః,

అర్థోపభుక్తేన చినేన జాయాం సంభావయామాస రథాజ్ఞనామా. 37

వ్యా. దదావతి. — రసాదలిరాగాత్, కరేణుః కరిణీ. ని. 'కరేణుభ్యాం స్త్రీ నేథో' ఇత్యమరః, పక్షాజ్ఞాయత ఇతి పక్షజా - తస్య రేణుః పక్షజరేణుస్తస్య గన్ధోఽస్మాస్మితి పక్షజరేణుగన్ధి గజ్జామజలం ముఖాన్తర్ధృశజలం గజాయ దదా, రథాజ్ఞనామా చక్రవాకోఽర్థం యథా తథోపభుక్తేనాధ్యభ్యస, బిసేన జాయాం, సంభావయామాస స్వజగ్ధేషం దదావిత్యర్థః.

గీతాన్తరేషు శ్రమవారిలేతైః కించిత్సముచ్చాస్వసితపత్రలేఖమ్, పుష్పాసపాఘూర్ణితనేత్రశోభిప్రియాముఖం కింపురుషశృచుమ్బే.

వ్యా. గీతాన్తరేషులి. — కింపురుషః కిన్నరః. శ్రమవారిలేతైః స్వేదోదకబిందుభిః, కించిదీవత్ - సముచ్చాస్వసితాః విశ్లేషితాః. పత్రలేఖా యస్య తత్, పుష్పానామానవో మద్యం పుష్పాసపః-పుష్పాదృశమద్యమిత్యర్థః. పసన్తే మధుకాస్య సంభవాత్ - పుష్పవాసితమితి కేచిత్ - లేన ఆఘూర్ణితాభ్యామదృశిస్తాభ్యాం నేత్రాభ్యాం శోభత ఇతి తథోక్తం. ప్రియాముఖం, గీతాన్తరేషు గీతమధ్యేషు, చుచుమ్బే చుచుమ్బ.

పర్యాప్తపుష్పస్తబకస్తనాభ్యః స్ఫురత్ప్రవాళోష్ఠమనోహరాభ్యః, లతావధూభ్యస్తరవోఽన్యవాపుర్విమ్రశాఖాభజబద్ధచాని. ౪౪

వ్యా. పర్యాప్తేతి. — పర్యాప్తాః సమగ్రాః. పుష్పస్తబకా ఏవస్తనా యాసాంతాభ్యః. 'స్వాంతాచోఽపసర్జనాదసంయోగోపధాత్' ఇతి వికల్పాన్న జీవే. స్ఫురన్తః. ప్రవాళాః కట్టవాః ఏవోష్ఠానైర్మనోహరాభ్యో, లతా ఏవ పద్మస్తాభ్యః సకాశాత్, తరవోఽపి లిక్తాదేవ పూస్తవ్యం గమ్యతే, వివహ్రాః కాఖా ఏవ భుజానైర్బద్ధనాస్య వాపుః. తాభిః అలక్ష్మితా ఇత్యర్థః. స్థావరాణామపి మదనవికారోఽభూత్ కిముతాన్యేషామితి భావః. ఏతన్న తరులతానామపి చేతనత్వాదుక్తమ్. యథాఽఽపామనుః. 'ఆన్తస్సంజ్ఞా భవన్యేతే సుఖదుఃఖసమన్వితాః' ఇతి. అత్ర రూపకాలంకారః.

శ్రుతాప్సరోగీతిరపి ఊడేన్దిక హరః ప్రసంఖ్యానపరో బధూవ, ఆత్మేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నాః సమాధిభేదప్రభవో భవన్తి.

వ్యా. శ్రుతేతి. — ఆన్దిక ఊడే పసంతావిర్భావకాలే, భగవాన్ హరః. శ్రుతాప్సరోగీతిరపి - దివాగ్జ్ఞానాగాగమాకర్ణయన్నపీత్యర్థః. ప్రసంఖ్యానపర ఆత్మాన సంధానపరో బధూవ. తథాపి, ఆత్మసన్నితస్యేశ్వరాణాం-వశినామిత్యర్థః. విహస్యప్రవిభిరితి విఘ్నాః ప్రత్యూహాః ఘోరైః కప్రత్యయః. జాతు కదాచిదపి, సమాధిభేదే సమాధిభిజ్ఞానే - ప్రభవః సతర్కా న భవన్తి.

లతాగృహద్వారగతోఽథ నన్ది వామప్రశోషార్పితహేమవేత్రః, ముఖార్పితై కాంబుళిసంజ్ఞయైర మా చాపలాయేతిగణాన్యనైపీత్.

వ్యా. అతేతి. — అథ లతాగృహద్వారం గతో వామే ప్రశోషే అర్పితహేమవేత్రో ధావత హేమదన్తో నన్ది నన్దికేవ్యరః. ని. 'నన్దిభృగ్గీరిట ప్రజ్ఞానద్వినా నన్దికేవ్యరే'

ఇతి కోశః. ముఖే .. అపితాయాః సరోదవిస్తయస్త్రీమితావలూకం నిహితాయా
ఏకస్యా అజ్ఞులేష్టస్యాః సంజ్ఞయా సూచనయైవ. ని. 'సంజ్ఞా స్యాచ్యేతవా నామ
హస్తాద్వైరర్థమాచనా' ఇత్యమరః. గణాన్ ప్రమథాన్, చాపలయ చాపల కర్తుం,
మా భవతేతి 'క్రియార్థోపపదస్య' ఇత్యాదినా చతుశ్చి, వ్యవైషిత్ శిక్షితవాన్.

నిష్కమ్నస్యకం నిభృతస్యిరేఫ, మూకాద్జంశాన్తమృగప్రచారమ్,
తచ్ఛాసనాత్ కాననమేవ సర్వం చిత్రార్పితావస్థునివారతస్థే. 42

వ్యా. నిష్కమ్నపేతి.—నిష్కమ్నస్యకం ఇదమవిభజ్యోపలక్షణం, నిభృతస్యిరేపం
నిశ్చలభృక్తం స్వేదజోపలక్షణమేతత్, మూకాద్జంశం నిశబ్దపక్షిసంస్పృహనిష్ఠమ్. ఏతేన
అర్థజాతిరుక్తా. శాన్తమృగప్రచారం నిష్కమ్నగసంచారం జరాయుజోపలక్షణమే
తత్. సర్వమేవ కాననం తచ్ఛాసనాన్నస్తీర్వరాజ్ఞయా, చిత్రార్పితారవృం చిత్రలిఖితా
రమ్యమివావతస్థే. ని. '... .. సృగవాద్యా జరాయుజాః, స్వేదజాః
క్రిమింకాద్యాః పక్షిసర్పాదయోఽర్థజాః, ఉష్ణవస్త్రగుల్ఫాద్యాః'
ఇత్యమరః.

దృష్టిప్రపాతం పరిహృత్య తస్య కామః పురశ్శుక్రమివ ప్రయాణే,
ప్రాజ్ఞేషు సంసక్తసమేరుశాఖం ధ్యావాప్సుకా భూతవత్సేవీచే 43

వ్యా. దృష్టిప్రపాతమితి.—కామః, ప్రయాణే యాత్రాయాం, పురోగతః
శుక్ర యన్తిజ్ఞేతే తం పురఃశుక్రం దేశమివ. ని. 'ప్రతిశుక్రం ప్రతిమిదం ప్రశ్య
క్తారకమేవ చ, అపి శక్రసమో రాజా హతనైస్యో నివర్తతే' ఇతి ప్రతిషేధాత్.
తస్య దృష్టిప్రపాతం దృగ్విషయం, పరిహృత్య, ప్రాజ్ఞేషు సామ్యదేశేషు, సంసక్తా
అన్యోన్యసంస్పృష్టా నమేరూణాం సురపున్నాగానాం కాళా యస్య తత్ - తిరోధాన
యోగ్యమితి భావః. భూతవత్సే శివస్య, ధ్యావాప్సుకం సమాధిస్థానమ్ 'అస్వపం ప్రతిమ
యామ్' ఇతి నిపాతః. వివేక.

స దేవదారుద్రమవేదికాయాం శార్దూలచర్తస్యనభానత్యామ్,
ఆరీసమాసన్నశరీరపాతస్త్రియంబకం సంకుమినం సదృశ్. 44

వ్యా. స ఇతి.—ఆసన్నశరీరపాత ఆసన్నమృత్యుః, స కామః, శార్దూలచర్తగా
వ్యవధానవత్కాం బాహుచర్తాస్తృతాయామిత్యర్థః. వి. 'మోక్షస్త్రివ్యసుచర్తణే'
ఇతి ప్రాశస్త్యాదితి భావః. దేవదారుద్రమవేదికాయామాసీనముపవిష్టం, సంకుమినం
సమాధిస్థం, త్రియమృకం త్రినేత్రం దదర్శ; కేచిత్సాహసికాః 'త్రిలోచనమ్' ఇతి
పేతుః త్రిమృకమిత్యుక్తే పాదపూరణవ్యత్యాసాత్, త్రియమృకమితి పాదపూరణార్థో
ఽయమియథాదేశశ్చాన్వయో మహాకవిప్రయోగావభియుక్తైరన్వీకృతః.

అవ. తమేవ దేవం వడ్ధిః శ్లోకైర్వర్ణయతి:—

పర్యజ్ఞబంధస్థిరపూర్వకాయమృచ్ఛాయతం సంస్మితోభయాంసమ్,
ఉత్తానపాణిద్వయసస్మి వేశాత్ ప్రభుల్లరాజీవమివాబ్జముధ్యే. 45

వ్యా. పర్యజ్ఞేతి.—పర్యజ్ఞబంధేన వీరాసనేన - స్థిరపూర్వకాయం నిశ్చలం క్షారధృఢజారాయతశ్చర్వాయతస్తం, సంసమితావృథావంసో యస్య తం తథోక్తం 'వృత్తివివయే ఉభశబ్దస్థాన ఉభయ శబ్దప్రయోగ' ఇత్యుక్తం కైయబేన. ఉత్తాన ఉర్ధ్వతలం యః పాణిద్వయస్య సన్ని వేశః సంస్థానం తన్నాదబ్జముధ్యే ప్రభుల్లం రాజీ వం పజ్జుజం యస్య తమివ స్థితమ్. వీరాసనే వసిష్ఠః. ని. 'ఏకం పాదపక్షైకస్త్రిన్విస్య స్యాకా తు సంస్థితమ్, ఇతరస్మింస్తథై వోరు వీరాసనముదాహృతమ్' ఇతి. తథా యోగ సారే—'ఉత్తానలే కరతలే కరముత్తానతం పరమ్, ఆదాయాబ్జగతం కృత్వా ధ్యాయేద్యస్తస్య సోఽవరమ్.' ఇతి.

భుజ్జమోన్నద్ధజటాకలాపం కర్ణావసక్తద్విగుణాక్షసూత్రమ్,
కంఠప్రభాసజ్గవిశేషనీలాం కృష్ణత్వచం గ్రన్థిమతీం దధానమ్. 46

వ్యా. భుజ్జమేతి.—భుజ్జమేనోన్నద్ధ ఉన్నమయ్య బద్ధో జటాకలాపో యేన తం తథోక్తమ్. కర్ణావసక్తం కర్ణావలమ్బిత్యర్థః. అత ఏవ ద్విగుణం ద్విరావృత్తమక్ష సూత్రనుక్షమాలా యస్య తం. కణ్ఠప్రభాణాం సజ్జేన మిత్రణేన విశేషనీలామతినీలాం, గ్రన్థిమతీం బద్ధనయుక్తాం, కృష్ణత్వచం కృష్ణమృగాజీనం దధానమ్.

కించిత్ప్రకాశ స్తిమితోగ్రతారైర్భూత్రిక్రియాయాంవిరతప్రసంగైః,
నేత్రైరవిస్పందితపక్షమాలైర్గజ్జీకృతఘ్రాణమథోమయూతైః. 47

వ్యా. కించితి.—కించిత్ప్రకాశ ఉపత్ప్రకాశః స్తిమితా నిశ్చలా ఉగ్రాశ్చ తారాః కనీనికా యేహం త్రై. ని. 'తారకాఽక్ష్యః కనీనికా' ఇత్యుచరుః. భూత్రిక్రియా యాం భూతిత్రైపే, విరతప్రసంగైః ప్రసక్తైహితైరవిస్పందితపక్షమాలైరచలితపక్ష పక్షిభిరధః ప్రసృతా మయూఖా యేహం తైరథోమయూతైర్చైత్రై. త్రినేత్ర త్యావృహుషచనం, లక్ష్మీకృతఘ్రాణం నాసాగ్రనిష్ఠదృష్టిమిత్యర్థః. ఏ. 'కరణస్య బహిష్కృత్య స్థాణువన్నిశ్చలాత్తకః, ఆత్తానం హృదయే ధ్యాయేన్నాసాగ్రస్యక్ష ణోచనః' ఇతి యోగ సారే.

అవృష్టి సంరమ్భమివామ్బువాప మపామివాధారమను త్తరజ్జమ్,

అస్తశ్చిరాణాం మరుతాం నిరోధాన్ని వాతేనిష్కర్షమివ ప్రదీపమ్.

వ్యా. అవృష్టితి.—అవృత్తరస్తీత్యస్తశ్చిరాస్తేహం, మరుతాం ప్రాణాదీనాం, నిరోధాద్ధేతోరవృష్టినంరమ్భమిద్యమానవర్షసంభ్రమ మమ్బువాహమివ స్థితమ్. ఏతేన

ప్రాణనిరోధః సూచితః. అను త్తరక్షమనుద్యుతతరక్షమపామాధానం ప్రాదమివ స్థితమ్. ఏతేనాపాననిరోధః సూచితః, తథా నివాతే నిర్వాతదేశే సిద్ధ్యముం నిశ్చలం, ప్రదీపమివ స్థితమ్. — ఏతేనాశేషవాయునిరోధః సూచితః. 'నివాతానాశ్రయా వాతా' ఇత్యుచరః.

కపాలనేత్రాస్తరలభ్యమాన్వైర్జ్యోతిఃప్రరోహౌదదితైశ్చరస్తః,

మృణాళసూత్రాధికసౌకుమార్యాం బాలస్య లక్ష్మీర్గర్భయస్తమిన్దోః.

వ్యా. కపాలేతి. — కపాలనేత్రాస్తరేణ. బ్రహ్మకరోటినేత్రవివరేణ లభ్యమన్వైః, శిరస్తే బ్రహ్మరథ్యాత్ పశ్చిమ్యుస్తసిత్, ఉచితైరుద్యుతైర్జ్యోతిఃప్రరోహౌదేబోఽబ్జురైర్మృణాలసూత్రాధికం సౌకుమర్యం మార్దవం యస్యాస్తాం, బాలస్తేన్దోః శిరశ్చస్తస్య, లక్ష్మీర్గర్భయస్తమ్.

మనో నవద్వారనిషిద్ధవృత్తి హృది వ్యవస్థాపత్య సమాధివశ్యమ్,

యమక్షరం క్షేత్రవిదో విదుస్తమాత్మానమాత్మస్యవలోకయస్తమ్.

వ్యా. మన ఇతి. — నవభ్యో ద్వాదశ్యో నిషిద్ధా నివర్తితా వృత్తిః సంచారో యస్య తత్తథోక్త, సమాధినా ప్రణిధానేన-వశ్యం వశంగతమ్, యత్ప్రశ్నయః. ని. 'ప్రణిధానం సమాధానం సమాధిశ్చ సమాశ్రయః' ఇతి హలాయుధః. మనో హృది హృదయాభ్యేఽధిష్ఠానే వ్యవస్థాపత్య తథా చ వసిన్యః. వి. 'యతో నిర్వాతి కషయా ద్యస్తీంకైచైవ ప్రలీయతే, హృదయం తద్విజాసేయాన్వనసః స్థితీకారణమ్' ఇతి. క్షేత్ర విదః క్షేత్రజ్ఞాః పురుషాః యం న క్షరతీత్యక్షరమనినాశినం విదుఃప్రదన్తి 'విదో లభావా' ఇతి ర్భేద్యన్. తమాత్మానమాత్మని స్వస్తిన్నవలోకయస్తం సాక్షాత్కున్వస్తమ్ స్వాతిరే కేణ వరమాత్మనోఽభావదితి భావః.

స్తరస్తభాభూతమయగ్ధ నేత్రంపశ్యన్నయారాస్తనసాఽవ్యభృష్యమ్,

నాలక్షయత్ సాధ్వససన్నహస్తఃప్రస్తం శరం చాపమపి స్వహస్తాత్.

వ్యా. స్తరేతి. — స్తరః కామస్తభాభూతం పూర్వోక్తరూపం, మకసాఽవ్యభృష్యమయగ్ధనేత్రం విషమాక్షమదూరాత్, పశ్యన్ సాధ్వసేన సన్నహస్తో విక్షణ పాణిస్సన్ స్వహస్తాత్ ప్రస్తం శరం చాపమపి చాపం చ నాలక్షయత్ న వివేద భీతోమహ్యతీతి భావః.

నిర్వాణభూయిష్ఠమథాస్య వీర్యం సంధుక్షయస్తీన వపుర్ధుజేన,

అనుప్రయంతా వనచేవతాభ్యామదృశ్యత స్థావరరాజకన్యా. 52

వ్యా. నిర్వాణేతి. — అథ నిర్వాణేన నాశేన భూయిష్ఠం నిర్వాణభూయిష్ఠం నష్టప్రాయమిత్యర్థః. అస్య స్తరస్య వీర్యం బలం వపుర్ధుజేన సౌష్ఠర్యేణ, సంధుక్షయ

నీవ పురుషజీవయన్తీవ ధీతా, వనదేవతాభ్యాం సఖిభూతాభ్యామనుప్రయాతాఽను
గతా, స్థావరరాజకన్యా పార్వత్యదృశ్యత దృష్టా.

అవ. తామేవాహ చతుర్భిః—

అశోకనిర్భర్తృనితపద్మరాగ మాకృష్ట హేమద్యుతికర్ణికారమ్,
ముక్తాకలాపీకృతసింధువారం వసన్త పుష్పాభరణం వహన్తీ. 53

వ్యా. అశోకేతి.—అశోకపుష్పేణ నిర్భర్తృతాప్రీతస్కృతాః. పద్మరాగాయేన
తత్తథోక్తం, ఆకృష్టహేమద్యుతీన్యాహృతస్వర్ణాభరణపద్మాని, కర్ణికారాణి యస్మిన్
స్తతథోక్తం, ముక్తాకలాపీకృతాని సింధువారాణి నిర్దణ్డీకుసుమాని యస్మిన్స్తత్. ని.
'సింధువారేంద్రసురసా నిర్దణ్డీద్వాణికేత్యపి' ఇత్యుచరః. వసన్తపుష్పేణ్యేవాభరణం
వహన్తీ.

ఆవర్జితా కింఞ్చిదివస్తనాభ్యాం వాసో వసానా తరుణార్కరాగమ్,
పర్యాప్తపుష్పస్తబకావనమ్రాసంచారిణీ పల్లవినీ లతేవ. 54

వ్యా. ఆవర్జితేతి.—స్తనాభ్యాం కింఞ్చిదావర్జితా ఈషదాసమితేవ, తరుణార్కస్య
రాగ ఇవ రాగో యస్య తత్ బాలార్కాయణమిత్యర్థః. ఉపమానపూర్వపదో బహు
వ్రీహిః. ఉత్తరపదలోపశ్చ. వాసో వసానాఽఽచ్ఛాదయన్తీ అత ఏవ, పర్యాప్తపుష్ప
స్తబకావనమ్రా, పల్లవినీ కేసలయవతీ, సంచారిణీ లతేవ ధీతేతి శేషః.

ప్రస్తాం నితమ్బాదవలమ్బమానా పునఃపునః కేసరదామకాఞ్చీమ్,
న్యాసీకృతాం స్థానవిదా స్తరేణ మార్ద్విం ద్వితీయామివ కార్దుకస్య.

వ్యా. ప్రస్తామితి.—స్థానవిదానిజేవయోగ్యస్థానచేదినా స్తరేణ న్యాసీకృతాం
నిజేపీకృతామ్, కర్తృణే ప్రభవతీతి కార్దుకం ధనుః. 'కర్తృణ ఉకఞ్' ఇత్యుకఞ్
ప్రత్యయః. తస్య ద్వితీయాం మార్ద్విమివ ధీతామ్, అత్ర హి స్యస్తా మాయ్యుత్త
రత్ర హరవైరినిర్యాతనాయోపయుజ్యత ఇతి భావః. నితమ్బాత్, ప్రస్తాం చలితాం
కేసరదామ వలలమాలా వైవ కాఞ్చీ తాం, పునః పునరవలమ్బమానా హస్తేన
ధారయన్తీ.

సుగంధినిశ్వాసవివృథతృప్తం బిమ్బాధరాసన్నచరం ద్విరేఫమ్,
ప్రతిక్షణం సంభ్రమలోలదృష్టి నీలారవిన్దేన నివారయన్తీ. 55

వ్యా. సుగంధితి.—సుగంధిభిర్నిశ్వాసైర్వివృథతృప్తం, బిమ్బతుల్యోఽధరో బిమ్బా
ధరః. 'పృత మధ్యమపదలోపా స్యాత్' ఇతి వాచునః. తస్మాదన్నచరం సన్నికృష్టచరం
కు-వ్యా—8

ద్విరేఖం భృక్లం, ప్రతిక్షణం, సంభ్రమేణ లాలదృష్టిశ్చంచలాక్షీ సతీ లీలారవివేస నివారయన్తీ.

తాం వీక్ష్య సర్వావయవానవద్యాం రతీరపి హీపదమాదధానామ్ జితేంద్రియే శూలిని పుష్పచాపఃస్వకార్యసిద్ధిం పునరాశశంసే. 57

వ్యా. తామితి.—సర్వావయవేవ్యవద్యామగర్హ్యమ్ 'అవద్యపణ్య' ఇతి నిపాతః. రతీః కామకలత్రస్యాపి హీపదం లజ్జానిమిత్తమాదధానామ్ - న్యూనతామా వహన్తిమిత్యర్థః. తాం పార్వతీం, వీక్ష్య పుష్పచాపః, కామో జితేంద్రియే దుర్లభ్యేషీత్యర్థః. శూలిని శివే విషయే స్వకార్యసిద్ధిం, పునరాశశంసే చకమే. పూర్వం 'సాధ్యస సన్నహస్తః' ఇత్యదిహ కార్యసిద్ధేరుష్కాలితత్వాభిధానాదిహ పునరిత్యుక్తమ్.

భవిష్యతః పత్యురుమా చ శంభోః

సమాససాద ప్రతిహారభూమిమ్,

యోగాత్ సచాస్తః పరమాత్మసంజ్ఞం

దృష్ట్వా పరం జ్యోతిరుపారరామ. 58

వ్యా. భవిష్యతఇతి.—ఉమా చ భవిష్యతః పత్యుః శంభోః ప్రతిహారభూమిం ద్వారదేశం సమాససాద. ని. 'స్త్రీ ద్వాద్వారం ప్రతిహారః' ఇత్యమరః, స శంభు కాస్త్రః, పరమాత్మేతి సంజ్ఞా యస్య తత్ పరం ముఖ్యమ్. ని. 'పరం దూరావ్యముఖ్యేషు' ఇతియాదవః. జ్యోతిర్దృష్ట్వా సాక్షాత్కృత్య యోగాధ్యానాత్. ని. 'యోగః సన్నహ నోపాయధ్యాన సజ్జతియుక్తిషు' ఇత్యమరః. ఉపారరామోపారతః. 'వ్యాజ్ఞే పరిభ్యో రమః' ఇతి పరస్మై పదమ్.

తతో భుజ్జాధిపతేః ఫణాగ్రైరధః కథంచిద్ధృతభూమిభాగః,

శనైః కృతప్రాణనిముక్తిరీశః పర్యబ్జుబద్ధం నిబిడం బిభేద. 59

వ్యా. తత ఇతి.—తతో భుజ్జాధిపతేః కేవలస్య, ఫణాగ్రైరధో భూమేరధః, కథంచిదతియత్నేన ధృతో భూమిభాగః స్వోపవేశనభూభాగో యస్య నకథోక్తః. వాయుధారణాహితలాఘవనివృత్త్యా భగవతో గురుత్వాదితి భావః. శనైః కృతా ప్రాణానాం ప్రాశ్చిరుద్ధానాం విముక్తిః పునఃసంచారో యేన స కృతప్రాణనిముక్తిరీశో, నిబిడం దృఢం పర్యబ్జుబద్ధం వీరాననం బిభేద శిథిలీచకార.

తస్మై శశంస ప్రణిపత్య నస్తీ శుశ్రూషయా శైలసుతామువేతామ్, ప్రవేశయామాస చభర్తురేనాంభూక్షేపమాత్రానుమతప్రవేశామ్.

వ్యా. తస్మాఇతి.—అథ నస్తీ తస్మై భగవతే శ్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ. ప్రణిపత్య సమస్కృత్య, శుశ్రూషయా సేవయా నిమిత్తేనోపేతామ్. సేవార్థమాగతామిత్యర్థః. శైలసుతాం, శశంస నివేదయామాస, భర్తుః స్వామినో, భూక్షేపమాత్రేణ భూసం జ్ఞయై వానుమతప్రవేశామస్తీకృతప్రవేశామేనాం శైలసుతాం, ప్రవేశయామాస చ

తస్యాస్పృశీభ్యాం ప్రణిపాతపూర్వం స్వహస్తలూనశ్చిశిగాత్మయస్య,
వ్యక్తిర్యత త్ర్యమ్భకపాదమూలే పుష్పోచ్చయః పల్లవభజ్జభిన్నః. 61

వ్యా. తస్యా ఇతి.—తస్యాః పార్వత్యాః, సశీభ్యాం పూర్వోక్తాభ్యాం. స్వహస్తేన లూన ఉపచితః. పల్లవభజ్జభిన్నః కిసలయశకలమిత్రః, శిశిరాత్మయస్య వసన్తస్య సంబన్ధీ పుష్పోచ్చయః పుష్పప్రకరః. 'హస్తాదానే చేరన్తేయే' ఇతి ఘశ్విషయత్వాత్ కవీనామయం ప్రామాదికః ప్రయోగ ఇతి వల్లభః. త్ర్యమ్భకపాదమూలే ప్రణిపాత పూర్వం నమస్కారపూర్వకం వ్యక్తిర్యత విక్షిప్తః.

ఉమాఽపి నీలాలకమధ్యశోభి విప్రంసయన్తీ నవకర్ణి కారమ్,
చకార కర్ణచ్యుతపల్లవేన మూర్ధ్నా ప్రణామం వృషభధ్వజాయ. 62

వ్యా. ఉమేతి.—ఉమాఽపి, నీలాలకానాం మధ్యే శోభత ఇతి తథోక్తమ్. అలకస్యప్రమిత్యర్థః. నవకర్ణి కారం విప్రంసయన్తీ, కర్ణాచ్యుతః పల్లవో యస్య తేన మూర్ధ్నా వృషభధ్వజాయ ప్రణామం చకార* క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వమ్.

అనన్యభాజం పతిమాంషుహీతి సా తథ్యమేవాభిహితా భవేన,
న హీశ్వరవ్యాహృతయః కదాచిత్పుష్పన్తి లోకే విపరీతమర్థమ్. 63

వ్యా. అనన్యేతి.—సా కృతప్రణామా దేవీ, భవేన హరేణ, అన్యాం న భజ తీతి తమనన్యభాజమ్ 'భజో ణ్యి' ఇతి ణ్యీప్రత్యయః. సర్వనామ్నా వృత్తిమాత్రే పూర్వపదస్య పుంసద్భావః. పతిమాంషుహీతి, తథ్యం సత్యమేవాభిహితోక్తా - ఉత్తరత్ర తదైవ సంభవాదితి భావః. అభిదధాతేర్హృచ్చిభ్యోర్ధ్వ దుహాదిత్వాదప్రధానే కర్తృణి క్తః. తథా హి, ఈశ్వరవ్యాహృతయో మహాపురుషోక్తయః, కదాచిదసి, లోకే భువనే. ని. 'లోకస్తు భువనే జనే' ఇత్యమరః. విపరీతం వినంవాదినమర్థమభిధేయం, న పుష్పన్తి న బోధయన్తిత్యర్థః.

కామస్తు బాణావసరం ప్రతీక్ష్య పతజ్జనద్వహ్నిముఖం వివిక్షుః,
ఉమాసమక్షం హరబద్ధలక్ష్మ్య శ్శరాసనజ్ఞాం ముహురామమర్శ.

వ్యా. కామ ఇతి.—కామస్తు, బాణావసరం ప్రతీక్ష్యమానస్మిధానాదయ మేవ బాణప్రయోగసమయ ఇతి జ్ఞాత్వా, పతజ్జేన తుల్యం పతజ్జనవృద్ధిభవత్. ని. 'సమా పతజ్జశలభౌ' ఇత్యమరః. 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్యతి' ఇతి వతిప్రత్యయః. పహ్నిముఖం, వివిక్షుః ప్రవేష్టుమిచ్ఛ్యః విశలేః సన్నస్తాదుప్రత్యయః. ఉమాయాః సమక్షమక్ష్యః సమీపముమాసమక్షమ్. 'అవ్యయాభావే శరత్ప్రభృతిభ్యః' ఇతి సమా సాన్తోఽచ్చుత్యయః. హరే బద్ధలక్ష్మ్యః సకా, శరాసనస్య జ్ఞాం మార్గీయః, ముహురామమర్శ రామమర్శ మురామృష్టవాక్.

అథోపనిన్యే గిరికాయ గౌరీ తపస్వినే తామ్రరుచా కరేణ,
వికోషితాం భానుమతో మయాభైరన్ద్రాకినీ పుష్కరబీజమాలామ్.

వ్యా. అథేతి.—అథ గౌరీ తపోఽస్యాస్తీతి తపస్వి 'అసీ' మయా మేధా
ప్రజో వినిః ఇతి వినిప్రత్యయః. తస్మై తపస్వినే గిరికాయ, తామ్రరుచా రక్తవర్ణేన
కరేణ భానుమతోఽంశుమతో మయాభైర్వికోషితాం మద్భాకిన్యాః పుష్కరాణి
పద్మాని లేపాం బీజాని లేపాం మాలాం జమమాలికాముపనిన్యే సమన్వితవతీ.

ప్రతిగ్రహీతుం ప్రణయి ప్రియత్వాత్ త్రిలోచనస్తాముపచక్రమే చ,
సంమోహనం నామ చ పుష్పధన్వాధనుష్యమోఘం సమధత్తబాణమ్.

వ్యా. ప్రతిగ్రహీతుమితి.—త్రిలోచనశ్చ ప్రణయిప్రియత్వాదధిప్రియ
త్వాత్ తామశుమాలాం ప్రతిగ్రహీతుం స్వీకర్తృముపచక్రమే. పుష్పం ధనుర్వస్య స
పుష్పధన్వా కామశ్చ 'వా. సంజ్ఞాయాప్' ఇత్యనజాదేశః. సమైహ్య తేఽనేనేతి
సమ్మోహనం నామ నామేతి ప్రసిద్ధో. అమోఘం బాణం సాయకం ధనుషి సమధత్త
సంహితవాక్.

హరస్తు కించిత్పరిలు ప్లధైర్యశ్చన్ద్రోదయారమ్భివామ్బరాళిః,
ఉమాముఖే బిమ్బఫలాధరోష్ఠే వ్యాపారయామాస విలోచనాని.

వ్యా. హరఇతి.—హరస్తు హరోఽపి చన్ద్రోదయారమ్భేఽమ్బరాళిరేవ కింఞ్చ
దీపతో పరిలుప్లధైర్యః. న తు ప్రాకృతజనపదత్యస్తలుప్త ధైర్య ఇతి భావః. బిమ్బఫల
తుల్యోదధరోష్ఠో యస్య తస్మిన్నుమాముఖే విలోచనాని వ్యాపారయామాస త్రిభిరసి
లాపనైః సాభిలాషమద్రాక్షీదిత్యర్థః. ఏతేన భగవతో రతిభావోదయఉక్తః.

వివృణ్వతీ శైలసుతాఽపి భావ మ్మైస్సుసృందృబలకదమ్బకలైః,

సాచీకృతా చారుతరేణ తస్థా ముఖేన పర్యస్తవిలోచనేన. 68

వ్యా. వివృణ్వతీతి.—శైలసుతాఽపి, స్సుందృబలకదమ్బకలైః పరికసతోఽమల
సీవనదృశైః పులకితైరిత్యర్థః. 'ఈషదసమాప్తా' ఇత్యాది నా కల్పకృత్యయః. అశ్చై
ర్భావం రత్యాఖ్యం వివృణ్వతీ ప్రకాశయన్తీ చారుతరేణ పర్యస్తవిలోచనేన వీడా
విభావశ్చేత్రేణ ముఖేనాసాచి సాచి సంపద్యమానాకృతా సాచీకృతా తిర్యక్కృతా.
వి. తిర్యగ్గత్థే సాచి తిరః ఇత్యమరః. తస్థా హ్రియా ముఖం సాచీకృత్య ఛేతేత్యర్థః. న
కేవలం హరన్వైవ దేవ్యా అభ్యుదితో రతిభావ ఇతి భావః.

అథేన్ద్రియక్షోభమయుగ్మనేత్రః పునర్వశిత్యాద్బలవన్నిగృహ్య,
హేతుం స్వచేతోవికృతేర్దిదృక్షుర్దిశాముపాస్తేషు ససర్జ దృష్టిమ్.

వ్యా. అథేతి.—అథ ఆయుగ్మాని నేత్రాణి యస్యసోఽయుగ్మనేత్రస్తి నేత్రో పశిత్యా
జ్జలేన్ద్రియత్వాదేన్ద్రియక్షోభం పూర్వోక్తవిన్ద్రియవికారం పునర్బలవద్దృఢం నిగృహ్య

నివార్య స్వచేతోవికృతేః స్వచిత్తవికారస్య హేతుం కారణం దిబ్యక్షుద్దృష్టమిచ్ఛు
ద్దిశాముపాస్తేషు దృష్టిం ససర్జ ప్రసారయామాస.

స దక్షిణాసాజ్గనివిప్లముష్టిం నతాంసమాకుఞ్చితపవ్యపాదమ్,
దదర్శచక్రీకృతచారుచాపం ప్రహర్తుమభ్యుద్యతమాత్మయోనిమ్.

వ్యా. స ఇతి.—భగవాన్దక్షిణాపాక్షే నివిప్లాన్ధితా ముష్టిర్యస్య తం, నతాంస
మాకుఞ్చితః సవ్యపాదో యస్య తత్ ఆలీధాఖ్యస్తానకే శ్చితమిత్కర్థః. చక్రీకృతచారు
చాపం మణ్డలీకృతసౌమ్యకోదజ్ఞం ప్రహర్తుమభ్యుద్యతమాత్మయోని మనోభవం, దదర్శ.
ఆలీధుత్తణమాహ యాదవః. 'స్థానాని ధన్వినాం పశ్చాత్తత్ర వైశాఖమస్త్రీయామ్,
విత్స్యస్తరగౌ పాదౌ మణ్డలం తోరణాకృతి, సమానా స్వాభ్యుచుపదమాలీధం పద
మగ్రతః, దక్షిణం వామమాకుఞ్చ్య ప్రత్యాలీధం విపర్యయః' ఇతి.

తపఃపరామర్శవివృద్ధమన్యోర్యాభిజ్ఞదుష్పేక్ష్యముఖస్య తస్య,
స్ఫురన్నుదర్శిస్సహసా తృతీయాదక్షిః కృశానుః కిల నిష్పపాత 71

వ్యా. తపఇతి.—తపః పరామర్శేన తపస ఆస్కన్ధనేన వివృద్ధమన్యోః ప్రవృద్ధ
కోపస్య, భూభక్తేన దుష్పేక్ష్యం దుర్దర్శం ముఖం యస్య తస్య హరస్య, తృతీయా
దక్షిః. స్ఫురన్నుదర్శిస్సహస ఉదర్శిరద్యుతజ్వాలః కృశానురగ్నిః సహసాంతర్గతమేవ.
ని. 'అతర్కితే తు సహసా' ఇత్యమరః. నిష్పపాత కిల నిష్పక్రామ ఖలు.

క్రోధం ప్రభో సంహర సంహరేతి యావద్ధిరః ఖేమరుతాం చరంతి,
తావత్స వహ్నిర్భవనేత్రజన్తా భస్మావశేషం మదనం చకార. 72

వ్యా. క్రోధమితి.—హే ప్రభో స్వామిక్, క్రోధం సంహర సంహర నివ
ర్తయ నివర్తయ 'చావలే ద్యే భవత ఇతి వత్సవ్' ఇతి వార్తికేన ద్విత్యమ్ 'సంప్రమేణ
వృత్తిశ్చాపలమ్' ఇతి కాశికా. ఇత్యేవం మరుతాం దేవానాం గిరో వాచః ఖే
వ్యోమ్ని యావచ్చరన్తి ప్రవర్తన్తే తావత్తత్కాలమేవ భవస్య నేత్రాజన్త
భవనేత్రజన్తా 'అవర్ణ్యో బహువ్రీహిర్యధికరణో జన్తాద్యుత్తరపద' ఇతి వామనః. స
వహ్నిర్వదనం, భస్మావశేషో యస్య తం భస్మావశేషం చకార దదాహేత్కర్థః.

తీవ్రాభిషక్తప్రభవేణ్యుత్తింమోహేనసంస్త్యయశ్చేంద్రియాణామ్,
అజ్ఞాతభర్తృవ్యసనా సుమహూర్తం కృతోపకారేవ రత్తిర్భూవ.

వ్యా. తీవేతి.—తీవ్రాభిషక్తప్రభవేణాతిదుష్సుహృభవసంభవేన. ని. 'అభిషక్త
ప్ర్యభిభవే సక్త ఆక్రొశనేఽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ. ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం
వృత్తిం వ్యాపారం సంస్త్యయతా ప్రతిబద్ధతా మోహేన మూర్ఛయా కర్త్ర్యై రతి
ర్వదనభార్య మహూర్తమజ్ఞాతం భర్తృవ్యసనం భర్తృనాశో యయా సా తథోక్తా
సతి కృతోపకారేవ బభూవ - సహసా దశభోపనిపాతాన్తమూర్ఛేత్కర్థః. మోహేన
దుఃఖసంపేదనాభావార్తసోపకారకత్వేతి.

తమాకు విఘ్నం తపస్ స్రవస్వీ వనస్సతిం వజ్రఇవావభజ్య,
స్త్రీసన్నికర్షం పరిహర్తుమిచ్ఛన్ తద్దధే భూతవతిస్సభూతః. 74

వ్యా. తమితి.—తపస్వీ తపోనిష్ఠో భూతవతిః శివస్తవసో విఘ్నమస్తరాయ
భూతం తం కామమాకు వజ్రోఽశనిర్వనస్సతిం వృక్షమివావభజ్య భజ్తృత్వా స్త్రీసన్ని
కర్షం స్త్రీసన్నిధానం పరిహర్తుమిచ్ఛన్ తస్యానర్థమేతుత్వాదితి భావః. సభూతః
సగణః సన్నైర్దధే.

తైలాత్తజాఽపి పితురుచ్ఛిరసోఽభిలాషం
వ్యర్థం సమర్థ్య లలితం వపురాత్మనశ్చ,
సఖ్యోః సమక్షమితి చాధికజాతేజ్ఞా
శూన్యా జగామ భవనాభిముఖీ కథంచిత్. 75

వ్యా. తైలాత్తజేతి.—తైలాత్తజా పార్వత్యప్యచ్ఛిరస ఉన్నతశిరసో-మహతః,
పితురభిలాషం హరో హరోఽస్త్వితి మనోరథం లలితం సుందరమాత్మనోవపుశ్చ వ్యర్థం
నివృత్తం, సమర్థ్య విచార్య సఖ్యోః. సమక్షం పునః, ఇతి చ మేతునాఽధికం జాత
లజ్జా - సమానజనసమక్షమవమానస్యాతిదస్సహత్వాదితి భావః. శూన్యా నిరుత్సాహః
సతీ, కథంచిత్ కృచ్ఛేణ భవనస్యాభిముఖీ జగామ.

సపది ముకుళితాక్షీం రుద్రసంరమ్భభీత్యా
దుహితరమనుకమ్ప్యామద్దిరాదాయ దోర్భాగమ్,
సురగజ ఇవ బిభ్రత్ పద్మినీం దస్తలగ్నాం
ప్రతిపథగతిరాసీద్వేగదీర్ఘ కృతాఙ్గః. 76

ఇతి శ్రీమహాకవికాళిదాసకృతో కుమారసంభవే
మహాకావ్యే తృతీయస్కంధః.

వ్యా. సపదీతి.—సపద్యద్రిశ్రిమహా రుద్రస్య సంరమ్భాత్ కోపాదీభ్యత్యా. ని.
'సంరమ్భః సంభ్రమే కోపే' ఇతి విశ్వః. ముకుళితాక్షీం నిమిలితనేత్రాం 'బహు
వీహా' సర్గశ్చక్షోః స్వాక్షాత్ పత' ఇతి పచ్చిత్యయః. 'పిష్ట'రాదిభ్యశ్చ' ఇతి
జీమ్. అనుకమ్పితుమర్హామనుకమ్ప్యామ్ 'ఋహలో' ర్జ్యత్' ఇతి బృత్ప్రత్యయః. దుహి
తరం దోర్భాగమదాయ దస్తయోర్దగ్నాం, పద్మినీం నలినీం బిభ్రత్ సురగజ ఇవ,
వేగేన రయేణ దీర్ఘ కృతాఙ్గః. ఆయతీకృతశరీరః సత్, పథానం ప్రతిగతా ప్రతిపథా
మార్గానుసారిణీ గతిర్యస్య స ప్రతిపథగతిరాసీత్ పథానమనుస్యత్య జగామేత్యర్థః.

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలాచలమల్లిసాధసూరవిరచి
తాయాం సంజీవినమాఖ్యాయాం కుమారసమ్భవ

వ్యాఖ్యాయాం తృతీయస్కంధస్సమాప్తః,

శ్రీః
కు మార నం భ వే, న వ్యాఖ్యా నే
చ తు ర్థ స్స ర్గః.

అవ. మూర్ఖితా రతిరిత్యుక్తమ్ - సంప్రతి తద్వృత్తాంతమేవాహ. —

అథ మోహపరాయణా సతీ వివశా కామవధూర్విబోధితా,
విధినా ప్రతిపాదయిష్యతా నవవైధవ్యమనన్యా వేదనమ్. 1

వ్యా. అథేతి. — అథానంతరం, మోహో మూర్ఖా పరమయగమాశ్రయో
యస్యాః సా మోహపరాయణా మోహైకశరణా సతీ. ని. 'పరాయణమభిప్రేతే
తత్పరే పరమాశ్రయే' ఇతి నూదవః. వివశా మూఢత్వాన్నిశ్చేష్టా కామవధూ రతిః,
అనన్యా దుస్సహ వేదనా యస్మిన్ స్తత్తథోక్తం, విధవాయా గతభర్తృకాయా భావా
వైధవ్యం, నవం చ తద్వైధవ్యం చేతి నవవైధవ్యం, నవగ్రహణం దుస్సహత్వద్యోత
నార్థం, ప్రతిపాదయిష్యతానుభవయిష్యతా క్రియార్థక్రియానూం ల్యుట్, విధివా
దైవేన. ని. 'విధివిధానే దైవే చ' ఇత్యమరః. విబోధితా, వైధవ్యాపభవై
కఫలాయం విధిరితి భావః. అస్మిన్ సగ్రే వియోగినీవృత్తాని. 'విషమే ననజా గురుః
సమే సభరా లోఽథ గురుర్వియోగినీ' ఇతి లక్షణాత్.

అవధానపరే చకార సా ప్రలయాన్తోన్మిషితే విలోచనే,
న వివేద తయోరతృప్తయోః ప్రియమత్యంతవిలుప్తదర్శనమ్. 2

వ్యా. అవేతి. — సా రతిః, ప్రలయాన్తే మూర్ఖావసానే. ని. 'ప్రలయో నష్ట
చేష్టతా' ఇత్యమరః. ఉన్మిషితే విలోచనే, అవధానం పరం ప్రధానం యయాన్తే
ఽవధానపరే దిదృక్షయాఽవహితే చకార. ద్రష్టవ్యాభావాత్తు న వివేచిత్యాహ. నేతి
ప్రియం కామమతృప్తయోన్మృషి న గతయోః. నిత్యదిదృక్షమాణయోరిత్యర్థః, తయో
ర్జ్ఞోచనయోః దర్శనక్రియాపేక్షయా సంబంధే షష్ఠీ. అన్యంతం విలుప్తం దర్శనం స్వలో
చనయోః కరణయోర్యస్య కర్తృభూతస్య తమత్యంతవిలుప్తదర్శనం సంతం, న వివేద న
జ్ఞాతవతీ. ప్రియనాశాపరిష్కానాదిదృక్షాఞ్చక్ర ఇతి తాత్పర్యార్థః.

'అయి జీవితనాథ జీవనీ' త్యభిధాయోత్థితయా తయా పురః,
దదృశే పురుషాకృతి క్షితౌ హరకోపానలభస్స కేవలమ్. 3

వ్యా. అయితి.—అయితిప్రశ్నే. ని. 'అయి ప్రశ్నాచనయయో' ఇతి విశ్వః. అయి జీవితనాన, జీవసి ప్రాణిని కచ్చిదిత్వభిధాయోత్థితమా, తమార్యత్యా పురోఽగ్రే, ఊతౌ, పురుషస్యాకృతిరివాకృతిర్యస్య తత్పురుషాకృతి కేవలమేకం, హర కోపానలభస్త దదృశే దృష్టమ్ న తు పురుష ఇతి భావః.

అథ సా పునరేవ విహ్వలా వసుధాలిజ్జన ధూసర స్తనీ,

విలలాప వికీర్ణ మూర్ధజా సమదుఃఖామి నుశ్యతీ స్థలీమ్.

4

వ్యా. అథేతి.—అథ భస్మార్చనానంతరః పునరేవ విహ్వలా విక్షబా, వధాను లిజ్జనధూసరస్తనీ - వసుధాలిజ్జనేన క్షీతిబంధనేన-ధూసరా ధూసరవర్ణా - స్తనా మచా యస్యాః సా తథోక్తా. 'స్వాంగాన్వోవసర్జితాదనంయోగోపధాత్' ఇతి జీమ్. వికీర్ణ మూర్ధజా-వికీర్ణా క్షీప్తా మూర్ధజాః కేశాః యస్యాః సా తథోక్తా సా రతిః. స్థలీం వనభూమి తత్రత్యాక్ ప్రాణిన ఇత్యర్థః. 'జానపదమణ్డగోణఫల' ఇత్యాదినా జీమ్. సమదుఃఖాం స్వతుల్యోకాం, మర్వతీవ, విలలాప వరిదేవతవతీ. ని. 'విలాపః వరిదేవ నమ్' ఇత్యమరః.

ఉపమానమధూన్వలానినాం కరణం యత్తవ కాన్తిమత్తయా,

తదిదం గతమిదృశీం దశాం న విదీర్యే కఠినాః ఖలు స్త్రియః.

5

వ్యా. ఉపేతి.—తవ, యత్, కరణం గాత్రం. ని. 'కరణం సాధకతమం ఊత్రగాత్రేన్ద్రియేవ్యసి' ఇత్యమరః. కాన్తిమత్తయా సాన్దర్యేణ హేతునా, విలా నినాం విలసనశీలానాం 'వా కషలన' ఇత్యాదినా ఘోషబ్రుత్యయః. ఉపమాయతే యేన తదుపమానమథూత్, తత్కరణమిదమిదృశీం, దశామవస్థాం, గతం ప్రాప్తం భస్మీభూతమిత్యర్థః. తథాఽపి న విదీర్యే న విదీర్ణా భవామి. కర్తరిలత్. తథా హి, స్త్రియః కఠినాః ఖలు-కఠినత్వాదవిదీర్ణమాణత్వమిత్యర్థః. కారణాత్ కార్యసమర్థన రూపోఽర్థాన్తరన్యాసః - 'ధీరసంచారిణీ దృష్టిగతిర్గోవుషభాశ్చితా, స్థితపూర్వం తథాఽలూపో విలాప ఇతి కీర్తితః.'

క్వ ను మాం త్వదీనజీవితాం వినీకీర్త్య ఊణభిన్న సౌహృదః,

నలీనిం ఊతనేతుబద్ధనో జలసంఘాత ఇవాసి విద్రుశః.

6

వ్యా. క్వేతి.—హే ప్రియ ఊతనేతుబద్ధనో భగ్నునేతుబద్ధో జలసంఘాతో జలాఘో, నలీనిమ జలై కాయత్తజీవితామితి శేషః. త్వదీనజీవితాం త్వదాయత్త ప్రాణాం, మాం క్వ ను వినీకీర్త్య కుత్రవా నిక్షిప్త్య ఊణభిన్న సౌహృదః ఊణత్వక్రసౌహృదః సో, విద్రుతః పలాయతోఽసి, నేతుసౌహృదయోః ఫ్లిహేతుత్వేన సామ్యమ్ - సుహృదయస్య (సుహృదో)భావః సౌహృదమ్-యవాదిత్వాదబ్రుత్యయః. హృదయస్య

‘హృల్లేఖియదణ్ణాసేషు’ ఇతి హృదాదేశః. అణిహృద్భావాన్న ‘హృద్భగసిన్ధ్వస్తే’ పూర్వ పదస్య చ’ ఇత్యుభయపదవృద్ధిః. హృద్భూతస్మాత్పీఠానే తూభయపదవృద్ధిః స్యాత్ - యథా నుహ్మదో భావః సౌహార్ద మితి-కదేవాహవామనః. ‘సౌహృదదార్హ్యైదశబ్ధావణి హృద్భూతాల్’ ఇతి.

కృతవాససీ విప్రియం న మే ప్రతికూలం న చ తే మయా కృతమ్,
కిమకారణమేవ దర్శనం విలపన్త్యై రతయే న దీయతే. 7

వ్యా. కృతేతి.—హే ప్రియ, త్వం, మే మమ, విప్రియమప్రియం, కృతవా న్నాసి, మయా చ, తే తవ, ప్రతికూలమప్రియం, న కృతమ్ - పరస్పరజీవితస్య పర స్పరాధీనత్వాత్ కుతః పరిభవశక్తేతి భావః. అకారణం నిష్కారణమేవ - పర స్పరాపకారరూపకారణాభావేఽపీత్యర్థః. క్రియావిశేషణమేతత్, విలపన్త్యై త్వద్దర్శ నార్థిన్యా ఆపీతి భావః. రతయే, కిం కథం దర్శనం న దీయతే. క్రియార్గవణాచ్చుత్థి.

స్తరసి స్తర మేఖలాగుణైరుత గోత్రస్థలితేషు బద్ధనమ్,

చ్యుతకేసరదూషితేక్షణన్యవతంసోత్పలతాడనాని వా. 8

వ్యా. విప్రియమాశక్తులే-స్తరసీతి.—హే స్తర, గోత్రస్థలితేషు నామవ్యత్యా సేషు - అన్యస్త్రీనామ్న మమాహ్వసేషు. ని. ‘గోత్రం నామ్యుపలే కులే’ ఇతి విశ్వః. మేఖలాగుణైర్భృంధనం, స్తరస్య త స్తరసి చా. ని. ‘వికల్పే కిం కిముత చ’ ఇత్యమరః. చ్యుతకేసరైర్భృప్తకెళ్లైర్దూషితే ఈక్షణే యేషు తాని; అవతంసోత్పలతాడనాని సభూళిక్షేపతాడనానీత్యర్థః. స్తరసి వా; అపకారస్సరణాదిదమదర్శనమితి భావః.

‘హృదయే వనసీ’ తి మత్ప్రియం యదవోచ స్తదవైమి కైతవమ్,

ఉపచారపదం న చేదీదం త్వమనన్యః కథమక్షతా రతిః. 9

వ్యా. హృదయఇతి.—హృదయే వనసీతి స్తరవాక్యానువాదః. ఇత్యేవంరూపం, మత్ప్రియం, యదవోచ ఉక్తవానసి. బ్రాహ్మో లుజీ ‘వచ ఉక్త’ ఇత్యుమాగమః. తత్, కైతవమవైమి మిథ్యేతి మన్యే. ఇదం వచనం, ఉపచారపదం పరస్య రజ్జునాద్ధం యదనత్యభావణం స ఉపచారే తస్య పదం స్థానమ్ - కైతవస్థానమితి యావత్. న చేత్, త్వమనన్యోఽకరీరః, కథం రతిరక్షతాఽవిసజ్ఞా ఆశ్రయనాశ్చేహ్యక్రితమపి నష్టమితి విరోధాదితి భావః.

అవ. న చ మే కల్పిద్విచారః కింతు లాకళ్యోచ్యత ఇత్యాహ.—

పరలోకనవప్రవాసినః ప్రతిపత్స్యే పదవీమహం తవ,

విధినా జనపప వజ్ఞిత స్తదధీనం ఖలు దేహీనాం సుఖమ్. 1

వ్యా. పరలోకేతి.—పరలోకం ప్రతి - నవప్రవాసినోఽదిరస్రాపితస్య - అనే నానుగమనకాలనతిపాతః సూచ్యతే, తవ - పదవీం మార్గం ప్రతిపత్స్యే త్వామను కు-వ్యా—9

గమిష్యామిత్యర్థః. అతో మే నాప్తి విచార ఇతి భావః. కిం తు, విధినా దైవేనైష జనో లోకాః, వశ్యీతః ప్రతారితః. దేహీనాం సుఖం, త్వదధీనం త్వయ్యధీనంఖలు' అధికబ్ధస్య శౌండావికత్వాత్ 'సప్తమీ శౌండాః' ఇతి సమాసః. 'అధ్యు త్తరపదాత్. ఇతి భిప్రత్యయః. ఏమన్యత్రాపి-సుఖప్రదాభావే కుతః సుఖమితి భావః.

రజనీతిమిరావగుణితే పురమార్గే ఘనశబ్దవిక్లబాః,

వసతిం ప్రియకామినాం ప్రియాస్త్యదృతే ప్రాపయితుం క ఈశ్వరః.

అవ. తదేవాహ.—

వ్యా. రజనీతి.—హే ప్రియ, రజనీతిమిరేణ ఆవగుణిత అప్యతే పురమార్గే, ఘనశబ్దవిక్లబాః గర్భితభీతాః, ప్రియాః కామినాం వసతిం ప్రాపయితుం, త్వదృతేత్వాన్ని వినా 'అన్యారాదితరచై' ఇత్యాదినా వశ్యమి. క ఈశ్వరః శక్తః. న కశ్చిదిత్యర్థః. న హి కామాంధానాం భీతిరస్తీతి భావః.

నయనాన్యరుణాని ఘూర్ణయన్ వచనాని స్థలయన్ పదేపదే,

అసతి త్వయి వారుణీమదః ప్రమదానామధునా విడమ్బనా. 12

వ్యా. నయనానీతి.—అరుణాని నయనాని, ఘూర్ణయన్ భ్రమయన్, తథా పదేపదే ప్రతిపదమ్ పీచ్ఛాయాం ద్విరుక్తిః. వచనాని, స్థలయన్ వివర్యానయన్, ప్రమదానాం, వారుణీమదః మద్యమదోఽధునా త్వయ్యసతి, విడంబనాఽనుకృతి మాత్రం-మదనాభావే మదస్య నిష్ఫలత్వాదితి భావః. తథా చ శిశుపాలవధే. 'తాం మదో దయితనంగమభూయః' ఇతి.

అచగమ్య కథీకృతం వపుః ప్రియబన్ధోస్తవ నిష్ఫలోదయః,

బహుళేఽపి గతేనిశాకరస్తసుతాం దుగ్ధిమనన్త మోక్ష్యతి. 13

వ్యా. అచగమ్యేతి.—హే అనంగ అశరీర, ప్రియబన్ధోః ప్రియసఖస్య తవ, వపుః శరీరం, కథీకృతమథా కథా సంపద్యమానం కృతం శబ్దమాత్రావశిష్టమవగమ్య జ్ఞాత్వా, నిష్ఫలోదయః. ఉద్దిష్టాభావాదుద్దీపితైఫల్యమితి భావ, నిశాకరశ్చన్ద్రో, బహుళే కృష్టవక్షే, గతేఽపి, తసుతాం కార్య్యం, దుగ్ధం యథా తథా కృచ్ఛాత్ మోక్ష్యతి. పృథామే వృద్ధిరితి దుఃఖయ్యవత ఇత్యర్థః.

హరితారుణచారుబంధనః కలపుంస్కీలకశబ్దసూచితః,

వద సంప్రతి కస్య బాజతాం నవచూతప్రసవో గమిష్యతి. 14

వ్యా. హరిలేతి.—హరితం చారుణంచ'వర్ణో వర్ణేన'ఇతి తత్పురుషః. హరితారుణ-చారుబంధనం వృన్దం పుట్టశ్చ - యస్య న తథోక్తః కలేన మధురేణ పుంస్కీలకశబ్దేన పురుషకోలినాదేన - సూచితోఽనుమాసిత్వ - చూతచర్మణికార్యత్వాత్ కలశబ్దస్యేతి భావః. నవచూతప్రసవో నవచూతకుసుమం, సంప్రతి కస్య - బాజతాం శరత్సం-గమిష్యతి వద-అన్యస్య పుష్పబాణస్యాభావాదితి భావః.

అభిషక్తిరనేకశస్త్రయా గుణకృత్యే ధనుషో నియోజితా,
విరుత్తైః కరుణస్వనైరియం గురశో కామసురోదితీవ మామ్. 15

వ్యా. అశీతి.—త్వయానేకశో బహుశో, ధనుషః కార్తృకస్య, గుణకృత్యే మార్గికార్యే గుణవత్కర్తృణి చ, నియోజితాఽధిపతేయమభిషక్తిః, కరుణస్వనైర్దీనస్వరైర్విరుత్తైః కూజితైర్గురశోకాం దుర్భరదూషామ్. ని. 'గురుస్తు గీషితాశ్రేష్ఠే గురూ పితరీ దుర్భరే' ఇతి శబ్దార్థః. మామసురోదితీవ ఉపసర్గాత్సకర్తృకత్వమ్. 'యదా దిభ్యః సార్వభౌతకే' ఇతి డాగమః.

ప్రతిపద్య మనోహరం వపుః పుసరహ్నిదిశ తావదత్థితః,
రతిదూతివదేషు కోకిలామ్మధురాలాపనిసర్గపణ్డితామ్. 16

వ్యా. ప్రతిపద్యేతి.—తావత్ పుసరసి మనోహరం, వపుః శరీరం, ప్రతిపద్య ప్రాప్య, ఉత్థితః సక, మధురాలాపేషు ప్రయోక్తిషు - నిసర్గపండితాం స్వభావప్రగల్భాం, కోకిలాం, రతిదూతివదేషు సురతదూతిస్థానేహ్నిదిశాక్షాపయ ప్రగల్భానామేవ దౌత్యాధికార ఇతి భావః. జీబంతస్యాసి దూతిశబ్దస్య ఛన్దోభక్తభయాద్భిన్నః. వి. 'అపి మామం మమం కుర్యాచ్చన్దోభక్తే త్యజేద్గిరమ్' ఇతి కేచిత్. 'ఉదాదయో బహుళమ్' ఇతి బహుళగ్రహణార్థస్య ఇతి వల్లభః.

శిరసా ప్రణివత్య యాచితాన్యపకూఢాని సవేషుని చ.
సురతాని చ తాని తే రహస్యనిర సంస్కృత్య న కాన్తిరస్తి మే. 17

వ్యా. శిరసేతి.—హే స్వర, శిరసా ప్రణివత్య యాచితాని, సవేషుని సక మ్మని 'ట్వితోఽఘచ్' ఇత్త్యుక్తచ్యుత్యయః. సా త్వికాన్తరోపలక్షణమేతత్. వి. 'స్తస్మప్రలయరోమాశ్వాః స్వేదో వైవవర్ణ్యవేషభూ, ఆశ్రువై స్వర్యమిత్యస్తా సా త్వికాః పరిక్షిర్తితాః' ఇతి, ఉపకూఢాన్యాలింగనాని చ నపుంసకే భావేక్షః, తాన్యన భూతప్రకారాణి, రహ ఏకాన్తే, సురతాని చ సంస్కృత్య మే కాన్తిరస్తి. అత్ర సమానకర్తృకత్వం దుర్ఘటం. సమానక్రియాపేక్షాన్తీతి కేచిత్.

రచితం రతిపణ్డిత త్వయా స్వయమగ్నేషు మమేదమూర్తవమ్,
ధ్రియతే కుసుమప్రసాధనం తవ తచ్చారు వపుర్న దృశ్యతే. 18

వ్యా. రచితమితి.—హే రతిపండిత రతివశల, త్వయా మహాగ్నేవ్యవయవేషు, స్వయం రచితమ్, ఋతురస్య ప్రాప్త ఆర్తవం వానస్తమ్ 'ఋతో రణో' ఇత్యుచ్చిత్యయః. కుసుమప్రసాధనం పుష్పభరణమిదం. ధ్రియతేఽపరివృత్తతే 'ధృష్ణో అవస్థానే' ఇతి ధాతో స్తోదాదికాత్ కర్తరి లట్. తవ తత్ ప్రసాధనం చారు సుందరం వపుః స దృశ్యతే.

విబుధైరసి యస్య దారుణైరసమాప్తైః పరికర్తృణి స్మృతః,
తమిమం కురు దక్షిణేతరం చరణం నిర్దితరాగమేహి మే. 19

వ్యా. విమృశ్యతి.—దారుణైః క్రూరైః - ప్రాణాన్వికే కర్తృణి నియోగాదితి భావః. విమృశ్యద్వేషైః - అనభిజ్ఞత్వం చ భ్యవ్యతే. యస్య మచ్ఛరణస్య, పరికర్తృణి ప్రసాధనే ని. 'పరికర్తృ ప్రసాధనమ్' ఇత్యమరః. అనమాప్తే సతి, స్వప్రత్యక్షే; తమి మం, దక్షిణేతరం వామం, మే చరణం, నిర్మితరాగం రచితలాక్షారాగం, పుర్యేహ్యగచ్ఛ.

అహమేత్య పతజ్జవర్తనా పునరఙ్గాశ్రయణీ భవామి తే.

చతురైస్సురకామినీజనైః ప్రియ యావన్న విలోభ్యనే దివి. 20

వ్యా. అహమితి.—అహం, పతంగవర్తనా శలభమార్దణ - అగ్నిప్రవేశనే త్యర్థః. ని. 'పతజ్జః శలభే చాగ్ని మార్దారేఽగ్నే శరే భగే' ఇతి వైజయంతీ. విత్త్యా గత్య, పునఃప్రేఽఙ్గాశ్రయణ్యుత్పజ్జవర్తనీ, భవామి సంప్రత్యేవ భవిష్యామి 'వర్తమాన సామీప్యే వర్తమానవద్వా' ఇతి లట్. 'హే ప్రియ, దివి స్వర్గే, చతురైః, సురకామినీజనైరపురోగజైర్యావన్న విలోభ్యనే న విలోభయిష్యనే 'యావత్పురానిపాతయో ర్' డితి లట్.

'మదనేన వినా కృతా రతిః క్షణమాత్రం కిల జీవితే'తి మే,

వచనీయమిదం వ్యవస్థితం రమణ త్యామనుయామి యద్యపి. 21

వ్యా. మదనేనేతి.—హే రమణ, త్యా, మనుయామి యద్యవ్యసంగమిష్యా మ్యేవ 'వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా' ఇతి లట్. ని. 'యద్యపి త్యవధారణే' ఇతి కేశవః. కిం తు రతిర్దదనేన, వినాకృతా వియోజితా సతీత్యర్థః. సుప్తుపేతి సమాసః. క్షణమాత్రం జీవితా కిలేతిదం, వచనీయం నిద్రా, మే మమ, వ్యవస్థితం స్థిర మభూత్.

క్రియతాం కథమస్త్యమజ్ఞానం పరలోకాన్తరితస్య తే మయా,

సమమేవ గతోఽన్యతర్కితాం గతిమజ్ఞేన చ జీవితేన చ. 22

వ్యా. క్రియతామితి.—పరలోకేఽన్తరితస్య వ్యవహితస్య-మృతస్యేత్యర్థః, తే తవ, మయాఽన్త్యమజ్ఞానం, కథం కేన ప్రకారేణ, క్రియతాం. క్రియతామిత్యత్ర కామచారే లాట్ బోధ్యః. ద్రుతదగ్ధస్య తే యథేచ్ఛమజ్ఞానమసి న సంభవతీత్యర్థః. కుతః - అజ్ఞేన చ జీవితేన చ, సమంసహౌవాతర్కితామచారితాం, గతిం గతోఽసి, ఇహ మృతశరీరమసి నాస్తి కస్య మజ్ఞానమితి భావః.

ఋజుతాం నయతస్స స్మరామి తే శరముత్పజ్జనిషణ్ణధన్వనః,

మధునా సహ సస్తితాం కథాం నయనోపాన్తవిలోకితం చ యత్. 23

వ్యా. ఋజుతామితి.—శరమృజుతామార్దవం, నయత, ఉత్పజ్జే నిషణ్ణమగ్న గతం - ధనుర్ధ్వ తస్య 'ధనువశ్చ' ఇత్యనజాదేశః. తే తవ మధునా వసంతేన సహ. ని. 'మధుర్ద్రత్యే వసంతే చ వైత్రే చ' ఇతివిశ్వః. సస్తితాం, కథామాలాపం, తథా యన్న యనోపాన్తవిలోకితమపాక్షవిక్షణమ్ - త ఇత్యనువద్యః. తచ్చ స్మరామి.

కృష్ణ సు తే హృదయజ్ఞమస్సఖా కుసుమాయోజితకార్త్యకో మధుః,
న ఖలూగ్ర రుషా వినాకినా గమితస్సోఽపి సుహృద్గతాం గతిమ్. 24

వ్యా. క్షేతి.—హృదయం గచ్ఛతీతి హృదయంగమో హృద్యః ఖచ్చిరణే
'గమే' సుప్రసవసంఖ్యాసమ్' ఇతి ఖచ్చిత్యయః. 'అర్ధద్విపదజన్తస్య మమ్' ఇతి
ముమాగమః. తే తవ, సఖా, కుసుమైరామోజితమారచితం-కార్త్యకం యేన స కార్త్యక
నిర్మాతా, మధుర్వసస్త్యః, కృష్ణ సు కృష్ణ వా - గత ఇతి శేషః. అథవా, సోఽపుగ్ర రుషా
తీవ్రకోపేన, వినాకినేశ్వరేణ, సుహృదా మదశేన - గతాం ప్రాప్తాం - గతిం
భిష్టతామిత్యర్థః. న గమితః ఖలు న ప్రాప్తిత్యంకిం. ని. 'జ్ఞానానునయే ఖలు' ఇత్యమరః.

అథ తైః పరిదేవితాక్షరైర్హృదయే దిగ్దశరైరివాహతః.

రతిమభ్యుపపత్తుమాతురాం మధురాత్మానమదర్శయత్పురః. 25

వ్యా. అథేతి.—అథ తైః, పరిదేవితాక్షరైర్విలాపవచనైర్హృదయే, దిగ్దశరై
ర్విపలిప్తముఖైః శరైరివాహతః సక. ని. 'విహక్తే దిగ్దలిప్తకా' ఇత్యమరః. మధు
ర్వసస్త, ఆతురామావన్నాం, రతిమభ్యుపపత్తుమనుగ్రహీతుమ్ - ఆత్మానయతుమిత్యర్థః,
ని. 'అభ్యుపపత్తిరనుగ్రహ' ఇత్యమరః. ఆత్మానం పురోఽదర్శయత్ ఆవిరభూషిత్యర్థః.

తమవేత్స్య రురోద సా భృశం స్తనసంబాధమురో జఘాన చ,

స్వజనస్య హి దుగ్ధిఖమగ్రతో వివృతద్వారమివోపజాయతే. 26

వ్యా. కమితి.—సా రతిస్తు మధుమవేత్స్య దృష్ట్వా, భృశం రురోద, స్తనా
సంబాధ్య స్తనసంబాధమ్ 'పరిక్షిత్వమానే చ' ఇతి యమత్. ఉరో, జఘాన తాడి
తవతీ చ, తథా హి. స్వజనస్యాగ్రతో దుగ్ధం, వివృతమవసారితం ద్వారం
కవాటం - యస్య తదివోపజాయతే ఆవిర్భవతి - ఉచ్ఛృంభలం ప్రవర్తత ఇత్యుత్పే
క్షాభిప్రాయః.

ఇతి చై నమువాచ దుగ్ధితా 'సుహృదః పశ్య వసస్త కిం స్థితమ్,

తదిదం కణశో వికీర్ణతే పవనైర్భస్త్ కపోతకద్బరమ్'. 27

వ్యా. ఇతీతి.—దుగ్ధిఖమస్యః సంజాతం దుగ్ధితా - సంజాతదుగ్ధిఖేత్యర్థః.
తారకాదిత్వాదితచ్. సా రతిరేనం వసస్తమిత్యువాచ చ - చకారః పూర్వోక్తసముచ్చ
యార్థః. హే వసస్త పశ్య సుహృదస్త్యత్పఖస్య, కిం స్థితం కిముపస్థితం. తదిదం, కపో
తకద్బరం సారావతకజలం, కణశశ్చూర్ణీభూతమ్ అల్పాధాచ్ఛన్చిత్యయః. భిష్ట
పవనైర్వికీర్ణతే వికీర్ణతే, పశ్య - భిష్టిభూతస్తే సుహృదిత్యర్థః.

అయి సంప్రతి దేహి దర్శనం స్తర పర్యుత్సక్ ఏష మాధవః,

దయతాస్త్వనవస్థితం నృణాం న ఖలు ప్రేమచలం సుహృజ్జనే. 28

వ్యా. అయితీ.—అయి స్తర, సంప్రతి దర్శనం, దేహి, ఏష, మాధవో వసస్తః,
పర్యుత్సక్ స్త్యద్దర్శనోక్తాఢితి. త్వమప్యసాదృశవతోఽస్య కో మాధవ ఇత్యా

శక్తివా—నృణాం పురుషాణాం, దయితాను, ప్రేమానవసితమస్థిరం - చలమిత్యర్థః.
సుహృజ్ఞనే ప్రేమ తు న చలం ఖలు.

అవ. ఈదృశాః సుహృదః కలి న సస్తీత్వాశక్యం న కోఽపీత్యాహ.—

అముచా నను పార్శ్వవర్తినా జగదాజ్ఞాం ససురాసురం తవ,
బిసత్సగుణస్య కారితం ధనుషః వేలశపుష్పపత్రిణః. 29

వ్యా. అముచేతి.—ఈమ మదన, పార్శ్వవర్తినా సహచరేణామునా వసంతేన,
ససురాసురం సురాసురసహితం, జగద్విసత్సగుణస్య మృణాలసూత్రమార్వీకస్య, వేల
వాని కోమలాని - పుష్పాణ్యేవ - పత్రిణో బాణా - యస్య తస్య, తవ ధనుష
ఆజ్ఞాం కారితం - జగదాజ్ఞాకారితేత్యర్థః. 'హృకోరన్యతరస్యాష్' ఇతి జగతః కర్త
త్వమ్.

గతవీవ న తే నివర్తతే స సఖా దీప ఇవానిలాహతః,

అహమస్య దశేవ పశ్య మామవిషహ్యవ్యసనేన ధూమితామ్. 30

వ్యా. గత ఇతి.—న తే సఖా, అనిలాహతో వాయుతాడితో, దీప ఇవ గత
వీవ న నివర్తతే, అహమస్య దీపాయమానస్య, దశావర్తివ తిష్ఠామితి శేషః. ని.
'దశావర్తావపస్థాయాం వస్త్రావై స్ఫుర్దశా అపి' ఇతి విశ్వః. కుతః, అవిషహ్యవ్యసనేన
సోఽనుషక్యదుఃఖప్రకక్షేణ, ధూమితాం సంజాతధూమాం, మాం చశ్యః ధూమవత్త్వా
న్నప్తదీపదశాసామ్యం ధూమశ్చ వ్యసనమేవేత్యర్థః.

విధినాకృతమర్థవై శసం నను మాం కామవధే విముఖ్చితా,

అనపాయని సంశ్రయద్రుమే గజభగ్నే పతనాయ వల్లరీ. 31

వ్యా. విధినేతి. నను వసన్త, కామవధే, మదనవధే, మాం, విముఖ్చితా వర్జ
యతా - అమారయతేత్యర్థః. విధినా దైవేన, విశసతి హిసస్తీతి విశసో ఘాతుకః
వచాద్యుచ్. విశసస్య కర్త వై శసమ్ యువాదిత్వాదన్విత్యయః. అర్థవైశసమర్థ
వధః-కృతమ్. వి. 'అర్థో వా నిష ఆత్మనో యత్ పత్నీ' ఇతి శ్రుతేః. పత్నీః స్వస్య
చాశ్రయాశ్రయభూతయోరేకపదార్థత్వాభిప్రాయేణార్థోక్తిః. తథా వైశదేశవధేదేశా
న్తరస్యాపి వధనియమనాన్మామపి విధిర్మున్నేవ నాతవానితి తాత్పర్యమ్; విశదేశోప
పాదయతి - అనపాయన్యనపాయత్యేన విశ్వస్తే, సంశ్రయద్రుమే ఆశ్రయవృక్షే,
గజభగ్నే సతి, వల్లరీ లతా, పతనాయ - భవతీతి శేషః. పతితుమేవ సాఽలమిత్యర్థః.
'కుమర్థాచ్చ భావవచనాత్' ఇతి చతుర్థి.

తదిదం క్రియతామనస్తరం భవతా బన్ధుజనప్రయోజనమ్,

విధురాం జ్వలనాతిసర్జనాన్నను మాం ప్రాపయ పత్న్యరన్తికమ్. 32

వ్యా. తదితి.—తత్తత్తత్కారణాదు క్తత్రకారేణ - అన్యథాఽపి మరణస్యా
వశ్యంభావావేత్యర్థః. ఆనస్తరం, భవతేదం పత్న్యమాణం, బన్ధుజనప్రయోజనం బను

కృత్యం, క్రియతామ్ - ప్రార్థనాయాం లాట్. తదేహోపదిశతి - నను వసన్త, విధురాం
వివశాం, మాం, జ్వలనాతిసర్జనాదగ్నిదానాత్ - వత్సూర్నైకం ప్రాప్తయ అగ్నిప్రవేశం
కారయేత్కర్థః.

అవ. కర్తవ్యశ్చాయమర్థః స్త్రీణామిత్యాహ. —

శశినా సహ యాతి కౌముదీ సహమేఘేన తటిత్పూలీయతే,

ప్రమదాః పతివర్తగా ఇతి ప్రతిపన్నం హి విచేతనైరపి.

33

వ్యా. శశినేతి. — కౌముదీ చంద్రికా, శశినా సహ యాతి శశివ్యప్రమితేస్వయం
సశ్యతీత్యర్థః. తటిత్ సౌదామనీ, మేఘేన సహ, ప్రతియతే ప్రణశ్యతి కర్తరి లట్.
ప్రమదాః స్త్రీయః, పతివర్త గచ్ఛంతీతి పతివర్తగాః పతిమార్గానుగామిన్య, ఇత్యేత
ద్విచేతనైరల్పచేతనైః - అవివేకిభిరపీత్యర్థః. నాభన్తు 'పృథగ్జనైః' ఇతి పహత. ప్రతి
పన్నం జ్ఞాతమ్. 'అలపణా యవాగూః' 'అనుదరా కన్యా' ఇతిపదబల్యత్వాభిప్రాయేణ
విచేతనైరపీతి నిర్దేశః. పతివర్తగా ఇత్యత్ర స్మృతిః. వి. 'ఆర్తాఽర్తే ముదితే హృష్టా
ప్రాపిలే మలినా కృశా, మృతే మ్రియేత యా వత్సౌసా స్త్రీజ్ఞేయా పతివ్రతా.' ఇతి.

అమునైవ కషాయితస్తనీ సుభగేన ప్రియగాత్రభస్మనా,

నవపల్లవసంస్తరే యథా రచయిష్యామి తనుం విభావసా.

34

వ్యా. అమునేతి. — అమునా పురోవర్తినా, సుభగేన శోభనేన, ప్రియగాత్ర
భస్మనైవ - వివకారో మద్దినానరసిపుత్యర్థః. కషాయితస్తనీ రజ్జితస్తనీ. వి. 'రాగే
క్వాథే కషాయోఽస్త్రీసేర్యాసీ సౌరభేరసే' ఇతి వైజయంతీ. నవపల్లవసంస్తరే యథా
నవపల్లవతల్పఇవ, విభావసా వహన్నా, తనుం శరీరం, రచయిష్యామి నిధాస్యామిత్యర్థః.

కుసుమాస్తరణే సహాయతాం బహుశస్సౌమ్యగతస్త్వమావయోః,

కురు సంప్రతి తావదాశు మే ప్రణిపాతాజ్జాలియాచితశ్చితామ్.

35

వ్యా. కుసుమేతి. — హే సౌమ్య సాధో, త్వమావయో రతివజ్ఞాబాణయో,
రృహుశో బహువారం, కుసుమాస్తరణే పుష్పశయనే, సహాయతాం గతః. సంప్రతి,
ప్రణిపాతాజ్జాలినా యాచితః ఆజ్ఞాలిపూర్వకం ప్రార్థితః సన్నిత్యర్థః. ఆశు మే, చితాం
కాష్ఠచయం కురు కురువ్యః, యథేహ తథాఽములోపకర్తవ్యం మిత్రేణేత్యర్థః.

తదను జ్వలనం ముదర్పితం త్వరయేద్దక్షిణవాతవిజనైః,

విదితం ఖలు తే యథా స్మరః ఊణమప్యుత్సహతే న మాం వినా.

36

వ్యా. తదన్వితి. — తద్బిత్తాకరణమనన్వనంతరం మయ్యర్పితం, జ్వలనమగ్నిం, దక్షి
ణవాతవిజనైరలయమారుతసంచారజైః త్వరయేః త్వరితం జ్వలయేత్కర్థః. త్వరాహేతు
మాహ. — తే తవ-విదితం ఖలు, 'మతిమిద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చ' ఇతి వర్తమానేత్కః - తద్యో

గాత్కరరి వక్త్రీ, యథా యేన ప్రకారేణ, స్తరో, మాం వినా, తుణమపి, నోత్సహ
తే న హ్యవ్యతి. తథా త్వయా జ్ఞాతమేవేత్కర్తృః.

ఇతి చాపి విధాయ దీయతాం సలిలస్యాజ్జలిరేక ఏన నా,
అవిభజ్య పరత్ర తం మయా సహితః పాస్యతి తే స బాన్ధవః. 37

వ్యా. ఇతీతి.—ఆపి, చేత్యేవం, విధాయ కృత్యా, నానావాభ్యామేకఏవ,
సలిలస్యాజ్జలిర్దీయతామ్. తమజ్జాలం స తే బాన్ధవః సఖాస్తరః, పరత్ర పరలోకే మయా
సహితోఽవిభజ్య పాస్యతి.

పరలోకవిధౌ చ మాధవ స్తరముద్దిశ్య విలోలపల్లవాః,
నివహేః సహకారమజ్జరిః ప్రియమాత్రప్రసవో హితే సఖా. 38

వ్యా. పరలోకేతి —కించ, హే మాధవ వసస్త, పరలోకవిధౌ సిద్ధోదకాది
కర్తృణి, స్తరముద్దిశ్య, విలోలాః పల్లవాః యాసు తాః, సహకారమజ్జరిఃశ్చుతపల్లరీ,
ర్నివహేద్దేహి. హి యస్తాత్కారణాత్, తే సఖా స్తరః, ప్రియాశ్చుతప్రసవా
యస్య స తథోక్తః.

ఇతి దేహవిముక్తయే స్థితాం రతిమాకాశభవా సరస్వతీ,
శఫరీం హ్రదశోషవిక్లబాం ప్రథమా వృష్టిరివాన్వకమ్పయత్. 39

వ్యా. ఇతీతి —ఇతి, దేహస్య విముక్తయే శరీరస్య విసర్గాయ స్థితామ్ కృత
నిశ్చయామితి యావత్. రతిమాకాశభవా సరస్వత్యశరీరావాగ్మివశోఽవిక్లబాం -
హ్రదస్య జలాధారస్య - శోషేణ విక్లబాం, శఫరీం ప్రాప్తీం. ని. 'ప్రాప్తీ తు శఫరీ
ద్యయోః' ఇత్యమరః. ప్రథమా, వృష్టిర్నిర్దమివాన్వకమ్పయదనుకమ్పితవతీ, సదయమువా
చేత్కర్తృః. ని. 'కృపా దయాఽనుకమ్పా స్యాత్' ఇత్యమరః.

కుసుమాయుధపత్ని దుర్లభస్తవ భర్తాన చిరాద్భవిష్యతి,
శృణు యేన స కర్తృణా గతశ్శలభత్వం హరలోచనార్చిషి. 40

వ్యా. కుసుమేతి.—హే కుసుమాయుధపత్ని రతే, తవ భర్తా, చిరాత్ చిరం,
దుర్లభో న భవిష్యతి - కింశ్చచిరమేవ ముఖ్యో భవిష్యతీత్కర్తృః. కించ శృణు - తత్క-
ర్తేతిశేషః. యేన కర్తృణా స తే భర్తా హరలోచనస్యార్చిష్ట్యాలా. ని. 'వ్యాకాభాసోర్న
పుంస్యర్చి' ఇ త్యమరః. తస్మిన్శ్శలభత్వం పతన్తత్వం గతః. ని. 'సమాపతన్తశలభా' ఇ
త్యమరః.

అవ. తదేవ కర్తృపాచ్యప్తే.—

అభిలాషమనీరితేంద్రియః స్వసుతాయామకరోత్ప్రేజాపతిః,
అథ తేన నిగృహ్య విక్రియామభిశస్తాః ఫలమేతదన్వభూత్. 41

వ్యా. అభిలాషమితి.—ఉదీరితేంద్రియః ప్రేరితేంద్రియః = వృత్రేణేతి శేషః.
కావతిర్భిష్టా, స్వసుతాయాం సరస్వత్యాం అభిలాషమనురాగమకరోత్. అథ

తేన ప్రజాపతినా, విక్రియామిద్వియవికారం, నిగృహ్య నిరుధ్యాభిశక్తః సన్ ఏత
త్ఫలం దాహాత్మకం స్వకర్మఫలమన్వభూత్.

పరిణేష్యతి పార్వతీం యదా తపసా తత్ప్రవణీకృతో హరః,
ఉపలబ్ధసుఖస్తదా స్తరం వపుషా స్వేన నియోజయిష్యతి. 42
ఇతి చాహ స ధర్మయాచితః స్తరశాపావధిదాం సరస్వతీమ్,
అత నేరమృతస్య చోభయోర్వశినశ్చాముఖ్యధరాశ్చ యోనయః. 43

వ్యా. పరిణేష్యతీతి.—ఇతీతి చ.—ధర్మేణ ధర్మాఖ్యేన ప్రజాపతినా యాచితః
ప్రార్థితః, స ధగవాన్పుష్టః, తపసా కారణేన, తస్యాం పార్వత్యాం ప్రవణీకృతోఽభి
ముఖీకృతో, హరః శివో, యదా పార్వతీం, పరిణేష్యత్యుద్వత్యతి, తదోపలబ్ధసుఖః
ప్రాప్తానందః సన్, స్తరం కామం, స్వేన వపుషా, నియోజయిష్యతి సంగమయిష్యతి,
ఇత్యేవం, స్తరశాపస్యావధిదామవసానదాయినీం, సరస్వతీం వాచం చాహ-విషం
శాపావధిమప్యుక్తవానిత్యర్థః. నను తథా శ్రుద్ధస్య కథమిదృశీ కాన్తిరత ఆహ-విశి
జితేంద్రియాశ్చాముఖ్యధరాశ్చానేరమృతస్య చేత్యుభయోర్వశినయః ప్రభవాః. శివపతే
ఽశస్యమృతశక్త్యా కోపప్రసాదవరా, అన్యత్ర వైద్యుతాగ్నిద్రవకవరా. యుగ్మకమ్.

తదిదం పరిరక్ష శోభనే భవితస్యప్రియసంగమం వపుః,
రవివీతజలా తపాత్మయే పునరోఘేన హి యుజ్యతే నది. 44

వ్యా. తదితి.—హే శోభనే, తత్తస్మాత్ కారణాద్భవితవ్యో భవిష్యత్-ప్రియ
సంగమో యస్య తత్తథోక్తమిదం వపుః పరిరక్ష తథా హి. రవివీతజలా నదీ తపాత్మయే
ప్రావృషి. ని. 'ప్రావృట్ తపాత్మయే' ఇతి హలాయధః. పునరోఘేన ప్రవాహేణ,
యుజ్యతే సంగచ్ఛతే హి.

ఇత్థం రతేః కిమపి భూతమదృశ్యరూపం మన్దీవకార మరణవ్యవసాయ
బుద్ధిమ్, తత్ప్రేత్యయాచ్ఛ కుసుమాయుధబంధురేనామాశ్వాసయత్
సుచరితార్థపదైర్వచోభిః. 45

వ్యా. ఇత్థమితి.—ఇత్థమనేన ప్రకారేణాదృశ్యరూపం కిమపి భూతం కల్పి
త్యాణి. ని. 'యుక్తే త్వదాపుతే భూతం ప్రాణ్యతీతే సమే త్రిపు' ఇత్యమరః.
రతేర్దుష్టదాదరాణాం, మరణవ్యవసాయబుద్ధి, మరణోద్దోగబుద్ధి, మందీవకార నివార
యామాసేత్యర్థః. ని. 'మూఢాల్పపటు నిర్భాగ్యా మదాః' ఇత్యమరః. అథ కుసుమా
యుధబంధుర్వనస్తశ్చ, తత్ప్రేత్యయాత్తస్మిన్భూతే విశ్వాసాత్. ని. 'ప్రత్యయోఽధిన
కు-వ్యా—10

శవభజ్జానవిత్వాసహేతుః' ఇత్యమరః. వినాం రతిః, ముష్ట చరితార్థాని పదాని యేహం తైర్వచోభిర్వాక్తైర్రాక్వాసయత్. సర్వథా తే దేవతాప్రసాదాత్ ప్రియ సంగమో, భవిష్యతీత్యాదివచనైరన్యా దుగ్రామపాచకారేత్యర్థః.

అథ మదనవధూరుపప్లవాంతం
వ్యసనకృశా పరిపాలయాంబభూవ,
శశిన ఇవ దివాతనస్య లేఖా
కిరణపరిక్షయధూసరా ప్రదోషమ్.

46

వ్యా. ఆశేతి.—ఆధానంతరం వ్యసనేన దుఃఖేన కృశా మదనవధూరతి రుప ప్లవాంతం విపదవధిం కిరణపరిక్షయేణ - ధూసరా మలినా, దివాతనస్య దినభవస్య 'సాయం చిరమ్.' ఇత్యాదినా ట్యుప్రత్యయః. శశినశ్చంద్రస్య లేఖా ప్రదోషం రాత్రి మివ పరిపాలయాంబభూవ ప్రతీక్షించక్తే.

పుష్పితాగ్రావృక్షమ్. 'ఆయుజి నయుగ రేఖతో యకారో యుజి చ నజా జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీమహాకవికాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే
మహాకావ్యే తృతీయస్కంధః.

ఇతి శ్రీమహామహాపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరివిరచి
తాయాం సంజీవినీసమాఖ్యాయాం కుమారసమ్భవ
వ్యాఖ్యాయాం చతుర్థస్కంధస్సమాప్తః

శ్రీ కు మార నం భ వే, న వ్యాఖ్యా నే

ప జ్ఞ మ స్స ర్థః.

తథా సమక్షం దహతా మనోభవం పినాసినా భగ్నమనోరథా సతీ,
నినిష్ఠరూపంహృదయేన పార్వతీప్రియేషుసౌభాగ్యఫలాహితారుతా.

వ్యా. తథోతి.—పర్వతస్యాపత్యం స్త్రీ పార్వతీ, తథా తేన ప్రకారేగాఙ్ఞోః
సమీపే సమక్షం పురతః, 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి' ఇత్యాదినాఽవ్యయా
భావః. మనోభవం మన్తభం, దహతా భస్మీకుర్వతా, పినాసినేశ్వరేణ, భగ్నః ఖణ్డితో
మనోరథోఽభిరాషో యస్యాః సా తథోక్తా సతీ, హృదయేన మనసా, రూపం సౌంద
ర్యం నినిష్ఠ ధిక్షేరూపం యద్ధరమనోహరణాయ నాలమితి గర్హితవతీత్యర్థః. యుక్తం
చైతదిత్యాహ - తథాహి. చారుతా సౌందర్యం, ప్రియేషు పతిషు నివయే, సౌభాగ్యం
ప్రియవాఙ్మభ్యం - ఫలం యస్యాః సా తథోక్తా - సౌందర్యస్య తదేవ ఫలం యద్భర్తృ
సౌభాగ్యం లభ్యతే. నోచేత్ విఫలం తదితి భావః.

ఇయేష సాకర్తృమవస్థ్యరూపతాం సమాధిమాస్థాయ తపోభిరా
త్తనః, అవాప్యతే వా కథమన్యథా ద్వయం తథావిధం ప్రేమ పతిశ్చ
తాదృశః.

2

అవ. ఆస్మిక్ సగ్రే వంశస్థం వృక్షమ్.—'జతో తు వంశస్థముదీరితం జరా,
ఇలిలక్షణాత్.—

వ్యా. ఇయేషేతి.— సా పార్వతీ, సమాధిమేకాగ్రతామాస్థాయావలమ్బ్య,
తపోభిర్వృక్షహణనియమైః కరణభూతైరాత్తనః స్వస్యావస్థ్యరూపతాం సఫలసౌందర్యం
కర్తృమియేషేచ్ఛతి స్త తపసా శివం వశీకర్తృముద్యుక్తేశ్వర్థః. అన్యథా తతోఽన్యప్రకా
రేణ, కథం వా తద్వయమవాప్యతే. కిం తద్వయమ్. తథా భూతా-విధా ప్రకారో-
యస్య తత్తథానిధం, ప్రేమ స్నేహః - యేనార్థాజ్ఞానానా హరస్య భవేదితి భావః. తా
దృశః పతిశ్చ - యో మృత్యుంజయ ఇతి భావః. ద్వయమేవ ఖలు స్త్రీణామపేక్షితం
యద్భర్తృవాఙ్మభ్యం కీవద్భర్తృత్వం చేతి. తచ్చ తపశ్చైత్యైకసాధ్యమితి నిర్భికా

యేత్యర్థః. అత్ర మనుః 'యద్దుష్కరం యద్దురాపం యద్దుగ్ధం యచ్ఛ దుస్తరమ్, తత్ సర్వం తపసా ప్రాప్యం తపో హి దురతిక్రమమ్.' ఇతి.

నిశమ్య చైనాం తపసే కృతోద్యమాం సుతాం గిరిశప్రతిసక్తమానసామ్, ఉవాచ మేనా పరిరభ్య వక్షసా నివారయన్తి మహతో మునివ్రతాత్. 3

వ్యా. నిశమ్యేతి.—మేనా మేనకా చ, గిరిశప్రతిసక్తమానసాం హరాసక్త చిత్రాం, తపసే తపశ్చరణాయ, కృతోద్యమాం కృతోద్యోగాం సుతాం నిశమ్య శ్రుత్వై నాం పార్వతీం, వక్షసా పరిరభ్యలిక్ష్వ మహతో, మునివ్రతాత్తపసో, నివారయన్త్య వాచ-మునివ్రతాదిత్యత్ర యద్యపి మునివ్రతస్య మేనకాయా అనీష్ఠితత్వాత్. 'పరణార్థానామీష్ఠితో' ఇతి నాపాదానత్వం. తథాపి కృతోద్యమామితి మానసప్రవేశో క్తత్వాత్ 'ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్' ఇత్యపాదానత్వమేవ స్యాత్-యథాహ భాష్యకారః. 'యచ్ఛ మిథ్యా సంప్రాప్య నివర్తతే తచ్చ ధ్రువమపాయేఽపాదానమితి ప్రసిద్ధమ్' ఇతి.

మనీషితాః సన్తి గృహేషు దేవతాస్తపః క్వవత్సేక్వచతావకం వపుః, పదం సహేత భ్రమరస్య పేలవం శిరీషపుష్పం న పునః పతత్త్రిణః. 4

అవ. సామాన్యనిషేధముత్పాద విశేషనిషేధమాహ.—

వ్యా. మనీషితా ఇతి.—హే వత్సే ! మనస ఈషితా ఇష్టా మనీషితాః శకన్త్వాదిత్వాత్ సాధుః. దేవతాః శచ్చాదయో, గృహేషు సన్తి - క్వం తా ఆరాధయేతి శేషః. తపః క్వ తపదం తావకమ్ 'యచ్ఛ దస్త దోరన్యతరస్యాం భిచ్చ' ఇత్యణ్వుత్తయః. 'తపకమమకావేకచనే' ఇతి తపకాదేశః. వపుశ్చ క్వ. తథాహ—పేలవం మృదులం, శిరీషపుష్పం, భ్రమరస్య భృగ్దస్య, పదం పదస్థితిం, సహేత, పతిత్త్రిణః పునః పక్షిణస్తు, పదం స సహేత. అతిసామూహ్యార్థవివేచనోగయోగ్యం తే పపుర్న దారుణతపక్షమమిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతాలంకారః.

ఇతి ధ్రువేచ్ఛామనుశాసితీ సుతాం శతాక మేనా న నియన్తుముద్యమాత్, క ఈప్సితార్థస్థిరశ్చయం మనః పయశ్చ నిమ్నాభిముఖం ప్రతీపయేత్. 5

వ్యా. ఇతీతి.—ఇత్యేవమనుశాసత్యుపదిశన్తి మేనా ధ్రువేచ్ఛాం స్థిరవృథ సాయాం, సుతాం 'పార్వతీముద్యమాదుద్యోగాత్తపోలక్షణాన్నియన్తుం నివారయతుం, న శతాక సమర్థా నాభూత్. తథాహ—ఈప్సితార్థ ఇష్టార్థే - స్థిరశ్చయం మనో నిమ్నాభిముఖం పయశ్చ కః ప్రతీపయేత్ ప్రతికూలయేత్ - ప్రతినివర్తయేదిత్యర్థః. నిమ్నస్తవణం పయ ఇతేష్టార్థాభినిష్ఠం మనో దుర్వారమితి భావః. అత్ర దీపకానుప్రాణితోఽర్థావతరన్యాసాలంకారః.

కదాచిదాసన్నసఖీముఖేన సా మనోరథజ్ఞం పితరం మనస్విని,
అయాచతారణ్యనివాసమాత్మనః ఫలోదయాన్తాయ తపఃసమాధయే.

వ్యా. కదాచితి.—అథ కదాచిత్తనస్విని స్థిరచిత్తా సా పార్వతీ, మనోరథజ్ఞ మఖిలాపాభిజ్ఞం, పితరం హిమవంతమాసన్నసఖ్యాప్రసఖి-నైవ ముఖముపాయః. ని. 'ముఖం నిఃసరణే వక్త్రే ప్రారమ్భాపాయయోరసి' ఇతి విశ్వః. తేన, ఫలబాదయః ఫలం తృప్తిరన్తోఽవధిర్యస్య తస్యై, తపఃసమాధయే తపోనియమార్థమాత్మనః స్వస్యారణ్యనివాసం వనవాసమయాచత 'దుహ్యచ్' ఇత్యాదినా ద్వికర్తృకత్వమ్.

అథానురూపాభినివేశితోషిణా కృతాభ్యనుజ్ఞా గురుణా గరియసా,
ప్రజాసుపశ్చాత్ ప్రథితంతదాఖ్యాయా జామగౌరీశిఖరంశిఖణ్డేమత్.

వ్యా. అథేతి.—అథ గౌర్యనురూపేణ యోగ్యేనాభినివేశేనాగ్రహేణ - తుష్యతీతి తథోక్తేన, గరియసా పూజ్యతమేన, గురుణా పిత్రా, కృతాభ్యనుజ్ఞా తపః కుర్వీతి కృతానుమతిః సతీ, వశ్యాత్తపఃసిద్ధ్యుత్తరకాలం, ప్రజాను జనేషు, తదాఖ్యాయా తస్య గౌర్యాః సంజ్ఞయా-ప్రథితం గౌరీశిఖరమితి ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. శిఖణ్డేమత్ న తు హింసప్రాణిప్రచురమితి భావః. శిఖరం శృంగం జగము యయా.

విముచ్యసా హారమహార్యనిశ్చయా విలోలయస్త్రిప్రవిణుప్రచందనమ్,
బబన్ధ బాలారుణబభ్రు వల్కలం పయోధరోత్నేధవిశీర్ణసంహతి. 8

వ్యా. విముచ్యేతి.—ఆహార్యనిశ్చయాఽనివార్యనిశ్చయా సాగౌరీ విలోలాభి శ్చలాభిః. యస్త్రిభిః ప్రతిసరైః. ప్రవిణుప్రం ప్రమృష్టం చందనం స్తనాస్తరగతం యేన తం తథోక్తం హారం ముక్తావళీం విముచ్య విహాయ బాలారుణబభ్రు బాలార్కసిద్ధలం పయోధరయోః స్తనయోరుత్నేధేనోచ్చాయేణ విశీర్ణా విఘటితా సంహతిరవయవ సంక్షేపా యస్య తత్తథోక్తం వల్కలం కంఠలంబిస్తనోత్తరీయభూతం బబన్ధ ధారయా మానేత్యర్థః.

యథా ప్రసిద్ధైర్నధురం శిరోరుహైర్బటాభిరవ్యేవమభూత్తదాననం,
స మట్టదశ్రేణిభిరేవ పజ్జుజం సశైవలసజ్జమపి ప్రకాశతే. 9

వ్యా. యథేతి.—స్యా దేవ్యా ఆననం తదాననం ప్రసిద్ధైర్నాశ్రితైః. ని. 'ప్రసిద్ధౌ ఖ్యాతభూషితౌ' ఇత్యమరః. రోహస్తీతి రుహాః 'ఇగుభాజ్ఞాస్తీరిః కః' ఇతి కప్రత్యయః. శిరసి రుహానైః శిరోరుహైర్బటాభిర్యథా మధురం ప్రియం ఆభూత్. ని. స్వాదుప్రియా తు మధురా ఇత్యమరః. బటాభిరప్యేవం మధురమభూత్. తథా హి-పజ్జుజం పద్మం మట్టదశ్రేణిభిర్యథా మట్టిభిరేవ న కిం తు సహ శైవలసజ్జేన

సశైవలసజ్జమసి 'తేన సహేతి తుల్యయోగే' ఇతి బహుప్రీహిః. ప్రకాశతే శైవలే నాసి శోభతవిచేత్యర్థః.

ప్రతిక్షణం సాకృతరోమవిక్రియాం వ్రతాయ మాంజీం త్రిగుణాం
[బభార యామ్,

అకారి తత్సూర్వనిబద్ధయా తయాసరాగమస్యా రశనాగుణాస్పదమ్.

వ్యా. ప్రతీతి.—సా దేవీ! ప్రతిక్షణం క్షణేక్షణే కృతరోమవిక్రియాం పారు ష్యోత్ కృతరోమాశ్వాం త్రిగుణాం త్రిరావృతాం యాం మాణ్డీం ముష్ణీమయీం మేఖలాం వ్రతాయ తవసే బభార. తదేవ - పూర్వం ప్రథమం యస్య తత్సూర్వం యథా తథా నిబద్ధయా తయా మాశ్వాఽస్యా దేవ్యా రశనాగుణాస్పదం స్థానం జఘనం సహ రాగేణ సరాగం సహాహితమకారి కృతం సౌకుమార్యాతిశయాదితి భావః.

విసృష్టరాగాదధరాన్నివర్తితః స్తనాజ్జరాగారుణితాచ్చ కన్దుకాత్,
కుశాఙ్కురాదానపరిక్షతాఙ్గులిః కృతోక్షసూత్రప్రణయీ తయాకరః.

వ్యా. విసృష్టేతి.—తయా దేవ్యా విసృష్టరాగాత్ త్యక్తలాక్షరసరజ్జనాదధ రాదధరోష్ణాన్నివర్తితః. 'విసృష్టరాగాత్' ఇతి పాతే నితరాం త్యక్తలాక్షరాగాత్ రాగత్యాగేన నిష్ప్రయోజనత్వాదితి భావః. తథా స్తనాజ్జరాగేనారుణితాదరుణీకృ తాత్. పతనసమయే తస్య స్తనయారుపరోధాదితి భావః. కన్దుకాచ్చ నివర్తితః కుశా ఙ్కురాణామాదానేన లవనేన పరిక్షతా వ్రజితా అఙ్గులయో యస్య స కథోక్తః. కరః పాణిరక్షసూత్రప్రణయ్యక్షమాలాసహచరః, కృతః.

మహార్షశయ్యావరినర్తనచ్యుతైః స్వకేశపుష్పైర్వి యాస్త దూయతే,
అశేత సా బాహులతోపధాయినీ నిషేదుషీ స్థణ్డిల నివ కేవలే. 12

వ్యా. మహార్షేతి.—మహానర్తా మూల్యం యస్యాః సా మహార్షా శ్రేష్ఠా యా శయ్యా తస్యాం పరివర్తనేన లుణ్ఠనేన చ్యుతైర్భిష్టైః. స్వకేశపుష్పైర్వి యా దేవీ దూయతే స్పృక్షిత్యతి స్పృశ్యమాధికసౌకుమార్యాదితి భావః. సా దేవీ బాహులతా ముపధత్త ఉపధానీకరోతీతి బాహులతోపధాయినీ సతీ కేవలే సంప్రణరహితే స్థణ్డి లే భూమావేనాకేత శయితవతీ. తథా నిషేదుష్యపిష్టా చ. 'కృషుశ్చ' ఇతి కృషుః 'ఉగితశ్చ' ఇతి జీవ. భూమావేవ శయనాదివ్యవహారో న జాతూపరిత్యగ్గః.

పుర్వప్రసీతుం నియమస్థయాతయాద్వయేఽపి తేనప్రవార్పితంద్వయమ్,
లతాసు తన్వీచు విలాసచేష్టిత విలోలదృష్టం హరిణాజ్జనానుచ. 13

వ్యా. పునరితి.—నియమస్థయా వ్రతస్థయా తయా దేవ్యా ద్వయే అపి ద్వ యంపునర్గప్రసీతుం పునరానేతుం నిషేధాఽన్వితమివ నిషేపత్యనాన్వితం కిము క్వచిత్.

‘ద్వయాభి’ ఇతి ప్రామాదికః పాతః. కృత ద్వయే కిం ద్వయమర్పితమిత్యాహ. తస్మిన్ లతాను విలాస విప చేష్టితం విలాసచేష్టితం హరిణాక్షానాను విలాసవృత్తం చక్షులవలూకితః చ; వ్రతస్థాయాం తస్యాం తయోరదర్శనాన్వితాదిభి దర్శనాచ్ఛా ర్పితమివేత్సుః ప్రేక్షా న తు వస్తుతోఽర్పణమస్తీతి భావః.

అతద్విితా సాస్వయమేవ పృథ్వికాః ఘట స్తనప్రసవజైర్వ్యవధాయత్, గుహోఽపియేహం ప్రథమా ప్రజన్తనాం న పుత్రవాత్సల్యమపాకరిష్యతి.

వ్యా. అతద్విితేతి.—సా దేవీ ! స్వయమేవాతద్విితాఽనంజాతత్వా) సఖీ* తారకాదిత్వాదితచ్ఛ్రవ్యయః. పృథ్వికాః స్వల్పపృథ్వికా * ‘అల్పే’ ఇత్యల్పార్థేక ప్రత్యయః. ఘటావేద స్తనా తయోః. ప్రసవజైః ప్రసృతవయోభిర్వ్యవధాయత్. గుహః కుహరోఽపి ప్రథమా ప్రజన్తనాం ప్రథమలబ్ధజన్తనాం అగ్రజాతానామిత్యర్థః, యేహం పృథ్వికాణాం సంబధి పుత్రీవాత్సల్యం సుతప్రేమ నాపాకరిష్యతి. ఉత్తరత్ర కుహరోదయేఽపి న లేభ పుత్రవాత్సల్యం నివర్తిష్యతే ఇత్యర్థః.

అరణ్యబీజాజ్జలిదానలాలితాస్తథా చ తస్యాం హరిణా విశత్వసుః, యథా తదిద్యైర్నయనైః, కుతూహలాత్ పురస్సుఖీ భామమిమితలౌచనే.

వ్యా. అరణ్యేతి.—అరణ్యబీజానాం నీవారాదీనామజ్జలయస్తేహం దాసేన లాలితా హరిణాశ్చ తస్యాం దేవ్యాం తథా విశత్వసుః విప్రవృత్తం జన్మః ని. ‘సమా విప్రంభవిశ్వాసా’ ఇత్యమరః. యథా కుతూహలాదౌత్సుక్యాత్తదిద్యైర్నయనంబంధిభి ర్నయనైర్నైత్రైః కరణైః స్వకీయే లౌచనే సఖీనాం పురః పురతః. అసేన లేహం సంబ ధసమాత్వముక్తమ్ అమిమిత అక్షిపరిమాణతారతమ్యజ్ఞానాయ మానం చకారేత్యర్థః. కేచిత్తు సా పార్శ్వతీ తదిద్యైర్నైత్రైః కుతూహలాత్ పురోఽగ్రే వర్తమానానాం సఖీ నాం లౌచనే అమిమిత వ్రతస్థత్వాన్నాత్తన ఇత్యాచుః. ‘మాన్ మానే’ ఇగ్యస్తా థాతోర్ధక్. ఇయమేవ ఖలు విశ్వాసస్య పరా కాష్టా యదక్షిపీడనేఽపి న శుభ్యస్తీతి భావః.

కృతాభిషేకాం హంతజాతవేదసం త్వగు త్రరాసక్లవలీమధీనీమ్, దిదృక్షన్సప్రామృషయోఽభ్యుపాగమన్న ధర్మవృద్ధేషు వయస్సమిత్కృతే.

వ్యా. కృతేతి.—కృతాభిషేకాం కృతస్నానాం హంతజాతవేదసం హంతా గ్నికామ్ కృతహోమామిత్యర్థః. త్వచా వల్కులేనో త్రరాసక్లవలీముత్తరీయవలీం త్వగు త్రరాసక్లవలీమ్ అధీతమస్యా అస్తీత్యధీతిసీం స్తుతిపాతాది కుర్వతీమ్. ‘ఇష్టాని భ్యశ్చ’ ఇతినిప్రత్యయః. తాం దేవీం దిదృక్షన్ ప్రహృమిచ్ఛవంబుర్నయో మునయో ఽభ్యుపాగమన్ సముపాగతాః. న చాత్రకనిష్ఠసేవాదోష ఇత్యాహ. ధర్మవృద్ధే

వయో న సమీక్ష్యతే న ప్రమాణీక్రియతే సతి ధర్మజ్ఞైస్త్వే వయోజ్ఞైస్థం న
ప్రయోజకమిత్యర్థః. తథా చ మనుః. 'న తేన వృథో భవతి యేనాస్య పలితం శిరః,
యో వా యువాఽచ్యుధీయానస్తం దేవాః స్థవిరు విదుః' ఇతి.

విరోధిసత్త్వోఽన్యోఽన్యపూర్వమత్సరం ద్రుమైరభీష్టప్రసవార్చితాతిథి,
నవోటజాభ్యస్తరసాభృతానలం తపోవనం తచ్చ బభూవ పావమ్.

వ్యా. విరోధిభిః-సత్త్వైర్లోవ్యాః ప్రావిభిః. ఉజ్జితపూర్వమత్సరం త్వక్తపూర్వ
జైరం-హింసారహితమిత్యర్థః. ద్రుమైరభీష్టప్రసవేనేష్టఫలేనాచ్ఛితాః పూజితా అతిథి
యోయస్త్విత్ స్తత్తథోక్తం, నవానాముటజానాం పర్వకాలానామభ్యస్తరేషు సంభృతాః
సంచితాః. అనలా అగ్నయో యస్త్విత్ స్తత్తథోక్తం తచ్చ తపోవనం పావయతీతి పావ
నం బభూవ అహింసాతిథిసత్కారాగ్నిపరిచర్యాభిర్జగత్పావనం బభూవేత్సర్థః.

యదాఫలంపూర్వతపస్సమాధినానతానతా లభ్యమయం స్త కాంక్షితమ్,
తదానవేక్ష్య స్వశరీరమార్దవం తపో మహత్ సాచరితుం ప్రచక్రమే.

వ్యా. యదేతి.—సా దేవీ, యదా యస్త్విత్ కాలే తావతా తావత్ప్రమా
ణేన పూర్వతపఃసమాధినా పూర్వేణానుష్ఠీయమానప్రకారేణ తపోనియమేన కాజ్ఞితం
ఫలం లభ్యం లబ్ధం శక్యం నామస్తా అశక్యమయం ప్రేత్యర్థః. తదా తత్కాలే అవిలంబే
నేత్సర్థః. స్వశరీరస్య మార్దవం మృదుత్వం సౌఖ్యమార్జునపేక్ష్యాదిగణయ్య మహ
ద్భుత్వం తపశ్చరితుం సాధయితుం ప్రచక్రమ ఉపచక్రమే.

క్షమంయయా కన్దు లీలయాపి యాతయామునీనాంచరితం శ్యాగాహ్యత,
ధ్రువం వపుః కాంచనపద్మ నిర్మితం మృదు ప్రకృత్యా చ ససారమేవ చ.

వ్యా. క్షమమితి.—యా దేవీ, కన్దుకలీలయా కన్దుకక్రీడయాఽపి, క్షమం
యయా ధ్వానిం ప్రాప తయా దేవ్యా మునీనాం చరితం తీవ్రం తపో వ్యగాహ్యత
ప్రవిష్టమ్; అత్తోత్ప్రేక్షతే-ధ్రువమస్యా వపుః. కాశ్చానపద్యేన సువర్ణకమలేన నిర్మితం
ఖటితమ్, అత ఏవ ప్రకృత్యా పద్మస్వభావేన, మృదు చ సుకుమారమపి కాశ్చానస్వ
భావేన ససారం కఠినమేవ తథా చ తదుపాదానకత్వాదేవ్యావపుః సుకుమార
స్యాపి తీవ్రతపఃశుభ్రమిత్యుత్ప్రేక్ష్యర్థః.

శుచౌ చతుర్థాం జ్వలతాం హవిర్భుజాం

శుచిస్తితా మధ్యగతా సుమధ్యమా,

విజిత్య నేత్రప్రతిఘాతినీం ప్రభా

మనన్యదృష్టిస్సృతితారమైశ్చత.

20

వ్యా. శుచాదితి.—శుచౌ గ్రీష్ఠే శుచిస్తితా విశదమస్తహాసా సుమధ్యమా
పార్వతీ జ్వలతాం దీప్తిమతాం చతుర్థాం హవిర్భుజామగ్నినాం మధ్యగతా సతీ నేత్రే

ప్రతిహస్తీతి తాం నేత్రప్రతిహతిసిం ప్రభాం సావిత్రం లేహో విజిత్య న విద్యతే-
న్యత్ర దృష్టిర్యస్యాః సానన్యదృష్టిః సతీ సవితారం సూర్యమైక్షత దదర్శ. వి. 'గ్రీష్మే
పజ్జాగ్నిమధ్యస్థో వర్షాసు వృణ్ణిలేశయః' ఇతి స్మరణాత్. పజ్జాగ్నిమధ్యో తవశ్చచా
రేత్యర్థః. తత్ర సవితైవ పజ్జామోఽగ్నిః. వి. 'అగ్నిశ్శీసవితా సవితైవాగ్నిః' ఇతి కౌత
లికాత్.

తథాఽతితప్తం సవితుర్గభస్తిభి ర్మఖం తదీయం కమలశ్రియం దధౌ,
అపాద్ధయోః కేవలమన్యదీర్ఘయోశ్చనైశనైః శ్యామికయాకృతం పదమ్.

వ్యా. తథేతి.—సవితః సూర్యస్య గభస్తిభిః కిరణైస్తథా పూర్వోక్తప్రకారే
జాతితప్తం సంతప్తం, తస్యా ఇదం తదీయం ముఖం కమలశ్రియం కమలస్య శోభాం
దధౌ స్థాప. యథా రవితాపాత్కమలం న హ్లాయతి ప్రత్యుత వికసతి తథా తదీయం
ముఖమాసీదితి భావః. కింత్వస్య ముఖస్య దీర్ఘయోరపాద్ధయోః కేవలం నేత్రాన్తయో
రేవ శనైః శనైర్వత్తం మద్దం శ్యామికయా కాలిమ్నా పదం స్థానం కృతం తయోః
సామమార్యాదిత్యర్థః.

అయాచితోపస్థితమమ్బు కేవలం రసాత్తకస్యోదూపతేశ్చ రత్నయః,
బభూవ తస్యాః కిల పారణావిధిర్న వృక్షవృత్తివ్యతిరిక్తసాధనః. 22

వ్యా. అయాచితేతి.—అయాచితోపస్థితమప్రాధితోపసతం కేవలమమ్బుపదకం
రసాత్తకస్యామృతమయస్యోదూనాం నక్షత్రాణాం పరిశుద్ధిప్రస్థ-రత్నయశ్చ తస్యాః
పార్వత్యాః పారణావిధిర్భవహరకర్త బభూవ తావన్నాత్ర సాధనకోఽభూదిత్యర్థః.
సాధ్యసాధనయోరభేదేన వ్యవదేశః సాధనాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. కిలేతి ప్రసిద్ధౌ
వృక్షాణాం యావృత్తిజీవనోపాయస్తవ్యవతిరిక్తం సాధనముపాయో యస్య న తథో
క్తః. పారణావిధిర్న బభూవ, వృక్షోపయోచితోపస్థితేన మేధూదకేనేదుకిరణైశ్చ
జీవతీతి ప్రసిద్ధమ్. అమ్బికాఽపి తావన్నాత్ర మవాలమ్బులేత్యర్థః.

నికామతప్తా వివిధేన వహ్నినా నభశ్చరేణేన్ద్రనసంభృతేన సా,
తపాత్వయేవారిభిరుక్షితానవైర్భువా సహోష్ణాణమమ్బుద్ధూర్ధ్వగమ్.

వ్యా. నికామేతి.—వివిధేన పంచవిధేనేత్యర్థః, నభశ్చరేణ ఘోచరేణ ఆదిత్య
రూపేణేత్యర్థః. ఇన్ద్రనసంభృతేన కావ్యసమిధేన, వహ్నినా నికామమత్యవ్రంత తప్తా సా
ఽమ్బికా తపాత్వయే గ్రీష్మస్తే ప్రావృషీత్యర్థః. నవైర్వాఙ్భిరుక్షితా సిక్తా సతీ భువా
పజ్జాగ్నితప్తయా సహోర్ధ్వగమూర్ధ్వప్రసృతముష్ణాణం బాష్పముమ్బుత్. ని.
'గ్రీష్మోష్ణబాష్పముష్ణాణమ్' ఇతి యాదవః.

స్థితాః క్షణం పక్ష్యసు తాడితాధరాఃపయోధరో త్సేధనిసాతమార్జితాః,
వలీఘ తస్యాః స్థలితాః ప్రవేదిరేచిరేణ నాభిం ప్రథమోదబిన్దవః.

వ్యా. ఫి తా ఇతి.—ఉదకస్య చిద్వప ఉదచిద్వపః. 'మన్థాదన' ఇత్యాదినోదకశబ్ద స్యోదాదేశః. ప్రథమ ఉదచిద్వపః. ప్రథమవిశేషణాద్విష్టానాం విరలత్వం బహువచనా న్నావిరిలత్వం చ గమ్యతే. తథా చ చిరత్వనాభ్యస్తరగమనయోర్నిర్వాహః. తస్యాః పార్వత్యాః, పత్నీసు నేత్రలోమసు ఉణం స్థితిం గతాః. ఫి తా ఇత్యనేన పత్నీ కాం సాన్వీత్వం ఉణమితి నైర్విధ్యం చ గమ్యతే. అనస్తరం తాడితో వ్యభితోఽధర ఓష్ఠో యైస్తే తథోక్తాః. వితేనాధరస్య మార్దవం గమ్యతే. తతః పయోధరయోః స్తన యోరులేన్విధ ఉపరిభాగే నిపాతేన పతనేన చూర్ణితా జర్జరితాః కుచకాఃస్యాదితి భావః. తదను వలీహదరచేఖాసు స్ఫలితాః. విమోన్నతత్వాదితి భావః. ఇత్థం చిరేణ న తు శీఘ్రం ప్రతిబద్ధబాహుల్యాదితి భావః. నాభిం, ప్రపేదిరే ప్రవిష్టా న తు నిర్జన్యః. వితేన నాభేర్దావిష్కార్యం గమ్యతే. అత్ర ప్రతిపదమర్థవత్త్వాత్ పరికరాలంకారః

శిలాశయాం తామనికేతవాసినినిరస్తరాస్యస్తరవాతవృష్టిభు,
వ్యలోకయన్నున్నిషితైస్తటిన్నయైర్మహాతపస్సాక్ష్య ఇవ స్థితాః ఉపాః.

వ్యా. శిలాశయామితి—నిరస్తరాసు నీరస్థాస్యస్తరే మధ్యే వాతోయాసాం తాదృశ్యో మూ వృష్టయస్తాస్యస్తరవాత వృష్టిభు, న నికేతే గృహే వసతీత్యనికేత వాసినిష్ఠ. అనావృతచేకవాసినిమిత్యర్థః. శిలాయాం శేత ఇతి శిలాశయాం శిలాతలకాయ నిష్ఠ 'అధికరణే శేతే' ఇత్యుచ్చ్యత్యయః. తాం పార్వతీం సాక్షాద్దృష్టా సాక్షీ 'సాక్షా ద్దృష్టరి సంజ్ఞాయామ్' ఇతీనిప్రత్యయః. తస్య కర్తృసాక్ష్యం-మహాతపసః సాక్ష్యే స్థితాః ఉపాస్తటినయైర్విద్యుద్మూలైర్నిషితైరవలోకనైర్వ్యలోకయన్నివ. ఇవేతి చక్షుషా నిలోకనమేవోత్పేక్ష్యతే. సాక్ష్యం తు. 'అదిత్యచంద్రావనిలోఽనలశ్చ ద్వౌర్యామి రాహౌ హృదయం యమశ్చ, అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే భర్తశ్చ జానాతి నరస్య పృత్రమ్.' ఇతి ప్రమాణసిద్ధత్వానోత్పేక్ష్యమిత్యనుసంధేయమ్.

నినాయ సాత్వ్యస్తహిమోత్కిరానిలాః సహస్యరాత్రీరుదవాసతత్పురా,
పరస్పరాక్రద్ధిని చక్రవాకయోః పురో వియుక్తే మిథునే కృపావతీ.

వ్యా. నినాయేతి.—సా పార్వతీ ఉత్కిరన్తి టీటస్తీత్యుత్కిరాః. 'ఇరువభజ్జా' ఇత్యాదినా కః. అత్యస్తం హిమానాముత్కిరా అనిలా యాసు తాః. సహస్యరాత్రీః పావరాత్రీః. ని. 'పావే తైషసహస్యో ద్వౌ' ఇత్యమరః. ఉదకే వాస ఉదవాసః. 'వేషం వాస వావన ధిభు చ' ఇత్యుదాదేశః. ఉదవాసే తత్పురా అనక్తా తథా పర పురమాక్రద్ధిన్యన్యోన్యమాక్రోశిని, పురోఽగ్రే వియుక్తే విరహిణి వియోగం ప్రాప్త ఇతి యావత్. చక్రవాకీ చ చక్రవాకశ్చ చక్రవాకౌ తయోశ్చ చక్రవాకయోర్మిథునే ద్వద్వే కృపావతీ-సతీ నినాయ. దుఃఖిభు కృపాలుత్వం మహతాం క్షయభావ ఇతి చక్ర

వాకమిథునే కృపాన తు కామితయేతి వాచ్యానవకాశః. ఏ. 'అప్పు వానస్తు హేమ
స్తే క్రమశో వర్ధయేత్తవః' ఇతి మనుః.

ముఖేన సా పద్మసుగన్ధినా నిశి ప్రవేషమానాధరపత్తశోభినా,
తుషారవృష్టిశ్చతపద్మసంసదాం సరోజసంధానమివాశరోదపామ్. 27

వ్యా. ముఖేనేతి.—సా పార్వతీ నిశి రాత్రే పద్మవత్, సుగన్ధినా సుగంధికా
'గన్ధస్యేత్' ఇత్యాదినేకారః. ప్రవేషమానః కమ్పమానోఽధర ఓష్ఠ విప పత్తం దలం
తేన శోభత ఇతి తథోక్తేన ముఖేన తుషారవృష్ట్యా తుహినవదైతా నాశితాః. పద్మ
సంసదో యాసాం తాసామపాం సరోజసంధానం పద్మసంఘట్టనమకరోదిన. ఇత్యు
త్ప్రేక్షాలంకారః. పద్మా నరం తుహినేనోపహన్యతే తన్మథపద్మం తు న తథేతి వృతి
రేకాలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యుభయోః సంకరః.

స్వయంవిశీర్ణద్రుమపర్ణవృత్తితా పరాహి కాష్ఠా తపస స్తయా పునః,
తదవ్యపాక్షీర్ణమతః ప్రియంవదాం వద స్త్యపల్లేతి చ తాం పురావిదః.

వ్యా. స్వయమితి.—స్వయం విశీర్ణాని స్వతత్కృత్యాని ద్రుమపర్ణాన్యేవ
వృత్తిరీవనం యస్య తస్య భావస్తతా తపసః. పరా కాష్ఠా పరముత్కర్షిణి. ని.
'కాష్ఠోత్కర్షేత్థితే దిశి' ఇత్యమరః. తయా దేవ్యా పున ప్లత్ వర్ణవర్ణనమవ్యపాక్షీర్ణం
అపాకృతమ్. అతః పర్ణాపాకరణాద్ధేతోః, ప్రియం వదతీతి ప్రియంవదా 'ప్రియవతే
వదః భు' ఇతి భుప్రత్యయః. 'అరుర్నివదజన్తస్య ముమ్' ఇతి ముమాగమః. తాం
పార్వతీం, పురావిదః పురాణజ్ఞాప్రభుశకరణసమయేఽవిద్యమానం వర్ణభక్షణం యస్యాః
సాఽవర్ణేతి వదన్తి. నామా న్తరసముచ్చయార్థశ్చకారః. అత్ర 'అవర్ణామ్' ఇత్యవపాతః.
ఇతి శబ్దాభిహితే ద్వితియానుపపత్తేః. యథాహ వాచనః. 'నిపాతేనావృథిహితే కర్తృణి
న కర్తృవిధత్తేః. పరిగణనస్య ప్రాయిత్యాత్.' ఇతి; స్వయం ప్రియంవదాః పరేషామపి
ప్రియవాదభాషనాని భవన్తితి భావః.

మృణాలికాపేలవ మేంమాదిభిర్వృత్తైఃస్వమజంగ్లపయ స్త్యహర్నిశమ్,
తపశ్శరీరైః కఠినైరుపార్జితంతపస్వీనాం దూరమథశ్చకార సా.

వ్యా. మృణాలికేతి.—మృణాలికాపేలవం పద్మినీకన్దకోమలం స్వం స్వకీయమజ్ఞం
శరీరమేవము క్తప్రకారతోయాగ్నిమధ్యవాసవితమాదిర్వేషాం తైర్వృత్తైరహశ్చ నిశా
చాహర్నిశమ్ సమాహరే ద్వంద్వకవద్భావః. అత్యుత్తసంయోగే ద్వితియా. గ్లపయన్తి
కర్మయన్తి సా పార్వతీ కఠినైః క్షేకసమైరిత్యర్థః. శరీరైః ఉపార్జితం సంపాదితం తప
స్వీనామృషీణాం తపో దూరమత్యుత్తమథశ్చకార తిరశ్చకార ఆతిశయ ఇత్యర్థః, తవ్యో
భిరప్యేవం తవః కర్తుం న శక్యత ఇతి తాత్పర్యార్థః.

అథాజినాషాఢధరః ప్రగల్భవాగ్జ్వలన్నివ బ్రహ్మమయేన తేజసా,
వివేశ కశ్చిజ్జటీలస్తపోవనం శరీరబద్ధః ప్రభుమాశ్రమో యథా. 30

వ్యా. అథేతి.—అథాన ప్రరమజీనం కృష్ణమృగత్వక్ ఆహాః ప్రయోజనమస్మే త్యాహాః పాలాశదణ్డః. ని. 'పాలాశో దణ్డః ఆహాః' ఇత్యమరః. 'విశాఖాహాః' మగ్ధదణ్డయోః' ఇత్యుచ్చిత్యయః. తయోర్ధరస్తథోక్తః. ప్రగల్భవాక్ ప్రాధమచనో బ్రహ్మమయేన తైదికేన తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేత్యర్థః. జ్వలన్నివ స్థితః ఇవశబ్దో నిర్ధారణార్థః. కశ్చిదనిరిష్టే జటిలో గటావాక్ బ్రహ్మచారీతి శేషః. పిచ్చానిత్యాదిలవ్వు త్యయః. శరీరబద్ధో బద్ధశరీరః. శరీరవానిత్యర్థః. అహితాగ్నాదిషు పాతాత్పానుః. ప్రథమాశ్రమో యథా బ్రహ్మచర్యాశ్రమఇవ యథాశబ్ద ఇవాక్యే. తపోవనమ్ దేవ్యా ఇతి శేషః. వివేక ప్రవిష్టవాక్.

తమాతిథేయీ బహుమానపూర్వయాసపర్యయా ప్రత్యుదియాయ పార్వతీ, భవన్తిసామ్యేఽసినివిష్టచేతసాంవపుర్విశేషేష్యతిగౌరవాక్రియాః.

వ్యా. తమితి.—అతిథిషు సాధ్యైలితిథేయీ. 'వ్యతిథి' ఇత్యాదినా ధృష్టి త్యయః. 'టిడ్ధాణి' ఇత్యాదినా జీవ్. పార్వతీ తం బ్రహ్మచారిణం బహుమాన పూర్వయా బహుమానః పూర్వో యస్యాస్తయా - గౌరవపూర్వయేత్యర్థః. సపర్యయాఽర్చయా. ని. 'సపర్యార్పార్చణాః సమాః' ఇత్యమరః. ప్రత్యుదియాయ ప్రత్యుజ్జగామ. కథం సమానేఽసి తస్మాస్తాదృశీ ప్రతిపత్తిరత ఆహ. సామ్యే సత్యసి నివిష్టచేత సాం స్థిరచిత్తానాం వపుర్విశేషేషు వ్యక్తివిశేష్యతిశయితం గౌరవం యాసు తా ఆతి గౌరవా ఆతిగౌరవసహితాః, క్రియాః చేష్టా భవంతి ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః. సాధవో న సామ్యాభినివేశన ఇతి భావః.

విధిప్రయుక్తాంపరిగృహ్యసత్త్రియాం పరిశ్రమంనామ-వినీయచక్షణమ్, ఉమాం సపశ్యక్ ఋజునైవ చక్షుషాప్రచక్రమే వక్తురునుజ్ఞితక్రమః.

వా. విధితి.—స బ్రహ్మచారి, విధినా - ప్రయుక్తామనశ్చితాం సత్త్రియాం పూజాం పరిగృహ్య స్వీకృత్య క్షణం పరిశ్రమం విక్రామం చ వినీయనామ - నామేత్య పరమార్థే అథోమామృజునైవ విలాసరహితేనైవ చక్షుషా పశ్యన్నుజ్ఞితక్రమోఽత్యంతచిత్తపరిపాటికః సక్ వక్తుం ప్రచక్రమే ప్రారేభే.

అపి క్రియార్థం సులభం సమిత్కుశంజలాన్యసి స్నానవిధిక్షమాణి తే, అపి స్వశక్త్యా తపసి ప్రవర్తనేశరీరమాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్.

వ్యా. అపీతి.—అత్రాశిశబ్దః ప్రశ్నే. క్రియార్థం హోమాదికర్మానుష్ఠానార్థం సమిధశ్చ కుశాశ్చ సమిత్కుశం 'జాతిరప్రాణినామ్' ఇతి ద్వైత్వైకవద్యావః. సులభ మపి సులభం కచ్చిత్ ? జలాని తే తప స్నానవిధిక్షమాణి స్నానక్రియాయోగాన్యసి కచ్చిత్ ? కిచ్చి స్వశక్త్యా నిజసామర్థ్యానుసారేణ తపసిప్రవర్తనేఽపి ? దేహమపీడయ త్యా తపశ్చరసి కచ్చిదిత్యరః, యుక్తం చ నామైతత్. ఖలు యస్మాచ్ఛరీరమాద్యం ధర్మ సాధనం. ధర్మస్తు కాయేన వాచా బుద్ధ్యా ధనాదినా చ బహుభిః సాధ్యతే-తేషు

చ వపురేవ ముఖ్యం సాధరం - సతి దేహే ధర్మార్థకామమోక్షలక్షణశ్చతుర్వర్గః సాధ్యః తే-అత ఏవ. వి. 'సతతమాత్మానమేవ గోపయాత్' ఇతి శ్రుతిః.

అపి త్వదావర్జితవారిసంభృతం ప్రవాళమాసామనుబంధి వీరుథామ్,
చిరోజ్ఞితాలక్తకపాటలేన తే తులాం యదారోహతి దస్తవాససా.

వ్యా. అపితి - త్వయాఽఽపబ్ధితేన సిక్తేన వారిణా సంభృతం జనితమాసాం వీరుథాం లతాసాం ప్రవాలం వల్ల వమనుబంధ్యప్యనుసూతం కిం. యత్ప్రవాలం చిరోజ్ఞితభిరకాలశ్చక్తో లాక్షారాగో యేన తత్తథాఽపి పాటలం స్వభావరక్తమిత్యర్థః. తేన చిరోజ్ఞితాలక్తకపాటలేన, తే తవ దస్తవాససాఽధరేణ. ని. 'ఓష్ఠాధరా తు రదన చ్ఛదా' దశనవాససీ' ఇత్యుమరః. తులాం సామ్యమారోహతి గచ్ఛతీత్యర్థః. అత్ర తులాశబ్దస్య సాదృశ్యవాచిత్యాత్తద్యోగేఽపి 'తుల్యార్థైరతులీహమాభ్యామ్' ఇతి స తృతీయాప్రతిషేధస్తత్ర సూత్రేనదృశవాచిన ఏవ గ్రహణాదితి.

అపి ప్రసన్నం వారిణేషు తే మనః కరస్థదర్శప్రణయాపహారిషు,
యఉత్పలాక్షీ ప్రచలైర్విలోచనైః స్తవాక్షీసాదృశ్యమివ ప్రయుజ్ఞతే.

వ్యా. అపితి. - కరస్థాఽ దర్శాఽ - ప్రణయేన స్నేహేనాపహరంతీతితే తథోక్తేషు సాపరాధేష్వితిభావః. 'కరస్థదర్శప్రణయాపరాధిషు' ఇతిపాతే. దర్శాణాం ప్రణయేన ప్రార్థనయాఽపరాధిషు హరిణేషు విషయే తే మనః. ప్రసన్నమపి న త్సృభి తం కిం. సాపరాధేష్వపి న కోపితవ్యం తపస్విభిరితి భావః. హేఉత్పలాక్షీ యే హరిణాః, ప్రచలైశ్చప్రచలైర్విలోచనైశ్చేత్తైస్తవాక్షీసాదృశ్యం ప్రయుజ్ఞత ఇవాభినయస్తీవ. ప్రసన్నత్వాన్మగనేత్రాణి త్వన్నయనైః సామ్యముపయోగీతి భావః. 'ఉత్పలక్షేవ చలైః' ఇతి పాతానైర ఉత్పలకముచలైః. భావానయనేన ద్రవ్యానయనమితిన్యాయేన షీప్యమాణోత్పలచలై రిత్యర్థః.

యదుచ్యతే పార్వతి పాపవృత్తయేన రూపమిత్యవ్యభిచారి తద్వచః,
తథా హి తే. శీలముదారదర్శనే తపస్వినామప్యసదేశతాం గతమ్.

వ్యా. యదితి. - హే పార్వతి! రూపం సామ్యకృతిః పాపవృత్తయే పాపా చరణాయ న భవతీతి యదుచ్యతే లోకైరితి శేషః. తద్వచో న వ్యభిచరతి న క్షులతీ త్యవ్యభిచారి నత్వం. వి. 'యత్రాకృతిస్తత్ర గుణాః' 'న సురూపాః పాపసమాచారా భవన్తి' ఇత్యాదయో లోకవాదా న విసంవాదమాసాదయంతీత్యర్థః. కిమితిజ్ఞాయతే తథాహి-హే ఉదారదర్శనే ఆయతాక్షీ సురూపే ఇత్యర్థః. అగ్రహేన్నతజ్ఞానే వివేక వతీత్యర్థః తే తవ శీలం సద్వృత్తమ్. ని. 'శీలం స్వభావేనద్వృత్తే' ఇత్యుమరః. తప స్వినామప్యసదేశ్యతేనేనేత్యుపదేశః ప్రవర్తకం ప్రమాణం తత్తాముపదేశతాం గతం ప్రాప్తం. మునయోఽపి త్వాం వీక్ష్య స్వవృత్తే ప్రవర్తస్త ఇతి భావః.

విశ్లేపస్తర్జిబలిప్రహాసిభి స్తథా న గాంగై స్ఫులిలైర్దినశ్శుభ్రైః,

యథా త్వద్యైశ్చురితైరనావిలైర్మహిభరః పావిత ఏష సాన్వయః.

వ్యా. విశిష్టేతి.—ఏష మహిభరః హిమవాణః, సప్త చ తే ఋషయశ్చ సప్త ర్షయః. 'దిక్సంఖ్యే సంఖ్యాయామ్' ఇతి సమాసః. విశిష్టైః పర్యుస్తైః సప్తసీణాం సంబంధి ర్బలిభిః పుష్పపహఃవైః. ప్రహసన్తి యే తథోక్తైర్నివోఽస్తరితాశ్చురితైర్గాఙ్ఘ్రైః సలిలైః ప్రథా న పావితః, అనావిలైరకలుషైస్త్వద్యైశ్చురితైర్యథా సాన్వయః సపుత్రపాత్రః పావితః పరిశ్రీకృతః.

అనేన ధర్మస్సవిశేషమద్య మే త్రిత్యగ్దసారః ప్రతిభాతి భావిని,

త్వయా మనోనిర్విషయాన్ధకామయాదేక ఏన ప్రతిగృహ్య సేవ్యతే.

వ్యా. అనేనేతి.—హే భావిని ప్రశస్తాభిప్రాయే అనేన కారణేన ధర్మః. సవి శేషం సాతీతయమద్యమే త్రయాణాం ధర్మకాహర్థానాం పర్వప్రవర్గః. ని. 'త్రివర్గో ధర్మకామాదైశ్చతుర్వర్గః సమాక్షకైః' ఇత్యమరు. తత్ర సారః శ్రేష్ఠః ప్రతిభాతి. యద్యస్తాత్కారణాన్తనసో నిర్విషయాన్ధకామా యస్యాస్తయా త్వయైశో ధర్మ ఏవ ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య సేవ్యతే యత్త్వయాఽన్ధకామా విషాయ ధర్మ ఏవావలంబితః. అతః సర్వేషాం నః శ్రేయానితి ప్రతిపద్యత ఇతిర్ధర్మః.

అవ. సంప్రతి మనోరథం జిజ్ఞాసుః ప్రస్తాతి.—

ప్రయుక్తపత్కారవిశేషమాత్మనాన మాంపరం సంప్రతిపత్తుమర్హసి,

యతస్సతాం సన్నతగాత్రి సజ్జతంమనీషిభిన్నాప్రపదీనముచ్యతే. 39

వ్యా. ప్రయుక్తేతి.—ఆత్మనా త్వయా ప్రయుక్తః. శత్కారవిశేషః పూజా తిశయో యస్య తం మాం పరమన్యం, సంప్రతిపత్తుమవగస్తుం నార్హసి హే సన్నత గాత్రి సన్నతాక్షి 'అజ్ఞాతకణ్ఠేభ్యః' ఇతి విక్రవాన్విష్ట. యతః కారణాన్తనన ఈషిభి ర్మనీషిభిర్విద్యభ్యః శకద్వాదిత్వాల్ సాధుః. సతాం సంగతం సఖ్యం సప్రభిః పదైరా పద్యత ఇతి సాప్రపదీనం సప్రపదోచ్ఛారణసాధ్యముచ్యతే - తచ్చాపయో స్వత్కృతస త్కారప్రయోగాదేవ సిద్ధమిత్యర్థః. 'సాప్రపదీనం సఖ్యమ్' ఇతి నిపాతనాల్ సాధుః.

అతోఽత్ర కిచ్చిద్భవతీంబహుక్షమాంద్యిజాతిభావాదుపపన్న చాపలః,

అయం జనః ప్రప్రమనా సపాథనేన చేద్రహస్యం ప్రతిపత్తుమర్హసి.

వ్యా. అతఃఇతి.—హే శపాథనే, అఃః సఖ్యాద్ధేతోరత్ర ప్రస్తావే బహు క్షమాం బహూక్రిపహం యద్వా క్షమావతీం, భవతీం త్వాం ద్విజాతిభావా ద్భాగ్విజ్ఞా తత్వా దుపపన్నచాపలః సులభధార్మ్యోయోఽయం జనః. స్వయం మిత్యర్థః. కిచ్చిత్ ప్రప్రమం మనో యస్య స కించిత్ ప్రప్రమనాః ప్రప్రమకామః. 'తుమ్ కామమనసోరః' ఇతి మకారలాః. రహసి భవం రహస్యం గోప్యం న చేత్, ప్రతిపత్తుమర్హసి.

అవ. ప్రప్తవ్యమాహ.—

కులే ప్రసూతిః ప్రథమస్య వేధస స్త్రీలోకసౌందర్యమివోదితం వపుః,
అమృగ్యమైశ్వర్యసుఖం నవం వయస్త్వఫలంస్యా త్కిమతఃపరంవద.

వ్యా. కులఇతి.—ప్రథమస్య వేధసో హిరణ్యగర్భస్య, కులేఽన్యవాయో ప్ర
సూతిః ఉత్పత్తిః. వి. 'యజ్ఞార్థం హి మయా సృష్టో హిమవానచలేశ్వరః' ఇతి బ్రహ్మ
పురాణవచనాత్, వపుః శరీరం త్రయాణాం లోకానాం సౌందర్యమివోదితమేకత్ర
సమాహృతమ్, విశ్వర్యసుఖం సంవత్సుఖమమృగ్యమన్వేషణీయం న భవతి. కిం తు
సిద్ధమేవేశ్వర్యః. వయో నవం యావనమిత్యర్థః. అతః పర మతోఽన్యత్ కిం తపః
ఫలం స్యాద్వద అస్తి చేదితివేదః. నశిచ్చిదస్తీత్యర్థః.

భవత్త్వః ప్రాదపి నామ దుస్సహా న్ననస్వినీనాం ప్రతివత్తిరీదృశీ,
విచారమార్గప్రహితేన చేతసా న దృశ్యతే తచ్చ కృశోదరి త్వయి.

వ్యా. భవతితి.—దుస్సహాత్ సోధు మశక్యాదనిష్టా దృష్టాదికృతాదపి, మనస్వి
నీనాం ధీరస్త్రీణా మిదృశీ తపశ్చరణలక్షణా ప్రతివత్తిః ప్రవృత్తిః. వి. 'ప్రతివత్తి
గౌరవే ప్రాప్తా ప్రవృత్తే ప్రాగత్భ్యే' ఇతి కేశవః. భవతి నామ నామేతి సంభావ
నాయాం విచారమార్గే ప్రహితేన చేతసా చిత్తేన తదనిష్టం చ, హే కృశోదరి త్వయి
న దృశ్యతే విచార్యమాణే తదపి నాస్త్వసంభావితత్వా దిత్యర్థః.

అవ. అనిష్టభావమేవ ప్రపజ్ఞయతి.—

అలభ్యశోకాభిభవేయమాకృతి ర్విమాననా సుభుగ్గుతఃపితుర్ద్వహే,
పరాభిమర్శో న తవాస్తికఃకరం ప్రసారయేత్ పన్నగరత్న సూచయే.

వ్యా. అలభ్యేతి.—హే సుభు ఇయం త్వదీయా ఆకృతిర్నాన్తిరలభ్యోలభ్య
మన్యః శోకేన భర్తృద్యవమానజేః దుఃఖేనాభిభవస్తైరస్కారో యస్యాః సా తథోక్తా
దృశ్యత ఇతి శేషః. అసంభావితత్వాయమర్థ ఇత్యాహ - పితుర్ద్వ హే విమాననాఽవ
మానః. కుతః న సమాభివృత్త వివేత్సర్థః. 'సుభూః కుతస్తాశగృహేఽవమాననమ్' ఇతి
పాతాన్తరకరణం తు సాహసమేవోత్పత్తిసంభవాత్-అన్యత్రాపి 'సుభు త్వం కుపితే
త్యపాస్తమశనం త్యక్తా కథా యోషితామ్.' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాద్వంశస్థవృత్తే
పాదాదౌ జగణ్భక్తప్రసక్తాచ్యేత్యలం గోష్ఠీభిః. న చాన్యస్తాద్భావిత్యాహ - పరాభి
మర్శః పరధర్మణం తు తవ నాస్తి. పన్నగరత్న సూచయే ఫణిశిరోమణికళాకాం గ్రహీతు
మిత్యర్థః. 'త్రియాథోపపదస్య చ కర్తణి స్థానినః' ఇతి చతుర్థి. కరం హస్తం కః
ప్రసారయేత్. 'సుభు' ఇత్యిత్ర భూశబ్దస్థావజ్ఞే స్థానియత్వాత్ 'నేయజువజ్ఞే
స్థానావస్త్రీ' ఇతి నదీసంక్షాప్రతిషేధాత్ 'అమృగ్యనద్యోర్నాస్యః' ఇతి నాస్యత్వం
వాస్తి. తేన చాన్యః ప్రామాదికః ఇతి కేచిత్ ; అన్యే తు 'అప్రాణిహతేకృతజ్ఞానీ
నామ్' ఇత్యిత్ర 'అలాభాః' 'కర్కశ్శూః' ఇత్యాకారానాదభ్యుజ్జే ప్రత్యయముదాహ

హరి భాష్యకారః. ఏతస్మాదేవ జ్ఞాపకాల్ క్వచిదుకారాస్తస్యాత్మజస్తత్వాన్నదీప్త్యే
ప్రాప్త్యత్యమిత్యాచుః ఉత ఏవాహ వాచునః. 'ఉహారాదభూజే ప్రకృతే' ఇతి.

కిమిత్యపాస్యాసరణాని యావన్దృతంత్యనూవార్థకకోభివల్కలం,
వద ప్రచోషే స్ఫుటచన్ద్రితారకావిభావరీ యద్యరుణాయ కల్పతే. 44

వ్యా. కిమితి — హే గౌరి కిమితి కేవ హేతునా. యావన్దృతంత్యనూ ఆభర
ణాన్యపాస్య విహాయ వృద్ధస్య భావో వార్థకం మనోజ్ఞాదిత్వాద్వృత్తిత్వయః. ని.
'వార్థకం వృద్ధసంఘాతే వృద్ధత్వే వృద్ధకర్తృణి' ఇతి విశ్వః. తత్ర శోభత ఇతి వార్థక
కోభి వల్కలం ధృతం. ప్రచోషే రజసిముఖే స్ఫుటాః ప్రకటాశ్చన్ద్రస్తారకాశ్చ
యన్యాః సా స్ఫుటచన్ద్రితారకా విభావరీ రాత్రి రరుణాయ సూర్యసూతాయ కల్పతే
యద్యరుణం గన్తుం కల్పతే కిం. వద బ్రూహి. 'క్రియాఞ్ఘోషపదస్య' ఇత్యాదినా చతుర్థి.
దీప్యమానశకాఙ్కతారకే ప్రచోషే యద్యరుణ ఉదేతి కతో విభూషణావరణారేణ
తవ వల్కలధారణం సంఘటత ఇతిభావః.

అవ. తవప్రయోజనం నిరాకర్తమాహ.—

దివంయది ప్రార్థయనే వృథా శ్రమఃపితుః ప్రదేశాస్తవదేవభూమయః,
అఞ్ఘోషయన్తామలం సమాధినానరత్న మన్విష్యతి మృగ్యతేహి తత్.

వ్యా. దివమితి.—దివం స్వర్గం, ప్రార్థయనే కామయనే, యది తర్హి, శ్రమ
ప్రవశ్యరణప్రయాసో వృథా నిష్ఫలః. యది స్వర్గార్థం తవ్యసే తతః శ్రమం మాకా
ర్హీ, కుతః - తవ, పితుర్హి మవతః ప్రదేశా దేవభూమయః స్వర్గవదార్థాః తత్ర త్యా
ఇత్యర్థః. అఞ్ఘోషయన్తారు వరం ప్రార్థయనే తర్హి సమాధినా తవసా - అలం - తపో న
కర్తవ్యమిత్యర్థః. నిషేధ్యస్య నిషేధం ప్రతి కరణత్వాత్ప్రతీయా. తథాహి రత్నం
కర్తృ నాన్విష్యతి న మృగయతే-గ్రహితారమితి శేషః. కిం తు తద్రత్నం మృగ్యతే
గ్రహితృభిరితీషః. న హి వరార్థం త్వయా తవసి వర్తితవ్యం కిం తు తేనైవ త్వదర్థ
మితి భావః.

అవ. వరవాచకాక్షరశ్రవణాననరమేవ దేవ్యా ఉష్ణోచ్ఛ్వాసమాలక్యప్రక్షేప
చ శ్రత్యుత్తరమనువలభ్య స్వయమేవాకాంక్షమా.—

నివేదితం నిశ్చసిలేన సోష్టణా మనస్త మే సంశయమేవ గాహతే,
న దృశ్యతే ప్రార్థయితవ్య ఏవ తే భవిష్యతి ప్రార్థితదుర్లభః కథమ్.

వ్యా. నివేదితమితి — సోష్టణా, నిశ్చసిలేన నిశ్వాసవాయునా, నివేదితంచ
నుభావేనోష్ణోచ్ఛ్వాసేన తే వరార్థిత్వం సూచికమిత్యర్థః. తర్హి కిం ప్రశ్నవ్యసనే
నేత్యాహ - మనస్త తథాపి మే సంశయ మేవ గాహతే ప్రాప్నోతి. కుతః తే తవ
'కృత్యానాం కర్తరి వా' ఇతి దృష్టి. ప్రార్థయితవ్యః ప్రార్థయితుమర్హ ఏవ న దృశ్యతే.
ప్రార్థితదుర్లభః ప్రార్థితో యో దుర్లభః న కథం భవిష్యతి - నాస్త్యేవేత్యర్థః.

అవ. అథ పతిప్రార్థనామేవ సిద్ధవత్కృత్యానా.—

అహోస్థిరఃకోఽపి తే వేషితో యువాచిరాయకర్ణోత్పలశూన్యతాంగతే,
ఉవేక్షతే యః శ్లథలమ్బినిర్జటాః కహోలదేశే కలమాగ్రపిఙ్గలాః. 47

వా. అహో ఇతి.—అహో చిత్రం తవేషిత ఆపుమిష్టో యువా కోఽపి
స్థిరః కఠినః-వర్తత ఇతి శేషః. కుతః - యో యువా చిరాయ చిరాత్ ప్రభృతి కర్ణో
త్పలశూన్యతాం గతే ప్రాప్తే కహోలదేశే గణ్డభ్రతే క్షథాః శిథిలబద్ధనా - అత ఏన
లమ్బిన్యస్తాః శ్లథలమ్బినిః కలమాః కాలివిశేషాస్తేషుమగ్రాణి - తద్వత్పిఙ్గలాజటా, ఉవే
క్షతే, యస్తామిదృశీం దృష్త్వా న వ్యథతే న నూనం వజ్రహృదయ ఇత్యర్థః.

మునివ్రతైస్తా మతిమాత్రకర్మితాదివాకరాస్థుష్టవిభూషణాస్పదాం,
శశాఙ్కులేఖామివ పశ్యతో దివాసచేతసః కస్య మనో న దూయతే-

వా. మునివ్రతైరితి.—మునివ్రతైశ్చాద్వాయినాదిభిరతిమాత్రమత్యంతం కర్మ
తాం కృశీకృతాం దివాకరేణ - సూర్యేణ ఆప్లుష్టాని, దగ్ధాని - వాతాతపసంస్పర్శాల్
మృదుత్వాచ్చ శ్యామికృతాని - విభూషణాస్పదాని భూషణస్థానాని - యస్మాస్తాం
తథోక్తావ్ అతఏవ దివా అహని శశాఙ్కులేఖామివ స్థితాం త్వాం పశ్యతః సచేతసో
జీవతః కస్య పునో మనో న దూయతే న పరితప్యతే. అసి తు సర్వవైశ్యవేత్త్యర్థః.

అవై మి సౌభాగ్యమదేన వశిచ్చితం తపస్త్రియం యశ్చతురావలోకినః,
కరోతి లక్ష్మ్యం చిరమస్య చక్షుషోన వక్త్రమాత్మీయమరాలపత్తణః. 49

వా. అవైమితి.—తప స్త్రియం వల్లభం సౌభాగ్యమదేన సౌందర్యగర్వేణ
కర్తా వశిచ్చితం విప్రలబ్ధమవై మి వేద్మి యః స్త్రియశ్చతురం మధురం. అవలోకత ఇతి -
చతురావలోకినో అరాలపత్తణః కుటిలరోష్ఠః. ని. 'అరాలం వృజినం జిహ్వా' ఇత్యుమరః.
అస్య త్వదీయస్య చక్షుష ఆత్మీయం వక్త్రం ముఖం చిరం లక్ష్మ్యం విషయం న కరోతి-
దృష్టివధం న గచ్ఛతీత్యర్థః. తదయం గర్వేణ హతోనిష్ఫలాత్తలాభో జాతఇతి భావః.

కియచ్చిరం శ్రామ్యసి గౌరివిద్యతేమమాపిపూర్వాశ్రమసంచితంతపః,
తదర్థభాగేన లభస్య కాజ్ఞీతంవరం తమిచ్ఛామి చ సాధు వేదితుమ్.

వా. కియదితి.—హేగౌరి కియత్కిం ప్రమాణకమ్ - కిమధికమిత్యర్థః.
చిరం శ్రామ్యసి తపస్యసి-అత్యవసంయోగే ద్వితీయా. మమాపి పూర్వాశ్రమః ప్రథమా
శ్రమో బ్రహ్మచర్యాశ్రమ-స్తత్ర-సంచితం సంపాదితం, తపో విద్యతే, అర్థశ్చాసౌ
భాగశ్చ తేన-తస్య తపసోఽర్థభాగేనైకదేశేన కాజ్ఞీతమిష్టం వరముపయస్తారం లభస్య;
తం వరం సాధు సమ్యగ్విదితుం జ్ఞాతుం ఇచ్ఛామి, యద్యసౌ యోగ్యో భవతి తదా
మమాపి సమ్యగిరితిభావః.

ఇతి ప్రవిశ్యాభిహితా ద్విజన్తనా మనోగతం సా న శశాక శంసితుం,
అథో వయస్యాం పరిపార్శ్వవర్తినీం వివర్జితానజ్జననేత్రమైక్షత. 51

వ్యా. ఇతితి — ఇతితం, ద్విజన్తనా ద్విజేన, ప్రవిశ్యాన్తర్గత్వా = ఆప్తవ
 ద్రహస్యముద్భావేకర్థః. అభిహితోక్తా, సా పార్వతీ, మనోగతం హృదిష్ఠం, వరం
 శంసిసుం వత్తు న శశాక సమర్థా నాభూత్ లజ్జయేతి శేషః. అథోఽనన్తరం, పరి
 పార్వ్యనన్తసి, వయస్యాం సఖీ, వివర్జిత, విచాలితమనజ్ఞానం ప్రతపకాద్యర్థితకజ్జలం-
 నేత్రం యస్మిన్ కర్తణి తత్తతైతత్-నేత్రసంజ్ఞయైవ ప్రత్యుత్తరం వాచయాంచ
 కారేకర్థః.

సఖి తదీయా తమంవాచ వర్జినంనిబోధసాధో తన చేత్ కుతూహలం,
 యదర్థమంభోజమివోష్ణవారణం కృతం తపస్సాధనమేతయా వపుః.

వ్యా. సఖితి — తస్యాః పార్వత్యాః - ఇయం తదీయా, సఖి వయస్యా. తం-
 వర్జః ప్రశస్తః ఇతి తీరస్యామి. సోఽప్యాస్తీతి వర్జినం బ్రహ్మచారిణం 'వర్జాపృష్టా
 చారిణి' ఇతీనిప్రత్యయః. ఉవాచ బ్రూతే స్త. కిమితి-హేసాధో విద్యక్, తపకుతూ
 హలం చేత్-శ్రోతుమస్తీతి శేషః. తర్హి నిబోధావగచ్ఛ - ఆకర్ణయేత్కర్థః. 'బుధ ఆవ
 గమనే' ఇతి ధాతో ర్భావాదికాల్లాట్. శ్రోతవ్యం కిం తదాహ - యస్మైలాభాయేదం
 యదర్థమ్ 'అర్థేన సహ, సిత్యసమాసః సర్వలిక్ష్ణతా చేతి వక్తవ్యమ్' ఇతి చార్తినీయమా
 త్క్రియావిశేషణమ్. ఏతయా పార్వత్యా, ఽమౌజం వద్ద, ముష్ణ వారణమాతపత్ర
 మివ, వపుః శరీరం, తపఃసాధనం కృతం - తపఃప్రవృత్తికారణ ముచ్యతే శ్రూయతా
 మిత్కర్థః.

ఇయం మహేష్ఠప్రభృతీనధిశ్రియ శ్చతుర్దిగీశానవమత్య మానసి,
 అరూపహర్యం మదనస్య నిగ్రహత్ పినాకపాణిం పతిమాప్తుమిచ్ఛతి.

వ్యా. ఇయమితి:—మానసి ఇన్ద్రాణీప్రభృతీరతిశయ్య వర్తితవ్యమిక్యభిమాన
 పతి, ఇయం పార్వత్యధిశ్రియోఽధికైశ్వర్యాక్, మహేష్ఠప్రభృతీనిన్ద్రాదీం,
 శ్చక్రస్థానం దికామీశానిష్ఠపరుణయమకుబేరాక్ 'తద్ధితార్థ' - ఇత్యాదినోత్తర
 పదసమాసః. అవమత్యావధూయ మదనస్య నిగ్రహాన్నిబర్హణాద్దేవోః ఆకాముకత్వా
 దిత్కర్థః. రూపేణ సౌందర్యేణ హరో్యో వశికరణయోగ్యో న భవతీతి తమరూపహర్యం
 పినాకః పాణో యస్య తం పినాకపాణిం హరం 'ప్రహరణార్థేభ్యః పరో నిష్ఠానప్త
 హ్యౌ భవతః' ఇతి సాధుః. పతిం భర్తారమాప్తుమిచ్ఛతి ఏతేన సంకల్పావస్థా సూచితా.

ఆసహ్యహలంకారనివర్తితః పురా పురారిమప్రాప్తముఖిశ్శీలీమూఖః,
 ఇమాంహృదివ్యాయతపాతమతీణోద్వీశీర్ణమూర్తేరపిపుష్పధన్వనః.

వ్యా. ఆసహ్యేతి.—పురా పూర్వమసహ్యేన సోఽనుమత్యేన హలంకారేణ
 రాదేణ నివర్తితః అత ఏవ పురారిం హరమప్రాప్తముఖోఽప్రాప్తమూర్తే
 ర్పుష్పశరీరస్యాపి పుష్పధన్వనః కామస్య శీలీముఖో బాణ ఇమాం పార్వతీం హృది
 వ్యాయతః సుదూరావగాఢ ఇతి యావత్. తాదృశాంతః ప్రహరోయస్మిన్ కర్తణి

తత్తథాఽక్షణోదకర్పణే దగ్ధదేహస్యాపి మార్గణో లగ్నః. వి. 'మృదుః సర్వత్ర బా ధ్యతే' ఇతి భావః. అనేన 'వివృణ్వతీ తైలనుతాఽపి భావమ్' త్యుక్తోక్తం చక్షుః పీఠి మనఃసక్తాఖ్యమవస్థాద్వయమనస్తరావస్థోపయోగితయాఽనూద్య కార్యావస్థానుచితా.

తదాప్రభృత్యున్నదనా వితుర్గృహే లలాటికాచన్దనధూసరాలకా, న జాతు బాలా లభతే స్త నిర్వృతిం తుషారసంఘాతశిలాతలేష్వపి.

వ్యా. తదేతి.—తదేతి ఛేదః తదా ప్రభృతి తత ఆరభ్యేత్యర్థః. సప్తమ్యర్థ స్యాపి దాప్రత్యయస్య పఖ్యమ్యర్థే లక్షణా ప్రభృతియోగే పఖ్యమినియమాత్, పితు ర్గృహ ఉన్నదనోత్పాదమన్నథా, లలాటస్థాలంకారో లలాటికా తిలకః 'కర్ణలలా టాత్ కనలంకారే' ఇతి కన్పిత్యయః. తస్మాత్పన్ననేన ధూసరా ధూసరవర్ణా ఆలకా శూర్ణవస్త్రల యస్యాః సా తథోక్తా బాలా పార్వతీ జాతు. కదాచి దపి తుషారసం ఘాతాస్తుషారఘనా స్తవివ శిలాస్తాసాం తలేఘాపరిభాగేష్వపి నిర్వృతిం సుఖం న లభతే స్త; ఏతేనారత్యవరసంజ్ఞావిషయవిద్వేషావస్థా ద్వాదశకావస్థాచక్షే సంజ్వరశ్చ వృజ్యతే.

ఉపాత్తవర్ణే చరితే పినాకినస్సబాష్పకణ్డస్థలితైః పదై రియమ్,

అనేకశః కిన్నరరాజకన్యకా వనాస్తసంగీతసఖీరదయత్. 56

వ్యా. ఉపాత్తేతి.—పినాకినః శంఖోశ్చరితే త్రిపురవిజయాదిచేష్టిత ఉపాత్త వర్ణే ప్రారబ్ధగీతక్రమే. ని. 'గీతక్రమే మ్రతో వేదే వర్ణకల్పః ప్రయుజ్యతే' ఇతి హలాయుధః. సబాష్పే గర్భదే - కణ్డే ఖలితైర్విశిష్టైః పదైః సుషిక్షిత్వరూపైః కరణైః వనాస్తే - సంగీతేన నిమిత్తేన - సఖీరయస్యాః, కిన్నరరాజకన్యకా, అనేకశో బహుశో ఽరోదయదశ్రుమోక్షమకారయత్ - హరచరితగానజనితమదనవేదకామేనాం పీత్య కిన్నర్యోఽపి యయమరితి భావః. అత్ర వర్ణస్థలనలక్షణకార్యోక్త్యా పునఃపునస్తత్కారణీ భూతమూర్ధావస్థాప్రాదుర్భావో వృజ్యతేఽన్యథా సఖీరోదనానుబవత్రే రితి. ద్వాదశకావ స్థాచక్షే తు ప్రలాపావస్థా చ వృజ్యతే. వి. 'ప్రలాపా గుహీర్దనమ్' ఇత్యాలంకారికాః.

త్రిభాగశేషానునిశాసు చక్షణం నిమీల్య నేత్రే సహసావ్యబుధ్యత, క్వ నీలకణ్డ ప్రజసిత్వలక్ష్యవాగసత్యకణ్డార్పితబాహుబద్ధనా. 57

వ్యా. త్రిభాగేతి.—కించేతి చార్థః శివ్యత ఇతి శేషః కర్మణి ఖుణ్ - త్రిభ్యో భాగేభ్యః - శేషానవశిష్టాను - యద్వా గాత్రేన్ద్రియామత్యేన ప్రసిద్ధత్వాత్ప్రతియో భాగస్త్రిభాగః సంఖ్యాశబ్దస్య వృత్తిశిషయే పూరణార్హత్వమివ్యతే - యథా 'శతాంశః' 'సహస్రాంశః' ఇతి. త్రిభాగః శేషో యాసాం తాను నిశాసు చక్షణం చక్షణమాత్రం. నేత్రే నిమీల్య మిలయత్వా సహసా సద్యః హే నీలకణ్డ క్వప్రజసి కుత్ర గచ్ఛసీత్య లక్ష్య నిర్విషయా - వాగ్విచనం - యస్యాః సా తథోక్తా తథాఽసత్యే మిథ్యా భూతే - కణ్డేఽర్పితం బాహుబద్ధనం యయా సా తథా సతీ వ్యబుధ్యత విఖడ్గవతి. ఏతేన జాగరోన్మాదౌ నుచితౌ.

అవ. స్వప్న సామ్యశ్చ ప్రతికృతిదర్శనతదంగస్పృష్టస్వర్ణాఖ్యాశ్చ త్వారో విరహిణాం విరోధాః-తత్ర స్వప్నసందర్శనముక్త్యా ప్రతికృతిదర్శనమాహ. —

యదా బుద్ధైః సర్వగత స్తముచ్యతేన వేత్సి భావస్థమిమం కథం జనం, ఇతి స్వహస్తోల్లిఖితశ్చముగ్ధయా రహస్యపాలభ్యత చంద్రశేఖరః. 58

వ్యా. యదేతి. — యదా యత ఇత్యర్థః. — యదేతి హేతావత్కృత్వా గణవ్యాఖ్యానేఽస్యోదాహృతత్వాత్. త్వం బుద్ధైర్న సేషిభిః సర్వగతః సర్వవ్యాపీత్యుచ్యతే తత ఇత్యధ్యాహరః. భావే రత్యాఖ్యే తిష్ఠతీతి భావస్థం త్వయ్యుచరాగిణమిక్కర్థః. ఇమం జనం ఇమమిత్యాత్మనిర్దేశః. కథం న వేత్సి న జానాసీతి ముగ్ధయా మూఢయా. అశ్చిత్తరశ్మిత్రగతో పాలమ్మ ఇత్యజానానయేత్యర్థః. తయా స్వహస్తేన్లిఖిత చిత్రే లిఖితశ్చంద్రశేఖరో రహస్యే కాన్తే - సఖిమాత్ర సమక్షమిత్యర్థః. ఉపాలభ్యత - సాధితేవముక్తశ్చ, ఉత్తసముచ్చయార్థశ్చకారః. యద్యపి రహసీత్యుక్తం తథాఽపి సఖి సమక్షకరణాల్లజ్ఞాత్యాగో వృజ్యత ఏవ.

యదా చ తస్యాధిగమే జగత్పతే రవశ్యదన్యం న విధిం విచిన్వతీ, తదా సహస్థాభిరనుజ్ఞామూ గురోరిమం ప్రపన్నా తపసే తపోవనమ్.

వ్యా. యదేతి. — జగత్పతే ప్రస్తేశ్వరస్యాధిగమే ప్రాప్తావన్యం విధిముపాయం విచిన్వతీ మృగయమాణా యదా నావశ్యతదేయం పార్వతి గురోః పితురనుజ్ఞయాఽస్థాభిః సహ తపసే తపశ్చరితుం తపోవనం ప్రపన్నా ప్రాప్తా.

ద్రుమేషుసఖ్యాకృతజన్మసున్వయంఫలం తపస్సాక్షిషు దృష్టమేష్వసి, నచప్రరోహాభిముఖోఽపిదృశ్యతే మనోరథోఽస్యాశ్శుమాలిసంశ్రయః.

వ్యా. ద్రుమేష్వసి. — సఖ్యా పార్వత్యా స్వయం కృతం జన్మ యేహం తేషు స్వయం రోపితేష్విత్యర్థః. తపసః సాక్షిషు సాక్షాద్భిప్రప్యేషు ద్రుమేష్వసి ఫలం దృష్టం లబ్ధం జనితమిత్యర్థః. అస్యాః పార్వత్యాః శశిమాళిసంశ్రయశ్చిన్ద్రశేఖరవిషయో మనోరథస్తు ప్రరోహాభిముఖోఽన్యురోస్తుభోఽపి న దృశ్యతే. ని. 'ప్రరోహస్త్యన్యురోఽన్యురః' ఇతి వైజయంతీ. స్వయం రోపితవృక్షఫలకాలేఽచ్యుస్యా మనోరథస్య నాన్యురోదయోఽచ్యుప్తి ఫలాశా తు దూరాపాదే త్యర్థః.

న వేద్మి స ప్రార్థితదుర్లభః కదా సఖిభిరస్తోత్రరమిక్షితామిమామ్, తపశ్కళామభ్యుపవత్స్యతే సఖింపృషేవసీతాం తదవగ్రహక్షతామ్.

వ్యా. న వేద్మి. — ప్రార్థితః సత్ దుర్లభః ప్రార్థితదుర్లభః స దేవప్రభవకృతాం తపసా కృతాం క్షీణామత ఏవ సఖిభిరస్తోత్రరమత్రుప్రధానం యథా భవతి తథేక్షితామిమాం నః సఖిం తస్మేష్టస్యావగ్రహేణానావృష్ట్యా క్షతాం పీడితామ్. ని. 'వృష్టిర్వర్షం తద్విమా లేఽవగ్రహావగ్రహా సమా' ఇత్యమరః. సీతాం కృష్ణభువం. ని, 'సీతా రాక్షసద్ధరి' ఇత్యమరః. పృషా వాసవ ఇవ. ని. 'వాసవో వృతహా వృషా' ఇత్యమరః.

కదాఽభ్యుపపత్వ్యేతేకదాఽనుగ్రహీమ్యతి. న వేద్ధి. ఆక్ర వాక్యార్థః కర్త. తదవ
గ్రహణతామిత్యత్రావగ్రహణతామిత్యనేనైవ గతార్థత్వే తత్పదస్య వైయధ్యాపతే
స్తదిభిన్నం పదం వేద్ధి త్యస్య కర్తేతి యుక్తముత్పత్కామః.

అగూఢసద్భావమితిజ్ఞేతజ్ఞయా నివేదితో నైష్ఠికసుందర స్తయా,
అయీద మేవం పరిహాస ఇత్యుమామపృచ్ఛచ్చజ్ఞితహర్ష లక్షణః. 62

వ్యా. అసూఢేతి.—ఇజ్ఞితజ్ఞయా పార్వతీహృదయాభిజ్ఞయా. ని. 'ఇజ్ఞితం
హృదతో భావః' ఇతి సజ్జనః. తయా గౌరీసఖ్యా ఇత్యేవమగూఢసద్భావం ప్రకాశిత
సదభిప్రాయం యథా తథా, నివేదితో జ్ఞాపితోనిహ మరణమపధిర్యస్య సనైష్ఠితో యావ
జ్జీవబ్రహ్మచారి-సుందరో విలాసీ-నైష్ఠికశ్చాసా సుందరశ్చేతి తథోక్తః. ద్వయారగ్యతరస్య
విశేషణత్వవివక్షయాం విశేషణసమాసః. కిం తు. నైష్ఠికత్వ విశేషణే కామిక్వవిరోధః-
అథవా దేవస్యాశోకమహిమత్వాదభయం తాత్త్వికమితి న విరోధః అవ్యంజితం-
హర్షలక్షణం ముఖ్యంగాది హర్షలిక్తం - యస్య తథాభూతః సత్ అయి గౌరి-
అయీతి శోమలామస్త్రణే ఇదం త్వత్సఖీభాషితమేవ సత్యం కిమిత్యర్థః. పరిహాసః
కేలిర్యా. ని. 'ద్రవకేలి పరిహాసాః' ఇత్యమరః. ఇత్యేవమమామపృచ్ఛత్ పృష్టవాక్.

అథాగ్రహస్తే ముమశీకృతాఙ్గులౌసమర్పయన్తీ స్ఫుటికాక్షమాలికామ్,
కథంబిదద్రే స్తనయా మితాక్షరం చిరవ్యవస్థాపితవాగభాషత. 63

వ్యా. అథేతి — అథానస్తరమద్రేస్తనయా పార్వతీ ముమశీకృతాఙ్గులౌ సంఘటి
కృతాఙ్గులౌ అగ్రశ్చాసా హస్తశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః - 'హస్తాగ్రహ
స్తయార్థణగుణినోశ్చేదాభేదాది' తి వాచనః - తస్మిన్నగ్రహస్తే స్ఫుటికానామక్ష
మాలికాం జవమాలికామర్పయన్త్యాముఖ్యతీ కథంచిన్తహతాకప్తేన చిరవ్యవస్థాపిత
వాక్ చిరేణ స్వీకృతవాక్ - ఏతేన లజ్జోపరోధో వ్యజ్యతే. మితాక్షరం పరిమితపద్యం
యథా తథా అభాషత బభాషే.

అప. కిమువాచేత్కామః.—

యథాశ్రుతం వేదవిదాం పరత్వయాజనోఽయముచైః పదలజ్ఞనోత్సుకః,
తపః కిలేదం తదవాప్తిసాధనం మనోరథానామగతిర్న విద్యతే. 64

వ్యా. యథేతి.—హే వేదవిదాం పర వైదికశ్రేష్ఠ త్వయా యథా శ్రుతం
సమ్యక్ శ్రుతం శ్రుతార్థ మేవాహ - అయం జపః స్వయమిత్యర్థః. ఉచైః పదస్య
శివలాభరూపాన్నతస్థాపస్య - లజ్జన ఆక్రమణ - ఉత్సుకః కిమత్రాయుక్తమిత్యత్రాహ-
ఇదం కుపస్తదవాప్తేస్తసోచైః పదస్యావాప్తేః ప్రాప్తే - సాధనం కిల - కిలేత్సృకి -
అతిశుభ్యత్వాదసాధకమేవేత్యర్థః. తస్మి త్యజ్యతామిత్యాశక్త్యా దురాశా మాం న
ముఖ్యతీత్యాశయేనాహ - మనోరథానాం కామానామగతిరవిషయో న విద్యతే - న
హి స్వతః క్రియారూపసయా కామా ప్రసర్తవ ఇతి భావః.

అథాహ వర్ణి విదితో మహేశ్వర స్తదర్థినీ త్వం పునరేవ వర్తనే,
అమృతలాభ్యాసరతిం విచిన్త్య తం తవానువృత్తిం న చ కర్తుముత్సహే.

వ్యా. అథేతి.—అథ, వర్ణి బ్రహ్మచారి ని. 'వర్ణినో బ్రహ్మచారిణః' ఇత్యుమరః. ఆహ - ఉవాచేత్యర్థః. 'అహేతి భూతార్థే లట్ ప్రయోగో బ్రాన్తిములః' ఇత్యాహ వామనః. ఏమిత్యాహ-మహేశ్వరో మహాదేవో, విశిషః మయా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. బుద్ధ్యర్థత్వాద్వర్తమానే కృతప్రత్యయః - తద్యోగాత్, వృష్టి చ-యేన త్వం ప్రాక్ భగ్నుమనోరథా కృతేతి భావః. పునరేవ త్వం తమిశ్వరమర్థయనే తదర్థిన్యేన తత్కామైవ ప్రవర్తనే - తత్ప్రభావమునుభూయాపీతి భావః. అనుసరణే శో దోషస్త్రాహ-అమృతలాభ్యాసే-అమృతలాభాచారే - రతిర్యస్య తథోక్తం తం ఈశ్వరం విచిన్త్య విచార్య తవానువృత్తినుసరణం - కర్తం నోత్సహే - నానుమద్దం శశ్నోమిత్వర్థః.

అవస్తునిర్బన్ధపరే కథం ను లే కరో-యమాము క్తవివాహకాతుకః,
కరణశమ్భార్వలయీకృతాహినాసహిష్య తేతత్ప్రేగమావలమ్బునమ్.

వ్యా. అవస్తితి — అవస్తుని తుచ్ఛవస్తుని-నిర్బన్ధో-భినివేశః-పరం ప్రధానం-యస్యాస్త్రాస్యః సంబద్ధిః అవస్తునిర్బన్ధపరే పార్వతి ఆముక్తమాసజ్జితం వివాహే-యత్ కాతుకం వాస్తూత్రం - తద్యస్య స లే-యం కరః. ని. 'కాతుకం మజ్జలే హస్తే హస్తూత్రే కుతూహలే' ఇతి శాశ్వతః. వలయీకృతాహినా భూషణీకృతసర్పేణ శంభోర్నహాదేవస్య కరేణ కరణభూతేన తదేవ ప్రథమం తత్ప్రేగమమ్ - అపరిచితత్వా దతిథయంకరమితి భావః-తచ్చ తదవలమ్బునం గ్రహణంచేతి - కథం ను సహిష్యతే-న కథంచిదపి సహిష్యత ఇత్యర్థః. అగ్రతో యద్భావి తద్దారే-వతివృత్తాం. ప్రథమం కరగ్రహ ఏవ దుస్సహ ఇతిభావః.

త్వమేవ తావత్ప్రచిన్తయం స్వయంకదాచిదే తే యది యోగమర్హతః,
వధూదుకూలం కలహంసలక్షణంగజాజినం శోణితబిన్దువర్షి చ. 67

వ్యా. త్వమేవేతి.—హే గౌరి త్వమేవ స్వయమాత్మనా తావతి మాత్రార్థే-యావస్తూత్రం విచారణీయం తావస్తూత్రమిత్యర్థః. ఇదమేవోదాహృతం చ - గణవ్యాఖ్యానే - పరిచిన్తయం పర్యాయోచయ కిమితి కలహంసలక్షణం కలహంసచిహ్నం. ని. 'చిహ్నం లక్ష్య చ లక్షణమ్' ఇత్యుమరః. వధ్వ నవోధాయా దుకూలం వధూదుకూలం. ని. 'వధూః శ్చుషా నవోధా స్త్రీ' ఇతి విశ్వః. తథా శోణితబిన్దువర్షి వర్ష తీతి తథోక్తమ్ ఆర్థిమిత్యర్థః. గజాజినం చ కృత్రివాసశ్చ తత్ప్రవాసిన ఇత్యాశయః. ఏలే కదాచిజ్ఞాత్వాది యోగం సంకలిమర్హతో యద్భర్హతః కిమ్ ఏతత్త్వమేవ చిన్తయేతి పూర్వేణాన్వయః. పాణిగ్రహణకాలే వధూఃపరయోర్వస్తాస్తగ్రస్థిః క్రియతే కృత్రివాసనా పాణిపీడనే తు దుకూలధారిణ్యాస్తప కథం సంకలిమర్హత ! ఇతి భావః.

చతుష్కపుష్పప్రకరావక్షిప్తయోఃపరోఽపి కో నామ తవానుమన్యతే,
అబక్తకాజ్ఞాని పదాని పాదయోర్విక్షిప్తకేశాసు పరేతభూమిషు. ౮౩

వా. చతుష్కేతి.—చతుష్కే గృహవిశేషే యః పుష్పప్రకరస్తత్రావక్షిప్త
యోర్విక్షిప్తయోః కుసుమాస్తృతవివృణవనభూసంచారోచితయోఃత్వర్థః. తవ పాదయో
రలక్తకాజ్ఞాని లాక్షరణ్యతాని పదాని పాదాకారాణి పాదర్యాసవిహస్యని. ని. 'పదం
శబ్దే చ వాక్యే చ వ్యవసాయాపదేశయోః పాదతచ్చిన్నయోః' ఇతి విశ్వః. విక్షిప్తా
విక్షిప్తాః కేశాః శవశిరోరుహా యాసు తాసు విక్షిప్తకేశాసు 'అతత్ స్థం తత్తదృష్టం
చ' ఇతి వచనాత్ 'స్యాజ్ఞాచోప్పసస్థనాదనాయోగోపధాత్' ఇతి వికల్పాన్న జీవ.
పరేతభూమిషు ప్రేతభూమిషు శ్చకానేష్విత్వర్థః. పరోఽపి శత్రురపి కోనామానుమన్య
తే న పరోఽపిత్వర్థః. నామేతి కుత్సాయామ్. పినాకపాణిపాణిగ్రహణే తస్య పరేత
భూసంచారేష్వపి సాహచర్యాత్తవాపి తత్త సంచారోఽవశ్యంభావీతి భావః.

అయుక్తరూపం కిమతఃపరం నదస్మి నేత్రవక్షః సులభం తవాపియత్,
స్తవద్వయేఽస్మిన్ హరిచన్దనాస్పదే పదం చితాభస్తరజః కరిష్యతి.

వా. అయుక్తేతి.—త్రినేత్రవక్షః-త్ర్యమ్బకాలిక్టవత్వర్థః తవ తత్సంబన్ధి
తయా సులభమపి సుప్రాపం చ భవతీతి శేషః. తవేతి శేషే వక్షి 'న లోకావ్యయ'
ఇత్యాది నా కృద్యోగలక్షణాన్తస్థాని నిషేధాత్. అతఃపరమస్తాస్మి నేత్రవక్షోలాభాదన్య
దయుక్తరూపమత్యవాయుక్తం కిం నద న కిన్చిదిత్వర్థః 'ప్రశంసాయాం రూఢమ్' ఇతి
రూఢమ్ ప్రత్యయః. కుతః యద్యస్తాత్ కారణాద్ధరిచన్దనాస్పదే హరిచన్దనస్యాస్పదే
స్థానభూతే ఽస్మిన్ స్తవద్వయే చితాభస్త శ్చకానభస్త తదేవ రజశ్చార్ణవం కర్తృ, పదం
కరిష్యతి పదం నిధాన్యతి భర్తృభవన్య భస్మాజ్జరాగాదితి భావః.

ఇయంచ జేఽన్యాపురతోవిడమ్బునాయదూఢయావారణరాజహార్యయా,
విలోక్య వృద్ధోక్షమధిష్ఠితం త్వయామహాజనః స్నేరముఖో భవిష్యతి.

వా. ఇయమితి.—ఇయంచ తే తవ, పురత ఆదావేవాన్యావిడమ్బునా - పరి
హస ఇత్యర్థః. కా సేత్యతాపా-ఊధయా పరిణీతయా వహేః కర్మణీత్వః. వారణరాజ
హార్యయా త్వయాఽధిష్ఠితమారూఢం వృద్ధముఖాణం వృద్ధోక్షమ్ 'అచతుర.' ఇ
త్యాదినా నిపాతః. విలోక్య మహాజనః సాధుజనః స్నేరముఖః స్మితముఖో భవిష్య
త్పుష్పహసిష్యతి యత్ ఇయమితి పూర్వేణ సంబంధః-స్తేరేతి 'సమికమ్పిస్త్యజన' -
ఇత్యాదినా రప్రత్యయః.

ద్యయం గతం సంప్రతి శోచనీయతాంసమాగమప్రార్థనయాపినాకినః,
కలా చ సా కాన్తిమతీ కలావత స్త్వరుస్య లోకస్యచ నేత్రకాముదీ.

వ్యా. ద్వయమితి.—సినాకిన ఈశ్వరస్య, సమాగమప్రార్థనయా ప్రాప్తికామ నయా-క్రియమాణమేతి శేషః సం ప్రతి ద్వయం శోచనీయతాం శోచ్యత్వం గతం. కిం తదాహ - సా ప్రాగేవ హరిరహోగతా - ఆత్మనేతి ప్రసిద్ధార్థత్వాన్నియచ్ఛబ్దాపేక్షా- తదుక్తం కావ్యప్రకారే. వి. 'ప్రకాస్తప్రసిద్ధాఽభూతార్థవిషయస్తచ్ఛబ్దో యసపాదానం నాపేక్షతే' ఇతి. కాన్తిమతి నిత్యయోగే మతుష్. కలావతశ్చప్రస్య కలా హోడో భాగశ్చాస్య లోకస్య నేత్రకామదీ - నేత్రాఽచరద్విసీత్యర్థః. త్వం చ కాన్తి మతీత్యనేత్రకామదీత్వవిశేషణయోరభయత్రాప్యశ్చయః; ప్రాగేతేవ శోచ్యా సం ప్రతి తు త్వమప్యచరేతి ద్వయం శోచ్యమితి సిద్ధితార్థః. శోచ్యత్వం చ నికృష్టాశ్రయణాదితి భావః.

అవ. 'కన్యా పరయతే రూపం మాతావిత్రం పితా శ్రుకమ్, బాన్ధవాః కుల మిచ్ఛన్తి కృష్టాన్నమితరే జనాః' ఇతి లోకానామాభాషణమ్; తత్ర కిచ్చిదసి నాస్తీ త్యాహ.—

వపుర్విరూపాక్షమలక్ష్యజన్త తా దిగమృరత్వేన నివేదితం వసు, వరేషు యద్బాలమృగాక్షి మృగ్యతే తిదన్తి కిం వ్యస్తమపి త్రిలోచనే.

వ్యా. వపురితి.—వపుస్తావదస్య విరూపాణి వికృతరూపాణ్యక్షీణి నేత్రాణి యస్య తద్విరూపాక్షం 'బహువ్రీహా సక్ష్మక్ష్యో స్వాక్షాత్ వచ' ఇతి వచ్చు త్యయః, వైరూప్యం చ త్రినేత్రత్వాదితి త్విరస్వామి. అతో న సౌందర్యవార్తాపీత్యర్థః. అలక్ష్యురుజ్ఞాతం జన్త యస్య భావస్తతా కులమపి న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. 'అలక్షితా జనః' ఇతి చాతే జనియత్పత్తిరలక్షితా న జ్ఞాతా. సి. 'జనియత్పత్తిరుచ్ఛవః' ఇత్యమరః వసు విత్తం దిగమృరత్వేనైవ నివేదితం నాస్తీతి జ్ఞాపితమిత్త్యర్థః. యస విత్తం భవతి అతో జ్ఞేయం సిద్ధనోఽయమితి కిం బహునా హే బాలమృగాక్షి పార్వతి వరేషు వోఢ్యుష. సి. 'వరాజామాతృవోధారా' ఇతి విశ్వః. యద్రూపవిత్తాదికం మృగ్యతే కన్యాతప్పభిరన్విచ్యతే తత్త్రిలోచనే త్ర్యమ్ముకే వ్యస్తమ్ వికమపి సమస్తం మాభూదితి భావః. అస్తీ కిమ్ నాస్త్యేవేత్యర్థః.

నిసర్తయాస్తాదసదీప్సితాన్తనః క్వ తద్విధస్త్యం క్వ చ పుణ్యలక్షణా, అపేక్ష్యతే సాధుజనేన వైదికీ శ్చ శానశూలస్య న యూససత్క్రియా.

వ్యా. నిసర్తయేతి.—ఆస్తాదసదీప్సితాదసీప్తమనోరథాన్తనోనిసర్తయ నివారయ సా పూర్వోక్తా విధా ప్రకారో యస్య తథోఽస్త ఆమక్లశీల ఇత్యర్థః. క్వ మహా దన్తరమిత్త్యర్థః. పుణ్యలక్షణా ప్రశస్తభాగ్యుచిహ్న త్వం చ క్వ. అతో న తవాయ మర్హ ఇత్యర్థః. తథా హి సాధుజనేన. ని. 'సాధుర్వాద్ధుషికే చారా సజ్జనే చాభిధేయ వత్' ఇతి విశ్వః. శ్చ శానశూలస్య శ్చ శానభూమినిఖాతస్య వధ్యశజ్జోరైవైదికీ వేదోక్తా యూసా నామ పశుబన్ధనసాధనభూతః సంస్కృతదారుబిక్షేవస్తస్య సత్క్రియా

ప్రాక్షణాభ్యుత్థాదిసంస్కారో యూపసత్క్రియా నాపేక్ష్యతే నేష్యతే. యథా శ్చ కౌనశూలే యూపసత్క్రియా న క్రియతే తథా త్వమపి తస్మై న ఘటన ఇతి తాత్పర్యార్థః.

ఇతి ద్విజాతౌ ప్రతికూలవాదిని ప్రవేషమానాధరలక్ష్యకోపయా,
వికుఞ్చితభూరితమాహితే తయా విలోచనే తిర్యగుపాస్తలోహితే.

వ్యా. ఇతీతి.—ఇత్యేవం ప్రకారేణ ద్విజాతౌ ద్విజే ప్రతికూలవాదిని సతి ప్రవేషమానేన చ ఖ్చలే నాధరేణాధరోష్ఠేన లక్ష్యోఽనుమేయః కోపః క్రోధోయస్యాస్తథోక్తయాతయా పార్వత్యోపాస్తలోహితే ప్రాస్తరక్తే విలోచనే వికుఞ్చితే ఖటి లితే భూలతే యస్మిన్స్తత్తథా సప్రాధన్యమిత్యర్థః. తిర్యక్ సాచ్యాహితే నిహితే అనాదరా తిర్యగైక్ష్యతేత్యర్థః.

ఉవాచచైవం పరమార్థతోహరంనవేత్సినూనంయతవనమాత్థమామ్,
అలోకిసామాన్యమచిన్త్యహేతుకంద్విషన్తిమన్దాశ్చరితంమహాత్మనామ్.

వ్యా. ఉవాచేతి.—అదైవం బ్రహ్మచారిణం ఉవాచ చ కిమితి.—పరమార్థతస్తత్త్వతో హరం న వేత్సి న జానాసి నూనం కుతః. యతో మామేవముక్తయారీత్యాఽఽథ ల్లిపిషి 'బ్రహ్మః పశ్చాన్నామాదితః.' ఇతి రూపసిద్ధః. అజ్ఞానాదేవాయం శివద్యేషస్తకేత్యాశయేనాహ - మన్దా మూఢాః. ని. 'మూఢాల్పబలునిర్భాగ్యా మన్దా' ఇత్యమరః. లోకసామాన్యం ఇతరజనసాధారణం న భవతీత్యులోకసామాన్యమచిన్త్యహేతుకం దుర్బోధకారణకం మహాత్మనాం చరితం ద్విషన్తి హేత్వపరిజ్ఞానాదూషయన్తి. విద్వాంసస్తు కోఽవ్యక్త హేతురస్తీతి బహుమన్యస్త ఇత్యర్థః.

విపత్ప్రతీకారపరేణ మజ్జలం నిషేవ్యతే భూతిసముత్సుకేన వా,

జగచ్చరణ్యస్య నిరాశిషః సతః కిమేభిరాశోపమాతాత్మవృత్తిభిః. 76

అవ. సంప్రతి 'అనుక్తలాభ్యాసరతిమ్' ఇత్యాద్యుక్తం దూషణజాతం 'వివద్' ఇత్యాదిభిః షడ్భిః శ్లోకైః పరిహర్తుమారభతే.—

వ్యా. వివదితి.—విపత్ప్రతీకారపరేణ అనర్థపరిహారాధికేత్యర్థః. 'ఉపసర్గస్య ఘృజ్యమనుష్యే బహులమ్' ఇతి దీర్ఘః. భూతిసముత్సుకేనైశ్వర్యకామేన వా మజ్జలం గన్ధసాల్యాదికం నిషేవ్యతే. శరణే రక్షణే సాధుః శరణ్యః. 'తత్ర సాధుః ఇతి యత్ప్రత్యయః. ని. 'శరణం గృహరక్షిత్రో' ఇత్యమరః. జగతః శరణ్యస్తస్య జగచ్చరణ్యస్య నిరాశిషః నిరభిలాషస్య సతః శివస్య. ని. 'అశిదురగదం ప్రాయాం విప్రవాక్యాభిలాషయోః' ఇతి కాశ్యపుః. అశయా తృప్తయోపమాతా దూషితాఽఽత్తవృత్తిరస్తః

రణవృత్తిర్యేనాం తైరేభిర్నంగైః కిం వృథే త్యర్థః. పూర్వం మక్తలమిత్యేకవచ
నస్య జాత్యభిప్రాయత్వాదేభిరితి బహువచనేన పరామర్శోన విరుధ్యతే - ఇష్టావాత్స్య
నిష్టపరిహారాధినో హి మక్తలచారసిర్భవ్యః. తదుభయాసంస్పృష్టస్య తు యథా కథంబీ
దాస్తాం తో దోష ఇత్యర్థః. ఏతేన 'అఘక్తలాభ్యాసరతిమ్' ఇత్యుక్తం ప్రత్యుక్తమ్.

అకించనః సక ప్రభవస్య సంపదాం 'త్రిలోకనాథః పితృసద్దగోచరః,
స భీమరూపః శివ ఇత్యుదీర్యతే న సన్తి యాథార్థ్యవిదః పినాకినః.

వ్యా. అకించనేతి.—స హరః న విద్యతే కిచ్చిన ద్రవ్యం యస్య సోఽకించినో
దరిద్రః సక సంపదాం ప్రభవత్యస్తా దితి ప్రభవః కారణం పితృసద్దగోచరః శ్చ కానా
శ్రయః సక శ్రయాణాం లోకానాం నాథః. 'తద్ధితార్థ' ఇత్యాదినో త్తర పదసమాసః.
స దేవో భీమరూపః భయంకరాకారః సక శివః సౌమ్యరూప ఇత్యుదీర్యతే ఉచ్యతే.
అతః పినాకినో హరస్య యథాభూతోఽర్థో యథోర్థస్తస్య భావో యాథార్థ్యం
తత్త్వం తస్య విదో న సన్తి; లోకో త్తరమహిమ్నో నిర్దేవస్య యథాకథంచిదవస్థానం న
దోషాయేతి భావః. ఏతేన 'అవస్తు నిర్బంధవరే' ఇతి పరిహృతం వేదితవ్యమ్.

విభూషణోద్భాసి పిన్దభోగి వా గజాజినాలమ్బి దుకూలధారి వా,
కపాలి వా స్యానథవేద్యుశేఖరం న విశ్వమూర్తైరవధార్యతే వపుః.

అవ. దేవస్య తాకికమతాకికం చ ప్రసాధనం నాస్తీత్యాశయోనాహ.—

వ్యా. విభూషణేతి.—విశ్వం మూర్తిర్యస్యేతి విశ్వమూర్తైరవప్తమూర్తేః శివస్య.
వపుః శరీరం విభూషణైరుద్భాసిత ఇతి విభూషణోద్భాసి స్యాత్ పిన్దభోగ్యాముక్త
భుజ్జడమం వా స్యాత్ పిన్దేతి సవ్యాతేరితి పూర్వాత్ కర్తణి క్తః. 'వప్తిభాగురిర్జ్వాప
మవాప్యోరుపసర్గయోః' ఇత్యకారలోపః. గజాజినాలమ్బి స్యాత్ అథవా దుకూలధారి
స్యాత్ కపాలమస్యాస్తీతి కపాలి బ్రహ్మశిరః కపాలశేఖరం వా స్యాత్ ఇన్ద్రశేఖరం
వా స్యాత్ నావధార్యతే న నిర్ధార్యతే; సర్వం సంభవతీత్యర్థః. ఏతేన 'త్వమేవ తావ'
దితి శ్లోకోక్తం ప్రత్యుక్తమితి శ్చేయమ్.

అవ. "అయుక్తరూపం కిమతః పరం పద" ఇతి శ్లోకోక్తం ప్రత్యాహ.—

తదజ్ఞసంసర్గమవాప్య కల్పతే ధ్రువం చితాభస్మరజో విశుద్ధయే,
తథాహి సృత్యాభినయక్రియాచ్యుతంవిలిప్య తేమాభిభరమ్మరొకసామ్.

వ్యా. తదితి.—తస్య శివస్యాజ్ఞం తస్య సంసర్గమవాప్యాసాద్య చితాభస్మైవ
రజః విశుద్ధయే కల్పతే అలం పర్యాహ్నతీత్యర్థః. అలమర్థయోగాత్ 'సమః స్వప్తి
స్వాహ' ఇత్యాదినా చతుర్థీ. ధ్రువం శోభకత్వం ప్రమాణసిద్ధమిత్యర్థః. ప్రమాణమే

వాహ—తథాహి ప్రసిద్ధమేవేత్యర్థః. నృత్యే తాజ్జవే యోఽభినయోఽర్థవ్యజ్ఞకచేష్టా విశేషః. స ఏవ క్రియా తయా నిమిత్తేన చ్యుతం పతితం చితాభస్త రజ ఇతి శేషః. అమ్బరాకసాం దేవానాం మాభిర్విలిప్యతే ద్రియతే అశుద్ధం చేత్ కథమిద్వాదిభి ర్థియేతేత్యర్థాపత్తిరనుమానం వా ప్రమాణమిత్యర్థః.

అవ. యదుక్తం 'దిగంబరత్వేన నివేదితం వసు, ఇయం చ తేఽన్యో పురతో విడంబ' నేత్యాదిచ త త్రోక్తరమాహ:—

అసంపద స్తస్య పృషేణ గచ్ఛతః ప్రభిన్న దిగ్దారణవాహనో వృషా,
కరోతి పాదాడుపగమ్య మాలినా వినిద్రమద్దార రజోఽరుణాఙ్గులీ.

వ్యా. అసంపదఇతి.—ప్రభిన్నో మదస్రావీ దిగ్దారణో దిగ్గజో వా హనం యస్య సః. ఐరావతేనోఢ ఇత్యర్థః. పృషా దేవేష్టోఽసంపదో దదిద్రస్య పృషేణ గచ్ఛతో వృషభారూఢస్య తస్మైశ్వరస్య పాదౌ మాలినా ముకుటేనోపగమ్య ప్రణమ్యేత్యర్థః. వినిద్రాణాం వికసితానాం మందారాణాం కల్పతరుకుసుమానాం రజోభిః పరాగైః. అరుణా ఆఙ్గుళయో యయోస్తా తథోక్తా కరోతి; దిగ్గజారోహిణా మిద్వాదీనామపి వద్యస్యేష్టమాలేః కిం సంపదా వృషారోహణే వా కో దోషః ? ఇత్యర్థః.

అవ. యదుక్తమ్ 'అలక్ష్మజన్మ తా' ఇతి త త్రోక్తరమాహ —

వివక్షతా దోషమపి చ్యుతాత్మ నాత్వయైకమీశం ప్రతి సాధుభాషితమ్,
యమామన న్నాత్మ భువోఽపి కారణంకథం స లక్ష్మప్రభవో భవిష్యతి.

వ్యా. వివక్షతేతి.—చ్యుతాత్మనా నప్తస్వభావేనాత ఏన దోషం దూషణం వివక్షతా వక్త్రమిచ్ఛతాఽపి త్వయేశం ప్రత్యేకమ్ 'అలక్ష్మజన్మ తా' ఇత్యేతదేకమ్. వచ ఇత్యర్థః. సాధు భాషితం సమ్యగుక్తం. కుతః. యమిశ్వర మాత్మ భువోఽపి బ్రహ్మణో ఽపి. ని. 'బ్రహ్మతభూః సురశ్యేష్ఠః' ఇత్యమరః. కాఽజమామన స్త్యుదాహరన్తి. విద్వాంస ఇతి శేషః 'పా ఘా)ద్ధాస్థాము దాణి' ఇత్యాదినా మనాదేశః. స ఈశ్వరః. కథం లక్ష్మప్రభవో లక్ష్మజన్మ భవిష్యతి; అనాదినిధనస్య భగవతః కారణ శబ్దాకలఙ్కరణ నాన్నివ్యుత్త ఇత్యర్థః.

అలం వివాదేన యథా శ్రుత స్వయాతథావిధస్తావద శేషమస్తు సః,
మమాత్ర భావైకరసం మనః స్థితంన కామవృత్తిర్వచనీయమిక్షతే.

వ్యా. అలమితి.—అథవా వివాదేన కలహేనాలం త్వయా యథా యేన కా శేణ స ఈశ్వరః. శ్రుతోఽశేషం కాశ్చేన్నైవ తథావిధస్తావత్ తత్ప్రకార

వివాస్తు. మమ మనస్త్యత్రేన్వరే భావః శృంగార విశోఽద్వితీయో రస ఆస్వాద్యో
యస్య తక్షణా స్థితం తథా హి. కామవృత్తిః స్వేచ్ఛావ్యవహారి వచనీయమస్థానసక్తాప
వాదం నేక్షతే న విచారయతి. న హి స్వేచ్ఛాసంచారిణో లోకావవాదాద్విభ్యతీతి
భావః.

నివార్యతామాలి కిమప్యయం వటుఃపునర్వివక్షుఃస్ఫురితో త్తైరాధరః,
న కేవలం యో మహతోఽపభాషతేశృణోతితస్మాదసియస్స పాపభాక్.

వ్యా. నివార్యతామితి.—మో ఆలి నఖ. ని. 'ఆలిః సఖి వయస్యా చ' ఇత్యు
మరః. స్ఫురితో త్తైరాధరః స్ఫురణభూయిష్ఠోఽయం వల్లూరాణవకః. పునః కిమపి వివక్షు
ర్వత్తుమిచ్ఛుః బ్రువః సన్నతా దుప్రకృత్యయః. నివార్యతాం తస్మి వత్తుమేవ కథం న
దదానీత్యాహ. తథాహి యో మహతః పూజ్యానపభాషతేఽపవదతి న కేవలం స పాప
భాగ్ భవతి. కిం తు తస్మాదపభాషమాణాల్ పురుషాద్యః శృణోతి సోఽపి పాపభాగ్
భవతీతి కేవలం. అత్ర స్మృతిః. 'గురోః ప్రాప్తః పరీవాదో న శ్రోతవ్యః కథం చన, కర్హా
తత్ర కిథాతవ్యో గస్తవ్యం చ తతోఽన్యతః' ఇతి.

అవ. సంప్రతి గస్తవ్యపక్షమాశ్రయతే.—

ఇతో గమిష్యామ్యథవేతి వాదినీచ చాల బాలాస్తనభిన్నవల్కలా,
స్వరూపమాస్థాయ చ తాం కృతస్తితఃసమాలలమ్బే వృషరాజకేతసః

వ్యా. ఇత ఇతి.—అథవేతోఽన్యత్ర గమిష్యామితి వాదినీ వదన్తి ప్రసాభ్యాం
భిన్నవల్కలా రయవకాల్ కుచప్రస్తచీరా బాలా పార్వతీ చచాలః వృషరాజకేతనో
పువభధ్వజస్వ స్వరూపమాస్థాయ నిజరూపమాశ్రిత్య కృతస్తితః సక తాం పార్వతీం
సమాలలమ్బే జగ్రాహ.

తంవీక్ష్య వేపథుమతీసరసాక్షయప్తిర్ని తేవణాయ పదముద్భృతముద్వహన్తి,
మార్గాచలవ్యతిక రాకులితేవసిన్ధుఃకైలాధిరాజతనయానయయా నతస్థా.

వ్యా. తమితి.—తం దేవం వీక్ష్య వేపథుమతీ కమువతీ సరసాక్షయప్తిః సిన్ధు
గాత్రీ మహాదేవదర్శనేన దేవ్యాః సాత్వికభావోదయ ఉక్తః. నిక్షేపణాయాన్యత్ర
విన్యాసాయోద్భృతమత్తిప్తం పదమజ్ఞిముద్వహన్తి కైలాధిరాజతనయా పార్వతీ
మార్గేఽచలవృత్త్య వ్యతికరేణ సమాహత్యా ఆవరోధనేనేతి యావత్. ఆకులితా సంభ్ర
మితా సిన్ధుర్నదీష. ని. 'దేశే నదమకేషేఽర్థా సిన్ధుర్నా సరితి స్త్రీయామ్' ఇత్యుమరః.
న యయా న కష్టా లజ్జయేతి భావః. పనస్తతిలకావృత్తమేతత్.

అద్యప్రభృత్యవనతాజితవాన్సిదాసఃక్రీతస్తపాభిరితివాదినిచన్ద్రమాళౌ,
అహ్నియసానియమజం క్షమముత్ససర్జక్షేతః ఫలేనహిపునర్నవతాంవిధత్తే.

ఇతి శ్రీమహాకవికాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే
మహాకావ్యే పఖ్చమస్సర్గః.

వ్యా. ఆద్యేతి.—చన్ద్రమాళౌ శివే హే అవనతాజితే పార్వతి అద్యప్రభృతి
అస్తాద్విసాదారభ్యేత్యర్థః. ప్రభృతియోగాదద్యేతి సప్తమ్యర్థవాచినా పఖ్చమ్యర్థో
లక్ష్యతే. తవ్యతపాభిః క్రీతః, 'దాస్య దానే' దాసత ఆత్మానం దదాతీతి దాసోఽస్తితి
వాదిని వదతి సతి సా. దేవ్యహ్నియ సపది. ని. 'స్యా టిశ్యజ్ఞసాఽహ్నియ రాజ్ఞజ్ఞ
సపది ద్రుతమ్' ఇత్యమరః. నియమజం తపాజన్యం క్షమంక్షేతముత్ససర్జ ఫలప్రాప్త్యా
క్షేతం వినస్తారేత్యర్థః. తథాహి—క్షేతః ఫలేన ఫలసిద్ధ్యా పునర్నవతాం విధత్తే
పూర్వవదేవాక్తిప్రతామాపాదయతీత్యర్థః. సఫలః క్షేతో న క్షేత ఇతి భావః.

ఇతి శ్రీమన్మహామహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరి విరచితయా
సంజీవినీసమాఖ్యాయా వ్యాఖ్యాయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతౌ
కుమారసంభవే మహాకావ్యే రతివిలాసో నామ
పఖ్చమ స్సర్గః.

క్రీః కు మార సంభవే, న వ్యాఖ్యానే

షష్ఠ స్కంధః.

అథ విశ్వాత్తనే గౌరీ సందిదేశ మిథః సఖమ్,
దాతా మే భూభృతాం నాథః ప్రమాణీక్రియతామితి. 1

వ్యా. అథతి.—అథ దేవదేవానుగ్రహానంతరం గౌరీ పార్వతీ విశ్వ మాత్మా
స్వరూపం యస్యేతి విశ్వస్యాత్మేతి వా. విశ్వాత్తనే శివాయ మిథో రహసి. ని.
'మిథోఽన్యోన్యం రహస్యపి' ఇత్యమరిః. సఖం సందిదేశాతిససర్జ క్రియామాత్రప్ర
యోగేఽపి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి. కిమితి భూభృతాం నాథో హిమవాక్ మే
మమ దాతా సః ప్రమాణీక్రియతామితి దాతృత్వేన ప్రమాణీక్రియతామిత్యర్థః.
ప్రార్థనాయాం లాట్. పిత్రా దీయమానాయాః పరిగ్రహో మమ మహాననుగ్రహ
ఇతి భావః.

తయా వ్యాహృతసందేశా సా బభౌ నిభృతా ప్రియే,
చూతయష్టిరివాభ్యాశే మథా పరభృతోస్తుభి. 2

వ్యా. తయేతి.—తయా సఖ్యా సఖిముఖేనేత్యర్థః. వ్యాహృతసందేశోక్త
నాచికా ప్రియే హరవిషయే నిభృతా నిశ్చలా పరమానక్షేత్యర్థః. సా గౌరీ మథా
వసంతే నిభృతా స్థిరా పరభృతయా శోకిలయోస్తుభి ముఖరా పరభృతోస్తుభి ముఖ
శబ్దేనాభిభాషణవ్యాపారో లక్ష్యతే. తథా చ పరభృతాముఖేన వ్యాపారస్తీత్యర్థః.
పరభృతేతి క్రియాశబ్దవివక్షాయాం 'జాతేరస్త్రీ' ఇతి జమ్ ప్రత్యయో న భవతి. తయే
త్సుపమేయస్య వ్యవృత్త్యాదుమానవాచిపరభృతాశబ్దస్య సమాసః సోధవ్యః అథవా
భృద్భరణం సంపదాదిత్వాత్కైవే పరైర్భృద్యస్యాస్తయో పరభృతేతి వ్యాసేన
వ్యాఖ్యేయం. పదమజ్ఞరీకారస్తు పరైర్భ్యీయత ఇతి కర్తృణి క్విపమానా.—చూతయష్టి
కూతకాశేవాభ్యాశేఽన్తికే బభౌ. 'సదేశాభ్యాశ సవిధసమర్పాదసవేశవత్, ఉప
కర్తాన్తికాభ్యర్థాభ్యగ్రా అప్యభిలోఽవ్యయమ్' ఇత్యమరిః.

స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ విసృజ్య కథమప్యమామ్,
ఋషీకా జ్యోతిర్నయాకా సప్త సస్థార స్తరకాసనః. 3

వ్యా. స ఇతి.— స ప్రకృతః శాస్త్రీతి కాసనః బహులగ్రహణాత్ కర్తరి బ్బుట్. పురస్య కాసన ఈశ్వరప్రథేతి ప్రతిజ్ఞాయ తథా కరిష్యామిత్యుక్తేన్విత్యర్థః. ఉమాం కథమసి కృచ్ఛేణ నిసృజ్య తత్ర గాధానురాగత్వాదితి భావః. జ్యోతిర్యయాం స్తేజోరూపాన్ సప్తర్షి నక్షిరః ప్రభృతీన్ సప్తార స్పృతవాన్.

తే ప్రభామణ్డలైర్వ్యోమ ద్యోతయన్తస్తపోధనాః,
సారుఢ్ధతీకాస్సపది ప్రాదురాసన్ పురః ప్రభోః.

4

వ్యా. త ఇతి.— తే తప ఏన ధనం యేషాం తే తపోధనాః తేన పుర్యయః ప్రభా మణ్డలైస్తేజఃపూజైర్వ్యోమాకాశం ద్యోతయన్తః ప్రకాశయన్తః అరుఢ్ధత్యానహ వర్తన్త ఇతి సారుఢ్ధతీకాః సప్తః. 'నద్యృతశ్చ' ఇతి కవః. సపది ప్రభోరీశ్వరస్య పురః పురో భాగే ప్రాదురాసన్ ప్రత్యక్షా బభూవుః.

ఇతః పరం వడ్భిః క్షోకైస్తానేన మునీన్ వర్ణయతి.—

అప్లుతా స్తీరమద్దారకుసుమోత్కిరవీచిషు,
వ్యోమగక్టాప్రవాహేషు దిక్షాగమదగన్ధిషు.

5

వ్యా. అప్లుతా ఇతి.— ఉత్కిరన్తి విక్షిప్తీత్యుత్కిరాః. 'ఇగుపథ' ఇత్యాదినా కప్రత్యయః. తీరే యే మద్దారాః కల్పవృక్షాస్తేషాం కుసుమానాముత్కిరా వీచయన్తరక్టాయేషాం లేషు దిక్షాగానాం దిగ్గజానాం మదగక్టో యేష్యితి తథోక్తేషు వ్యోమగక్టా ప్రవాహేషు అకాశగక్టాస్తోతస్సు అప్లుతాః స్నాతాః.

ముక్తాయజ్ఞోపవీతాని బిభ్రతో హేమవల్కులాః,
రత్నాక్షసూత్రాః ప్రవజ్యాం కల్పవృక్షా ఇవాలితాః.

6

వ్యా. ముక్తేతి.— ముక్తానాం చూక్తికానాం యజ్ఞోపవీతాని ముక్తామయా సీత్యర్థః. బిభ్రతో దధానాః హేమమయాని వల్కులాని యేషాం తే హేమవల్కులాః, రత్నమయాన్యక్షసూత్రాణి యేషాం తే రత్నాక్షసూత్రాః ప్రవజ్యాం ప్రవజనం 'ప్రజ యజోర్భావే క్యవ్' ఇతి క్యవ్. అలితాః కల్పవృక్షా ఇన స్థితాః; అత్ర చతుర్థాశ్రమవాచినా ప్రవజ్యాశబ్దేన వానప్రస్థాశ్రమో అక్ష్యతే. 'జహుః ఐరిగ్రహ వీడాం ప్రాజాపత్యాస్తవస్వినః' ఇతి సవత్సృకత్వాభిధానాత్. 'సుతవిన్యస్తవత్సృక స్తయా వానుగతోఽసి సన్' ఇతి వానప్రస్థసంస్కృత్యయథా స్మరణాత్.

అధః ప్రస్థాపితాశ్వేన సమావర్జితకేతునా,
సహస్రరశ్మినా సాక్షాత్ సప్రణామముదీక్షితాః.

7

వ్యా. అధ ఇతి.— అధః ప్రస్థాపితాశ్వేన సూర్యమండలోపరివర్తిత్వాత్ సప్తర్షి మణ్డలస్థితి భావః. సమావర్జితకేతునా తన్నర్జ్విలాఘాతకట్కయా నామితధ్యజేన సహస్ర

రక్షి నా సూర్యేణ సాక్షాత్ స్వయమేవ సప్రణామముదీక్షితాః గమనాభ్యున్మూదాన
చర్యంతమిత్థర్థః. భగవతః సూర్యస్యాప్యసాస్యా ఇతి భావః.

అసక్తబాహులతయా సార్థముద్భృతయా భువా,
మహావరాహదంష్ట్రయాం విశ్రాంతాః ప్రలయాపది.

8

వ్యా. అసక్తేతి.—పునః కిం విధాః ప్రలయాపది కల్పాస్తనాకట అసక్త
బాహులతయా దంష్ట్రయామితి శేషః. ఉద్భృతయా దంష్ట్రయేతి శేషః. భువా సార్థం
భరణ్యా నమా మహావరాహదంష్ట్రయాం విశ్రాంతాః మహాప్రలయైశ్చవినాశిన
ఇత్థర్థః.

సర్గశేషప్రణయనాద్విశ్వయోనేరనస్తరమ్,

పురాతనాః పురావిద్భిర్ధాతార ఇతి కీర్తితాః.

9

వ్యా. సర్గేతి.—విశ్వయోనేర్భిక్షాణోఽనస్తరం సర్గశేషస్య ప్రణయనాత్
లక్ష్యానుష్టాపశీప్తస్యచై కరణాద్భేతోరిత్థర్థః. పురావిద్భిః పురాణవేదిభిర్వాసాదిభిః
పురాతనా ధాతార ఇతి కీర్తితాః. విశ్వయోనేరితి సుబద్ధమాత్రే షష్ఠీ తస్మానస్తరమితి
భాష్యే దర్శనాత్. అపాదానత్వవివక్షాయాం తు షష్ఠామి. 'అయమదశశబ్దో యథా
శబ్దవృత్తాదనస్తరస్యే'తి కాబరభాష్యే దర్శనాత్. తథా 'అథానో' ధర్త జ్ఞానా
వేదాధ్యాయాదనస్తరమ్' ఇత్యాచార్యః. కవిశ్చ 'పురాణసత్రాపగమాదనస్తరమ్' ఇతి;
వివమన్యత్రాపి ర్ద్రవ్యమ్.

ప్రాక్తనాథానాం విశునాం పరిపాకముపేయుషామ్,

తపసాముపభుక్షానాః ఫలాన్యసి తపస్వినః.

10

వ్యా. ప్రాక్తనానామితి.—ప్రాక్తనానాం జన్మాస్తరభవానాం విశుద్ధానాం నిర్వ
లానాం పరిపాకం ఫలదానోస్తు ఖత్వముపేయుషాం గతానాం, తపసాం ఫలాన్యప
భుక్షానా అపి తపస్వినః తపానిష్ఠాః. ప్రారబ్ధభోగినో నిన్మృహశ్చేతి భావః. కులకమ్.

తేహం మధ్యగతా సాధ్వీ పత్యుః పాదార్పితేక్షణా,

సాక్షాదీన తపఃసిద్ధిభానే బహ్వరున్ధతీ.

11

వ్యా. తేహమితి.—తేహమృషీణాం మధ్యగతా సాధ్వీ పతివ్రతా అత వివ
పత్యుర్వసిష్ఠస్య పాదయోరర్పితేక్షణా నివిప్తవృష్టిరరున్ధతీ సాక్షాత్ ప్రత్యక్షా తపస్విన్
రివ తేహమేవేతి శేషః. తేహం మధ్యగతేతి లిక్తనచనాదిసామ్యుదియముపమా బహు
భూయిష్ఠం బభాసే భాతిస్త.

తామగౌరవభేదేన మునీంశ్చాపశ్యదీశ్వరః,

స్త్రీపుమానిత్యన్తాన్తేషా వృత్తం హి మహితం సతామ్.

12

వ్యా. తామితి.—ఈశ్వరో భగవాన్తామరున్ధతీం ముసీంశ్చగౌరవభేదేన సమాన ప్రతిపత్త్యాఽపశ్యద్భిప్రవాన్ న చాయమవివేక ఇత్యాహ—హి యస్తాత్ స్త్రీ పుమాంశ్చేత్యేహఽనాస్థా స్త్రీ పుంభేదో న వివక్షితః కింతు సతాం సాధూనాం వృత్తం చరిత్రమేవ మహితం పూజ్యం. 'గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లింగం న చ వయః' ఇతి భాషః.

తద్దర్శనాదభూచ్ఛంభోర్భూయాన్ దారాధమాదరః,
క్రియాణాం ఖలు ధర్మ్యాణాం సత్పత్నోష్ఠీ మూలకారణమ్. 13

వ్యా. తదితి.—తద్దర్శనాదరున్ధతీదర్శనాచ్ఛంభోర్దారాధం దారపరిగ్రహార్థ మాదరో భూయాన్ బహుతరోఽభూత్. నను దారాః కుత్రోపయజ్యస్త ఇత్యైత్రాహ - ధర్మ్యాణాం ధర్మాదనపేతానాం 'ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేతే' ఇతి యత్ప్రత్యయః. క్రియాణామిజ్యాదీనాం సత్యః పతివ్రతాః. పత్నీయః సత్పత్నీయః 'పత్న్యరోష్ఠీ యజ్ఞసంయోగే' ఇతి జీవ. సకారశ్చ మూలకారణం ఖలు.

ధర్మేణాపి పదం శర్యే కారితే పార్వతీం ప్రతి,
పూర్వాపరాధభీతస్య కామస్యోచ్ఛ్వసితం మనః. 14

వ్యా. ధర్మేణేతి.—ధర్మేణ దారసంజిఘ్నైకలక్షణేనాపి కర్తృ శర్మ ఈశ్వరే పార్వతీం ప్రతి పదం కారితే సతి 'వృత్త్రోరన్యతరస్యామ్' ఇతి శర్మస్యాణి కర్తుః కర్తృత్వం. పూర్వాపరాధభీతస్య కామస్య మన ఉచ్ఛ్వసితం పునరుజ్జీవనావకాశో భవ తీతి సప్రత్యాశమభూదిత్యర్థః.

అథ తే మునయః సర్వే మానయిత్యా జగద్గురుమ్,
ఇదమూచురనూచానాః ప్రీతికట్టకితత్వచః. 15

వ్యా. అథేతి.—అథానూచానాః సాజ్ఞవేదప్రవక్తారః. ని. 'అనూచానః ప్రవ చసే సాజ్ఞేఽధీతీ గురోస్తు యః' ఇత్యమరః. 'ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చ' ఇతి నిపాతః. ప్రీత్యా కట్టకితాః పులకితాస్త్యచో యేహం తే తథోక్తాః. తే సర్వే మున యో జగుద్గురుం వారం మానయిత్యా పూజయిత్వేదం వక్ష్యమాణమూచుః.

యద్భిప్ర సమ్యగామ్నాతం యదగ్నో విధినా హుతమ్,
యచ్ఛ తప్తం తపస్తస్య వివక్షం ఫలమద్య నః. 16

వ్యా. యదితి.—బ్రహ్మ వేదః ని. 'వేదబ్రహ్మత్వం తపో బ్రహ్మ' ఇత్యమరః. సమ్యజ్నియమపూర్వకమామ్నాతమధీతమితి యత్ అగ్నో విధినా హుతమితి యత్ తపశ్చాస్త్వాయణాదికం తప్తమితి చ యత్తస్యాధ్యయనేజ్ఞాతపోహువస్య ఆశ్రమత్ర యసాభ్యస్య కృత్స్నస్యాపి కర్తృణ ఇత్యర్థః. సముదాయాఽగ్నిప్రాయశ మేకపచనమస్య

థాఽఽపుత్యైఽన్వయప్రసక్తాత్. న చ నపునకైకవద్భావోఽనపునకేనేతి నియమాత్. ఫలం కార్యం అద్య నోఽస్థాకం వివక్షం సునిష్పన్నమిత్యర్థః. కర్తృణిక్తః 'పహోష' ఇతి విష్ణాతస్య వత్సవః.

అవ. తదేవ ఫలమాహ. —

యదధ్యక్షేణ జగతాం వయమారోపితాస్త్యయా,
మనోరథస్యావిషయం మనోవిషయమాత్మనః. 17

వ్యా. యుచితి. — యద్యస్మాత్ కారణాజ్ఞకతామధ్యక్షేణాధిపేన త్వయా వయం మనోరథస్యాభిలాషస్యావిషయమనోచరమాత్మనః స్వస్య మనోవిషయం మనోదేశమారోపితాః ప్రాప్తితాః తస్మాద్వివక్షం ఫలమితి పూర్వేణ సంబంధః. సకలజగదస్వేష్టవ్యస్య భగవతోఽపి వయమస్మేష్య భవాను ఇతి పరమోత్కృష్టో పయమితి భావః.

అవ. తదేవోపపాదయతి. —

యస్య చేతసి వర్తేథాః స తావత్కృతినాం వరః,
కిం పునర్భవిష్యాయోనేర్యస్తవ చేతసి వర్తతే. 18

వ్యా. యస్యేతి. — యస్య జనస్య చేతసి వర్తేథాః. యేన స్వర్గస ఇత్యర్థః. స తావత్ స ఏవ కృతినాం కృతకృత్యానాం వరః శ్రేష్ఠః. బ్రహ్మణో వేదస్య వేదసో వా యోనేః కారణస్య. యద్వా వేదప్రచూజకస్య తవ చేతసి యో వర్తతే త్వయా స్వర్గత ఇత్యర్థః. కిం పునః స కృతినాం వర ఇతి కిమి వక్తవ్యమిత్యర్థః.

సత్యమర్కాచ్చ సోమాచ్చ పరమధ్యాస్తమే పదమ్,
అద్య తుచైఽస్తరం తాభ్యాం స్వరణానుగ్రహత్తవ. 19

వ్యా. సత్యమితి. — అర్కాత్ సూర్యాచ్చ సోమాచ్చవ్రాచ్చ పరమమైచ్చః పదం స్థానమధ్యాస్తమేఽధితిష్ఠామః పయమితి శేషః. సత్యమ్ 'అథిజ్' స్థానాం కర్తృ ఇతి కర్తృత్వమ్. అద్య తు తవ కర్తుః స్వరణమేవానుగ్రహః ప్రసాద స్తస్మాద్దేతోః తాభ్యామర్కేణుభ్యామైఽస్తరమత్యుచ్చంపదమ్ అధ్యాస్తమే ఇతి సంబంధః. ఉచైఽస్తరమితి ద్రవ్యప్రకర్షత్వాన్నాప్య ప్రత్యయః.

త్వత్సంభావితమాత్మానం బహుమన్యామహే వయమ్,
ప్రాయః ప్రత్యయమాధత్తే స్వగుణేషూత్తమాదరః. 20

వ్యా. త్వదితి. — వయం త్వయా సంభావితం సత్కృతం త్వత్సంభావితమాత్మానమూత్తస్వరూపం బహుధికం యథా తథా మన్యామహే. తథాహి ఉత్తమాదరః సత్పురుషకర్తృణః సత్కారః. స్వగుణేషు విషయే ప్రాయేణ భూమ్న ప్రత్యయం విశ్వానమాధత్తే జనయతి. సర్వస్యాపి మహాజనవర్గహావివ పూజ్యతాహేతురీత్యర్థః.

యా నః ప్రీతిర్విరూపాక్ష త్వదనుభ్యానసంభవా,
సా కిమావేద్యతే తుభ్యమస్తరాత్మాఽసి దేహినామ్.

21

వ్యా. యేతి.—హే విరూపాక్ష త్వదనుభ్యానసంభవాత్పర్యంత్యుత్పరణ జన్యా నోఽస్మాకం యా ప్రీతిః. సా ప్రీతిస్తుభ్యం కిమావేద్యతే కిమర్థం నివేద్యతే. తథా హి—దేహినాం ప్రాణినామస్తరాత్మాఽస్తర్యామ్యసి సర్వసాక్షిణా త్వమాఽస్త్ర ప్రితిరనావేదితాఽసి జ్ఞాయత ఏవ యతస్తతో న బుద్ధబోధనం సంభవతీతి భావః.

సాక్షాద్దృష్టోఽసి న పునర్విద్యస్త్యాం వయమజ్ఞసా,
ప్రసీద కథయాత్మానం న ధియాం పథి వర్తసే.

22

వ్యా. సాక్షాదితి.—హే దేవ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షేణ దృష్టోఽసి అజ్ఞసా పునస్తత్త్వతస్తు త్వాం వయం న విద్యః. నృశ్యమానస్య రూపస్యాతాత్వికత్వాదితి భావః. అతః ప్రసీదానుగృహణ ఆత్మానం నిజస్వరూపం కథయ. న చాకథితం తత్పు బోధమిత్యాహ—ధియాం బుద్ధీనాం పథి న వర్తసే. అతస్త్యయైవ త్వద్రూపం కథనీయ మిత్యర్థః.

అవ. తాత్వికం రూపం తాపదాస్తాం న నృశ్యమానమసి రూపం తత్త్వతో రూపయితుం శక్యమిత్యాహ.—

కిం యేన సృజసి వ్యక్తముత యేన విభర్షి తత్,
అథ విశ్వస్య సంహర్తా భాగః కతమ ఏష తే.

23

వ్యా. కిమితి.—హే దేవ ఏష నృశ్యమానస్తే భాగో మూర్తిః. కిం యేన భాగేన వ్యక్తం ప్రవక్ష్యం సృజసి సః. యత్తదోర్నిత్యసంబద్ధాత్ సర్వత్ర తచ్చబ్ధో ఽధ్యాహార్యః. ఉత యేన భాగేన తద్వ్యక్తం విభర్షి పాలయసి. న వా. కిమాదయః సందేహే. కతమః బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరేష్వయం కతమో భాగస్తమచ్యుతామిత్యర్థః.

అవ. నను హర ఇత్యేవం నిశ్చయాత్ కథమయం సంశయస్తత్రాహ.—

అథవా సుమహాత్యేషా ప్రార్థనా దేవ తిష్ఠతు,
చిన్తితోఽస్థితాంస్తావచ్ఛాధి నః కరవామ కిమ్.

24

వ్యా. అథవేతి.—అథవా హే దేవ సుమహతీ గుహ్యతమత్వాదతిమర్లభే త్యర్థః. ఏషా ప్రార్థనా నిజరూపనిరూపణప్రార్థనా తిష్ఠతు కిం తు చిన్తితేన చిన్తితా ఏవోఽస్థితా చిన్తితోఽస్థితా స్తానోఽస్తాంస్తావచ్ఛాధ్యాజ్ఞాపయ కిం కరవామ ప్రార్థ నాయాం లోక్. అలమప్రస్తుతేన ప్రస్తుతే తావన్నియుజ్జీక్ష్యేత్యర్థః.

అథ మాళిగతస్యేంద్రోర్విశదైర్దశనాంశుభిః,
ఉపచిన్వత్ ప్రభాం తస్మిం ప్రత్యాహ పరమేశ్వరః.

25

వ్యా. అథేతి.—అథ పరమేశ్వరో మాళిగతస్యేద్యోఽప్రస్వీమల్పాం కలామాత్ర త్యాదితి భావః. ప్రభాం కాన్తిం విశదైః శుభైర్ద్రవనాంశుభిరుపచిన్వక్ వర్ధయక్ ప్రత్యాహ ప్రత్యుపాచేత్కర్థః.

విదితం వో యథా స్వార్థా న మే కాశ్చిత్ ప్రవృత్తయః,

నను మూర్తిభిరష్టాభిరిక్థంభూతోఽస్మి సూచితః.

26

వ్యా. విదితమితి.—హే మనయః కాశ్చిదపి మే ప్రవృత్తయో వ్యాపారాః స్వార్థా న భవన్తి యథా తథా వో యుష్టాకం విదితం. వాక్యార్థః కర్తృ బుద్ధిర్నిత్యా ద్వర్తమానేత్తః. తద్యోగాత్ పశ్యీ ప్రవృత్తిపారాధ్యే ప్రమాణమాహ-అష్టాభిర్నూర్తిభి రిక్థంభూత మిమం ప్రకారు పరార్థ ప్రవృత్తిరూపం ప్రాప్యః. 'భూప్రాప్త' ఇతిభాతోః కర్తరిత్తః. సూచితో జ్ఞాపితోఽస్మి మత్స్వమూర్తిచేష్టయా స్వపారార్థ్యమనుమేయ మిత్యర్థః.

సోఽహం తృష్ణాతురైర్వృష్టిం విద్యుత్వానివ చాతకైః,

అరివిప్రకృతైర్దైవైః ప్రసూతిం ప్రతి యాచితః.

27

వ్యా. సోఽహమితి.—న పరార్థపుర్తిరహం తృష్ణాతురైర్వాతకైర్వృష్టిం విద్యుత్వాన్ మేఘ ఇవారివిప్రకృతైశ్చత్రుపీడితైర్దైవైః. ప్రసూతిం పుత్రత్వాదనం ప్రతి యాచితః యాచతే ద్రుహదిత్వాదప్రధానే కర్తణి క్తః.

అత ఆహర్తు మిచ్ఛామి పార్వతీమాత్తజన్తనే,

ఉత్పత్తయే హవిరోఽభిక్తుర్యజమాన ఇవారణిమ్.

28

వ్యా. అత ఇతి.—అతః సురప్రాధికత్వాజ్ఞేతో రాక్ష జన్తనే పుత్రాయ పుత్రము త్వాదయితు మిత్యర్థః. 'క్రియాఞోఽపదస్య' ఇత్యాదినా చతుర్థీ. పార్వతీం యజ మానో యష్టా 'పూజ్' యజ్ఞోః కానక్' ఇతి కానన్పిత్యయః. హవిరోఽభిక్తురగ్నే రుత్పత్తయేఽరణిం మననదారువిశేషమివ. ని. 'నిర్వన్ధ్య దారుణి త్వరణిర్ద్వయోః' ఇత్య మరః, ఆహర్తుం సంక్రహీతుమిచ్ఛామి.

తామస్తదధే యుష్టాభిర్యాచితవోఽహి హిమాలయః,

విక్రియాయై న కల్పన్తే సంబన్ధాః సదనుష్ఠితాః.

29

వ్యా. తామితి.—ఆస్తదధేఽస్తప్రయోజనే నిమిత్తే సతి యుష్టాభిస్తాం పార్వ తీం హిమాలయో హిమవాక్ యాచితవ్యః యాచేద్దుహదిత్వాదప్రధానే కర్తణి తవ్య ప్రత్యయః. ఆవశ్యకం వైతదిత్వాహ-సన్నిః సత్పురుషైరనుష్ఠితాః సంఘటితాః సంబన్ధా యోనాదయో విక్రియాయై వైకల్యోత్పాదనాయ న కల్పన్తే న పర్యాపునవన్తి న సమత్థా ఇత్యర్థః. అలమర్థయోగాచ్చతుర్థీ.

అవ. న చాహం తాల్యాత్ స్త్రీయమిచ్ఛామి కిం తు దేవోపకారాయ - య
ద్యేవం నిఖిలదేవేషు విద్యమానేషు హిమగిరేః శిలాభూతస్య కన్యాపరిణయేచ్ఛా కథ
మిత్యుక్తే స ఏవ మే క్షాన్యుసంబంధోఽత్ర భవాన్విమవానిత్యాహ. —

ఉన్న లేన స్థితిమతా ధురముద్వహతా భువః,

లేన యోజితసంబంధం విత్త మామప్యవశ్యితమ్.

30

వ్యా. ఉన్న లేనేతి. — ఉన్న లేన ప్రాశునా ప్రసిద్ధేన చ, స్థితిమతా ప్రతిష్ఠా
వతా, భువో, ధురం భారముద్వహతా నిర్వాహకేణేత్యర్థః. లేన హిమవతా, యోజితః
సంఘటితః, సంబంధో యానసంబంధో యస్య తం మామప్యవశ్యితమవ్యామోహితం విత్త
జానీత 'విద జ్ఞానే' ఇతి ధాతోర్జ్ఞోట్.

అవ. తస్మి స కిం వాచ్య ఇత్యాశక్త్యాహ. —

ఏవం వాచ్యస్య కన్యార్థమితి వో నోపదిత్యతే,

భవత్ప్రణీతమాచారమామనన్తి హి సాధవః.

31

వ్యా. ఏవమితి. — కన్యార్థం కన్యాప్రదానాయ, స హిమవానేవం వాచ్య
ఇతి, వో యుద్వభ్యం, నోపదిత్యతే, కుతః హి యస్తాత్, సాధవో విద్వాంసో, భవన్తిః -
ప్రణీతం స్మృతిరూపేణ నిబద్ధమాచారమామనన్తు పదిత స్త్రీః; న హి స్వయముపదేష్టారః
పరోపదేశమపేక్షన్త ఇత్యర్థః.

ఆర్యాఽవ్యరున్ధతీ తత్ర వ్యాపారం కర్తుమర్హతి,

ప్రాయేణైవంవిధే కాశ్యే పురస్థీణాం ప్రగల్భతా.

32

వ్యా. ఆర్యేతి. — ఆర్యా పూజ్యా, ఆరున్ధత్యసి, తత్ర వివాహకృత్యే, వ్యా
పారం సాహాయ్యం, కర్తుమర్హతి. తథాహి, ప్రాయేణ ప్రాయశ్చేణైవంవిధే కాశ్యే వివా
హాదికార్యే - దుర్ఘట ఇత్యర్థః. పురస్థీణాం కుటుమ్బిసీనాం. ని. 'స్యాత్తు కుటుమ్బిసీ
పురస్థీ' ఇత్యమరః. ప్రగల్భతా చాతుర్యమ్; స్త్రీప్రధానేషు కృత్యేషు స్త్రీణామేవ
కుటనాపాటవమితి భావః.

తత్ ప్రయాతౌషధిప్రస్థం సిద్ధయే హిమవత్పురమ్,

మహాకోశీప్రపాతేఽస్త్రి సజ్జయః పునరేవ సః.

33

వ్యా. తదితి. — తత్తస్మాత్కారణాత్, ఓషధిప్రస్థం నామ, హిమవత్పురం
హిమవన్మగరం సిద్ధయే కార్యసిద్ధ్యర్థం, ప్రయాత గచ్ఛత ఆస్త్రి పురోవర్తిని, మహా
కోశీ నామ తత్ర త్యా కాచిన్ద్రీ తస్యాః - ప్రపాతే భృగావేవ-సా నదీ యత్ర పతతి
తస్మిన్నిత్యర్థః. ని. 'ప్రపాతస్తు కటో భృగుః' ఇత్యమరః. నోఽస్తాకం పునః సంగమః -
ఆస్త్రితి శేషః. భగవత్సమాగమం ప్రతిపాలయన్నహమిహైన నివత్స్యామిత్యర్థః.

తస్మిన్సంయమినామాద్యే జాతే సరిణయోన్ముఖే,
జవచుః పరిగ్రహప్రీడాం ప్రాజాపత్యాస్తవస్వినః.

34

వ్యా. తస్మిన్నితి.—సంయమినాం యోగినామాద్యే తస్మిన్వీశ్వరే పరిణయోన్ముఖే వివాహోత్సుకే జాతే సతి ప్రజాపతేరిమే ప్రాజాపత్యాః బ్రహ్మపుత్రా ఇత్యర్థః. తవస్వినో మునయః పరిగ్రహైః పత్నిభిర్వీడాం గార్హస్థ్యనిమిత్తామిత్యర్థః. ని. 'పత్ని పరిజనాదానమూలకాపాః పరిగ్రహః' ఇత్యమరః. జవచుస్తత్యః జవశ్లేష్టి రూఢవన హి సమానగుణదోషేషు వీడాగమోఽస్తితి భావః.

తతః పరమమిత్యుక్త్వా ప్రతస్థే మునిమణ్డలమ్,
భగవానపి సంప్రాప్తః ప్రథమోద్దిష్టనూస్పదమ్.

35

వ్యా. తత ఇతి.—తతోఽనంతరం, మునిమణ్డలం మునిసమూహః పరమమిత్యుక్త్వా ఓమిత్యుక్త్వా ఆచమయ్యేత్యర్థః. ఆవ్యయమేతత్. ని. 'ఓమేవం పరమం మతమ్' ఇత్యమరః. ప్రతస్థే భగవానీశ్వరోఽసి ప్రథమోద్దిష్టం పూర్వసంకేతితమాస్పదం స్థానం మహాకాశీప్రపాతం సంప్రాప్తః.

తే చాకాశమసిశ్వామముత్పత్య పరమర్షయః,
ఆనేదురోషధిప్రస్థం మవసా సమరంహసః.

36

వ్యా. తఇతి.—మవసా సమరంహసో మనస్తుభ్యవేగాస్తే పరమర్షయశ్చ పూర్వజ్ఞోక్తేశ్వరసమచ్చమార్గశ్చకారః, ఆసివచ్ఛామం నీలమాకాశం ఖంబ్రతుశ్చత్వోషధిప్రస్థం హిమవత్పురమాసేనుః సవ్యః ప్రాపురిత్యర్థః.

ఆవ. ఇతః పరం దశభిః శ్లోకైరోషధిప్రస్థమేవ వర్ణయతి.—

అలకామతివాహైవావ వసతిం వసుసంపదామ్,

స్వర్గాభివృద్ధవమనం కృత్వేవోపనివేశితమ్.

37

వ్యా. అలకామితి.—వసుసంపదాం ధనసమృద్ధీనాం, వసతిం స్థానమలకాం కుచేనగరిమతివాహ్యఃపరిచ్ఛిద్యేతి యావత్. ఉపనివేశితమివ స్థితం, తథా, స్వర్గస్యాభివృద్ధోఽతిరేకః-అతిరక్తజన ఇతి యావత్. తస్య వమనం నీసారణం కృత్వోపనివేశితమివ స్థితమ్. ఉధయత్రాపి కాటిల్వః. షి. 'భూతపూర్వమభూతపూర్వం చా జనపదం పరదేశాపవాదేన స్వదేశాభివృద్ధవమనేన వా నివేశయేత్' ఇతి; అలకామరావత్యతికయితనమృద్ధిశమిత్యర్థః.

గజాస్తోతః పరిక్షిప్తం వప్రాన్తర్జ్వలితౌషధి,

బృహస్పతిశిలాసాలం గుప్తావపి మనోహరమ్.

38

వ్యా. గణేతి.—గణాయాః ప్రాంతోభిః ప్రవాహైః-పరిక్షిత్తం పరివేష్టితం-
తైరేవ సపరిభుమిత్యర్థః. వప్రశ్చయః - ప్రాకారవైకృత్యమితి యావత్. ని. 'స్వా
ప్రయో వప్రమస్త్రీయామ్' ఇత్యమరః, తస్మాత్తర్కభ్యే - జ్వలితాః ప్రకాశ
మానాః పీవధయో యస్య తత్తథోక్తం జ్వలితేషధిత్యాద్రాప్తిః సంచారిణాం దీపని
రపేక్షమిత్యర్థః. బృహస్విపులౌ మణిశిలాసాం మాణిక్యనాం సాలః ప్రాకారో
యస్య తత్తథోక్తం. ని. 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇత్యమరః. అత ఏవ గుప్తావపి సు
వరణైః మనోహరం. అకృత్రిమదుర్గసంవరణమితి భావః.

జితసింహభయా నాగా యత్రాశ్వా బిలయోనయః,
యతః కింపురుషాః పౌరా యోషితౌ వనదేవతాః.

39

వ్యా. జితేతి.—యత్ర పురే, నాగా గజా, జితం సింహేభ్యో భయం యోస్తే
తథోక్తాః సింహాధికబలా ఇత్యర్థః. నాథస్తు 'పదం తుషారస్రుతిథాతరక్తమ్' ఇత్యేత
ద్విరోధభయాత్ 'వీతవీతభయాః' ఇతి పపాత. తథా న భేతవ్యం తత్ర వనగజానాం
సింహపాతత్వాభిధానాత్ అత్రత్వోపధిప్రస్థగజానాం హిమవన్తహిమ్నా సింహాతిరే
కసంభవేనావిరోధాదితి 'వీతవీతభయాః' ఇతి పాతే వీతం విగతం వీతాల్ పాదా
బ్జుశకర్తృభ్యాం భయం యేహం తే తథోక్తాః స్వభావవీతా ఇత్యర్థః. ని. 'పాద
కర్తృయతం ప్రోక్తం యాతమబ్జుశవారణమ్, ఉభయం వీతమాఖ్యాతమ్' ఇతి యాదవః.
అశ్వా బిలయోనయో బిలసంభవా అన్యత్ర తు న తథేతి వైచిత్ర్యమ్. ఉక్తంచ. వి.
'అమృతాద్వాన్ముతో వహ్నిర్యేదేభ్యోఽన్డాచ్చ గర్తతః, సామ్నో హయానా
ముత్పత్తిః సప్తథా పరిక్షీర్తితా.' ఇతి యతః ప్రసిద్ధాః కింపురుషాః కింనరాశ్చ పౌరాః
పురజనాః వనదేవతా ఏవ యోషితాః న తు మానుష్య ఇత్యర్థః.

శిఖరాసక్తమేఘానాం వ్యజ్యన్తే యత్ర వేత్తనామ్,
అనుగర్జితసందిగ్ధాః కరిణైర్దురజస్వినాః.

40

వ్యా. శిఖరేతి.—యత్ర పురే శిఖరేష్వసక్తాః మేఘా యేహం లేహం వేత్త
నాం సంబద్ధినః అనుగర్జితాని ప్రతిగర్జితాని తైః సందిగ్ధా మురజస్వినాః కరణై స్త్రాల
వ్యవస్థాపకైస్తాడనవిశేషైః. తదుక్తం రాజకష్టర్షేణ. వి. 'సృత్యవాదిత్రగీతానాం
ప్రయోగవశభేదినామ్, సుస్థానం తాడనం రోధః కరణాని ప్రచక్షతే.' ఇతి. వ్యజ్యన్తే
స్ఫుటీక్రియన్తే.

యత్ర కల్పద్రుమైరేవ విలోలవిటపాంశుకైః,
గృహయన్త్రపతాకాశ్రీరపౌరాదరనిర్జితా.

41

వ్యా. యత్రేతి.—యత్ర సగరే విహారిని చక్షులాని విహరేష్యంతుకాని యేషాం తైః కల్పద్రుమైరేవాపారాదరేణ పారాదరం విదైవ నిర్మితా ఆయత్నసిద్ధే త్యర్థః. గృహేషు యాని యస్త్రాణ్యాధారదాయాణి తేషు పతాకాస్తాసాం క్రిః సంభవతీతి శేషః. తత్ర లమ్బచ్చురాః కల్పతరవ ఏవ వైజయన్త్య ఇతి సంభాష్యస్త ఇత్యర్థః.

యత్ర స్ఫటికహర్షేషు నక్తమూపానభూమిషు,

జ్యోతిషాం ప్రతిబిమ్బాని స్రాప్సువన్త్యుపహరతామ్.

42

వ్యా. యత్రేతి.—యత్ర పురే నక్తం రాత్రే స్ఫటికహర్షేష్యూపానభూమిషు పానగోష్ఠీప్రదేశేషు, జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాం, ప్రతిబిమ్బచ్చువహరతాం పుష్కలపహరత్వం మాత్రికోపహరత్వం వా స్రాప్సువన్తి.

యత్రేషధిప్రకాశేన నక్తం దర్శితసంచరాః,

అనభిజ్ఞాస్తమిస్తాణాం దుర్దినేష్యభిసారికాః.

43

వ్యా. యత్రేతి.—యత్ర పురే దుర్దినేషు మేఘచ్ఛన్నదివనేషు, నక్తమోషధీనాం తృణజ్యోతిషాం, ప్రకాశేన సంచరన్త విభిరితి సంచరాః మథానః 'గోచర సంచర' ఇత్యాదినా ఘటత్యయాన్తో నిపాతః - దర్శితసంచరాః ప్రకాశితమార్గా అభిసారికాః కాంతాద్ధిన్యః. ని. 'కాంతాద్ధిని తు యా యాతి సంకేతం సా అభిసారికా' ఇత్యమరః. తమిస్తాణాం తమసాం కృద్యోగాత్కర్తృణి వస్తీ. అనభిజ్ఞాః తమాంసి నాభిజానస్తీత్యర్థః.

యావన్నాస్తం వయో యస్మిన్నాస్తకః కుసుమాయుధాల్,

రతిభేదసముత్పన్నా నిద్రా సంజ్ఞావిపర్యయః.

44

వ్యా. యావన్నాస్తమితి.—యస్మిన్ పురే వయో యావన్నాస్తం యావన్నా వధికం - సర్వేష్యజరా ఇత్యర్థః. కథా కుసుమాయుధాల్ కామాల్ - అన్య ఇతి శేషః. అస్తకో మృత్యుర్న - అస్తీతి శేషః. విరహిణాం తాదృగ్దశభోత్పాదకత్వా దస్తకత్వోపచారః. కామం వినా మృత్యుర్నాస్తీత్యర్థః. ఆత ఏవ తత్కార్యభూత మరణాభావ ఇత్యాకయేనాహ. —రతీతి - రతిభేదసముత్పన్నా నిద్రా, సుప్తిరేవ సంజ్ఞా విపర్యయశ్చేతనావగమః - న తు దీర్ఘనిద్రాయావ ఇత్యర్థః. అత్ర త్యాః సర్వేష్యజరా మరా ఇతి క్లోకతాత్పర్యార్థః. అస్తయత్యస్తం కరోతీత్యస్తకః - అస్తయతేస్తకరో తీతి జ్యుస్తాత్ జ్వల్బుత్యయః.

భూభేదిభిస్సకమ్పాష్టైర్గలితాఙ్గుళితర్జవైః,

యత్ర కోపైః కృతాః స్త్రీణామాప్రసాదాద్ధిసః ప్రియాః.

45

వ్యా. భూభేదిభిరితి.—యత్ర పురే ప్రియా యువానో భూభేదిర్భూభేదస్థిః సకమ్పా ఓష్ఠా యేషు తైర్గలితాన్యజ్ఞుళితర్జనాని యేషు తైః స్త్రీణాం కోపై

ర్తనామై రిరా ప్రసాదాధిన ఆ ప్రసాదం ప్రసాదవర్మవ మధినోయాచకాః కృతాః.
న తు శత్రుశోపైరితి భావః.

సంతానకతరుచ్ఛాయాసుప్త విద్యాధరాధ్వగమ్,
యస్య చోపవనం బాహ్యం గన్ధవద్గన్ధమాదనమ్.

46

వ్యా. సంతానకేతి.—కిం వేతి చార్థః. సంతానకతరోచ్ఛాయాసు సుప్తా విద్యా
ధరా దేవతావిశేషా ప్రవీణాధ్వగా యస్మిన్ శత్రుభోక్తం గన్ధవద్గన్ధం గన్ధమాదనం
నామ గిరిర్యస్య పురస్య బహిష్పవం బాహ్యముపవనమారామః సంతానకతరుచ్ఛాయే
త్యుక్త పూర్వపదార్థబాహుల్యసంభవేఽపి 'శలభచ్ఛాయమ్' 'ఇక్షుచ్ఛాయమ్' ఇతివత్
సమర్థచ్ఛాయానిమృతే ప్రదపేక్షాభావాత్ 'ఛాయాబాహుళ్యే' ఇతి నపునకత్వం
నాస్తీత్యనుసంభేయమ్. అత్ర 'గన్ధవద్గన్ధమాదనమ్' ఇత్యాగమృతః పాఠః. ప్రాచీనపాతస్తు
'సుగన్ధిగన్ధమాదనః' ఇతి పుల్లిష్టాంతః. అత ఏవ క్షీరస్వామినా 'గన్ధమాదనమస్యే చ'
ఇత్యుక్త 'గన్ధేవ మాదయతీతి గన్ధమాదన' ఇతి వ్యాఖ్యాన ప్రయోగే చ పుల్లిష్టతా
దృశ్యత ఇత్యాశయోనోక్తం 'సుగన్ధిగన్ధమాదనః' ఇతి కాలిదాస ఇతి.

అథ తే మునయో దివ్యాః ప్రేక్ష్య హైమవతం పురమ్,
స్వర్గాభిసన్నికుశ్రుతం వఞ్చనామివ మేనిరే.

47

వ్యా. అశేతి.—అథ తే దివి భవా దివ్యాః మునయో హిమవత ఇదం హైమ
వతం పురం ప్రేక్ష్య స్వర్గాభిసంధినా స్వర్గోద్యోతేన యత్ సుకృతం జ్యోతిష్టమాద్యను
ష్ఠానం తత్ స్వర్గాభిసంధిసుకృతం వఞ్చనాం ప్రతారణామివ మేనిరే; హిమవన్నగరమ
వేక్ష్య స్వర్గస్య పుణ్యఫలత్వం వదతా వేదేన వయం విచ్రలభ్యా ఇత్యనున్యస్తేత్కర్థః.
స్వర్గాదతిరమణీయమితి భావః.

తే సద్దని గిరేర్వేగాదుస్తుఖద్వాఃస్థవీక్షితాః,
అవతేరుర్జటాభారైర్లిఖతానలనిశ్చలైః.

48

వ్యా. త ఇతి.—లిఖతానలనిశ్చలైః - చిత్రగతజ్వలననిమగ్నైరితి వేగప్రక
ర్షోక్తిః. జటాభారైరుపలవక్షితాస్తే మనయః ద్వాం తిష్ఠంతి ద్వాఃస్థా ద్వారపాలకాః
ని. 'ప్రతీహారే ద్వారపాల ద్వాఃస్థ ద్వాఃస్థిత దర్శకాః' ఇత్యుతురః. ఉన్నతైర్హర్ష
ముఖైః ద్వాఃస్థైర్వీక్షితాః సన్తః, న తు వినివారితా ఇత్యర్థః. గిరేర్హిమవతః సద్దని
వేగాదవతేరురపతీర్ణతన్తః.

గగనాదవతీర్ణా సా యథావృద్ధపురస్సరా,
తోయాన్తరాస్కరాల్లివ రేణే మునిపరమ్పరా.

49

ప-వ్యా—15

వ్యా. గగనాదితి. — గగనాదవతీర్థాఽవరూఢా యథావృద్ధం పృథ్వాఽనుక్రమేణ స్థితాః. పురఃసరా ఆగ్రేసరా యస్యాం సా తథోక్తా అనుపసర్జనాధికారాన్న జీవ. సా మునివరమ్పరా మునిపత్నీస్తోయా నస్తోయాభ్యంతరే భాస్కరాశీ ప్రతిదిష్ఠితార్కవత్క్రియివ రేణే. ఏతేన మునీనాం లేజస్వి త్వేఽపి సుఖసదర్శనం సూచయతి భాస్కరాణాం భూయిష్ఠత్వసంభావనార్థం తోయా న్తరిత్యుక్తమ్ అత ఏవ బహుత్వసిద్ధిశ్చ.

తానర్హ్యనర్హ్యమాదాయ మారాత్ ప్రత్యుద్యయా గిరిః,
నమయన్ సారగురుభిః పాదన్యానైర్వసుస్థరామ్. 50

వ్యా. తానితి. — గిరిర్నిమననర్హ్యమర్హ్యం జలమాదాయ సారగురుభిరన్తఃసారదుర్భరైః పాదన్యానైర్వసుస్థరాం నమయన్నధః ప్రాపయన్ ఆర్ఘ్యమర్హ్యస్తీర్ణ్యైర్హ్యైః తాన్ గిరిన్ దణ్డాదిత్వాద్యప్రత్యయః. తాన్ మునిన్ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా.

అవ. సంప్రతి హిమవంతమేవ జగదుస్థావరరూపద్వయసాధారణై ర్విశేషజైర్విశి
నప్తి —

ధాతుతామ్రాధరః ప్రాంశుర్దేవదారుబృహద్భుజః,

ప్రకృత్యైవ శిలోరస్కః సువ్యక్తో హిమవానితి. 51

వ్యా. ధాత్వితి. — ధాతువత్తామ్రాఽధరో యస్య స తథోక్తః. అన్యత్ర ధాతురేవ తామ్రాఽధరో యస్య ప్రాంశురున్నతః. ఉభయత్రాపి సమానం దేవదారుపబృహత్తా భుజౌ యస్య స తథోక్తః దేవదారుప ఏవ బృహత్తా భుజౌ యస్యేత్యన్యత్ర ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ శిలావదురో యస్య స శిలోరస్కః. శిలైవేత్యన్యత్ర 'ఉరః ప్రభృతిభ్యః కప్' ఇతి కప్. అతో హిమవానితి సువ్యక్తః వర్తమానే క్తః సత్యం స ఏవాయం హిమవానితి తద్ధర్మప్రత్యభిజ్ఞానాదవధారిత ఇత్యర్థః.

విధిప్రయుక్తసత్కారైః స్వయం మూర్తస్య దర్శకః,

స తైరాక్రమయామాస శుద్ధాంతం శుద్ధకర్షభిః. 52

వ్యా. విధితి. — స హిమవానిధిగా శాస్త్రేణ ప్రయుక్తసత్కారైః కృతార్పణైః శుద్ధకర్షభిరదుష్టచరితైః. శుద్ధాంతప్రవేశాన్తై రిత్యర్థః. తైర్దునిభిః. స్వయం మూర్తస్య దర్శయంతీతి దర్శకో దర్శయితా నన్ వశ్యతేర్థ్యవ్రాజ్ఞ్యైర్ ప్రత్యయః. శుద్ధాంతమంతఃపురమాక్రమయామాస ప్రవేశయామాసేత్యర్థః. అత్ర క్రమేరకత్వార్థత్వాత్ 'గతిబుద్ధి' ఇత్యాదినా తైరిత్యస్య స కర్తృత్వమ్.

తత్ర వేత్తాసనాసీనాః కృతాసనపరిగ్రహః,

ఇత్కువాచేశ్వరా వాచం ప్రాజ్ఞలిర్భూతరేశ్వరః. 53

వ్యా. తలేతి.—వేత్రం అతావిశేషః. తత్ర శుద్ధాస్తే వేత్రాననాసీనాక్
వేత్రమయ విష్టరోపవిష్టానీశ్వరాక్ ప్రభూక్ మునీక్ భూభరేశ్వరో హిమవాక్
కృతాననపరిగ్రహః ఉపవిష్టః సన్నిత్యర్థః. ప్రాజ్ఞానిః కృతాజ్ఞానిః సక్ ఇత్యేవం వాచ
మువాచ.

అపమేఘోదయం వర్షమదృష్టకుసుమం ఫలమ్,

అతర్కితోపపన్నం వో దర్శనం ప్రతిభాతి మే.

54

వ్యా. అపేతి.—అతర్కితోపపన్నమవిచారితమేవోపగతం అత్యంతసంభావిత
మిత్యర్థః. వో యుష్మాకం దర్శనమపమేఘోదయం వర్షమన భ్రా వృష్టిస్తథాఽదృష్టం
కుసుమం యస్య తత్తతోక్తం ఫలం చ తస్తే ప్రతిభాతి అతిమర్దభలాభః సంపృక్త
ఇత్యర్థః. అత్ర మేఘోదయకుసుమరూపకారణయోరభావేఽపి వర్షఫలరూపకార్య
యోరుదయాభిధానాద్విభావనా. మునిదర్శనస్య విజ్ఞప్తపృత్తిత్వేన చ రూపణాద్రూపకా
లంకారశ్చేత్యుభయోః సంసృప్తిః.

మూఢం బుద్ధమివాత్మానం హైమిభూతమివాయసమ్,

భూమేద్దీపమివారూఢం మన్యే భవదనుగ్రహాత్.

55

వ్యా. మూఢమితి.—భవదనుగ్రహాదాత్మానం మాం మూఢం బుద్ధివినాకృతం
బుద్ధమివ మూఢో భూత్వా యః బుద్ధవాం స్తమివ కర్తరి క్తః. ఆయనమయోవికారం
హైమిభూతమ్ ఆయనత్వం విహాయ సావర్ణ్యత్వం ప్రాప్తమివేత్యర్థః. భూమేర్భూలో
కాద్దీపం స్వర్గమారూఢమివ మన్యే జ్ఞానరూపస్థానానన్యద్య మే పరముత్కృష్టస్త ఇతి
భావః.

అద్యప్రభృతి భూతానామధిగమ్యోఽస్మి శుద్ధయే,

యదధ్యాసితమర్హద్భిస్తద్ధి తీర్థం ప్రచక్షతే.

56

వ్యా. అద్యేతి.—అద్య ప్రభృతీతి అరభ్య భూతానాం ప్రాణీనాం శుద్ధయేఽధి
గమ్యోఽస్మి శుద్ధ్యర్థినాం తీర్థభూతోఽస్మీత్యర్థః. భవదాగమనాదితి శేషః. హి
యస్తాత్ యదర్హద్భిః సద్భిరధ్యాసితమధిష్ఠితం జుష్టమితి యావత్ తత్తీర్థం ప్రచక్షతే.
ని. 'నిపానాగమయోస్తీర్థమృషిజుష్టజలే గురౌ' ఇత్యమరః.

అవైమి పూతమాత్మానం ద్వయేనైవ ద్విజోత్తమాః,

మూర్ధ్ని గజాప్రపాతేన ధౌతపాదామృసా చ పః.

57

వ్యా. అవైమితి —హే ద్విజోత్తమాః ఆత్మానం మాం ద్వయేనైవ పూతం
శుద్ధమైవమృగచ్ఛామి కేన ద్వయేన మూర్ధ్ని గజా ప్రపాతేన మద్యానీపాతేన వో
యుష్మాకం ధౌతయోః క్షులితయోః. పాదయోరమృసా చ గజాజలత్ పాదామృసః
పావనత్యమిత్యేవమ్యం గమ్యతే. తచ్చ 'ప్రస్తుతాప్రస్తుతయో' ఇతి దీపకాలంకారః
'ప్రేయః ప్రియతరాభ్యానమ్' ఇతి లక్షణాత్ప్రేయాలంకార ఇతి కేచిత్.

జగ్గము ప్రైవ్యభావే వః స్థావరం చరణాజ్ఞితమ్,
విభక్తానుగ్రహం మన్యే ద్విరూపమపి మే వపుః.

53

వ్యా. జగ్గమితి.— హే మనయః ద్విరూపం జగ్గమస్థావరాత్తకత్వాత్ ద్విప్రకారకమపి మే వపుః విభక్తానుగ్రహం విభజ్య కృతప్రసాదం మన్యే కుతః జగ్గము పపుర్వో యజ్ఞాకం ప్రైవ్యభావే కైజ్జుర్యే స్థితమితి శేషః. 'ప్రామాహాం' ధ్యేయైవ్యేషు వృద్ధిర్వక్తవ్యా' ఇతి వృద్ధిః. ని. 'నియోజ్య కిజ్జుర ప్రైవ్యభావేవ్యవతి చారణా' ఇత్యమరః. స్థావరం పపుర్వరణాజ్ఞితమ్ అయమేన హి మహాననుగ్రహో దానజనస్య యత్ కర్తవ్యం నియోజనం మూర్ధని పాదన్యాసశ్చేతి తాత్పర్యార్థః.

భవత్సంభావనోత్థాయ పరితోహాయ మూర్ఛతే,
అపి వ్యాప్తదిగంతాని నాజ్ఞాని ప్రభవన్తి మే.

59

వ్యా. భవతితి.— వ్యాప్తా దిగంతా ద్విస్తాని వ్యాప్తదిగంతాని మహావ్యవస్థిత్యర్థః. మే కుమార్జ్ఞాని భవత్సంభావనోత్థాయ యుష్మదనుగ్రహజన్యాయ మూర్ఛతే వ్యాప్తు వతే పరితోహాయ న ప్రభవన్తి న పర్యాప్తువన్తి అలమర్థయోగాచ్చుతుర్థి; యథా మహావ్యవస్థి మద్దాలేషు న మాతి తథా మే హర్షో వర్ధత ఇత్యర్థః.

న కేవలం దరిసంస్థం భాస్వతాం దర్శనేన వః,
అస్తగతమపాస్తం మే రజసోఽపి పరం తమః.

60

వ్యా. నేతి.— భాస్వతాం లేజస్వినాం వివస్వతాం చ వో యుజ్ఞాకం దర్శనేన కేవలం దరిసంస్థం గుహ్యతం తమో ధ్వాస్తరూపమేవ నాపాస్తమ్ కిం తు మేఽస్తగత మస్తరాత్కగతం రజసో రజోగుణాత్ పరమనస్తరం తమోఽజ్ఞానరూపమప్యపాస్తమ్ రజస్త్ర పాదన్యాసైరేవాపాస్తమితి భావః. ప్రసిద్ధ్యాస్పష్టిరూప్యాం తమోఽపా స్థిత విభిన్నాస్తరమపితి వ్యతిరేకో వ్యఖ్యతే.

కర్తవ్యం వో న పశ్యామి స్యాచ్చేత్ కిం నోఽపద్యతే,
మన్యే మత్పావనాయైవ ప్రస్థానం భవతామిహ.

61

వ్యా. కర్తవ్యమితి.— కర్తవ్యం కార్యం వో యుజ్ఞాకం న పశ్యామి నిన్ స్పృహత్వాదితి భావః, అథ స్యాచ్చేద్విద్యేత యది కిం నోఽపద్యతే కిం నామ న సంభవతి సర్వం సులభమేవేత్యర్థః. అథవా కిమత్ర ప్రయోజనచింతయేత్వాహ— మత్పావనాయై మచిచ్ఛేదనాయైవ భవతామిహ విషయే ప్రస్థానం ఇమం దేశముద్దిశ్య ఇదం ప్రయాణ మిత్యర్థః. మన్యే తర్కయామి.

తథాఽపి తావత్ కన్తింభిదాజ్ఞాం మే దాతుమర్హత,
నినియోగప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్ణుషు.

62

వ్యా. తథాపీతి.—తథాఽపి భవతాం నిస్సృహత్వేఽపి, కస్యింశ్చిత్—కర్త
జీతి శేషః. ఆత్మామిదం కుర్విత్వాదేశం తావదిదాసీం మే మహ్యం దాతుమర్హ -
మదనుగ్రహబుద్ధ్యేతి భావః. హి యస్తాత్ కింకరా భృత్యాః ప్రభవస్తీతి ప్రభవిష్టవః-
తేషు ప్రభవిష్టాషు ప్రభుషు విషయే 'భువశ్చ' ఇతీష్టవృత్త్యయః. విశేషేణ నియోగో
వినియోగః ప్రేషణమేవ ప్రసాదోఽనుగ్రహో యేషాం తే తథోక్తాః - అన్యథా
స్వస్వామిభావో నిష్ఫల ఇతి భావః.

ఏతే వయమమీ దారాః కన్యేయం కులజీవితమ్,

బ్రూత యేనాత్ర వః కార్యమనాస్థా బాహ్యవస్తుషు.

63

వ్యా. ఏత ఇతి.—కిం బహునా ఏతే వయమమీ దారా ఇయం కులస్య-
జీవితం ప్రాణభృతాం - పరమప్రేమానుదమిత్యర్థః. కన్యా అత్రైషాం మధ్యే యేన
జనేన వః కార్యం ప్రయోజనం బ్రూత-తమితి శేషః. యేన సోఽపి దీయత ఇతి భావః.
రక్షహిరణ్యాదికం తు న మే గణ్యమిత్యాహ-బాహ్యవస్తుషు కనకరత్నాదివ్యనాస్థా
ఽనాదరః ప్రసజ్య ప్రతిషేధేఽపి నశ్చిహన ఇవ్యతే-అదేయం న కిచ్చిదస్తీతి భావః.

ఇత్యుచివాం స్తమేవార్థం గుహాముఖవిసర్పితా,

ద్విరివ ప్రతిశబ్దేన వ్యాజహర హిమాలయః.

64

వ్యా. ఇతీతి.—ఇత్యుచివాన్తవార్త వచే క్షుప్తప్రత్యయః. హిమాలయా
హిమవార్త గుహానాం ముఖేషు వివరేషు-విసర్పతీతి తథోక్తేన ప్రతిశబ్దేన తమేవ
పూర్వోక్తమేవార్థం ద్విర్ద్వివారమ్ 'ద్విత్రిచతుష్టయః సుచి' ఇతి సుచి ప్రత్యయః.
వ్యాజహర బభాషే ఇన.

అథాగ్గీరసమగ్రణ్యముదాహరణవస్తుషు,

ఋషయో నోదయామాసుః ప్రత్యువాచ స భూధరమ్.

65

వ్యా. అథేతి.—అథాన స్తరమృషయ ఉదాహరణాని కథాప్రసక్తాస్త వివ
వస్తూన్యర్థాస్తేష్వగ్రం నయతీత్యగ్రణీస్త మగ్రణ్యం ప్రగల్భమ్ 'సత్సద్విష' ఇత్యా
దివా క్షిప్ 'అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతీ'రితి వక్షవ్యమ్ఇతి బత్తవ్-అగ్గీరసం నామద్వి
నోదయామాసుః ప్రతివత్తుం ప్రేరయామాసుః సోఽగ్గీరా భూధరం హిమవస్త
ప్రత్యువాచ.

ఉపవన్నమిదం సర్వమతఃపరమపి త్వయి,

మనసః శిఖరాణాం చ సదృశీ తే సమున్నతిః

66

వ్యా. ఉపవన్నమితి.—ఇదమ్ 'ఏతే వయమమీ దారా' ఇత్యాద్యుక్తం సర్వ
మతః పరమతో అధికమపి త్వయ్యుపవన్నం యుజ్యతే తథా హి తే మనసః శిఖరాణాం
చ సమున్నతిః సదృశీ-శిఖరాణీవ మనో మహాన్నతమిత్యర్థః. కిం నాహ దుష్కర

మున్నతచిత్తానామితి భావః. ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్తనః శిఖరయోరౌపమ్యస్య గమ్యత్వా
దీపకాలం కారః.

స్థానే త్వాం స్థావరాత్తానం విష్ణుమామలుస్తథా హి తే,
చరాచరాణాం భూతానాం కుక్షీరాధారతాం గతః.

67

వ్యా. స్థానఇతి.—త్వాం స్థావరాత్తానం స్థావరరూపిణా విష్ణుమామలుః. ని.
'స్థావరాణాం హిమాలయః' ఇతి గీతావచనాత్. స్థానే యుక్తం యుక్తార్థేఽవ్యయమే
తత్. ని. 'యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే' ఇత్యమరుః. తథాహి - లే తవ కుక్షీశ్చరా
చరాణాం జగదుస్థావరరూపాణాం భూతానాం పృథివ్యాదీనామాధారతాం గతః,
తవేవ విష్ణోః కుక్షీరేవంభూత ఇతి భావః.

గామధాన్యత్ కథం నాగో మృణాలమృదుభిః ఫణైః,
ఆ రసాతలమూలాత్ త్వమవాలమ్బిష్యథా న చేత్.

68

వ్యా. గామితి.—నాగః శేషహిర్మణాలమృదుభిర్వివశోవతైః ఫణైరాం
భువం కథం అధాన్య ధారయేత్ త్వమరసాతలమూలాత్ పాతాలవర్తనమ్ వికల్పాద
సమాసః. నావాలమ్బిష్యథాశ్చేత్ పాతైర్నావలమ్బేథా యది; త్వదవలమ్బనాదేవ
భుజగరాజోఽసి భువం చిభ్రత్రిత్యర్థః. ఆ తక్రియాతిపత్త్యభావాత్ లృజ్ ప్రయోగ
శ్చిన్యః.

అచ్ఛిన్నామలసంతానాః సముద్రోర్ధ్వనివారితాః,
పునన్తి లోకాన్ పుణ్యత్వాత్ కీర్తయస్సరితశ్చ తే.

69

వ్యా. అచ్ఛిన్నేతి.—అచ్ఛిన్నా అచ్ఛిన్నా - అమలాశ్చ - సంతానాః
ప్రలగ్ధాః ప్రవాహో శ్చ - యాసాం తాస్తథోక్తాః సముద్రోర్ధ్వనివారితాః - పారగ
మనాదస్తఃప్రవేశాచ్ఛేతి భావః. లే తవ కీర్తయః సరితశ్చ గజ్ఞాదయః పుణ్యత్వాత్
పవిత్రత్వాట్లోకాన్ పునన్తి పావయన్తి - లోకపావనాః ఖలు పుణ్యట్లోక ఇతి భావః.
శేషల ప్రకృతవిషయస్తుల్యయోగితాలంకారః.

యదైవ క్లాఘ్యతే గజ్ఞా పాదేన పరమేష్ఠినః,
ప్రభవేణ ద్వితీయేన తదైవోచ్ఛిరసా త్వయా.

70

వ్యా. యథేతి.—గజ్ఞా భాగీరథీ. ప్రభవత్యుత్పాదితి ప్రభవస్తేన కారణేన పరమే
ష్ఠితీతి పరమేష్ఠినో విష్ణోః పరమే కెప్రోత్యయః 'తత్పురుషే కృతిహులమ్' ఇత్య
లుక్ 'పరమే బద్ధిర్దివ్యగ్నిభ్యః స్థః' ఇతి షత్వం పాదేన చరణేన యదైవ క్లాఘ్యతే
ప్రశస్యతే తదైవ ద్వితీయేన ప్రభవేణోచ్ఛిరసా త్వయా క్లాఘ్యతే హరిచరణవత్త్రి
స్యాపి తీర్థభూతస్తస్మితి భావః.

తీర్థగూర్ధ్వమథస్తాచ్చ వ్యాపణో మహిమూ హరేః,
త్రివిక్రమాద్యతస్యాసీత్ స తు స్వాభావిక స్తవ.

71

వ్యా. తిర్వగితి.—తిర్వగూర్ధ్వమథస్తాచ్చ వ్యాహకః సర్వవ్యాపీత్యర్థః. మహిమా మహత్త్వం హరేర్విష్ణోస్త్రిమ విక్రమేషాద్యకస్య సత ఆసీత్ త్రివిక్రమోద్యతస్యాప్తి కదాచిదేవ తు సర్వదేత్యర్థః. తవ తు వ్యాహకో మహిమా స్వాభావికః నిత్యసిద్ధ ఇత్యర్థః.

యజ్ఞభాగభుజాం మధ్యే పదమాతస్థుషా త్వయా,

ఉచ్చైర్హి రణ్యయం శృంగం సుమేరోర్వితథీకృతమ్.

72

వ్యా. యజ్ఞేతి.—యజ్ఞభాగభుజామిద్వాదీనాం మధ్యే పదమాతస్థుషా నిహిత పతా త్వయోచ్చైరన్యతం హిరణ్యస్య వికారో హిరణ్యయం 'దాడ్డినాయన హస్తీ నాయన' ఇత్యాదినిపాతనాత్ సాధు సుమేరోః శృంగం శిఖరం ప్రాధాన్యం చ ధ్వన్యతే ని. 'శృంగం ప్రాధాన్యసానోవృ' ఇత్యమరః. వితథీకృతం వృద్ధీకృతం తస్య యజ్ఞభాగా భావాదితి భావః. ఆస్య తు తత్సద్భావే ప్రమాణం 'హిమపతో హస్తీ' ఇతి శ్రుతిః.

కాతిన్యం స్థావరే కాయే భవతా సర్వమర్పితమ్,

ఇదం తు తే భక్తిసమ్రం సతామారాధనం వపుః.

73

వ్యా. కాతిన్యమితి.—భవతా సర్వం కాతిన్యమ్ అన మ్రక్ష్యమిత్యర్థః. స్థావరే స్థిరే కాయే శిలామయ ఇత్యర్థః అర్పితం న్యస్తం సతామర్పితామారాధనం పూజా సాధనం త ఇదం వపుస్తు ఇదమమిత్యర్థః. భక్తిసమ్రం కాతిన్యలేశోఽమృతనాప్త్య స్యథా న మ్రత్వాసంభవాదిత్యర్థః. తథా చాసాధారణ్యం ధ్వన్యతే.

తదాగమనకార్యం నః శృణు కార్యం తవైవ తత్,

శ్రేయసాముపదేశాత్తు వయమత్రాంశభాగినః.

74

వ్యా. తత్తస్మాన్నోఽస్తాకమాగమనస్య కార్యం ప్రయోజనం శృణు తత్ కార్యం చ తవైవ న త్వస్తాకమిత్యవధారణార్థ ఏవకారః, వయం తు శ్రేయసాముపదేశా దత్ర కార్యేఽంశభాగినః త్వమేవాత్ర ఫలభాగ్యయముపదేశాత్ ఇతి భావః.

అవ. కార్యమేవాహ.—

అణిమాదిగుణోపేతమస్పృష్టపురుషా న్దరమ్,

శబ్దమీశ్వర ఇత్యుచ్చైః సార్థచన్ద్రం బిభర్తి యః.

75

వ్యా. అణిమేతి.—యః శంభురణిమాదిగుణోపేతమణిమాదిభిరవ్యభిర్నైర్వాచ్య భూతైరుపేతక ఆత్మైశ్వర్యవాచకమిత్యర్థః. అత ఏవాస్పృష్టం పురుషా న్దరం యే న తం

తథోక్తం పురుషా న్దరస్యానభిధాయకమ్ తన్మైత్రివంగుణత్వాదిత్యర్థః. ఉచ్చైః పరమ మీశ్వర ఇతి శబ్దం నిరుపపదేశ్వరశబ్దమిత్యర్థః. సార్థచన్ద్రం సార్థచన్ద్రాయాక్రమ్ అర్థచన్ద్రం చేత్యర్థః బిభర్తి.

కలితాన్యోన్యసామర్థ్యైః పృథివ్యాదిభిరాత్మభిః,

యేనేదం ద్రియతే విశ్వం ధురైర్వార్యానమివాధ్వని.

76

వ్యా. కలితే. — యేన శంభునా కలితం భృతిసంగ్రహాది స్వస్వగుణసంపాదిత మన్యోన్యసామర్థ్యం పరస్పరసహకారరూపం యైస్తథోక్తైః స్వస్వరూపసామర్థ్యమన్యోన్య స్యాధేయపేషేతి భావః. పృథివ్యాదిభిరాత్మభిః అష్టాభిర్వారిభిః త్యర్థః. ఇదం వ్యక్తం విశ్వం ధురం పహస్తితి ధుర్యాత్మైః ధురైర్వార్యైః 'ధురో'యడ్ధకా 'ఇతి యత్ప్ర'త్యయః, అధ్వని యానం గథ ఇవ ద్రియతే.

యోగినో యం విచిన్వన్తి తేత్రాభ్యస్తవర్తినమ్,

అనావృత్తిభయం యస్య పదమాహుర్చనీషిణః.

77

వ్యా. యోగిన ఇతి. — యోగినోఽభ్యాత్మపేదినః, తేత్రాభ్యస్తవర్తినం శరీరాస్తత్పరం సర్వభూతాస్తర్యామిణం పరమాత్మస్వరూపిణామిత్యర్థః. ని. 'తేత్రం పత్నీ శరీరయోః' ఇత్యమరః. యం శంభుం విచిన్వన్తి మృగయన్తే మనీషిణో విద్వాంసో యస్య శంభోః పదం స్థానమవిద్యమానమావృత్తేః పునః సంసారావర్తేభ్యయం యత్ర తత్తథాభూతమాహుః.

స తే దుహితరం సాక్షాత్ సాక్షీ విశ్వస్య కర్తృణాం,

వృణుతే వరదః శమ్భురస్తత్సంక్రామితైః పదైః.

78

వ్యా. స ఇతి. — విశ్వస్య జగతః కర్తృణాం సాక్షీ ద్రష్టా 'సాక్షాద్దీప్తిరి సంజ్ఞా యాప్' ఇతీనిప్రత్యయః. పరానిష్ఠాస్తదాతీతి వరదః 'అతోఽనువసగ్ధే కః' ఇతి కప్రత్యయః. స పూర్వోక్తః శంభురస్తత్సంక్రామితైః పదైరస్తాసు నివేశితైర్వాక్యైస్తే దుహితరం సాక్షాత్ వృణుతే అస్తవృత్తేన స్వయమేవ యాచత ఇత్యర్థః.

తమర్థమివ భారత్యా సుతయా యోక్తుమర్హసి,

అశోచ్యా హి పితుః కన్యా సద్భర్తృప్రతిపాదితా.

79

వ్యా. తమితి. — శంభుం భారత్యా వాచాఽర్థమభిధేయమివ సుతయా దుహిత్రా యోక్తుం సంఘటయితుమర్హసి. అత్ర వాగర్థయోరుపమానత్వసామర్థ్యాచ్చి వయోర్నిత్యయోగో వివక్షిత ఇత్యుక్తం 'వాగర్థావేవ సంపృక్త' ఇత్యుక్తాపి. తథాహి - సద్భర్తృ ప్రతిపాదితా దత్తా కన్యా పితురశోచ్యా.

అవ. గుణాన్తరమప్యాహ. —

యావన్యేతాని భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ,

మాతరం కల్పయన్వేనామీశో హి జగతః పితా.

80

వ్యా. యావన్తితి.—స్థావరాణి చరాణి చ యావన్త్యేతాని భూతాని నన్తితి శేషః. సర్వాణి భూతానీత్యర్థః. ఏనాం తే దుహితరం మాతరం కల్పయన్తు. హి యస్తా దీహో జగతః పితా పితృదారేషు మాతృభావో న్యాయ్య ఇతి భావః.

ప్రణమ్య శిశికణ్ఠాయ విబుధాస్తదనంతరమ్,
చరణౌ రజ్జయన్త్యస్యాశ్చూడామణిమరీచిభిః. 81

వ్యా. ప్రణమ్యతి.—విబుధా దేవాః శిశికణ్ఠాయ శివాయ ప్రణమ్య తదనన్తరం నీలకణ్ఠప్రణామానస్తరమస్యాశ్చరణౌ చూడామణిమరీచిభి రజ్జయన్తు ఈశ్వరభరి గ్రహదఖిలదేవతావన్ద్యా భవత్పితృర్థః.

ఉమా వధూర్భవాన్ దాతా యాచితార ఇమే వయమ్,
వరశ్శూభురలం హ్యేష త్వత్కులోద్భూతయే విధిః. 82

వ్యా. ఉమేతి. ఉమా వధూః భవాన్ దాతా ఇమే వయం యాచితారః ప్రార్థకాః. శంభుర్వగో వోధా ఏష . ఇధిరేషా సామగ్రీ త్వత్కులస్యోద్భూతయ ఉచ్చి)మాయాలం పర్యాప్తం హి | నమః స్వస్తి స్వాహా స్వధా—ఇత్యాదిసా చతుర్థి.

అస్తోతుస్తూయమానస్య వన్ద్యస్యానన్యవన్దినః,
సుతాసంబన్ధవిధినా భవ విశ్వగురోద్ధయః. 83

వ్యా. అస్తోతురితి.—స్వయమన్యస్తోతా న భవతీత్యస్తోతుః కిం తు స్తుయ మానస్య సర్వప్రత్యస్య వన్ద్యస్య జగద్వన్ద్యస్య స్వయమన్యం న వన్దత ఇత్యనన్యవన్దినో విశ్వగురోద్దేవస్య సుతాసంబన్ధవిధినా యాన సంబన్ధాచరణేన గురుర్భవ యో నాన్యం స్తోతి న వన్దతే తస్మాసి త్వం స్తుతోయి వన్ద్యశ్చేత్యహో తవ భాగ్యవత్తేత్యర్థః.

ఏవంవాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితరుధోముఖి,
లీలాకమలపత్రాణి గణయామాస పార్వతీ. 84

వ్యా. ఏవమితి.—దేవర్షౌవజ్జిరస్యేవంవాదిని సతి పార్వతీ పితుః పార్శ్వేష్వధో ముఖి సతీ లజ్జయేతి శేషః. లీలాకమలపత్రాణి గణయామాస సంచఖ్యౌ లజ్జావశాత్ కమలదలగణనావ్యాజేన హర్షం జాగోపేత్యర్థః. అనేనాపహిత్యాఖ్యః సంచారి భావ ఉక్తః. తదుక్తమ్. 'అపహిత్యా తు లజ్జాదేర్హర్షాద్భాగారగోపనమ్' ఇతి.

కైలస్సంపూర్ణకామోఽపి మేనాముఖముదైక్షత,
ప్రాయేణ గృహిణీనేత్రాః కన్యాధేషు కుటుంబినిః. 85

వ్యా. కైలఇతి.—కైలో హిమవాన్ సంపూర్ణకామోఽపి దాతుం కృతనిశ్చ యోఽపీత్యర్థః. మేనాముఖముదైక్షత ఉచితోత్తరవిజ్ఞానయేతి. భావః. తథాహి—

ప్రామేయ కుటుంబిణో గృహస్థాః కన్యాధైః కన్యాప్రయోజనేః గృహిణ్యేవనేత్రం
కార్యజ్ఞానకారణం యేహం తే తథోక్తాః. కళత్రప్రధానప్రవృత్తయ ఇత్యర్థః.

మేనే మేనాఽపి తత్ సర్వం పత్యుః కార్యమభీప్సితమ్,
భవన్త్యన్యభిచారిణ్యో భర్తృరిష్టే పతివ్రతాః.

86

వ్యా. మేన ఇతి.—మేనాఽపి పత్యుర్నిమాలయన్త తత్సర్వమభీప్సితం కార్యం
మేనేఽజ్ఞీచకార. తథా హి పతిరేవ వ్రతం యానాం తా భర్తృరిష్టేఽభీప్సితేన విద్యతే
వ్యభిచారో యానాం తా అవ్యభిచారిణ్యో భవన్తి భర్తృవిత్తాభిప్రాయజ్ఞా భవన్తితి
భాష.

ఇదమతోత్తరం న్యాయమితి బుద్ధ్యా విమృశ్య సః,
ఆదదే వచసామస్తే మజ్జలాలంకృతాం సుతామ్.

87

వ్యా. ఇదమితి.—స హిమవాక్ వచసామస్తే మునివాక్యవసానేఽత్ర ముని
వాక్య ఇదముత్తరం వత్సమాణం దానమేవ న్యాయం న్యాయాదనపేతముత్తర
మితి బుద్ధ్యా చిత్తేన విమృశ్య విచిన్త్య మజ్జలం యథా తథాఽలంకృతాం మజ్జలాలం
కృతాం సుతామాదదే హస్తాభ్యాం జగ్రహ.

ఏహి విశ్వాత్తనే వత్సే భిక్షాఽసి పరికల్పితా,
అర్థిణో మునయః ప్రాప్తం గృహమేధిఫలం మయా.

88

వ్యా. ఏహితి.—హే వత్సే పుత్రి ఏహ్యగచ్ఛ త్వం విశ్వాత్తనే శివాయ
భిక్షా పరికల్పితాఽసి నిభితాఽసి. వి. 'రత్నాదిస్తస్థువర్యస్తం సర్వం భిక్షా తపస్విణః'
ఇతి వచనాదితి భాష. అర్థిణో యాచితారో మునయః. మయా గృహమేధిణో గృహ
స్థస్య ఫలం ప్రాప్తమ్ ఇహ పరత్ర చ తారకత్వాత్ పాత్రే కన్యాదానం గార్హస్థ్యస్య
ఫలమిత్యర్థః.

ఏతావదుక్త్వా తనయామృషీనాహ మహీధరః,

ఇయం నమతి వః సర్వాన్ త్రిలోచనవధూరితి.

89

వ్యా. ఏతావదితి.—మహీధరో హిమవాంస్తనయా మేతావత్ పూర్వోక్త
ముక్త్వా మృషీనాహ-మితి. ఇయం త్రిలోచనవధూస్త్యమ్మకపత్నీ వః సర్వాన్తమ
తీతి త్రిలోచనవధూరితి సిద్ధవదభిధానేనావిప్రతిపన్నం దానమితి సూచయతి.

ఈప్సితార్థక్రియోదారం తేఽభివన్త్య గిరేర్వచః,

ఆశీర్భిరేధయామాసుః పురఃపాశాభిరమ్బికామ్.

90

వ్యా. ఈప్సితార్థేతి —తే మునయః ఈప్సితార్థక్రియయేష్టార్థకరణేనోదారం
మహత్. ని. 'ఉదారో రాత్రుమహతోః' ఇత్యమర్థః. గిరేర్హి మహతో వహో వచనమభి

నన్ద్య సాధ్వీతి సంధృత్యామ్మికామమ్మం పచ్యత ఇతి పాకః ఫలం పురఃపాకాభిః పుర
స్కృతఫలాభిరాశిర్భిరాశీర్వాతైః విధయామానుః సంవర్ధయామానుః.

తాం ప్రణామాదరస్త్రస్తజాంబూనదవతంసకామ్,

అబ్జమూరోపయామాన లజ్జమానానురున్ధతి.

91

వ్యా. తామితి.—ప్రణామాదరేణ నమస్కారానన్త్యా ప్రస్తే జామ్బూనదే
సువర్ణవికారౌ వతంసకే కనకవర్ణలే యస్యాస్తాం లజ్జమానాం తామమ్మికామరున్ధ
త్యబ్జమూరోపయామాన. 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి వకారః.

తన్వాతరం చాశ్రముఖం దుహితృన్నేహవిక్లబామ్,

వరస్యానన్యపూర్వస్య విశోకామకరోద్దుతైః.

92

వ్యా. తదితి.—దుహితృన్నేహేన పుత్రికాప్రేక్షా క్షణం వియోక్త్యత ఇతి
భీతామ్ అత ఏవాక్రూణి ముఖే యస్యా స్తామశ్రముఖం తస్యా ఆమ్మికాయా మాతరం
మేనాం చ అన్యా పూర్వం యస్యాస్తి సోఽన్యపూర్వః. 'సర్వనామోపైతివిషయే
పుంవద్యాహ' ఇతి పూర్వవదన్య పుంవద్యాహః. స న భవతీత్యనన్యపూర్వస్తస్యానన్య
పూర్వస్య సావత్సవిద్యుదాభిమకుర్వత ఇత్యర్థః. వరస్యో హోధుర్దుతే ర్మత్పుష్కయత్వా
దిభి ర్విశోకాం విదుఃఖా మకరోత్.

వై వాహిణీం తిథిం పృష్టాస్తత్ క్షణం హరబన్ధనా,

తే త్ర్యహదూర్ధ్వమాఖ్యాయ చేరుశ్చీరపరిగ్రహః.

93

వ్యా. వై వాహిణీమితి.—చీరపరిగ్రహో వల్లలమాత్రవసనాస్తే తవస్వినస్తత్క్షణం
తస్మిన్నేవ క్షణే హరబన్ధనా హిమవతా వై వాహిణీం వివాహయోగ్యాం తిథిం పృష్టాః
కేత్యనుయంతాః సన్తః. త్రయాణామహ్నిం సమాహరన్త్ర్యహః 'తద్ధితార్థోక్షరపదసమా
హారే చ' ఇతి సమాసః. 'రాజాహః సఖభ్యవృచ్' ఇతి ఉచ్చృత్యయః. ద్వీగుత్వాచేక
వచనమ్ 'రాత్రాహ్నిహః పుంసి' ఇతి పుంలింగతా. తస్మా త్ర్యహదూర్ధ్వముపర్యాఖ్యాయ
చతుర్థేఽహని వివాహ ఇత్యుక్త్యా చేరుశ్చీలితాః.

తే హిమాలయమామస్త్ర్య పునః ప్రాప్య చ శూలినమ్,

సిద్ధం చాన్వై నివేద్యార్థం తద్విసృష్టాః ఖముద్యయః.

94

వ్యా. త ఇతి.—తే మనయో హిమాలయమామస్త్ర్య సాధు యామేత్వా
పుచ్చ్య పునః శూలినం హరం సంకేతస్థానస్థం ప్రాప్య సిద్ధం నిష్పన్నమర్థం ప్రయో
జనమన్వై నివేద్య చ క్షాపయిత్వా చ తద్విసృష్టాస్తేన శూలినా విసృష్టాః ఖమాకాశం
ప్రత్యుద్యయిరుత్పేతుః అత్ర సంక్షిప్తార్థాభిధానాత్ సంక్షేపానామ గుణ ఉక్తః
కడుక్తమ్. 'సంక్షిప్తార్థాభిధానం యత్ సంక్షేపః పరిక్షిరితః' ఇతి.

పశుపతిరసి తాస్యహాని కృచ్ఛాన్
 దగమయదస్మి సుతాసమాగమోత్క్లః,
 కమపరమనశం న విప్రకుర్యు
 ర్విభుమపి తం యదస్మా స్పృశన్తి భావాః.

95

ఇతి శ్రీమహాకవికాశిహాసకృతే కుమారసంభవే మహాకావ్యే

ఉమాప్రదానం నామ షష్ఠస్కంధః.

న్యాయాః పశుపతినితి.—ఉత్పలం మనో యస్య స ఉత్పలః. 'ఉత్పల ఉత్పనాః' ఇతి నిపాతః. అస్మి సుతాసమాగమోత్క్లః పాన్వితీపరిణయోన్ముకః. పశుపతిరసి తాని శ్రీణీతి కేషు. అహాని కృచ్ఛాన్ దగమయవయావ మల్ కవిరాహ—అమీ భావా జౌత్సుక్యాదయః సంరాజోఽనశమిన్ద్రిగుపరతస్తమపరం పృథగ్జనం కం న విప్ర కుర్యుర్న వికారం నయే చుః. యద్యస్తాస్విభుం సమర్థం జితేన్ద్రియమితి యాచల్. తం స్వరహరమపి స్పృశన్తి వికుర్వన్తిత్వర్థః. ఆత్ర విభువికారసమర్థనానర్థాదితరజనవికారః. కైముతికన్యాయాదాపతతీత్వర్థాపత్తిరంకారః. తథా చ సూత్రమ్. 'దర్శాపూర్వక యాఽర్థాన్తరపతనమర్థాపత్తిః' ఇతి. అర్థాన్తరన్యాస ఇతి కేచిత్. తనుపేక్షణీయమ్ యుక్తిస్తు విస్తరభయానోచ్యతే. పుష్పితాగ్రాన్యత్తమ్. 'అయజి నయగరేఫతో యకారో యజి చ నజా జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీమహామహాపాధ్యాయ కోలాచూరుద్దినాథసూరివరచితాయాం

సంజీవినీసమాఖ్యాయాం కుమారసంభవసవ్యాఖ్యాయాం

షష్ఠస్కంధముః.

శ్రీ
శ్రీ మాయగ్రీవాయ నమః.

కు మార సంభవే, సవ్యాఖ్యానే సప్తమ స్కర్ణః.

అథాషధీనామధిపస్య వృద్ధౌ తిథౌ చ జామిత్రగుణాన్వితాయామ్,
సమేతబంధుత్విమవాన్సుతాయా వివాహదీక్షావిధిమన్వతిష్ఠత్. 1

అథేతి. అథ త్ర్యహనంతరం హిమవాణ్ ఓషధీనామధిపస్య చంద్రస్య వృద్ధౌ శుక్లపక్షాశ్చ్యర్థః. శుభకర్తస్వాపూర్వమాణపక్షప్రాశస్త్యాత్ తిథౌ చ జామిత్రం లగ్నాత్సప్తమం స్థానం తస్య గుణః శుద్ధిః సా చ గ్రహరాహిత్యం లేవ అన్వితాయాం సత్యాం యద్యపి జామిత్రశుద్ధిర్లగ్నఛర్మః తథాపి తద్ద్వారా తిథేరసి తథా వ్యవదేశే న దోషః, సమేతబంధుర్బుక్తబంధుశ్చ సుతాయాః దుహితూః వివాహదీక్షా వివాహ సంస్కారః నైవ విధిః కర్తవ్యమన్వతిష్ఠత్ కృతవాణ్.

వైవాహికైః కౌతుకసంవిధానైః గృహేగృహేద్యగ్రపుడంద్రివర్గమ్,
అనీత్పురం సానుమతోనురాగాదంతఃపురం వైకకులోపమేయమ్. 2

వైవాహికైరితి. అనురాగాత్ప్రీతివశాత్ గృహేగృహే ప్రతిగృహం విష్ణు యాం ద్వైర్యాపి వివాహః ప్రయోజన మేహమితి వైవాహికాని తైః ప్రయోజనా మితీతక్. కౌతుకసంవిధానైః మంగళార్థసంపాదనైః పృగ్రో వ్యాకులః పురంద్రివర్గః కుటుంబిజినో యస్మిన్ తత్తథోక్తం సానుమతో హిమాద్రేః పురః బాహ్యమోషధి ప్రథం అంతఃపురం అవరోధనం చ ఏకతులేన ఏకగృహేణ ఏకగోత్రేణ వా ఉప మేయ మాసీత్. ని. 'సజాతీయగణే గోత్రే గృహేషి కథితం కులమితి విశ్వే. సర్వేషా మపి గృహావశేదం శోభనం వర్తత ఇత్యభిమానోఽభూదిశ్చర్థః. ఏలేన హిమాద్రేః ప్రజానురాగ ఉక్తః. అత్ర సర్వం సంపన్నమేవేత్యర్థః.

సంతానకాశీర్ణమహాపథం తచ్ఛీనాంశుకైః కల్పితకేతుమాయమ్,

భాసోజ్జ్వలత్కాంచనతోరణానాం స్థానాంతరం స్వర్గధవాబభాసే. 3

సంతానశీలి. సంతానకైర్గదారకుసుమైరాక్షిణ్యైః ఆప్రత్యా మహాపథాః రాజ
విధయః యస్మిన్ తత్తథోక్తం చినాంశుకైః పట్టపస్త్రైః కల్పితాః విరచితాః కేతు
మాలాః ధ్వజపక్షియో యస్య తత్తథోక్తం కాంచనతోరణానాం భానా ప్రభయా
ఉజ్జ్వలద్విష్యమానం తత్పురం స్థానాంతరం మహారాష్ట్ర స్థితః స్వర్గఇవ ఆవభాసే
ఉత్పేక్షాలంకారః.

ఏతేన సత్యానుపి పుత్రపక్ష్య చిరస్య దృష్టేన మృతోద్ధితేన,
ఆసన్న పాణిగ్రహణేతి పిత్రోరమావిశేషోచ్ఛ్వసితం బధూవ. 4

విశేషి. పుత్రాశ్చ మహారాష్ట్రపుత్రాః 'పుత్రపుత్రైస్సమసాత్పత్యా'మిత్యేత
శేషః. వి. 'పుత్రైః పుత్రాశ్చ మహితా చేత్యమరః. తేహం పక్ష్య సాధు సత్యానుపి
ఉమా ఏతేన చిరస్య దృష్టేన చిరాన్తప్తలభేన మృతోద్ధితేన పృథ్వీ పునరుత్పన్నేన
ఆసన్నపాణిగ్రహణా ఆసన్నవిమాహేతి భర్తృగృహం గమిష్యతీతి హేతోరత్యర్థః.
పిత్రోర్మాతాపిత్రోః 'పితా మాత్రే'త్యేతేషాః. విశేషోచ్ఛ్వసితం ప్రాణభూతా
బధూవ. పునుపత్యానుపి అధికప్రేమానుదమభూత్యర్థః.

అంకాద్యయానంకముదీరితాశీస్సా మండనాన్తండనమర్వభుజ్జ్ఞ,
సంబంధిభిన్నోపి గిరేః కులస్య స్నేహస్తదేకాయతనం జగామ. 5

అంకాదితి. సా పార్వతీ ఉదీరితాః ప్రయుక్తాః సతి అంకాదంక
మత్సంగం యయా మండనాన్తండనానంతరం మండనం అన్వభుజ్జ్ఞ తదా సర్వే
బంధవః ప్రత్యేకం తామంకమారోప్య మండనం ప్రాయచ్ఛన్నిత్యర్థః. తచ్చ స్నేహ
నిబంధనమేవేత్యాహ. —సంబంధిభిః స్వపుత్రాభిః భిన్నో విభక్తోపి గిరేః కులస్య
వంశస్య స్నేహస్తదేకాయతనం వైవైకమాయతనం స్థానం తజ్జగామ, తదితిచ్ఛేదేష్యయ
మేపార్థః. విభేదప్రాధాన్యాన్నిపుంసకత్వమితి సర్వే బంధవః స్యావత్యేభ్యోపి తస్యా
మధికమస్మిన్యాన్నితి తాత్పర్యార్థః.

మైత్రేముహూర్తే శశలాంఛనేన యోగం గతాసూత్రరఫల్లనీషు,
తస్యాశ్శరీరే ప్రతికర్ష చక్రుర్బంధుస్త్రియో యాః పతిపుత్రవత్కః. 6

మైత్రఇతి. అథ మైత్రే మిత్రదైవత్యే ముహూర్తే ఉదయముహూర్తాత్పతీయ
ముహూర్త ఇత్యర్థః. 'అర్ద్ర'సార్ద్రప్రథా మైత్రః శుభోవాసవనివచేతి బృహస్పతిచ్చర
ణాల్ ఉత్తరఫల్లనీషు ఫల్లనీనక్షత్రే ఫల్లనీనప్రాప్తవదానాం చ నక్షత్రఇత్యేకస్త్రిన్నపి
బహవచనం. శశలాంఛనేన చంద్రేణ యోగం గతాసూత్రనీషు తస్యా పార్వత్యాః.
శరీరే బంధుస్త్రియః ప్రతికర్షప్రసాధనం. వి. 'ప్రతికర్షప్రసాధన'మిత్యమరః. చక్రుః.
కీదృశ్యః. యాః పతిపుత్రవత్కః తేనభ్యర్తుకా తేనదవత్యాపేత్యర్థః.

అవ. ప్రతికర్తృప్రకారమేవ ప్రపంచయతి:—

సా గౌరసిద్ధాద్ధనివేశవద్విధూర్వాప్రవాళైః ప్రతిభిన్నశోభమ్,
నిర్నాభి కౌశేయముపాత్తబాణమభ్యంగ నేపథ్యములంచకార. 7

నేతి. సా గౌరీ గౌరసిద్ధాద్ధనివేశవద్విః శ్వేతస్వరపప్రక్షేపవద్విః దూర్వాప్ర
వాళైః దూర్వాంకురైః ప్రతిభిన్నశోభం విశేషితశోభం నిర్నాభి అతిక్రాంతనాభి కాశే
యం వస్త్రవిశేషో యస్మిన్ తత్తథోక్తం. ని. 'కౌశేయం క్రిమిశోభ' మిత్యమరః.
ఉపాత్తబాణం గృహీతశరం 'శరఃక్షత్రియయా గ్రాహ్య' ఇతి మఘస్వరణాత్. అభ్యంగ
నేపథ్యం అభ్యంగవేషం అలంచకార అలంచకారమప్యలంచకారేత్యర్థః.

బభౌ చ సంవర్కమువేత్త్య బాలా నవేన దీక్షావిధినాయకేన,
కరేణ భానోర్బహుళావసానే సంధుత్వ్యమాణేవ శశాంకలేఖా. 8

బభాసితి. కించేతి చార్థః. బాలా నవేన దీక్షావిధౌ వివాహకృత్యే యః సాయకః
తేన సంవర్కమువేత్త్య బహుళావసానే కృష్ణపక్షాశ్చయే శుక్లపక్షాదావిత్యర్థః. భానోః
కరేణ కిరణేన సంధుత్వ్యమాణా ఉపవీయమానా 'సలిమయే శశని రవేద్ధితయో
మూర్ఖితాస్తమో వైశం, త్వపయంతి' త్యాదివచనాత్. శశాంకరేఖేన బభౌ.

తాం లోద్రకల్పేన హృతాంగతైలామాశ్వానకాలేయకృతాంగ
రాగామ్, వాసో వసానామభిషేకయోగ్యం నార్యశ్చతుష్కాభి
ముఖం వ్యవై ఘః. 9

తామితి. లోద్రకల్పేన లోద్రచూర్ణేన హృతమంగతైలం యస్యాస్తాం కృతో
ద్వర్తనామిత్యర్థః. ఆశ్వానమీషచ్ఛుష్కం తేన కాలేయేన గంధద్రవ్యేణ కృతాంగ
రాగాం కృతనైషధ్యామిత్యర్థః ని. 'అథ జాయకం కాలేయకం చ కాలానుసార్యం చే'
త్యమరః. ఆభిషేకయోగ్యం వాసో వస్త్రం వసానాం స్నానశాటీమాచ్ఛాదయంతీం
తాం పార్వతీం నార్యః చతుష్కం చతుస్తంభగృహం తదభిముఖం వ్యవై ఘః. స్నాన
గృహం నిన్దురిత్యర్థః.

విన్యస్తైవై దూర్యశిలాతలీలస్త్రిన్నాబద్ధముక్తాఫలభక్తిచిత్రే,
ఆవర్జితాష్టాపదకుంభతోద్రైః సతూర్యమేనాం స్పృహయాంబభూవుః.

విన్యస్తేతి. విన్యస్తం వైదూర్యశిలాతలం మరకతశిలాప్రదేశో యస్మిన్ తస్మిన్
ఆబద్ధానాం ముక్తాఫలానాం భక్తిభిః రచనాభిః చిత్రే అస్మిన్ చతుష్కే వినాం
పార్వతీం ఆవర్జితానాం ఆనమితావాం ఆష్టాపదకుంభానాం కనకకలశానాం తోద్రైః
సతూర్యమంగళవాద్యయుక్తం యథా తథా స్పృహయాంబభూవుః. అష్టసు లోహేషు

పదం ప్రతిష్ఠా యస్మేత్యుష్టాపదం 'అష్టనః సంఖ్యాయామితి దీర్ఘః. ని. 'అష్టాపదం స్యాత్సంఖ్యక' మితి విశ్వః.

సా మంగళస్మానవిశుద్ధగాత్రీ గృహీతపశ్చ్యుద్ధమనీయవస్త్రా,
నిర్వృత్తపర్జన్యజలాభిషేకా ప్రభుల్లకాశా పసుధేవ రేణే. 11

సేతి. మంగళార్థస్మానేన విశుద్ధగాత్రీ నిర్వలాంగీ పశ్చ్యుద్ధరస్య ఉద్ధమనీయ వస్త్రం ధాతవస్త్రం. ని. 'ధాతముద్ధమనీయం స్యా' దితి హలాయుధః. ని 'తత్సాన్యి దుద్ధమనీయం యథాతయోర్వస్త్రయోర్ద్యగ'మిత్యమరః. యంగగ్రహణం తు ప్రాయికాభి ప్రాయం. అతవివాత్ర తీరస్వామి 'యంగంప్రాయశః యల్లత్స్యంతదేవ' ఇతి వ్యాఖ్యాయ 'గృహీతపశ్చ్యుద్ధమనీయవస్త్రా' ఇత్యేతదేవో'దాహృతవాక్. గృహీతం పఠం ప్రత్యుద్ధమ నీయవస్త్రం యయా సా ధాతవస్త్రమాచ్ఛానితపతీత్యర్థః. సా పార్వతీ నిర్వృత్తా నిష్పన్నః పర్జన్యస్య జలేనాభిషేకో యస్యాః సా తథోక్తా ప్రభుల్లతీతి ప్రభుల్లం కాశం కాశపుష్పం యస్యాః సా తథోక్తా పసుధేవ రేణే తుశుభే.

తస్మాత్ప్రదేశాచ్చ వితానవంతం యుక్తం మణిస్తంభచతుష్టయేన,
పతివ్రతాభిః పరిగృహ్య నిన్యే క్షప్తాసనం కాతుకవేదిమధ్యమ్. 12

తస్మాదితి. కించేతి చార్థః. తస్మాత్ ప్రదేశాత్ సానినప్రదేశాత్ వితానవంతం ఉట్టోచయుక్తం. ని. 'అస్త్రీ వితానముట్టోచ' ఇత్యమరః. మణిస్తంభచతుష్టయేన యుక్తం క్షప్తం సజ్జీకృతమాసనం యస్మిన్ తం కాతుకవేదిమధ్యం పతివ్రతాభిః పరి గృహ్య దోర్భిరాలింగ్య నిన్యే సీతా ప్రసాధనార్థమిత్యర్థః.

తాం ప్రాజ్ఞుభీ తత్ర నివేశ్య తస్మిం ఊణం వ్యలంబంత పురోనిషణ్ణాః,
భూతార్థశోభాప్రాయమాణనేత్రాః ప్రసాధనే సన్నిహితేపి నార్యః. 13

తామితి. నార్యః ప్రసాధికాః తాం తస్మిం పార్వతీం తత్ర వేదిమధ్యే ప్రాజ్ఞుభీం నివేశ్య ఉపవేశ్య పురోనిషణ్ణాః అగ్రే స్థితాస్త్యైః ప్రసాధ్యతే అనేనేతి ప్రసాధనే అలంకారసాధనవర్తే సన్నిహితేపి భూతార్థా సత్యరూపా స్వాభావికీతి యావత్. యా శోభా రామణీయకం తయా హియమాణాని ఆకృష్యమాణాని నేత్రాణి యాసాం తాః తథోక్తాః ఊణం వ్యలంబంత స్వభావమందర్యాః కింసాః ప్రసాధనేనేతి తూష్టిం తథురీత్యర్థః.

భూపోష్టణా ల్యాడితమాంబ్రిభావం కేశాంతమంతఃకుసుమం తదీయమ్,
పర్యాక్షిపత్తాచిదుదారబంధం దూర్వావతా సాండుమధూకదామ్నా.

భూపేతి. కాచిత్ప్రసాధికా భూపోష్టణా కరణేన ఆర్ద్రభావమార్ద్రత్వం త్యాజి తమ్ పదాచిదుదారా ద్వికర్తృకత్వం. త్యజతేర్థ్యంతాదప్రధానే కర్తృణి క్తః. అంతః

కుసుమం అంతర్నిత్యే ప్రకుసుమం తస్యా ఇమం తదీయం కేశాంతం కేశపాశం దూర్వా
వతా మధ్యేమధ్యే గ్రథితదూర్వేణ పాండుమధూకదామ్న హరితమధుద్రుమకుసుమ
మాల్యేన. ని. 'మధూకే తు గుడభువ్య మధుద్రుమా' ఇత్యమరిః. ఉదారబంధం రమ్య
బంధం యథా తథా పర్యాక్షిపత్ బబంధః—

విన్యస్తశుక్లాగురుచక్రరంగం గోరోచనాపత్ర విభక్తమస్యాః,
సా చక్రవాకాంతినైకతాయాన్త్రిస్తోతసః కాంతిమతీత్య తస్థా. 15

విన్యస్తేతి. అస్యాః గౌర్యాః అంగం గాత్రం విన్యస్తం విరచితం శుక్లాగురు
యన్త్రి తత్ గోరోచనాయాః పత్రైః పత్రరచనాదిభిః విభక్తం విశేషితం చ చక్రః.
సా తథాభూతా గౌరీ చక్రవాక్రైరంకితం నైకతం యస్యాస్తస్యాః త్రిస్తోతసః
గంగాయాః కాంతిం శోభామతీత్య అతిక్రమ్య తస్థా అత్రగోరోచనాచక్రవాక్యాయాః
పీతత్వేన సామ్యం త్రిస్తోతసో ధావళ్యం తు ప్రసిద్ధత్వాన్న న్యవదేనోపాత్తమ్.

లగ్నద్విరేఫం పరిభూయ పద్మం సమేఘలేఖం శశిసశ్చ బింబమ్,
తదానసశ్రీరలకైః ప్రసిద్ధైశ్చిచ్ఛేద సాదృశ్యకథాప్రసంగమ్. 16

లగ్నేతి. ప్రసిద్ధైః భూషితైః. ని. 'ప్రసిద్ధౌ ఖ్యాతభూషితా' విశ్యమరిః. అలకై
రుచలక్షితా తస్యాః గౌర్యాః ఆనసశ్రీర్లగ్నద్విరేఫం పద్మం సమేఘలేఖం మేఘలేఖా
యుక్తం శశినో బింబం చ పరిభూయ తిరస్కృత్య సాదృశ్యముపమా తస్య కథా ఉక్తిః
తస్యాః ప్రసంగం ప్రసక్తిం వాఙ్మత్రప్రసక్తమపి సాదృశ్యం చిచ్ఛేద అభినత్. ప్రస
క్తయోః పద్మచంద్రయోః పరిభూతత్వాదన్యత్ర చాప్రసంగాదిత్యర్థః. అత్ర పూర్వార్థ
వాక్యార్థస్య సాదృశ్యకథాచ్ఛేదం ప్రతిపాతుల్లేనోపన్యాసాత్కావ్యలింగమలంకారః.
లక్షణం తూక్తమ్.

కర్ణాద్వితో లోద్రకమాయరూక్షే గోరోచనాక్షేపనితాంతగౌరే,
తస్యాః కపాలే పరభాగలాభాదృబంధ చక్షూంషి యవప్రరోహః. 17

కర్ణేతి. తస్యా గౌర్యాః కర్ణే అద్వితః నిక్షిప్తః యవప్రరోహో యవాంకురః
లోద్రస్య పృథవిశేషస్య కషాయేణ విలేపనేన రూక్షే విశదే ఉద్వర్తిత ఇత్యర్థః. ని.
'కషాయో రసభేదే న్యాదంగరాగే విలేపన' ఇతి విశ్వః. గోరోచనాయాః క్షేపేణ
విన్యాసేన నితాంతగౌరే అత్యంతాచక్షే. ని. 'గౌరః క్షేపితేరుణే పీత' ఇతి విశ్వః.
కపాలే గండశ్థలే పరభాగలాభాత్ పక్షోత్కర్షస్తాప్తైః చక్షూంషి, ద్రవ్యభామితి
శేషః. బబంధ జవర అచకర్షేత్యర్థః. గోరోచనారుణే గండశ్థలే పాలదురో యవాం
కురో విజాతీయవర్ణసన్నిధానాబ్జవర్ణోత్కర్షస్యై చక్షురాకర్షణోపభూదితి భావః.

రేఖావిభక్తస్సునిభక్తగాత్ర్యాః కించిన్మధూచ్ఛిప్తవిమృష్టరాగః,
కామవ్యభిఖ్యాం స్ఫురితైరపువ్యదాసన్నలావణ్యఫలోఽధరోష్ఠః. 18

రేఖేతి. సువిభక్తగాత్ర్యాస్సుసంజ్ఞిప్తపయవాయాః పార్వత్యాః రేఖయా మధ్య
గతయా విభక్తస్సుజ్ఞిప్తః కించిదీషత్ మధూచ్ఛిప్తేన సింధుకేన విమృష్టో విశేషేణ నిర్మలీ
కృతో రాగో యస్య సః తథోక్తః. ని. 'మధూచ్ఛిప్తం తు సింధుక'మితి 'నిర్మితం శోధితం
మృష్ట'మితి చామరః. అన్యత్రోక్తం 'అలాహిత్యావగమయాధరేషు సింధుకలేపః క్రియత'
ఇతి. ఆసన్నం సన్నిహితం లావణ్యఫలం సౌందర్యప్రయోజనం ముఖచుంబనాదిహం
యస్య స తథోక్తోఽధరోష్ఠః స్ఫురితైః భావిశుభశంసిభిః స్ఫురితైః కామవ్యనిర్వాచ్యా
మభిఖ్యాం శోభావపువ్యతో పుష్పాః. ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయో' రిత్యమరః.

పత్యుశ్చిరశ్చంద్రకలామనేన స్ఫురేతి సఖ్యా పరిహాసపూర్వమ్,
సా రంజయిత్వా చరణౌ కృతాశీర్తాల్యేన తాం నిర్వచనం జఘాన.

పత్యురితి. సఖ్యా కర్త్ర్యా చరణౌ రంజయిత్వా లాఙ్ఘరసాక్షౌ కృత్వా కృతా
శీరితి కరోతినా సమానకర్తృత్వం. అనేన చరణేన రంజనే ద్వయోరపి నియమాచ్చ
రణాఽత్యుక్త్యాపి జౌచిత్యాత్తాదసవిధౌ వికతరహరామర్మ ఇత్యాహుః. పత్యురీశ్వరస్య
శిరశ్చంద్రకలాం 'సురతవిశేష'ఇతి శేషః. స్ఫుర తాడయేతి పరిహాసపూర్వం కృతాశీః
ప్రయుక్తాశీర్వాదా సా పార్వతీ తాం సఖీం మాల్యేన మాలయా. ని. 'మాల్యం
మాలాస్త్రజా'విత్యమరః. నిర్వచనం యథా తథా తుష్టిమిత్యర్థః. జఘాన తాడయా
మాన నిర్వచనమిత్యనేన విహృత్యాఖ్యశ్చంద్రాగరానుభావ ఉక్తః. తదుక్తం. శ్లో. ప్రాప్త
కాలం తు యద్బుధాత్మకూర్మార్వాద్యా విహృతం హి తదితి.

తస్యాస్సజాతోత్పలపత్రకాంతే ప్రసాధికాభిర్నయనే నిరీక్ష్య,

న చక్షుషాః కాంతివిశేషబుద్ధ్యా కాలాంజనం మంగళమిత్యుపాత్తమ్

తస్యాఇతి. ప్రసాధికాభిః అలంకర్త్రీభిస్సజాతే సమ్యగుత్పన్నే ఉత్పలపత్రే ఇవ
కాంతే రమ్యే తస్యాః నయనే నిరీక్ష్య కాలాంజనం అంజనవిశేషః. చక్షుషాః కాంతి
విశేషబుద్ధ్యా శోభాతితయో భవిష్యతీతి బుద్ధ్యేత్యర్థః. నోపాత్తం న గృహీతం కింతు
మంగళం శుభమితి హేతోరుపాత్తం నివర్తనుభగస్య కిమాచార్యకాడంబరేణేతి భావః.

సా సంభవద్భిః కుసుమైర్లతేన జ్యోతిర్భిరుద్యద్భిరివ త్రియామా,

సరిద్విహంగై రివ లీయమానై రాముచ్యమానాభరణా చకాకే. 21

సేతి. అముచ్యమానాభరణా నిబద్ధమానాభరణా సా గౌరీ సంభవద్భిరుత్పద్య
మానైః కుసుమైర్లతేన అనేన కర్మరాగేంద్రసిల్పదీప్యాభరణాని సూచితాని లతాకుసు

మానాం నానావర్ణత్యాత్. ఉద్యుద్భిరుదయం గచ్ఛన్తిః జ్యోతిర్భిరుదభిస్త్రియామా
రాత్రిరివ అనేన మాత్రికాని కథితాని. వీయమానైరాశ్రయస్థిర్విషీదద్భి రిత్కర్థః.
విహంఽశ్వక్రవాకైపురిదివ అనేన స్వర్ణభరణాని నూచితాని విహంగాశ్చ తత్సూచ
నాయ చక్రవాకా అభిమతాః చకాశే రేజే. అత్ర లతామసుమాదీనాం సహజసంబరీ
ధినాముపమానత్వేనోపాదానాత్ ఆహార్యకమపి తస్యాః సహజమివాశోభ తేతి భావః.

ఆత్మానమాలోక్య చ శోభమానమాదర్శయించే స్తిమితాయతాక్షీ,
హరోపయానే త్వరితా బభూవ స్త్రీణాం ప్రియాలోకఫలహివేషః.

ఆత్మానమితి. కించేతి చార్థః. గారి శోభమానం ఆత్మానం నిజశరీరం ఆదర్శయించే
దర్శణమండలే. ని. 'దర్శణే ముకురాదర్శా' విత్కమరః. స్తిమితాయతాక్షీ ఆదరాన్నిశ్చ
లాయతలాచనా సతీ ఆలోక్య హరోపయానే హరప్రాప్తా త్వరితా వ్యగ్రా బభూవ
స్త్రీణాం వేషః వైవభ్యం ప్రియస్య భర్త్యః ఆలోకః దర్శనం ఫలం ప్రయోజనం యస్య స
తథోక్తో హి. అన్యథా అరణ్యచంద్రికా స్మాదితి భావః. అనేన కాలాక్షమత్వలక్షణ
మాత్సుక్యముక్తమిత్యనుసంధేయమ్.

అథాంగుళిభ్యాం హరితాలమార్ద్రం మాంగల్యమాదాయ మనశ్శిలాం
చ, కర్ణావసక్తామలదస్తవత్త్రం మాతా తదీయం ముఖమున్నమయ్య. 23

అథేతి. అథ ప్రసాధనానంతరం మాతా మేనకా మాంగల్యం మంగళార్థం
ఆర్ద్రం ద్రవం హరితాలకం వర్ణద్రవ్యవిశేషం మనశ్శిలాం ధాతువిశేషం చ అంగుళిభ్యాం
తర్జనీమధ్యమాభ్యాం ఆదాయ కర్ణయోరవసక్తే లగ్నే అమలదంతవత్త్రే యస్య తత్త
థోక్తం తస్యాః పార్శ్వత్యాః ఇదౌ తదీయం ముఖం ఉన్నమయ్య. 'వివాహదీక్షా తిలకం
చకారే' త్యుత్తరక్షోకే నాన్వయః.

ఉమాస్తనోద్భేదమను ప్రవృద్ధో మనోరథో యః ప్రథమం బభూవ,
తమేవ మేనా దుహితుః కథంచిదుద్వాహదీక్షాతిలకం చకార. 24

ఉమేతి. ఉమాయాః స్తనోద్భేదమను స్తనోదయమారణ్యేత్కర్థః, ప్రవృద్ధో
వృద్ధి గతః ప్రాగేవోత్పన్న ఇతి భావః. యో మనోరథః వాంఛా. ని. 'వాంఛా లిప్సా
మనోరథ' ఇత్యమరః. ప్రథమం మనోరథాంతరాలే ప్రాక్ అయమేవ ప్రథమో మనో
రథ ఇత్యర్థః. బభూవ మేనా దుహితుస్తమేవ మనోరథభూతమేవ తద్విషయే
తత్సోపచారః. వివాహదీక్షాయాం వివాహకృత్యే తిలకం కథంచిత్కృచ్ఛేణ చకార
అనందబాహ్వాంధతయేతి శేషః. వివాహానంతరభావిత్వాదన్యేహం అయమేవ ప్రథమో
మనోరథఇతి భావః. యుగ్మకమ్.

బబంధ చాస్రాకులదృష్టిరస్యాః స్థానాంతరే కల్పితసన్నివేశమ్,
ధాత్ర్యంగులీభిః ప్రతిసార్యమాచూర్ణామయంకౌతుకహస్తసూత్రమ్.

బబంధేతి. అస్యాః పార్వత్యాః. అస్త్రైరానందబాహ్యైః ఆకులదృష్టిః ఆత వివ
స్థానాంతరే కల్పిత సన్నివేశో నిక్షేపో యస్య తత్ స్వస్థానాదన్యత్ర స్థాపితమిత్యర్థః.
ఆత వివ ధాత్ర్యాః ఉపమాతుః అంగులీభిః ప్రతిసార్యమాణం స్వస్థానం ప్రాప్యమాణం
ఉర్ణామయం మేహదిలోమనిర్మితం. ని. 'ఉర్ణా మేహదిలోమ్ని స్థా'దిత్యమరః. కౌతుక
హస్తసూత్రం మంగళహస్తసూత్రం. ని. 'కౌతుకం మంగళే హస్తే హస్తసూత్రే కుతూ
హల' ఇతి కాశ్యపః. బబంధ చ మేనేతి కేవలం. పూర్వోక్తక్రియాసమచ్ఛయార్థ
శ్చకారః.

క్షీరోదవేలేన సఫేవపురా సర్యాప్తపంద్రేన శరత్త్రియామా,
నవం నవతౌమనివాసినీ సా భూయో బభౌ దర్పణమాదధానా.

క్షీరోదేతి. నవం నూతనం తౌమం దుకూలం నివస్తే ఆచ్ఛాదయతీతి నవతౌమ
నివాసినీ వసేరాచ్ఛాదనార్థాజ్ఞానీ. తథా నవం దర్పణమాదధానా విభ్రతీ సా గౌరీ
సఫేవపురా నడిండిరపక్షిః క్షీరముదకం యస్య సః క్షీరోదః క్షీరసముద్రః. ఉదక
స్యోధస్సంజ్ఞాయామిత్యుదాదేశః. తస్య వేలా తీరభూమిరీవ. ని. 'వేలా కాలే చ జలధే
స్తీరసీరవికారయో' రితి విశ్వః. పర్యాప్తచంద్రా పూర్ణచంద్రా శరత్త్రియామా శరద్రాత్రి
రవ భూయో భూయిష్ఠం బభౌ చకాశే.

తామర్పితాభ్యః కులదేవతాభ్యః కులప్రతిష్ఠాం ప్రణమయ్య మాతా,
అకారయత్కారయితవ్యదత్తౌ క్రమేణ పాదగ్రహణం సతీనాం. 27

తామితి. కారయితవ్యేషు దత్తౌ కర్తోవసేకకుశలేత్యర్థః. మాతా మేనా ప్రతి
తివత్సస్యామితి ప్రతిష్ఠా 'ఆత్మోపసర్గే'ఇతి కః. స్త్రీయాం టాప్. కులస్య ప్రతిష్ఠామా
లంబనభూతాం స్థితికారిణీమిత్యర్థః. తాం గౌరీం అద్వితాభ్యః పూజితాభ్యః కుల
దేవతాభ్యో గృహదేవతాభ్యః ప్రణమయ్య ప్రణామం కారయత్వా ల్యక్తి లఘు
పూర్వాదితి జేరయాదేశః. సతీనాం పరివ్రతానాం పాదగ్రహణం పాదాభివందనం
క్రమేణ అకారయత్ కారయామః. 'హృక్రౌరస్యతరస్యా'మిత్యుచి కర్తుః కర్తృత్వం.
అన్యత్ర చ సమేకర్తృకత్వాత్ గతిబద్ధీత్వాదినా.

అఖండితం ప్రేమ లభస్య పత్న్యురిత్యుచ్యతే తాభిరుమాస్త సమ్రా,
తయా తు తస్యార్థశరీరభాజా పశ్చాత్కృతా స్నిగ్ధజనాశిషోఽపి.

అఖండితమితి. సమ్రా ప్రణతా ఉమా తాభిః సతీభిః వత్సృక్ష్మవస్య అఖండితం
అక్షతం ప్రేమ లభస్య ప్రాప్నుహి ఇత్యుచ్యతే స్త ఆభిహితా లబ్ధ స్త ఇతి భూతార్థే

అట్. తస్య హరస్య అర్థం శరీరస్య అర్థశరీరం అర్థం నపుంసకమితి సమాసః. తద్భజ తీర్థార్థశరీరభాజా తయా గౌర్యా తు స్థిగ్భజనాశీమా బంధుజనాశీరాదా అపి వత్సా త్కృతాః అధరీకృతాః తతోఽపృథికఫలభాదితి భావః,

ఇచ్ఛావిభూతోఽర్థరనురూపమద్రిస్తస్యాః కృతీ కృత్యమశేషయిత్వా, సభ్యస్సభాయాం సుహృదాస్థితాయాం తస్థౌ వృషాం కాగమనప్రతీక్షః.

ఇచ్ఛావిభూతోఽర్థితి. కృతీ కుశలః. సభాయాం సాధుస్సభ్యః. 'సభాయా యః' ఇతి యప్రత్యయః. ఆద్రిష్టిమవాన్ ఇచ్ఛావిభూతోఽర్థుత్పాదైశ్వర్యయోరనురూపం సదృశం యథా తథా తస్యాః పార్వత్యాః కృత్యం కర్తవ్యమశేషయిత్వా శేషం నిశ్చేషం కృత్వా సమాప్యేత్కర్మ. అశేషశబ్దాత్తత్కరోతీతి బ్యంతాత్ క్త్వా ప్రత్యయః సుహృదాస్థితాయాం బంధుజనాక్రాంతాయాం సభాయాం సంసది పృషాంకస్య హరస్య ఆగమరం ప్రతీక్షత ఇతి తథోక్తస్య. 'కర్తృణ్యత్' ఇత్యబ్జిత్యయః. తస్థౌ స్థితః.

తావద్భవస్యాపి కుబేరశైలే తత్పూర్వపాణిగ్రహణానురూపమ్,

ప్రసాధనం మాతృభిరాదృతాభిర్వ్యస్తం పురస్తాత్పురశాసనస్య. 30

తావదితి. తావత్ యావద్దౌర్భాః ప్రసాధనం క్రియతే తత్కాల విశేషార్థః. కుబేరశైలే కైలాసే శరీర పూర్వం తత్పూర్వం తచ్చ తత్పాణిగ్రహణం చ తస్మాను రూపం ప్రసాధనం అలంకారసామగ్రి ఆదృతాభిః సాదరాభిః. కర్తరి క్తః. మాతృభిః బ్రాహ్మిప్రభృతిభిః సప్తమాతృకాభిః పురం కాస్తీతి పురకాసనః తస్య పురకాసనస్య కర్తరి ల్యుట్ భవస్యాపి పురస్తాదగ్రే న్యస్తం నిక్షేప్తమ్.

తద్ధారవాన్తంగళమండన శ్రీః సా వస్పృశే కేవలమీశ్వరేణ,

సవన వేషః పరిణేతురిష్టం భావాంతరం తస్య విభోః ప్రవేదే. 31

తదితి. ఈశ్వరేణ శివేన సా మంగళమండనశ్రీః శుభప్రసాధనసంపత్ తద్ధారవా త్తాను మాతృపు ఆదరాత్ కేవలం వస్పృశే స్పృష్టైవ న తు దద్రు ఇత్యవధారణార్థః కేవలశబ్దః. 'కేవలం చావధారణ' ఇతి కాశ్యపః. కింతు తస్య విభోః దేవస్య స ఏవ వేషః స్వాభావికో భస్మకపాలాదివేషవివ పరిణేతుః లోకే ఉద్వోషురిష్టమపేక్షితం భావాంతరం రూపాంతరం ప్రవేదే అంగరాగాదిరూపతాం ప్రాప్తేశ్చర్మః.

బభూవ భన్తైవ సితాంగరాగః కపాలమేవామలశేఖరశ్రీః.

ఉపాంతభాగేషు చ రోచనాంకో గజాజినస్యైవ దుకూలభావః 32

భావాంతరావత్తివేవాహ. బభూవేతి. భన్తైవ సితాంగరాగః శుభ్రగంధాను లేపనం బభూవ. కపాలమేవ అమలః శేఖరః శిరోఘోషణం తస్య శ్రీః శోభా బభూవ

గజాజినన్యైవ ఉపాతభాగేషు అంచలప్రదేశేషు రోచనై వాంకో హంసాది చిహ్నం
యస్య స తథోక్తః కుమారభావః పట్నాంకుతత్వం బహువ భస్మాదికసేవాంగరాగాది
భావం ప్రాప్నుమిత్వర్థః.

శంఖాలతద్వ్యోతినిలోచనం యదంతర్నివిష్టామలపింగతారమ్,

సాన్నిధ్యసత్తే హరితాలమయ్యాస్తదేవ జాతం తిలకక్రియాయాః

శంఖేతి. శంఖాంతరే లలాటాస్థిమధ్యే ద్వ్యోతత ఇతి తథోక్తం. ని. 'శంఖో
నిధౌ లలాటాస్థీ'త్యమరః. అంతర్నివిష్టా మధ్యగతా అమలా పింగా తారా కనీనికా
యస్య తత్తథోక్తం. ని. 'తారకాక్ష్యః కనీనికే' త్యమరః. యద్విలోచనం తద్విలోచన
మేవ హరితాలమయ్యాః పర్ణద్రవ్యవిశేషవిశారద్య తిలకక్రియాయాః తిలకరచనాయాః
సన్నిధిరేవ సాన్నిధ్యం తదేవ పక్షః సాధ్యం. ని. 'పక్షః పార్శ్వగరుత్యావ్యసహాయబల
భిత్తిష్టి'తి యాదయః. తస్మిన్ సాన్నిధ్యసత్తే జాతం ప్రవిష్టమిత్వర్థః. అనేన లలాట
లోచనమేవ తస్య హరితాలతిలకమధూచిత్సుక్తమ్.

యథాప్రదేశం భుజగేశ్వరాణాం కరిష్యతామాభరణాంతరత్వమ్,

శరీరమాత్రం వికృతిం ప్రపేదే తత్తైవ తస్థుః ఫణరత్నశోభాః 35

యథేతి. యథాప్రదేశం ప్రదేశాన్ ప్రకౌష్ఠాదీనపరిక్రమ్య అభరణాంతరత్వం
కంకణాద్యాభరణవిశేషత్వం కరిష్యతాం సంపాదయన్యతాం భుజగేశ్వరాణాం శరీర
మాత్రం శరీరమేవ వికృతిం రూపాంతరం ప్రపేదే ఫణరత్నశోభాస్తత్తైవ తస్థుః.
తాసాం తత్తైవోపాదేయత్వాదితి భావః.

దివాపి నిష్ఠ్యాతమరీచిభాసా బాల్యాదనావిష్కృతలాంఛనేన,

చంద్రేణ నిత్యం ప్రతిభిన్నమాశేహ్నుదామణేః కిం గ్రహణం హరస్య.

దివాపీతి. దివా దినేపి నిష్ఠ్యాతా ఉద్గీర్ణా మరీచిభాసః కిరణకాంతయో యస్య
తేన బాల్యాదన్యతమత్వాద్భేదోరనావిష్కృతలాంఛనేన అపృశ్యమానకలంకేనేత్యర్థః.
చంద్రేణ నిత్యం సర్వదా ప్రతిభిన్నమాశేః సంగతముపసృజ్య హరస్య చాదామణే
ర్గ్రహణం స్వీకారః కిం కివర్థం. చంద్రచాదామణేర్దేవస్య కిమన్యైశ్చాదామణిభిరి
భావః.

ఇత్యద్భుతైకప్రభవః ప్రభావాత్ప్రసిద్ధనైపథ్యవిధేర్విభాతా,

అత్తానమాసన్నగణోపనీతే ఖడ్గే నిషక్తప్రతిమం దదర్శ. 36

ఇతీతి. ఇతీక్థంప్రభావాత్ సామర్థ్యాత్ ప్రసిద్ధస్య నైపథ్యవిధేః వేదసంవిధా
నస్య విభాతా నిర్జాతా ఆతవివాద్యుతానామాశ్చర్యాణాం ఏకప్రభవో ముఖ్యవిధిః స

దేవః ఆసన్నగణేన పార్శ్వస్థవర్ణేణ ప్రమథగణేనేత్యర్థః. ఉపసితే ఆసితే ఖడ్గే నివత్త ప్రతిమం సంక్రాంతప్రతిబింబమాత్మానం దదర్శ వీరపురుషాణామేష ఆచారః.

స గోపతిం నందిభుజావలంబీ శార్దూలచంద్రాంతరితోరు పృష్ఠమ్,

తద్భక్తిసంక్షీప్తబృహత్ప్రమాణమూరుహ్యై కైలాసమివ ప్రతన్ధే 37

న ఇతి. స దేవో నందిభుజావలంబీ నందిశ్వరభుజావలంబనస్సక్ శార్దూల చర్మణా వ్యాఘ్రచర్మణా ఆంతరితం ఆచ్ఛాదితం ఉరు విశాలం పృష్ఠం యస్య తం తథోక్తం. ని. 'శార్దూలద్విషినా వ్యాఘ్రే' ఇత్యమరః. తస్మిన్ దేవే భక్త్యా సంక్షిప్తం సంకోచితం బృహత్ ప్రమాణం యేన తం గోపతిం వృషభం కైలాసమివ ఆరుహ్య ప్రతన్ధే చచాల.

తం మాతరో దేవమనువ్రజంత్యః స్వవాహనానాం భవలావతంసాః,

ముఖైః ప్రభామండలరేణుగౌరైః పద్మాకరం చక్రరివాంతరిక్షమ్. 38

తమితి. తం దేవం ఆనువ్రజంత్యోఽనుగచ్ఛంత్యః. స్వవాహనానాం షోభణ ప్రకంపేన చలావతంసాశ్చలకుండలాః మాతరః సప్రహతృకాః ప్రభామండలాన్యేవ రేణవః పరాగాక్షైః గౌరైరయక్షైః. ని. 'గౌరోఽరుణే సితే పీత' ఇతి యాదవః. ముఖైః అంతరిక్షమాకాశం పద్మాకరమివ చక్రం.

తానాం చ పశ్చాత్కృత్యనకప్రభాణాం కాళీ కపాలాభరణా చకాశే,

బలాకినీ నీలపయోదరాజీ దూరం పురః క్షిప్తశత్రుహదేవ. 39

తానామితి. కనకప్రభాణాం సువర్ణపర్ణానాం తానాం మాతృణాం పశ్చాత్కృతపాలాభరణా నితకపాలాలంకారేత్యర్థః. కాళీ మహాకాళీ దేవీ చ కృష్ణవర్ణత్వసూచ నాయ కాళీసంజ్ఞయాభిధానం. బలాకినీ బలకావతీ వీర్యాదిత్వాదినిః. దూరం యథా తథా పురోగ్రే క్షిప్తాః ప్రసారితాః శత్రుహదాః విద్యతో యస్యాస్యా తథోక్తా నీలపయోదరాజీ కాలమేఘపక్ష్మిరిప చకాశే.

తతో గణైశ్శూలభృతః పురోగైరుదీరితో మంగళతూర్యఘోషః,

విమానశృంగాణ్యవగాహమానశ్శశంస సేవావసరం సురేభః. 40

తత ఇతి. తతః అనంతరం శూలభృతః శివస్య పురో గచ్ఛంతీతి పురోగైః అగ్రే సరైః అన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి వక్తవ్యమితి గమేర్ద్రవ్యత్యయః. గణైః ప్రమదైరుదీరితః ఉత్పాదితః మంగళతూర్యఘోషో మంగళవాద్యధ్వనిః విమానశృంగాణ్యవగాహమాన స్సక్ సురేభ్యో విమానశ్శేభ్యః సేవావసరం శశంస. సురాః ప్రస్థానతూర్యధ్వనిమాక ర్ణాయమేవ నస్సేవావసర ఇత్యాదిగర్భిత్వర్థః.

అవ. మరాణాం సేనాప్రకారమేవాహ:-

ఉపాదదే తస్య సహస్రరత్నిస్త్యమ్ సమం నిర్మితమాతపత్రమ్,
న తద్దుకూలాదవిదూరమాశ్చిర్బభౌ పతద్దంగభివోత్తమాంగే. 41

ఉపేతి. తస్య హరస్య సహస్రరత్నిస్త్యమ్ పత్యప్తా విశ్వకర్షణా నిర్మితం వస మాకపత్రం ఉపాదదే భృతవానిత్కర్థః. ఉత్పేక్షితే తద్దుకూలాత్తస్యాతపత్రస్య ప్రాంతలంబినో దుకూలాదవిదూరమాశ్చిః. తద్దుకూలస్యాసన్నమాలిత్కర్థః. స హరఉత్త మాంగే శిరసి. ని. 'ఉత్తమాంగం శిశ్నిర్దమి'త్యమరః. పతంతీ గంగా యస్య సః పతద్దంగ భివ బభౌ. దుకూలాదిత్యత్ర 'దూరాంతికార్థైః పత్యన్యతరస్యా' మితి దూరార్థయోగే వికల్పేన వంచమా. నాథేనోక్తం 'అన్యారా'దిత్యారాచ్ఛబ్దస్యార్థగ్రహణార్థత్వాత్ వంచమాతి తదవాకరం. కించాస్య దూరాంతికేతి శాస్త్రోక్తవికల్పవచనత్వాత్ దూరం గ్రామస్యేత్యాది పక్షీప్రయోగో దూరాపాస్త్య స్వాదిత్యుపేక్షణీయమేవ.

మూర్తే చ గంగాయమునే తదానీం సచామరే దేవమసేవిషాలామ్,
సముద్రగారూపవివర్యయేసి సహంసపాతే ఇవ లక్ష్మమాణే. 42

మూర్తేతి. గంగా చ యమునా చ గంగాయమునే మూర్తే విగ్రహధారిణ్యై సచామరే చామరసహితే సత్యై ఆతవివ సముద్రగా నదీ తస్యాః రూపం స్వరూపం తస్య వివర్యయేత్వభావేన సహ హంసపాతేన హంసచారణ వక్త్రేతే ఇతి సహంసపాతే ఇవ తేన సహేతి తుల్యయోగఇతి బహువీహిః. 'హంసవర్ణస'స్యేతి సభావః. లక్ష్మమాణే దృశ్యమానే సత్యై తదానీం వివాహసమయే దేవమసేవిషితాం అభజతాం సేవలేద్దుజ్ఞ. గంగాయమునే చామరగ్రాహిణ్యై దేవమువశస్థతునిత్కర్థః.

తమభ్యగచ్ఛత్ప్రీతమో విధాతా శ్రీవత్సలత్తా పురుషశ్చ సాక్షాత్,
జయేతి వాచా మహిమానమస్య సంవర్ధయంతౌ హవిషేన వహ్నిమ్.

తమితి. ప్రథమఆద్యః విధాతా చతుర్ముఖః తథా శ్రీవత్సలత్తా శ్రీవత్సాంకః పురుషో విష్ణుశ్చ సాక్షాత్తం దేవమభ్యగచ్ఛత్ సముఖమాయయా కిం కుర్వంతౌ జయేతి వాచా జయశ్చేదేన చ అస్యైశ్వరస్య మహిమానం మహత్త్వం హవిషా వహ్నిమివ సంవర్ధయంతౌ పృథ్విం గమయంతౌ.

అవ. న చానుచితమేకదుక్తమిత్యాహ:-

ఏకైవ మూర్తిర్బిభిదే త్రిధా సా సామాన్య మేషాం ప్రథమావరత్వమ్,
విష్ణోర్వరస్తస్య హరిః కదాచిద్వేధాస్తయోస్తావపి ధాతురాద్యౌ. 44

1. ఏకేతి. సా ఏకైవ మూర్తిస్త్రీధా బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకత్వేన విభిజే. జాపాధి
కోయం భేదో న నా ప్రవిక ఇత్యర్థః. అకవివ విహం త్రయం కాం ప్రథమావరాణాం
భావః ప్రథమావరత్వం జ్యేష్ఠకవ్యభావః సామాన్యం సాధారణం ఇచ్ఛయా సర్వే
జ్యేష్ఠా భవంతి కనిష్ఠాశ్చేత్యర్థః. ఏకదేవ విప్రుణోతి కదాచిద్విష్ణోః హరః ఆద్యోః కదా
చిత్తస్య హరస్య హరిరాద్యోః కదాచిత్తయోర్హరిహరయోర్వేదా ఆద్యోః కదాచిత్తై హరి
హరావసి ధాతుః సప్తరాద్యో వివమేతేహం పార్యావర్యమనియతమితి దర్శితమ్.

తం లోకపాలాః పురుహూతముఖ్యాః శ్రీలక్ష్మణోత్సర్గవిసితవేహః,
దృష్టిప్రదానే కృతనందినంజ్ఞాస్తద్దర్శితాః ప్రాంజలయః ప్రణేముః. 45

తమితి. పురుహూతముఖ్యా ఇంద్రాదయో లోకపాలాః శ్రీలక్ష్మణానామైశ్వర్య
విహీనాం ధర్మచామరవాహనానాం ఉత్సర్గేణ త్యాగేన విసితవేహః ఆపసితవేహ
స్సంతః తథా దృష్టిప్రదానే దర్శననిమిత్తే దర్శనప్రదానార్థమిత్యర్థః. కృతనందినంజ్ఞాః
కృతానందినః ప్రతిహరస్య సంజ్ఞా సంకేతో యోస్తాదృతాః మమ దర్శనం దాపయేతి
నందినం ప్రతి కృతహస్తాదిహుచనా ఇత్యర్థః. ని. 'సంజ్ఞా స్యాచ్చేతనానామహస్తాద్యై
శ్చార్థసూచనే'త్యుచరి. తద్దర్శితాః తేన నందినా దర్శితాః ఆయమింద్రః ప్రణమతి
అయం చంద్ర ఇత్యాద్యుత్పితృర్నకం నివేదితాః ప్రాంజలయస్సంతః తం భవం ప్రణేముః
ప్రణతాః.

కంపేన మూర్ధ్నశ్శతపత్రయోసిం వాచా హరిం వృత్రహణం స్థితేన,
ఆలోకమాత్రేణ సురానశేషాన్ సంభావయామాస యథాప్రధానమ్.

కంపేనేతి. స దేవః శకపత్రయోసిం చతుర్ముఖం మూర్ధ్నః కంపేన తథా
హరిం వాచా సంభావణేన వృత్రం హతవంతం వృత్రహణం ఇంద్రం 'బ్రహ్మప్రాణ
వృత్రేణ త్వీ'బితి క్రిప్. స్థితేన ముదహంపేన ఆశేషాన్ సురానాలోకమాత్రేణ దృష్టి
మాత్రేణ ఇత్థం యథాప్రధానం యథార్హం సంభావయామాస.

తస్మై జయాశీస్సృజే పురస్తాత్సప్తరిభిస్తాన్ స్థితపూర్వమాహ,
వివాహయజ్ఞే వితతేత్ర యూయమధ్వర్యవః పూర్వవృతా మయేతి.

తస్మాఇతి. తస్మై శివాయ సప్తర్షిభిః. 'ఉక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయా'మితి నమాసః. పురస్తా
దగ్రే జయత్యాశీస్సృజే ప్రయుక్తా స తాన్ సప్తర్షీన్ స్థితపూర్వమాహ—కిమితి?
వికతే విస్తృతే ప్రవిత్రితే ఆత్ర వివాహవివ యజ్ఞః తస్మిన్ యూయం మయాపూర్వ
మేవ వృతాః ప్రార్థితాః అధ్వర్యవః ఋత్విజః. ఇతి విశేషవాచినా సామాన్యముక్తమ్.

విశ్వావసుప్రాగ్రహరైః ప్రవీణైః సంగీయమానత్రిపురోపదానః,
అథ్వానమథ్వాంతవికారలంఘ్యస్తతార తారాధిభంధధారి. 48

విశ్వావస్యితి. విశ్వావసుర్నామ కశ్చిద్గంధర్వః దేవగాయకః తత్ప్రాగ్రహరైః
తత్ప్రముఖైః ప్రవీణైః ప్రకృష్టవీణైః నిపుణైర్వా. 'ప్రవీణే నిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిజ్ఞత
న-శ్యా—18

శిశితా' ఇత్యమరః. త్రయాణాం పురాణాం సమాహారస్తోత్రం. 'తద్దిత్యాగ్ధోత్తరపదే' త్యాచినా సమాహారసమాసః. 'వాత్సావిశ్విః ప్రతిషేధో వత్తవ్యః' ఇతి స్త్రీలింగతా నిషేధః. త్రిపురస్య సంభవ్యవదానం పూర్వస్థితైః కర్తృవిజయయామ త్రిపురావదానం తత్సంగీయమానం మాయమానం యస్య స లెఖోక్తః. సి. 'అవదానం కర్తృ పృక్షమిత్య మరః. ధ్వారతం తమో మోహ ఇతి యావత్. తద్వికారేణ రాగాదినా లంఘ్యోఽభి భవసియో న భవతిత్యధ్వారతవికారలంఘ్యః. వివాహాదికం తు తస్య లీలత్కర్థః. తారాధి సఖండధారి చంద్రశేఖరః శంఖుః అశ్వానం మార్గం తతార ఆత్యగచ్ఛత్.

భే భేలగామీ తమునాహ వాహస్సశబ్దచామీకరణింజీకః,
తటాభిఘాతాదివ లగ్నపంకే ధుస్యన్ మువలః ప్రోతఘనే నిపాణే.

ఇతి. భే అకాశే భేలం సంహారం గచ్ఛతీతి భేలగామీ సశబ్దాః శబ్దాయ మానాః చామీకరణింజీకః కాంచనతృప్త్యసంజీకాః. యస్య సః ధోక్తః. సి. 'కింజీ జీ త్సంద్రఘంటికే'త్యమరః. సన్న్యత'ప్రోతః. వాహ్యతే లనేశేతి వాహః పువభః. కరణే ఘట్. ప్రోతఘనే న్యూతమేఘే అవమి తటాభిఘాతాత్ రోగోభేదాత్ లగ్నపంకే షిష్టకర్దమే ఇవ స్థితే నిపాణే శృంగే ముహుర్ధ్వక్ తు హరం ఉవాహ వహతిష్ఠ.

సప్రాపదప్రాప్తపరాభియోగం సగేంద్రగుప్తంనగరం మువలార్తాత్,
పురోవిలగైర్నరదృష్టిపాత్రైః సువర్ణసూత్రైః కృష్యమాణః. 50

సఇతి. సవాహః అప్రాప్తః పరాభియోగః శత్రుసమాక్రాంతిర్యేన తత్తథోక్తం సగేంద్రేణ హిమవతా గుప్తం రక్షితం నగరమోపధిచక్రం పురోఽగ్రేవిలగైర్నగరం క్రైర్నరదృష్టిపాత్రైః సువర్ణసూత్రైః కృష్యమాణః ఇవ ముహూర్తాత్ ప్రాపత్ అన్యథా కథం దూరన్యాకుప్రాప్తిన్యాకతి భవః. పురో పురఃప్రసృతాః హరదృష్టయః సింగళ వర్ణత్వాత్ సావర్ణానీ పుషకర్షణదానునీనాలక్ష్యం తేత్కర్థః.

తస్యోపకంఠే ఘననీలకంఠః కుతూహలాదున్ముఖపారదృష్టః,
స్వబాణచిహ్నదవతీర్య మార్గాదాసన్నభూపృష్ఠమియాయ దేవః 51

తస్యేతి. తస్య పురస్యోపకంఠే అంతరే ఘనో మేఘఇవ నీలః కంఠో యస్య సః ఘననీలకంఠః దేవః కుతూహలాద్దృశ్యనౌత్పన్నాదున్ముఖైః పారైః దృష్టృభ్యః స్వబాణ చిహ్నో త్రిపురవిజయసమయే స్వబాణాంకన్దార్గాత్ కుతపృథ్వాకాశదేశాత్ అవ తీర్య అవరువ్యా అసన్నభూపృష్ఠం నికటభూతలం ఇయాయ ప్రాప.

తమ్మధిమద్భంధుజనాధిరూఢైర్బృహదైర్గజానాం గిరిచక్రవర్తి,
ప్రత్యుజ్జగామాగమనప్రతితః ప్రఫుల్లవృక్షైః కటకైరివ నైః. 52

అమితి. అగమనేన శివాగమనేన ప్రతీతో హృష్టః గిరిచక్రవర్తి వర్మతాధిరాజః హిమవాక్ బుద్ధిమతా వస్త్రాలంకారాదినమృదైః బంధుజనేన అధిరూఢైః. అనేన

బంధూనాం సమస్వామ్యం సూచితం. గజానాం బృందైః ప్రభుల్లాః వికసితకుసుమాః
వృక్షాః యేషు తైః స్వైః స్వకీయైః కటకైర్నితమైశ్చివ తం హరం ప్రత్యుజ్జగమ అభి
యయా. ని. 'కటకోఽస్త్రీ నితంజేఽస్త్రీ' రిత్యమరః.

వర్గావృభౌ దేవమహీధరాణాం ద్వారే పురస్కృత్య తాపిథానే,
సమీయతుర్దూరవిసర్పిణీషా భిన్నైకసేతూ పయసామివా ఘా.

వర్గావృభౌ. దూరవిసర్పి దూరగామి ఘోషో యయోస్తా దేవాశ్చ మహీధరాశ్చ
తేషాం దేవమహీధరాణాం ఉభౌ వర్గా ఉద్భటితాపిథానే అచసితకవాటే పురస్క
ద్వారే భిన్నైః దీర్ఘః ఏకః సేత్యుయోస్తా భిన్నైకసేతూ పయసామెఘా ప్రవాహ
వివ సమీయతుస్సంగతౌ.

ప్రీత్యానభూద్భూమిధరోహరణ త్రైలోక్యవంద్యేనకృతప్రణామః,
పూర్వం మహిమ్నా సహితస్య దూరమావర్జితం నాత్మశిరో వివేద.

ప్రీత్యానభౌ. భూమిధరో హిమవాక్ త్రయో లోకా స్త్రైలోక్యం చాతుర్వ
ర్ణ్యాదిత్వాత్ స్వాధ్యే వ్యక్తో ప్రత్యయః. తస్య వంద్యేన సమస్కార్యేణ హరేణ కృత
ప్రణామస్యక్. "జ్ఞో. 'ఋత్విష్ణితృవ్యశ్వశురమాతులానాం యవీయసాం, ప్రవయాః
ప్రథమం కుర్యాత్ప్రత్యుత్థాయాభివాదనం" ఇతి స్మరణాత్. ప్రీత్యానభౌత్ మహా
దేవం ప్రతి స్వయమబ్జుత్వాత్ సంకోచం ప్రాపేత్సర్థః. నను విదితేశ్వరమహిమ్నస్వ
యం ప్రాగేవ ప్రణతస్య జామాతురాచారమాత్రస్వీకారే కస్యంకోచ ఇతి శంకాం నిర
స్యతి పూర్వమితి. హి యస్తాత్ స హిమవాక్ పూర్వం ప్రాగేవ తస్య ఈశ్వరస్య మహి
మ్నా సామర్థ్యేన దూరమత్యంతం ఆవర్జితం సమితమాత్మశిరో న వివేద సత్యం స్వయం
ప్రణతత్వానసంధానేన సంకోచః తదనుసంధానం త్వేత్సుక్యాన్నాస్తీతి భావః.

స ప్రీతియోగాద్వికసన్ముఖశ్రీర్జామాతురగ్రేసరతాముపేత్య,
ప్రావేశయన్మందిరమృద్ధమేనమాగుల్ఫకీర్ణాపణమార్గపుష్పమ్ 55

సఇతి. ప్రీతియోగాత్ సంతోషసంబంధాత్ వికసన్ముఖశ్రీః వికసంతీ ముఖశ్రీర్వ
స్య స తథోక్తస్య హిమవాక్ జాయాం మిమీలే జానాతీతి జామాతుః వరస్య పృషోద
రాదిత్వాత్సాధుః. ని. 'జామాతా దుహితుః పతి' రిత్యమరః. అగ్రేసరతాం పురోగామి
త్వముపేత్య ఏవం దేవం ఆగుల్ఫం పాదగ్రంధిపర్యంతం కీర్ణాని పర్యస్తాని ఆపణమార్గేషు
పణ్యావీధికాసు పుష్పాణి యన్వీక్త తత్ ఆగుల్ఫకీర్ణాపణమార్గపుష్పం. 'తద్ద్యిఃథీ ఘుటి
కే గుల్ఫా' విత్యమరః. ఋద్ధం సమృద్ధం మందిరం సగరం. ని. 'మందిరం సగరేఽగారే
మందిరో మకరాలయ' ఇతి విశ్వః. ప్రావేశయత్.

తస్మిన్ ముహూర్తే పురసుంపరీణామీశానసందర్శనలాలసానామ్,
ప్రాసాదమాలాసు బహుపురిత్యం త్యక్తాన్యకార్యాణి విచేష్టితాని. 56

తస్మిన్నితి. తస్మిన్మహారే హరస్య పురస్రవేశసమయే ఈశాన్య సందర్శనే లాలసానాం లోలుపానాం. ని. 'లోలుసో లోలుభో లోలు లాలసో లంపటశ్చ స' ఇతి యావదస్య. పురసుదరీణాం ప్రాసాదమాలాసు ఇన్ధం వక్ష్యమాణా ప్రకారేణ త్యక్తాఽన్యకార్యాణి విస్మయకార్యంతరాణి విచక్షితాని వ్యాపారాః సపుంసకే భావే క్త ఇతి క్తః బభూవుః ఆనన్దః.

అవ. తాన్యేనాహ పంచభిః శ్లోకైః—

అలోకమార్గంసహసాన్రజ్యంత్యాకయాచిదుద్వేష్టనవాంతమాల్యః,
బద్ధం న సంభావిత ఏవ తావత్కరేణ రుద్ధోఽసి చ కేశపాశః. 57

అలోకేతి. అలోకమార్గం దర్శనభం గవాక్షమిత్యర్థః. సహసాన్రజ్యంత్యా కయాచిత్ ఉద్వేష్టనః ద్రుతగతివశాదున్మక్తబంధనః అతఏవ వాంత మాల్యః ఉద్గిర్ణమాల్యశ్చ యః స ఉద్వేష్టనవాంతమాల్యః కరేణ రుద్ధో గృహీతోఽసి చ కేశపాశః కేశకలాపః. ని. 'పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాల్ పర' ఇత్య మరః. తావదాలోకమార్గప్రాప్తివర్ంతం బద్ధం బంధనాయోక్త్యర్థః. న సంభావితః న స్మృతఏవ.

ప్రసాధికాలంబితమగ్రపాదమూక్షిప్య కాచిద్ధీరరాగమేవ,
ఉన్మృష్టలీలాగతిరాగవాతౌదలక్తకాంకం పదవీం తతాన. 58

ప్రసాధికేతి. కాచిత్ స్త్రీ ప్రసాధియా అలంకర్యా అలంబితం రంజనార్థం భృతం ద్రవరాగమేవ ఆర్థాలక్తకమేవ ఆగ్రం చాసౌ పాదశ్చాగ్రపాద ఇతి సమా సాధిరణస్సమాసః. 'హస్తాగ్రహస్తాదయో గుణగుణోన్మేదాభేదాద్దితి వాచుః. తమూక్షిప్య ఆశ్రయ్య ఉన్మృష్టలీలాగతిః త్యక్తమందగమనా సతీ ఆగవాతౌదలవాక్ష వర్ంతం. పదవ్యయమేతత్. పదవీమలక్తకాంకం లాతారసవిహ్నం చకార.

విలోచనం దక్షిణమంజనేన సంభావ్య తస్యంచితవామనేత్రా,

తథైవ వాతాయనసన్నికర్షం యయా శలాకామపరా వహంతీ. 59

విలోచనమితి. ఆపరా స్త్రీ దక్షిణం విలోచనం అంజనేన సంభావ్య అలంకృత్య తద్వంచితం లేనాంజనేన పక్షితం వామనేత్రం యస్యాః సా తథోక్తా సతీ. తథైవ లేనైవ రూపేణ శలాకాం అంజనకూర్మికాం వహంతీ విభ్రతీ వాతాయనసన్నికర్షం గవాక్షసమీపం యయా. దక్షిణగ్రహణం సంభ్రమాత్ వ్యుత్క్రియవ్యోకసార్థమ్. 'సవ్యం హి పూర్వం మనుష్యా అంజత' ఇతి శ్రుతే.

జాలాంతరప్రేషితదృష్టిరన్యా ప్రస్థానభిన్నాం న బబంధ సీమీమ్,

నాభిప్రవిష్టాభరణప్రభేణ హస్తేన తస్థావవలంబ్య వాసః. 60

జాలాంతరేతి. అన్యా స్త్రీ జాలాంతరప్రేషితదృష్టిః గవాక్షమధ్యప్రసారికదృష్టి స్ఫుటీ ప్రస్థానేన గమనేన భిన్నాం క్రిటితాం సీమీం వస్త్రగ్రంథిం. ని. 'సీమీ పరిపణే

గ్రంథౌ స్త్రీణాం జఘనవాసినీతి చిశ్యః. న బబంధ నాబధ్నాత్. కింతు నాభిం ప్రవిష్టా అధరణానాం కంకణానాం ప్రభా యస్య తేన. ప్రతైవ నాభేరావరణమభూ దితి భావః. మాత్రేన వాసోఽవలంబ్య ధృత్వా కథౌ.

అథ్వాచితా సత్స్వరముత్థితాయాః పదేపదే దుర్నిమితే గళంతీ,
కస్యాశ్చిదాపీద్రశనా తదానీచుంగువ్యమూలార్పితసూత్రశేషా. 61

అథేతి. సత్స్వరం సవేగముత్థితాయాః కస్యాశ్చిత్ అర్థసూచినా మణిభిర్దుభితా అథ్వాచితా దుర్నిమితేనంధ్రమాత్ దుఃఖేన నిత్యేష్టే 'దుమిఖే' ప్రత్యేషణి ఇతి ధాతోః కర్తణి క్తః. పదేపదే ప్రతిపదం విప్లూయాం ద్వీర్భావః. గలంతీ గలద్రత్నాసతీ రశనా మేఖలా తదానీం తస్మిన్నవసరే అంగువ్యమూలే అర్పితం లగితం సూత్రమేవ శేషో యస్యాః సా ఆసీత్.

తాసాం ముఖైరాసవగంధగర్భై ర్వాప్తాంతరాసాంద్రకుతూహలా నాం, విలోలనేత్రభ్రమరైర్నవాక్షాస్సహస్రపత్రాభరణా ఇవాసక. 62

తాసామితి. తదానీం సాంద్రకుతూహలానాం తాసాం స్త్రీణాం ఆసవగంధో గర్భే యేషాం తైర్విలోలాని నేత్రాణ్యేవ భీరురాః యేషు తైర్బ్రమరైర్వాప్తాంతరాః భన్నావకాశాః గవాక్షాః సహస్రపత్రాభరణా ఇవాసక కమలాలంకృతా ఇవ శ్లితా ఇశ్యర్థః.

తావత్పుతాకాకులమిందు మాళిరుత్తోరణం రాజభం ప్రపేదే,
ప్రాసాదశృంగాణి దివాపి కుర్వన్ జ్యోత్స్నాభిషేకద్విగుణద్యుతీని.

తావదితి. తావత్తస్మిన్నవసరే ఇందుమాళిరీశ్వరః దివాపి ప్రాసాదశృంగాణి జ్యోత్స్నాభిరభిషేకేన స్పృశనేన ద్విగుణద్యుతీని ద్వీరావృత్తకాంతీని. ని. 'గుణస్త్యా వృత్తి శబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతు'ష్యితి వైజయంతీ. కుర్వన్ పతాకాభిరాకులం వ్యాకర్ణం ఉత్తోరణం ఉచ్చితతోరణం రాజభం ప్రపేదే.

తమేకదృశ్యం నయనైః పిబంత్యో నార్యోన జగ్గుర్విషయాంతరాణి,
తథాహి శేషేంద్రియవృత్తిరాసాం సర్వాత్తనా చక్షురివ ప్రవిష్టా. 64

తమితి. ఏకవివ దృశ్యో దర్శనీయః తం ఏకదృశ్యం తమీశ్వరం నయనైః పిబంత్యః అతిపుష్టయా వశ్యంత్య ఇత్యర్థః. తాః శంకరం దృష్టిభిరాపిబంత్య ఇతి వా పాతః. నార్యో విషయాంతరాణి తతోఽన్యార్విషయాన్ శబ్దాదీనిత్యర్థః. న జగ్గుః న వివిదు రిత్యర్థః. తథాహి—అసాం వారీణాం శేషేంద్రియవృత్తిః శ్రోత్రాదిప్రవృత్తిః సర్వా త్తనా స్వరూపకారేన్వియన చక్షుః ప్రవిష్టేన, శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణి స్వాతం

జవ్యయఘాదావ్య ద్రవ్యప్రకర్ష' ఇత్యద్రవ్యప్రకర్షే తస్య విధానాత్. వక్ష్యతి ధారయ్యతి వచాత్ ధృష్టాత్.

ఇతోఽపి ప్రస్థవిలాసినీనాం శృణ్వత్ కథాః శోత్రసుఖాస్త్రినేత్రః, కేయూరచూర్ణీకృతలాజముష్టిం హిమాలయస్థాయమాసనాద.

ఇతి. త్రైత్యస్త్యంబకః. త్రైనేత్రత్రయనశబ్దయోః "క్షుభ్నాదిషు చేతి" ఇత్యాభావః. ఇతి ఇథ మోషధిప్రస్థవిలాసినీనాం సంబంధినీ శోత్రసుఖాః శ్రవణమధురాః కథాః ఆలాపాన్ శృణ్వత్ కేయూరైరంగదైశ్చూర్ణీకృతాః లాజానాం ముష్టయో యస్తిక్ తం తథోక్తం తత్రావక్షిర్థాః ఆచారలాజాః ఆచారాల ఏవాంగదైః చూర్ణపేషం పివ్యంత ఇతి పురంగ్రజనసమ్మర్దాలిశయోక్తిః. హిమాలయస్య హిమవతః ఆలయం భవనమాసనాద.

తత్రావతిర్యాచ్యుతద త్రహస్తశృంగద్వినాద్ధితిమానివోక్ష్యే,

క్రాంతాని పూర్వం కమలాసనేన కక్ష్యంతరాణ్యది ప్రతేర్షివేత్. 70

తత్రేతి. తత్ర హిమవదాలయే అచ్యుతేన కక్ష్యమా దక్షిణస్య శీర్షహస్తావలంబస్య శంఖగచ్ఛన్నేమాత్ శరద్విశేషజాన్నేసుస్య శుభ్రత్వం గమ్యతే. దీధితిమాన్ సూర్య ఇవ ఉత్తః పృష్ఠాదవతిర్య కమలాసనేన పూర్వమగ్రే క్రాంతాని ప్రతిష్ఠాని ఆది ప్రతేః కక్ష్యంతరాణి గేహప్రకౌఠంతరాణి వివేత్. ని. 'కక్ష్య కచ్చే వరత్రాయాం కాంచ్యాం గేహే ప్రకౌఠక' ఇతి యాదవః.

తమన్వగిద్రప్రముఖాశ్చ దేవాస్స పర్షి పూర్వాః పరమర్షయశ్చ,

గణాశ్చ గిర్భాలయమభ్యగచ్ఛక్ ప్రశస్తమూరంభమివోత్తమాధాః. 71

తమితి. తమిశ్వరం ఆన్వగనువదం అవ్యయమేతత్. ని 'ఆన్వగన్వక్షమను'గేనువదం క్లిబమవ్యయ'మిత్యమరః. ఇంద్రప్రముఖా దేవాశ్చ సప్తముషయః పూర్వా యేషాం తే సప్తర్షిపూర్వాః. "స బహువ్రీహః" ఇతి సర్వనామసంజ్ఞాప్రతిషేధః, పరమర్షయశ్చ. సూ. "సన్తహత్పరమోత్తమోత్పృష్ఠాః పూజ్యమానై రితి కత్పురుషః. గణాః ప్రమథాశ్చ ఉత్తమాధాః మహాప్రయోజనాని ప్రశస్తం ప్రకృష్టం ఆమోఘమిత్యర్థః. ఆరభ్యత ఇత్యారంభః ఉపాయః తమిప గిర్భాలయం హిమవన్తందిరం ఆభ్యగచ్ఛక్ ప్రావిశన్నిత్యర్థః.

తత్రేత్వరో విష్టరభాగ్యభావత్సరత్న మర్హ్యం మధుచచ్ఛ గన్యమ్,

సవే దుకూలే చ నగోపనితం ప్రతిగ్రహీత స్వమషం త్రార్జవమ్. 72

తత్రేతి. తత్ర హిమవదాలయే ఈశ్వరో విష్టరభాగావనగత ఉపవిష్ట ఇత్యర్థః. యథావద్యధార్మాం నిధివదిత్యర్థః. సరత్నం రత్నసహితం ఆర్హ్యం ఆర్హధజలం మధు త్రైద్రమస్తిన్నస్త్రీతి మధుమద్ధవి భవం గన్యం దధి మధుహ్నమిత్యర్థః. 'దధిమధునీ సర్పిరభ్యలాభ' ఇత్యాశ్వలాయనగృహ్యసూత్రాత్. సవే దుకూలే చేతి సర్వం నగోపనితం

హిమవదానీతం అర్హాదికం సుత్రాన్వర్ణయత్నా మంత్రవర్ణం తథో నాథో సమాసః
అనుంత్రవర్ణం మంత్రాన్ని వర్ణయత్వేత్త్యర్థః. 'దివితీయాయా' చే నాథో ప్రత్యయ
ఇత్యాహ న్యాసకారో అనుదాత్తం మమేకవర్ణమిత్వైత్ర ప్రత్యగ్రహేత్ స్వీకృతవాః.

దుకూలవాసాస్స వధూసమీపం నిశ్యే వివీతైః ఆవరోధవత్తైః,

వేలాసమీపం స్ఫుటభేదరాజిర్వై దుఃస్వానిః చంద్రపాతైః. 73

తయోతి. అథ దుకూలవాసాః దుకూలం వసాన ఇన్యర్థః. స హరః వివీతైః
అనుద్ధతైః ఆవరోధేభ్య యే దత్తాః తైః ఆవరోధవత్తైః వధూసమీపం నిశ్యే సేతః. కథ
మివ స్ఫుటా భేదానాం రాజిర్వస్య సః ఉదకమస్యా స్తీత్యుపన్యాసముద్రః. 'ఉదన్యాస
దధా' చతి నిపాతసాత్పాఠః. నతైః అచిరోఽతైః చంద్రపాతైశ్చంద్రశిరశ్చైః వేలా
సమీప మివ.

తయా ప్రవృద్ధానచంద్రకాంత్యాప్రభుల్లచతుఃసుమందః సమూర్థా
ప్రసన్నచేత్సలిలశ్చివోఽభూత్సంపుజ్జమానశ్శరదేవ లోకః. 74

తయోతి. అనం చంద్ర ఇవేత్యవమితసమాసః. ప్రవృద్ధా అనచంద్రస్య
కాంతిర్వస్యాప్తయా తథోక్తయా తయా కుమార్యా శరదా లోక ఇవ సంసృజ్యమానః
సంగచ్ఛమానః శివః చతుఃపక్షి కుసుదానీవ తాని ప్రభుత్వాని యస్య స తథోక్తః. చేత
సలిలమివ తత్ప్రసన్నం యస్య స తథోక్తః ప్రసన్నచేతసలిలాభూత్. శరద్లూక
యోరసి యథోచితం విశేషగాని యోజ్యాని.

తయోస్సమాపత్తిషు కాతరాణి కించిదన్యవస్థాపితపంచమౌతాని,

హ్రియంత్రణాం తత్త్వణమన్వభూవన్నన్యోన్యలోలాని విలోచనాని.

తయోతి. తయోః పథూవరయోస్సమాపత్తిషు యద్భిచ్ఛయా సంగతిషు కాత
రాణి చకితాని. వి. 'అథిరే' కాతర'ఇన్యమరః. ద్రష్టమనమథానీతి భావః. కించిదీషత్
వ్యవస్థాపితాని స్థిరీకృతాని చశ్చాస్సంహృతాని నివర్తితాని చేత వ్యవస్థాపితపంచమౌ
తాని. 'పూర్వకాతే' త్యాదిచా తత్పురుషః. అన్యోన్యస్తిక్ లోలాని సస్పృష్టాని. వి.
'లోలశ్చలసత్పక్షదోరిత్యుచరః. విలోచనాని దృష్టయః తత్త్వణం తస్తిక్ వదే
హ్రియంత్రణాం హ్రియా నిమిత్తేన సంహితమన్వభూవన్.

తస్యాః కరం తైలగురూపనీతం జగ్రహ తామ్రాంగుళిమప్తమూర్తిః,

ఉమాతనా గూఢతనోస్తస్య తచ్ఛాకినః పూర్వమివ ప్రరోహమ్. 76

తస్యా ఇతి. అప్తమూర్తిః శివః శస్తాదీశ్వరాచ్చంకత ఇతి తచ్ఛాకినః తస్మిన్తస్య
తస్యర్థః. అత ఏవ ఉమాతనా ఉమాశరీరే గూఢతనోః గుప్తశరీరస్య స్తరస్య పూర్వం
ప్రరోహమివ ప్రథమంకురమివ స్థితం తైలగురూపనీతం తైలగురుణా హిమవతా ఉప
నీతం ప్రాపితమ్. అథవా తైలగురుణా హిమవత్పూర్వసా ఉభవీతం తామ్రాంగుళిం రక్తం
గుళిం తస్యాః పూర్వత్యాః కరం జగ్రహ.

రోమోద్ధమః ప్రాదురభూదుమాయాస్విన్నాజ్ఞులిః పుజ్జవకేతురాసీత్,
వృత్తిస్తయోః ప్రాణిసమాగమేన సమం విభక్తేవ మనోభవస్య. 77

రోమేతి. ఉమాయాః రోమోద్ధమో రోమాంచః ప్రాదురభూత్. పుమాన్
గౌః పుంగవో వృషభః. 'గోరతద్ధితలుకీ'తి టచ్. స కేతుశ్చిహ్నుం యస్య స పుంగవ
కేతుశ్చివస్విన్నాంగులిరాసీత్. అ ల్రోప్యేక్షతే:—పాణిసమాగమేన పాణ్యోస్సం
స్పర్శేన కర్తా తయోర్వధూవరయోః మనోభవస్య వృత్తిరవస్థితిస్సమం విభక్తేవ; సమీ
కృతేవేత్యర్థః. ప్రాన్ సిద్ధస్యావ్యమరాగసామ్యస్య సంప్రతి తత్కార్యదర్శనాత్పాణి
సంస్పర్శకృతశ్శముత్పేక్ష్యతే. నను 'కన్యా తు ప్రథమసంగమే స్విన్నకరచరణా భవతి
పుమాంస్తు రోమాంచితో భవతీతి' వాత్సర్యయనేన విపరితముక్తమితి చేత్ నైష
దోషః. ఏభిరవయోర్భావం పరిక్షేలేతి వాక్యకేషే ఏభిరితి బహువచనేన స్వేదరో
మాంచగ్రహణస్య సకలసాత్త్వికోపలక్షణత్వావగమేనానియమావధారణాత్ సోప్తి
విరోధ ఇక్యపాస్తం. తదేతత్ ర్మువంశసంజీవిన్యాం సువ్యక్తమవోచం. సాత్త్వికాస్తు.
శ్లో. 'ప్రంభప్రలయరోమాంచాః స్వేదో వైవర్జ్యవేషభూ, అశ్రువైవర్జ్యమిత్యప్తా
సాత్త్వికాః పరిక్షీర్తితాః' ఇతి.

ప్రయుక్తపాణిగ్రహణం యదన్యద్వధూవరం పువ్యతికాంతిమగ్ర్యామ్,
సాన్నిధ్యయోగాదనయోస్తదానీం కిం కథ్యతే శ్రీరుభయస్యతస్య. 78

ప్రయుక్తేతి. యద్యస్తాత్కారణాత్ ప్రయుక్తం 'పాణిగ్రహణం యస్య తత్త
థోక్తమ్. అన్యత్తాకిం వధూశ్చ వరశ్చ వధూవరం. సమాహారే ద్వంద్వైకపద్యావః.
తదానీం పాణిగ్రహణకాలే అనయోరుమాశివయోస్సాన్నిధ్యయోగాత్ సన్నిధిభావాత్
ఆగ్ర్యాముక్తమాం కాంతిం శోభాం పువ్యతి పుష్టాతి. తస్యోభయస్య ఉమామహే
శ్వరరూపస్య మిథునస్య శ్రీః కిం కథ్యతే. యత్ప్రసాదాదన్యస్య శోభాలాభస్తస్య
శోభా క్షిమ వక్తవ్యేత్యర్థః. 'వివాహసమయే గౌరిశివో వధూవరావనుప్రవిశేతా'మిత్యా
గమః.

ప్రదక్షిణప్రక్రమణాత్కృతానోరుదర్శిషు స్తన్నిధునం చకాశే,
మేరోరుపాలేష్వివ వర్తమానమనోన్యన్యసంసక్తమహస్త్రియామమ్.

ప్రదక్షిణేతి. తన్నిధునం ఉదర్శిషః ఉన్నతజ్ఞానస్య కృతానోః కర్తవ్యః ప్రద
క్షిణప్రక్రమణాత్ ప్రదక్షిణీకరణాత్ చకాశే క్షిమ మేరోరుపాలేషు పరి
సరేషు వర్తమానమావర్తమానం మేరుం ప్రదక్షిణీమర్పదిత్యర్థః. అన్యోన్యేన సంసక్తం
సంగతం మిథునస్యాప్యేతత్ విశేషణం అహశ్చ త్రియామా చ అహస్త్రియామం
రాత్రిం దివమివ సమాహారే ద్వంద్వైకపద్యావః.

తౌ దంపతీ త్రిః పరిణీయ వహ్ని మనోన్యన్యసంస్పర్శనిమిలితాక్షౌ,
సకారయూమాస వధూంపురోథాస్తన్తి సమిథ్ధార్చిషి లాజమోక్షమ్. 80

తావితి. సః పురస్తాదేవ హితం విధత్తే ఇతి పురోధాః పురోహితః అన్యోన్యస్య సంస్పృశ్యేన స్పృశ్యసుఖేన నిమిలితాత్మౌ జాయా చ పతిశ్చ దంపతీ కర్తృభూతౌ జాయా శబ్దస్య దంభావో నిపాతితః. వహ్నిం త్రిస్త్రీవారం 'ద్విత్రిచతుర్భ్యః సుజీలిసుచ్'. పరిణీయ పరితో సీత్వా ప్రదక్షిణీకార్యేత్సర్వః. నయలేద్వికర్తృకాత్ క్త్వోల్లప్ సమిధా భిషి దీప్తజ్వాలే తస్మిన్వహ్నా వధూం లాజమోక్షం లాజవిసర్గం కారయామానః. 'హృత్ప్రసృతరస్య'మితి వికల్పదణికర్తృః కర్తృత్వమ్.

సా లాజధూమాంజలిమిష్టగుంధం గురూపదేశాద్వదనం నినాయ,
కపోలసంసర్పిశిఖస్య తస్యా ముహూర్తకర్ణోత్పలతాం ప్రచేదే. 81

సేతి. సా వధూః గురోః పురోధస్య ఉపదేశాత్ ఇష్టో మ్రాణితృణ ఇత్థ్యర్థః. గంధో యస్య తం లాజధూమాంజలిం వదనం నినాయ. కపోలసంసర్పిణి శిఖా యస్య స తథోక్తః స ధూమః తస్యా గౌర్యః ముహూర్తకర్ణోత్పలతాం ప్రచేదే ధూమస్య విసృమరత్వాత్ ముహూర్తగ్రహణమ్.

తదీషదాద్ద్రామణగండలేఖముచ్చాసికాలాంజనరాగమట్టోః,
వధూముఖం క్లాంతయవావతంసమాచారధూమగ్రహణాద్భభూవ.

తదితి. తద్వధూముఖం ఆచారధూమగ్రహణాత్ ఆచారప్రాప్తధూమత్వాత్ తషదాద్ద్రే స్విన్నే ఆరుణే చ గండలేఖే గండస్థలే యస్య తత్తథోక్తమ్. అట్టోరుచ్చాసి ఉద్గచ్ఛక్ కాలాంజనస్య రాగో రంజనం యస్య తత్తథోక్తం క్లాంతో యవావతంసో యవాంకురకర్మభూరో యస్య తత్తథాభూతం బభూవ. 'లాజాంజలిం విసృజ్య ధూమగ్రం జిహ్మే'దితి ప్రయోగవృత్తికారః.

వధూం ద్విజః ప్రాహ తవైష వత్సే వహ్నిర్వివాహం ప్రతికర్తసాక్షీ,
శివేన భర్తా సహ ధర్మచర్యా కార్యాత్వయా ముక్తవిచారయేతి. 82

వధూమితి. అథ వధూం ద్విజః పురోధాః ప్రాహ. కిమితి. హే వత్సే ఏష వహ్నిః తవ వివాహం ప్రతి వివాహకర్తణీత్వర్థః. కర్తసాక్షీ 'కర్తద్రష్టా భర్తా శివేన సహ ముక్తవిచారయా నిర్విచారయా త్వయా ధర్మచర్యా ధర్మాచరణం కార్యా కర్తవ్యేతి ఆయం చ ప్రాజాపత్యవివాహో ద్రష్టవ్యః. యదాహోశ్వలాయనః. — 'సహ ధర్మం చరత ఇతి ప్రాజాపత్యః' ఇతి.

ఆలోచనాంతం శ్రవణే విలత్య పీతం గురోస్తద్వచనం భవాన్యా,
నిదాఘకాలోల్బణతాపయేవ మా హేంద్రమంభః ప్రథమం పృథివ్యా.

ఆలోచనాంతమితి. భవస్య వత్సాన్య భవాన్యా. 'ఇంద్రపరుణభవశర్యరుద్రే' త్యాదివాగ్దే అనుగాగమశ్చ. ఆలోచనాంతం శేత్రాంతపర్యంతం. 'అక్షర్యాదాభి విధ్యో'రిత్య వ్యయాభావః. శ్రవణే శ్రోత్రే విలత్య విస్తర్య తక్షూర్వోక్తం గురోర్యా

జ్ఞాకస్య వచనం 'సహ ధర్మచర్యా కా'ర్యేతి వాక్యం నిదాఘకాలే ఉల్బణితాపయా ఉత్పటసంతాపయా పృథివ్యా ప్రథమమాద్యం మాహేంద్రం పార్జ్వస్యమంభ ఇవ సీతం ఆత్యాదరేణ శుక్రావేత్సర్థః.

ధృివేణ భర్తా ధృివదర్శనాయ ప్రయుజ్యమానా ప్రియదర్శనేన, సా దృష్ట ఇత్యాననమున్నమయ్య పీసన్నకంతీ కథమప్యవచః. ౨౪

ధృివేణేతి. ప్రియం దర్శనం యస్య కర్తృభూతస్య తేన ప్రియదర్శనేన ధృివేణ కాశ్యతేన భర్తా ధృివస్య సక్షత్రవిశేషస్య దర్శనాయ. ని. 'ధృి'వో భభేదే క్షీలం తు నిశ్చితే కాశ్యతే త్రిష్వి' త్యమరః. ప్రయుజ్యమానా దృశ్యతామితి ప్రేర్యమాణా పీసన్నకంతీ పీయా హీనస్వరా సా వధూః కథమపి ఆననమున్నమయ్య దృష్ట ఇత్యవచ.

ఇత్థం విధిజ్ఞేన పురోహితేన ప్రయుక్తపాణిగ్రహణోపచారా, ప్రణేమతుస్తా పితరా ప్రజానాం వద్దాసనస్థాయ పితామహాయ.

ఇత్థమితి. ఇత్థమనేన ప్రకారేణ. సూ. 'ఇదమస్థము'రితి ధముప్రత్యయః. విధిజ్ఞేన వివాహప్రయోగజ్ఞేన కాస్తజ్ఞేనేత్యర్థః. పురోహితేన హైమవతేన ప్రయుక్తపాణిగ్రహణోపచారా కృతవివాహకర్తాణాం ప్రజానాం పితరా తావుమమహేశ్వరా వద్దాసనస్థాయ వద్దాసనోపవిష్టాయ పితౄణాం పిత్రే పితామహాయ బ్రహ్మణే. ని. 'పితామహా' విరించౌ స్వాత్తాతస్య జనకేపి చేతి విశ్వః. 'పితృవ్యమాతులమాతామహా పితామహా' ఇతి నిపాతనాత్సాధుః. ప్రణేమతుర్నమశ్చక్రతుః పితామహస్య పిత్రో రపి పూజ్యత్వాదితి భావః.

వధూర్విధాత్రా ప్రతిసంద్యతే స్త కల్యాణివీరప్రసవా భవేతి, వాచస్పతిస్సన్నపి సోఽష్టమూర్తా త్వాకాస్యచింతా స్తిమితోబభూవ.

వధూరితి. వధూః కన్యా విధాత్రా బ్రహ్మణా హే కల్యాణి శోభనేవీరః ప్రసవోఽవత్యం యస్యాస్యా వీరప్రసవా వీరప్రసూర్భవేతి ప్రతిసంద్యతే స్త. ఆశిషముక్ష్యే త్యర్థః. సవిధాతా తు వాచస్పతిః వాగ్విరోఽపి సకా కస్మాదిషు పాతాత్సాధుః. ఆష్టమూర్తా శివేతు ఆకాస్యం ఆకాంక్ష్యం తత్ర చింతా విచారః తస్యాం స్తిమితోమందో బభూవ. తస్య నిరీహస్యాకాస్యాభావాదాశిషి స్తిమితత్వమిత్యర్థః.

కృష్టాపచారాం చతురశ్రవేదిం తావేత్య పశ్చాత్కనకాసనస్థా, జాయావతీ లాకికమేషణీయమార్ద్రాక్షితారోపణమన్వధూతామ్.

కృష్టేతి. తా జాయావతీ వధూవరా వశ్చాన్నమస్మారానంతరం కృష్టా రచితా ఉపచారాః పుష్కరచనాదయో యస్యాం తాం చతురశ్రవేదిం విత్య ప్రాప్య కనకాసనస్థా సంతౌ లాకికం లూకవిదితం ఆచారప్రాప్తమిత్యర్థః. ఆత ఏవైషణీయం ఆకాస్యమ్. తథాశి "లాకికాచారం మనసాపి న లంఘయే"దితి కాస్త్రాదవశ్యక ర్తవ్యమిత్యర్థః. ఇషేరి చాభిర్భోదనీయం ప్రత్యయః ఆర్ద్రాక్షితారోపణం అన్వధూతామ్.

పత్రాంతలగైర్జలబిందుజాలై రాకృష్టముక్తాఫలజాలశోభమ్,

తయోరుపర్యాయతనాలదండమాధ త్త లక్ష్మీః కమలాతపత్రమ్. 89

పత్రాంతేతి. లక్ష్మీః శ్రీ దేవీ పత్రాంతేషు దలప్రాంతేషు లగైర్జలబిందుజాలైః ఆకృష్టా ఆహృతా ముక్తాఫలజాలేన ప్రాంతలంబినా ముక్తాకలాపేన యా శోభా సాయేన తత్తతోక్తం ఆయతం దీర్ఘం నాలమేవ దండో యస్య తత్ కమలమేవాత పత్రం తత్తయోః ఉపరి ఆధత్త దధా.

ద్విధా ప్రయుక్తేన చ వాఙ్మయేన సరస్వతీ తన్త్రిధునం నునావ,

సంస్కారపూతేన వరం వరేణ్యం వధూం సుఖగ్రాహ్యనిబాధనేన.

ద్విధేతి. అథ సరస్వతీ వాగ్దేవీ ద్విధా సంస్కృతప్రాకృతరూపద్వైవిధ్యేన ప్రయుక్తేన ఉచ్చారితేన వాఙ్మయేన శబ్దజాలేన తన్త్రిధునం నునావ తుష్టావ. 'ఋతుతా' వితి ధాతోర్ద్విత్. కేన కమిత్యాహ సంస్కారేణ కాస్తవృత్తుత్త్యా పూతేన ప్రకృతి ప్రత్యయవిభాగశుద్ధేన సంస్కరణేనేత్యర్థః. వరేణ్యం వరణీయం క్షాఘ్నిమిత్యర్థః. వృణోలేకాణాదిక విద్యుప్రత్యయః. వరం వోధారం శివం సుఖేన గ్రాహ్యం సుఖోధం నిబాధనం రచనా యస్య లేన వాఙ్మయేన ప్రాకృతభాషయేత్యర్థః. వధూం నునావేత్య నేన సంబంధః.

తౌ సంధిషు వ్యంజితవృత్తిభేదం రసాంతరేషు ప్రతిబద్ధరాగమ్,

అపశ్యతామస్సరసాంముహూర్తం ప్రయోగమాద్యం లలితాజ్ఞహారమ్.

తావితి. తౌ దంపతీ సంధిషు ముఖాదినిర్వహణాంతేషు పంచసంధిషు తదుక్తం దశరూపకే. క్షో. 'ముఖం ప్రతిముఖం గర్భః సావమర్శోపసంహృతి'రితి. వ్యంజితవృత్తి భేదం స్ఫుటికృతకైశ్చిక్వాదివృత్తివిశేషం రసానుగుణ్యేనేతి శేషః. తదుక్తం భూపాలేన. క్షో. 'కైశ్చి స్వాత్మ శృంగారే రసే వీరే తు సాత్వతీ, రాద్ర బీభత్సయోర్వృత్తిర్నియ తారథ్యతీ పునః. శృంగారాదిస్వభావజ్ఞై రసేష్విష్టా తు భారతీ' తథా. క్షో. 'కైశ్చ్యార భటి చైవ సాత్వతీ భారతీ తథా, చతస్రో వృత్తయో జ్ఞేయాస్తాసు నాట్యం ప్రతిష్ఠిత' మితి రసాంతరేషు శృంగారాదిరసభేదేషు. సీ. 'శృంగారాదా విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవేరస'ఇత్యమరః. శృంగారహాస్యకరుణా రాద్ర బీభత్సయానకాః. బీభత్సాన్యుత శాంతాఖ్యా రసాః పూర్వైరుదాహృతా'ఇతి. ప్రతిబద్ధరాగం ప్రతిబద్ధో నియమేన ప్రవర్తితో వసంతలలితాదిరాగో యస్తింస్తం యస్తిక్ రసే యో రాగో విహితస్తదను సారేణ ప్రయుక్తరాగమిత్యర్థః. యథాహ శివాళ్యః. రాజేఽద్భుతే తథా వీరే పురాగేణ ప్రగీయతే, శృంగారహాస్యకరుణాః స్త్రీరాగేణ ప్రకీర్తితాః. భయానకే చ

బీభత్సే శాంతే గేయో నపుంసక' ఇతి. లలితాంగహారం మధురాంగవిక్షేపం. ని. 'అంగ హారోంగవిక్షేప' ఇత్యమరుః. ఆదౌ భవమాద్యం రూపకాంతరప్రకృతిభూతమిత్యర్థః. తదనీకం 'ఆహుః ప్రకరణాదీనాం నాటకం ప్రకృతిం మధా' ఇతి. అపురసాముర్వశ్యా దీనాం ప్రయుజ్యత ఇతి ప్రయోగో రూపకం నాటకమిత్యర్థః. ఆద్యమితి విశేషణాత్. తం ముహూర్తమవశ్యతాం దృష్టవంతే 'ప్రాహు'ద్వాస్తే'త్యాదినా దృశేః పశ్యాదేశః.

దేవాస్తదంతే హరమూఢభార్యం కిరీటబద్ధాంజలయో నిపత్య,
శాపావసానే ప్రతిపన్నమూర్తే ర్యయాచిరే పంచశరస్య సేవామ్.

దేవా ఇతి. దేవా ఇంద్రదయః. తదంతే తస్య ప్రయోగదర్శనస్యాంతేఽవసానే ఊఢభార్యం పరిణీతదారం హరం కిరీటేషు బద్ధాః అంజలయో యైస్తే తథోక్తాః సంతః నిపత్య ప్రణమ్య శాపావసానే ప్రతిపన్నమూర్తేర్బద్ధశరీరస్య 'పరిణేమ్యతి పార్వతీం యదే'త్యాదినా శాపస్య పార్వతీపరిణయాంతత్వాభిధానాదిత్యర్థః. పంచశరస్య కామస్య కర్తృః సేవాం యయాచిరే పునః సమాసాదితశరీరస్య తస్య సేవా స్వీక్రియతామితి ప్రార్థనామానుషిత్యర్థః. 'దుహ్యచ్ఛుచ్' ఇత్యాదినా ద్వికర్తృకత్వమ్.

తస్మానుమేనే భగవాన్ విమన్య ర్వాస్యపారమాత్మనృపిసాయకానామ్,
కాలప్రయుక్తా ఖలు కార్యవిద్భి ర్విజ్ఞాపనా భర్తృషు సిద్ధిమేతి. 93

తస్మేతి. విమన్యః విగతశ్రోదో భగవాన్ ఈశ్వరః ఆత్మనృపీ తస్య కామస్య సాయకానాం వ్యాపారమనుమేనే. తథాహి—కార్యవిద్భిః కార్యజ్ఞైః కాలవిద్భిరితి పాతే అవసరజ్ఞైః కాలే యోగావసరే ప్రయుక్తా ఆమష్ఠితా భర్తృషు స్వామిషు విషయే విజ్ఞాపనా సిద్ధిమేతి ఖలు సఫలా భవతీ'ర్థః. అయమేవాస్య స్మరసేవాస్వీకారః యదాత్మనృపీ తత్సాయకవ్యాపారమంగీకృతవానితి.

అథ విబుధగణాంస్తానిందుమాళిర్విసృజ్య
క్షీతిధరపతిః న్యామూదదానః కరేణ,

కనకకలశయుక్తం భక్తశోభాసనాథం

క్షీతివిరచితశయ్యం కౌతుకాగారమాగాత్. 94

అథేతి. అథేందుమాళిః ఈశ్వరః తాన్ విబుధగణాన్ విసృజ్య క్షీతిధరపతి కన్యాం పార్వతీం కరేణాదదానః కనకకలశయుక్తం మంగళార్థమంతర్నిహితహేమ మయపూర్ణమంభం భక్తయః పుష్పాదిరచనాః తానాం శోభియా సనాథం సహిత మిత్యర్థః. క్షీతివిరచితశయ్యం క్షీతో విరచితా స్థండిలకల్పితా శయ్యా తల్పం యస్మిన్ తత్తథోక్తం, కౌతుకాగారమాగాత్ శయ్యాగృహం జగము అత్రాశ్వలాయనః. 'అత

ఊర్ధ్వమక్షరలవణాశినావధశ్శాయినోబ్రహ్మచారిణోన్యతామితి. అతఃఊర్ధ్వం వివాహాదూర్ధ్వం. ఆ త్రిరాత్రాదితి శేషః. త్రిరాత్రం బౌద్ధదశరాత్రం వేతి వచనాత్. తథా కామకాశ్రమే—‘అథ పరిణయరాత్రే ప్రకృమేనైవ కించిత్తస్యపు చ రజసిషు స్తబ్ధభావా దునోతి. త్రిదినమిహ న ఛింద్యాభ్యుత్పాదర్యం న చాన్య హృదయమననురుద్య స్వేచ్ఛయా నర్త కర్యాత్’ ఇతి.

నవపరిణయలజ్జాభూషణాం తత్ర గౌరీం

వదనమవహరంతీం తత్కృతాక్షేపమీశః,

అపి శయనసఖభ్యోపి దత్తవాచం కథంచి

త్ప్రేమభముఖవికారైర్హాసయామాస గూఢమ్. 99

ఇతి శ్రీమహాకవికాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే మహాకావ్యే

ఉమాప్రదానం నామ సప్తమస్త్యం.

నవేతి. తత్ర కామకాగారే ఈశః ఈశ్వరః నవపరిణయేన నవోద్వాహేన యా లజ్జా సా భూషణం యస్యాస్తాం అతఏవ తేనేశ్వరేణ కృతాక్షేపం కృతాకర్షణం ఉన్నమితమితి యానత్. వదనమవహరంతీం సాచీకుర్వంతీం ఆయం లజ్జానుభావః అను భావాంతరమాహ శయనసఖభ్యోపి శయనే సమాశాయసిభ్యోపి నర్తనపాదరిభ్యోపీత్యర్థః. కథంచిత్కృచ్ఛేణ దత్తవాచం దత్తోత్తరాం గౌరీం ప్రమథాః భృంగిరిటిప్రభృతయః హస్యరసాధిదేవతాః కశుపలేః పారిషదాః. యథాహ భరతః. ‘శృంగారో విష్ణుదైవత్యో హస్యః ప్రమథదైవత’ ఇతి. ని. ‘ప్రమథాస్సృజః పారిషదా’ ఇత్యమరః. తేషాం ముఖ వికారైః ముఖవికృతచప్టితైః గూఢమప్రకాశం హాసయామాస హాసామ్యపాయైర్లజ్జా మపాకర్తుం ప్రవృత్తఇత్యర్థః. యథాహ గోనర్దః—‘హాసేన మధునా నర్తనచసా లజ్జ తాం ప్రియామ్, విలుప్తలజ్జాం కుర్వీత నిపుణైశ్చ సఖిజనై రితి.

ఇతి శ్రీమహామహాపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం

సంజీవినీసమాఖ్యాయాం కుమారసమ్భవసవ్యాఖ్యాయాం

సప్తమస్త్యస్తమాప్తః.

కు మార నం భ వే, న వ్యాఖ్యా నే

ఉద్దేశము పూర్వము:

భావసాధ్యసపరిగ్రహదభూత్కమదోహదసుఖం మనోహరమ్. 1

శివాయ జగతామస్తు శివయోః ప్రేమ తాదృశమ్, యేనానోన్యస్యశరీరాధ్వనోన్యస్యస్తై సమర్పితమ్. సంభోగో విప్రలంభశ్చ ద్విధా శృంగార ఇవ్యతే, విప్రలంభశ్చతుర్థాత్ర పర్వత్యతే రసోఽవతైః. పూర్వానురాగమానాఖ్యప్రవాసకరుణాత్సనా, ప్రాగసంగతయోర్యానోరాధ్యస్యానువృత్తరేత్రయః. స్యుః ప్రాశ్నంగతయోరేవ తత్ర పూర్వానురంజనమ్. చక్షుః ప్రీత్యాద్యవస్థాభిః ప్రయాథం శివయోర్నిధిః. విచ్ఛిన్నం కామదాహేన ప్రాపయ్య పరమాం దశామ్, తపస్సప్తదినంవాదప్రమతైః సాధనైః పునః. అథ సంభోగశృంగారమనయోస్సమరాగయోః. కుమారసంభవఫలం సర్వేఽస్మిన్నాహసమ్మతి. సోపి సంక్షిప్తసంక్షిప్తాసంపన్నశ్చ సమ్మద్ధిమాణ్, ఇతి భేదాశ్చతుర్థోక్తా శ్చతుర్థాం చ వియోగినామ్. తత్రావస్థాప్రభేదేన శృంగారే నాయకాత్రిధా, ముగ్ధా మధ్యాప్రగల్భా చ తత్ర ప్రీత్యాధ్వసావిలాం. ముగ్ధావస్థాం సమాశ్రిత్య దేవ్యాః ప్రధనుసంగమే, ప్రాగేకాదశభి స్తోక్తై ర్భూతే పూర్వానురాగినోః. సంక్షిప్తం నామ సంభోగశృంగారం శివయోః కవిః. చుంబనేవ్వధరేత్యాదౌ లక్షణం తస్య వత్స్యతే. పాణిపీడన విధేరితి. — పాణిపీడనవిధేః పాణిగ్రహణాదనంతరం విధేరితి పంచమీ వక్ష్యే నా ఉభయధాప్యనుకాసనసంభవాదిత్యుక్తం ప్రాక్. కైలరాజదుహితుః పార్వత్యాః కర్త్ర్యాః హరం ప్రతి భావసాధ్యసపరిగ్రహాత్. భావో నామాత్రానురాగాపరనామారత్యాఖ్యః శృంగారస్య స్థాయీ వివక్షితః లేన యత్సాధ్యసం సంగమభయం తదనుభావభూతం తస్య పరిగ్రహాత్ స్వీకారాత్ మనోహరం చిత్రాకర్షకం కామదోహదం కామసం వర్ధకమిత్యర్థః. 'తరుగుల్లలతాదీనామకాలే మశలైఃకృతం, పుష్పాద్యుత్పాదకంద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్క్రియేతి శబ్దార్థవే. తచ్చ తత్సుఖం చ కామదోహదనుభవ

భూత్ హరస్యేతి శేషః. నాయకానాయకయోరన్యోన్యభూషణవదర్శనాత్సుఖమావిర్భవతి. తచ్చ మదనోద్దీపకమితి రసవిదాం స్థితిః. తథాచ హరస్య గౌర్యాం నవోధాయాం స్వతగోచరభావప్రయుక్తసాధ్వసదర్శనాత్కృష్ణిన్తదనసందీపనః సుఖమయో వికారః ప్రాదుర్భూవేత్త్యర్థః. తత్ర రసాభావే తత్ స్థాయినః కార్యమనుభావః. తదుక్తం. శ్లో. రసతాం గచ్ఛతి స్థాయీ యత్కార్య ముపలక్ష్యతే, అనుభావస్య విక్షేపయో భావ సంస్థానలక్షక' ఇతి.

అవ. ఉక్తం భావసాధ్వసమ్. తస్య సుఖమయత్వం చ వర్ణయతి:—

వ్యాహృతాప్రతివచో న సందధే గంతుమైచ్ఛదవలంబితాంశుకా,
సేవతే స్త శయనం పరాఙ్ముఖీ సా తథాఽపి రతయే పినాకినః. 2

వ్యాహృతేతి. సా పార్వతీ వ్యాహృతా యత్కించదభిహితా సతీ ప్రతివచః ప్రత్యుత్తరం న సందధే న దదావిత్కర్థః. అవలంబితాంశుకా గృహీతవస్త్రా సతీ గంతు మన్యతో పసర్దుమైచ్ఛతే ఇచ్ఛతి స్త. ఇషాధాతోర్దక్ష 'ఇషగమియమాంఘ' ఇతి ఛకారః. పరాఙ్ముఖీ శయనం సేవతేస్త్ అనభిముఖమశయిప్తేత్కర్థః. తథాపి ఇత్థం సాధ్వసాత్ప్రీతి హాలచేష్టాపి పినాకినశ్శివస్య రతయే సుఖాయ బభూవేతిశేషః. తత్ప్రీతిహాల్యమపి తస్యానందకరమధూనిత్కర్థః. ఏలేన నవోధాయాః దేవ్యా మృగ్యుల్లిజ్జావిజితమన్తగత్వ మవసేయమ్.

కైతవేన శయితే కుతూహలాత్పార్వతీం ప్రతిముఖం నిపాతితమ్,
చక్షురున్మిషతి సస్థితం ప్రియే విద్యుదాహతమివ న్యమీలయత్. 3

కైతవేన. ప్రియే భర్తరి కుతూహలాదేహి కిం కరిష్యతీతి బుభుత్సయేత్కర్థః. కైతవేన కవచేన శయితే సుప్తే సతి పార్వతీప్రతిముఖం యథా తథా నిపాతితం ప్రియ స్యావసరితార్థం తదభిముఖం ప్రవర్తితమిత్కర్థః. చక్షుః స్వచ్ఛప్తిం సస్థితమన్మిషతి సతి పునః ప్రియే సహాసం పశ్యతి సతీత్కర్థః. విద్యుదాహతం విద్యుతా ప్రతిహతమివ న్యమీలయత్ సాధ్వసాదితి భావః. ఏలేన కించిత్సాధ్వసస్యాపచయో రతేయపచయశ్చ వ్యజ్యతే.

నాభిదేశనిహితస్సకంపయా శంకరస్య రురుధే కరస్తయూ,
తద్దుకూలమథ చాభవత్స్వయం దూరముచ్ఛ్వసితనివిబంధనమ్. 4

నాభీతి. నాభిదేశనిహితః సీపీవిమోచనాయేతి శేషః శంకరస్య కరః సకంపయా వేపకుమత్యా! ప్రియకరస్పర్శాదుత్పన్నసాత్త్వికభావయేత్కర్థః. తయూ పార్వత్యా రురుధే నివాదితః. అథ చ తథాపీత్కర్థః. తద్దుకూలం స్వయం స్వయమేవ దూరమత్యంత

మృచ్ఛసికం శ్రుత్వా నీపింఢనం నీపిగ్రంధిర్మయ తత్తథాభూతు ఆభవత్. రతిపారవశ్యాదితి భావః. ని. 'నీపిపరివణే గ్రంథా' శ్రీణాం జఘనవాసినీ' విశ్వః.

ఏవమాచినిగృహీతసాధ్వసం శంకరో రహసి నేవ్యతామితి,

సా సఖిభిరుపదిష్టమాకులానాస్తరత్ప్రీముఖవర్తిని ప్రియే. 5

ఏవమితి. హే అచి సఖి పార్వతి రహసి శంకరః ఏవం స్వోపదిష్టప్రకారేణేత్యర్థః. నిగృహీతసాధ్వసం నివర్తితభయం యథా తథా నేవ్యతామితి సఖిభిరుపదిష్టం ఉక్తం వచనం సా పార్వతీ ప్రియే శంకరే ప్రముఖవర్తిని పురోవర్తిని సతి అహంసాధ్వసవిహ్వలా సతి నాస్తరత్ స స్మృతవతీత్యర్థః. స హి భయవస్తులే చేతసి దృఢ తరోపుష్పదేశస్సంస్కారమాదక్షిణి భావః.

అవ్యవస్తుని కథాప్రవృత్తయే ప్రశ్నతత్పరమనంగశాఘమ్,

వీక్షితేన పరిగృహ్య పార్వతీ మూర్ధకంపమయముత్తరం దదౌ. 6

అవీతి. కథాప్రవృత్తయే సజ్జాప్రవర్ధనాయ అవస్తుస్యప్రస్తాతాథేషి ప్రశ్న తత్పరం యత్కించిత్ప్రచ్ఛంకమిత్యర్థః. అనంగశాఘనమీశ్వరం పార్వతీ వీక్షితేన విలూకనేన నతు వాచేత్యర్థః. పరిగృహ్య అంగీకృత్య మూర్ధకంపమయం శిరః కంపమానం స్వాగ్ధే మయత్. ఉత్తరం దదౌ న తు వాస్తయం సాధ్వసాదితి భావః. తదుక్తం రతిరహస్యే కన్యాకేప్రస్తావే—శ్లో. 'అదివిత ఇవ పుష్పేత్కించదల్పాక్షరాధం ప్రలిగిర మవదంతింభూయ వివాసురంధ్యాత్. అమాభిరుచిరస్తే తన్వి నోవేతి పృష్టాప్రతివచన వదే సా మూర్ధకంపం చ కుర్యా'దితి. అత్ర విహృతం నామ లజ్జామభావ ఉక్తః. తదుక్తం—శ్లో. 'ఈర్ష్యామానాతిలజ్జాభ్యాం న దత్తం యోగ్యముత్తరం. ప్రియనూ వ్యజ్యతే యత్ర విహృతం తదుదీత'మితి

అవ. పునస్తపేవాహః—

హాలినః కరతలద్వయేన సా సన్నిదుధ్య నయనే హృతాంశుకా,

తస్య పశ్యతి లలాటలోచనే మోఘయత్పరిధురా రహస్యభూత్. 7

హాలిన ఇతి. సా పార్వతీ రహసి హృతాంశుకా ప్రియణాకృష్టవస్త్రా సతీ కరతలద్వయేన స్వకీయేనేత్యర్థః. హాలినో హరస్య నయనే నేత్రద్వయం సన్నిదుధ్య సంఘాద్య తస్య హాలినో లలాటలోచనే తృతీయేష్టి పశ్యతి సతి మోఘయత్పా నిష్ఫల ప్రయాసా అతపివ పరిధురా మూఢాభూత్ తృతీయకరాభావాదితి భావః. ఏతేన కించి ధార్మ్యదయో వ్యజ్యంతే.

చుంబనేవ్యధరదానవర్జితం సన్నహస్తమదయోపగూహనే,

దుర్లభప్రతికృతం వధూరతం క్లిష్టమన్తథమపి ప్రభోః ప్రియమ్. 8

కు-వ్యా—20

చూచినేష్వితి. చుంబనేష్వధరదానపద్ధితమోష్ఠార్పణసహితం అదయోచనాహనే నిర్దయానింగనే సన్నాస్తభాహస్తాయస్మింస్తత్తథోక్తం తథాదుర్లభం ప్రతికృత్యం యస్మింస్తత్తథోక్తం ఆప్రగల్భత్వాన్నభవంతవతాడనాదివ్యప్రతిక్రియమిత్యర్థః. అత ఏవ క్లిష్టమన్యథం లజ్జయోపరుద్ధమదవమపి వధ్యాః సవోధాయాః రతం వధూరతం ప్రభోరీశ్వరస్య ప్రియం ఆహూదితి శేషః. ని. 'వధూః స్మహా సవోధాస్త్రీ భార్యా స్వేష్టాంగనాను చేతి విశ్వః. అయం లజ్జాసాధ్వసాభ్యాం సంకుచితోపచారత్వాత్సం క్షిప్తస్సంభోగః. తదుక్తం భూపాలేన—'యోవానోయత్ర సంక్షిప్తాకా సాధ్వస ప్రిడితాదిభిః, ఉపచారాన్నిషేషాలే స సంక్షిప్తఇతి' ఇతి.

యన్ముఖగ్రహణముచితాధరం దత్తమప్రణవదం సఖంచయత్;

యద్రతంచ సదమం ప్రియస్య తత్పార్వతీవిషహతేస్త నేతరత్. 9

యదితి. పార్వతీ ప్రియస్య సంబంధి అక్షతోఽభూడితోఽధరోయస్మింస్తత్తథోక్తం యన్ముఖగ్రహణం ముఖచుంబనం తథా అప్రణవదం ప్రణలత్సరహితం యథా తథా. 'పదం పృవసిత త్రాణస్థానలత్నాం మ్రువస్తుష్వి'త్యమరః. దత్తం యచ్ఛ సఖం సఖకర్తృయశ్చదయం రతం చ తత్సర్వం విషహతే సహతేస్త ఇతరద్విసరితం ప్రచండమితి యావత్. తచ్చుంబనం సఖమరకం వా స విషహతేస్త సవోధాత్వాదితి హృదయం ఉక్తం చ రతిరహస్యే. 'నాశ్శ్యంతమానులాః ప్యేననచాలిప్రతిలామకః. సిద్ధిం గచ్ఛంతి కన్యాస్తు తస్తాన్తస్యేన సాధయే' దితి కన్యా సవోధా.

రాత్రివృత్త మనుయోక్తు ముద్యతం నావిభాతసమయే సఖీజనమ్,

నాకరోదవకుతూహలం హ్రియా శంసితం చ హృదయేన తత్సరే. 10

రాత్రితి. సా పార్వతీ విభాతసమయే ప్రభాతకాలే రాత్రివృత్తం సురక పృతాంతమిత్యర్థః. అనుయోక్తు ప్రస్తు. ని. 'ప్రశ్నోనుయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః. ఉద్యతం ప్రవృత్తం సఖీజనం హ్రియా హేతునా నత్వనిచ్చయేతి భావః. అవకుతూహలం నిరాకాంక్షం నాకరోత్. న కించిదాచక్షేత్యర్థః. హృదయేన మనసా తు శంసితం చ తత్సరేత్వరితాత్ జౌత్సుక్యాదితి భావః. త్వరాసంభ్రమాదీనాం తదనుభావత్వాదితి.

దర్పణే చ పరిభోగదర్శిని సృష్టతః ప్రణయినో నిషేదుషః,

ప్రేక్ష్య బింబమునుబింబమాత్మనః కాని కాని న చకార లజ్జయా. 11

దర్పణఇతి. కించేతి చార్థః. దర్పణే ముకురే పరిభోగం సఖదంతకతాదిసంభోగ చిహ్నం పశ్యంతితి పరిభోగదర్శిని సా పార్వతీ సృష్టతః పశ్చాద్భాగే నిషేదుషః స్థిత వతః. సదేః క్షయః ప్రణయినః ప్రియస్య బింబం ప్రతిబింబం దర్పణే సంక్రాంత మిత్యర్థః. ని. 'బింబోఽస్త్రీ మండలసమప్రతిహముఖలక్షణం, ప్రతిబింబే ప్రతికృతే స్త్రీషా స్యాద్వింబికాపదే' ఇతి వైజయంతీ. ఆత్మనః స్వస్య బింబమనున్వప్రతిబింబస్య

వృష్టత ఇత్యర్థః. 'అనుర్లక్షణ' ఇతి కర్తృప్రపచనీయత్వాద్విత్వీయీయా. ప్రేక్ష్య లజ్జయా
స్వచాపల ప్రాకట్యకృతయేత్యర్థః. కాని కాని యానికాని చిదవాచ్యాన్యంగసంవరణాది
చేష్టితానీత్యర్థః. ఉక్తం చ లజ్జానుభావేషు. 'సాచీకృతాంగారవజైవర్జ్యార్థోముఖా
దికృ'దితి స చకార స కృతవతీ.

నీలకంఠపరిభుక్తయావనాం తాం విలోక్య జననీ సమాశ్మసత్,
భర్తృవల్ల భతయా హి మానసీం మాతురస్యతి శుచం వధూజనః 12

నీలకంఠేతి. నీలకంఠేన శివేన పరిభుక్తయావనం యస్మాస్తాం తథోక్తాం ప్రియ
యోగఫలయావనామిత్యర్థః. తాం పార్వతీం విలోక్య జననీ మేనా సమాశ్మసత్ సుతు
లోషేత్యర్థః. శ్వసథాతోర్ద్వజ్. 'అద్ధార్ద్యగాలయో'రితి వికల్పాదడాగమః తథా హి
వధూజనః స్త్రీజనః భర్తృవల్లభతయా పతివల్లభ్యేన మాతుర్మానసీం మనసిభవాం
శుచం శోకమన్యతి నిరన్యతి వివర్యయాద్వివర్యయశ్చేత్యర్థాదవసేయం సామాన్యేన
నిశేషనమర్థనరూపార్థాంతరన్యాసాలంకారః.

ఆవ. సంప్రతి దేవ్యా ముగ్ధావస్థాతో మధ్యమావస్థాప్రాప్తిమాహః—

వాసరాణి కలిచిత్కథంచన స్థాణునా పదమకార్యతప్రియా,
జ్ఞాతమన్తథరసా శనైశ్శనై స్సా ముమోచ రతిదుఃఖశీలతామ్ 13

వాసరాణీతి. స్థాణునా శంభువా కర్తృప్రియా పార్వతీ కర్తృభూతా కలిచి
ద్వాసరాణి కైచ్చిదహోభిత్త్యర్థః. అత్యంతసంయోగే ద్విత్వీయా కథంచన కృచ్ఛేణ
పదం పదప్రక్షేపం అకార్యత కారితా సురతకర్తృణీతి శేషః. కరో'లేర్ద్వ్యంతాశ్చార్థ
లజ్జ 'హృక్'రస్యతరస్యా'మిత్యణి కర్తృత్వం. 'జ్యం'లేక ద్వుశ్చ కర్తృణి ఇత్యభిహితత్వం
చ. సా కృతపదా పార్వతీ జ్ఞాతమన్తథరసా అనుభూతసురతసుఖాస్యాదా సతీ. ని. 'అస్యా
దేవిరసం ప్రాచు'రితి శబ్దార్థే. శనైశ్శనైః క్రమేణ రతౌ సురతే దుఃఖశీలతాం ప్రాప్తి
కూల్యస్వభావతాం ముమోచ. 'శీలం స్వభావే నద్వైతే' ఇత్యమర్థః. మధ్యమావస్థాం
'ప్రాప్తే'తిర్థః. 'లజ్జామన్తథమధ్యస్థా మధ్యమే'తి లక్షణం.

ఆవ. తుల్యలజ్జాన్తరత్వమేవాహః—

సస్వజే ప్రియమురో నిషీడితా ప్రార్థితం ముఖమనేన నాహరత్,
మేఖలాప్రణయలోలతాం గతం వాస్తవస్య శిథిలం రురోధనా. 14

సస్వజఇతి. సా పార్వతీ. ఉరో'నిషీడితా ఉరసి గాఢమాశ్లిష్టా సతీ ప్రియం
సస్వజే నతు నిష్పందమా నైత్యర్థః. అనేన స్వరావేశోదయస్సుచితః. అనేన ప్రియేణ
ప్రార్థితం 'చుంబనార్థం యాచితం. ని. 'యాచ్ఛాయామభియానే చ ప్రార్థనా కథ్యతే
బుద్ధ'రితి కేశవః. ముఖం నాహరత్ నాపాహరత్ మేఖలాయాం ప్రణయః పరి

చయః. ని. 'ప్రణయస్యాత్పరిచయే యాచ్ఛాయాం సాహృదేషిచే'తివిశ్వః. తత్ర లాలతాం లాలనత్వం గతం అస్య ప్రియస్య హస్తం శిథిలం దురోధ న్యవారయత్ న తు నిర్భరమితి భావః. అత్ర కించిత్సహనప్రతీకారాభ్యాం తుల్యలజ్జాస్తరత్వం వ్యజ్యతే.

అప. అథ దేవ్యాః ప్రగల్భాం దశాం దర్శయితుం తయోస్సమానురాగత్వం తావదాహః—

భావసూచితమదృష్టవిప్రియం కైశ్చిదేవ దివనైరభూతయోః,
చాటుమత్తుణివియోగకాతరం ప్రేమయాధమితరేతరాశ్రయమ్. 15

భావేతి. తయోశ్చివయోః కైశ్చిత్కృతిభిరేవ దివనైర్భావసూచితం భావైశ్చేష్టాభిర్యాగారంభకటాక్షక్షేపాదిభిస్సూచితం పరిజ్ఞాతం అదృష్టం విప్రియమప్రియాచరణాయత్ర తద్రథోక్తం చాటుని ప్రియోక్తయః అస్మిక్ సంతీతి చాటుమత్ ఖూమాగ్ధేమతుపే. క్షణవియోగాత్ క్షణమాత్రవిరహాదపి కాతరం భిరు ఇతరేకరాశ్రయ మన్యోన్య. విషయం ప్రేమ ప్రేమపదాభిలష్యాంకురావస్థా రతిరిత్యర్థః. యాధమభూత్ క్రమేణానురాగపదాభిలష్యాం భోగావస్థాం ప్రాప్త్యర్థః. తదేతత్సర్వం సృజితీకృతం భూపాలేన. శ్లో. 'అంకురపల్లవకలికా ప్రసూనఫలభోగభాగియం క్రమతః. ప్రేమామానః ప్రణయః స్నేహోరాగోనురాగ ఇత్యుక్తా' రతిరేవ స్థాయిభూతా రసీభవతి అంకురాద్యవస్థాభేదాత్రాపత్ ప్రేమాదివైరభిలష్యత ఇత్యర్థః. స ప్రేమభేదరహితం యూనోర్భావనిబంధనం, భావో రతిః రాగవిష వ్యసంపేద్యదశాప్రాప్త్యా ప్రకాశితః. యావదాశ్రయపృత్తిశ్చేదనురాగ ఇతీరిత్యర్థః. మానాదిలక్షణం తు విస్తరభయాన్న లిఖ్యతే ఆకరవిషద్రష్టవ్యమ్.

తం యథాత్మసదృశం పరంపథా రన్వరజ్యత వరస్తతైవ తామ్,
సాగరాదనపగా హి జాహ్నువీ సోఽపి తన్దుఖరనైకనిర్వృతిః. 16

ఉక్తమేవ వ్యనక్తి. తమితి. పథారాత్మసదృశం స్వానురూపం తం పరం వోధారం ప్రతి యథాన్వరజ్యత అనురక్తాభూత్ రంజేః వైచారికాత్కృత్తిరికారః. స్వరితేత్వాదాత్మనేపదం. తదైవ పరో వోధాపి ఆత్మనః సదృక్ తాం ఆత్మసదృశం త్యదాదిమ 'దృశోనాలాచనే కథోచే'తి రకారాల్ ణ్విక్. తాం పథూం ప్రత్యన్వరజ్యత పథ్యామును ర్భూదిత్యర్థః. 'గత్కథాకర్తకే'త్యాదిసా సకర్తకత్వం. అత్ర దృష్టాంతమూహ—జాహ్నువీ గంగా సాగరాన్నాపగచ్ఛతీత్యనపగా అనపేతా హి. తథా సోపి సాగరోపి తస్యో జాహ్నువ్యాః ముఖరసేన అగ్రసలిలేన వక్త్రాస్పృశసేన ఏకా ముఖ్యా నిర్వృతిః అనందరసో యస్య స తథోక్తః దృష్టాంతాలంకారః. లక్షణముక్తం ఇత్యం సమానురాగకథనాల్ రసస్యాభావత్వం నిరస్తమ్. తదుక్తం. 'ఏకత్రైవానురాగశ్చేతిర్వ్యక్తేచ్ఛతోఽపిదా, యోషితో జహునక్తేచ్ఛేద సాభాసస్తేథా స్తుతః' ఇతి. కవిసా

పుష్కం మాశవికాగ్నిమిత్రే—‘అనాతురోత్కంఠితయోః ప్రసిద్ధ్యతా సమాగమేనాపి రతిర్న మాం ప్రతి, పరస్పరప్రాప్తిసిరాశయోర్వరం శరీరనాశోఽపి సమానురాగయోః ఇతి.

అవ. అథ దేవ్యాః ప్రగల్భావస్థామశ్రిత్య సంభోగమాహః—

శిష్యతాం నిధువనోపదేశిన శృంకరస్య రహసి ప్రపన్నయా,
శిక్షితం యువతిన్తే పుణం తయా యత్తదేవ గురుదక్షిణీకృతమ్. 17

శిష్యతామితి. రహస్యేకాంతే నిధువనం రతముపదిశతితి నిధువనోపదేశినస్సురత విద్యాగురోః. సి. ‘మైథునం నిధువనం రత’ మిత్యుచ్యతే. శంకరస్య శిష్యతాం ప్రపన్నయా ప్రాప్తయా తయా పార్వత్యా యద్యువతిన్తేపుణం యువతివనోచితం కాశలం సురతమిత్యర్థః. శిక్షితం అభ్యస్తం ఆచరితమిత్యర్థః. తదేవ గురుదక్షిణీకృతం యథోపదేశకరణాదేవ సమతూతుపదిత్యర్థః. అనేన కృతప్రతికృతం సూచ్యతే.

దష్టముక్త మధరోష్ఠ ముంచికా వేదనావిధుతపాణిపల్లవా,
శీతలేన నిరవాపయత్తుణం మాళిచంద్ర శకలేన శూలినః. 18

దష్టేతి. అంచికా పార్వతీ దష్టశ్చసౌ ముక్తశ్చ తం దష్టముక్తం ‘పూర్వకాలే’ త్యాదినా సమాసః. ఉధరోష్ఠం వేదనయా విధుతో పాణిపల్లవో యయా సా తథోక్తా సతీ శీతలేన శూలినో మాళిచంద్ర శకలేన త్షణం నిరవాపయత్ శీతోపచారణే నిర్వ్యధమకరోదితి విస్తంభోక్తిః. నిపూర్వాత్ వాల్మీకీర్థ్యంతాల్లజ్. ‘అర్తిహీ’ త్యాది నాపుగాగమః. అత్రాధరపీడనాత్పుణే దుఃఖవదుపచారాత్కుట్టమితస్యానుభవ ఉక్తః. తదుక్తమ్. ‘కేశాధరాదిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే. దుఃఖలేవ బహిఃకుర్యాదేత త్కుట్టమితరి హి య’దితి.

చుంబనాదలకచూర్ణదూషితం శంకరోపి నయనం లలాటజమ్,

ఉచ్ఛ్వాసత్కమలగంధయే దదౌ పార్వతీవదనగంధవాహినే. 19

చుంబనాదితి. అథ శంకరోపి చుంబనాణ్ఘ్రితోరలకచూర్ణేన దూషితముపహతం లలాటజం నయనం ఉచ్ఛ్వాసత్కమలగంధయే వికచారవిందగంధాయ ‘ఉపమానా’ చ్ఛేతి సమాసాంతఇకారః. వికచారవిందసౌరభభారణే పార్వత్యాః వదనగంధవాహినే పూర్వార్థమారుతాయత్వర్థః. దదౌ రజోఽస్సరణార్థం తదాభిముఖ్యేన స్థాపితవాని త్యర్థః. ఏలేన దేవ్యాః ప్రియవశంపదత్వముక్తం. అత్ర హరచతుష్వలకచూర్ణపాతకథ నాణ్ఘ్రియాః ఉపరిభావస్సూచితః.

ఏవమింద్రియసుఖస్య వర్జనసేవనాదనుగృహీతమన్నధః,

శైలజభవనే గహామయా మానసమాత్ర ముపసద్వృషధ్వజః 20

ఏవమితి. వృషధ్వజః హరః ఏవముక్తరీత్యా ఇంద్రియాణాం సుఖస్యానుకూలస్య
పర్జ్వనో మార్గస్య ప్రీతప్రసంగస్యేత్యర్థః. నేవనానువభోగాదనుగృహీతమన్త్యధః పునరు
జ్జీవితమదనస్యక్ ఉమయాసహ శైలరాజభవనే హిమవద్భ్రమే మాసమాత్రమవసత్.
అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. మాసమాత్రమితి వధూవశీకరణకాలక్షైతికధనమ్. యథాహ-
గోనర్దః. 'ఏవం భుంక్తానో నవోధా మాసేన పశీషగ్భావితే.

సోఽనుమాన్య హిమవంతమాత్మభూరాత్మజావిరహదుగభివీడితమ్,
తత్రతత్ర విజహార సంపతన్నప్రమేయగతినా కమద్వతా. 21

స ఇతి. స అత్తభూశ్శివః అత్తశాయా సుహితః విరహదుఃఖేన వీడితం హిమవంతం
అనుమాన్య అనుమతం కృత్వా అప్రమేయగతినా అపరిచ్ఛేద్యగతినా నామచారిణే
త్యర్థః. కమద్వతా వృషేణ సంపతన్ సంచరమాణః తత్రతత్ర నానాదేశేషు విజహార.

మేరుమేత్య మరుదాశువాహనః పార్వతీస్తంపురస్కృతః కృతీ,
హేమపల్లవవిభంగసంస్తరామప్యభూత్సురతత్త్వరః శ్చహమ్. 22

మేరుమితి. మరుదాశువాహనః పవనజవయానః పార్వతీస్తనాభ్యాం పుర
స్కృతః. వాహనేషి పార్వత్యా వృష్ణగతయా ఆభివృద్ధిత్యర్థః. అథవా అన్వభూవిత్య
నేనాన్వయః. కృతీ కుశలోహరో మేరుమేత్య హేమపల్లవానాం విభంగాః ఖండాః
తపివ సంస్తరః తల్పం యస్యాం తాం తథోక్తాం శ్చహం రాత్రిం సురతత్త్వరః సురతా
సక్త స్సన్నన్వభూత్.

పద్మనాభవలయాంకితశ్చ సుప్రాప్తపత్న్యమృతవిప్రుషో నవాః,
మందరస్య కటకేషు చావసత్సప్రియానదనపద్మవట్పదః. 23

పద్మనాభేతి. ప్రియాయా పదనపదే వట్పదః ప్రియాముఖరసాస్వాదలోల
ఇత్యర్థః. స హరః పద్మం నాభౌ యస్య సః పద్మనాభో విష్ణుః. 'అచ్యుత్యవపూర్వాత్సా
మలోష్టు' ఇత్యుక్తాణి యోగవిభాగాత్సమాసాంతః. తస్య వలయైరంకితా అశ్చానో యే
హం తేషు అమృతమథనసమయితి భావః. తథా నవాః ప్రత్యగ్రా అమృతవిప్రుషన్యుధా
విందుక్ ప్రాప్తవత్సు మందరస్య మంథాచలస్య కటకేషు నికంఠేషు చావసత్ ఏతేన
మందరస్యా నేకాద్యుతాధారత్వా న్ననోవినోదకర్షణముక్తమ్.

రావణధ్వనితభీతయా తయా కంతసక్త మృదుబాహుబంధనః,
ఏకపింగళిరౌ జగద్గురు ర్నిర్వివేశ విశదా శ్శశిప్రభాః. 24

రావణేతి. జగద్గురుః. విక్రవసోఽవత్యం పుమాక్ రావణః దశకంఠః 'శివాదిభ్యో'
ణిత్యుపత్యాభ్యైక్యయః పుత్రివిషయే విక్రవశృద్ధస్య రవణాదేశః తస్య ధ్వనితాత్

కైలాసశైలాత్పాటకసమయకృతశ్చైదాద్భుతమా తమా పార్వత్యా కంఠసక్తాభ్యాం
మృదుబాహుభ్యాం బంధనం యస్య స తథాభూతస్యౌ పింగళైకనేత్రత్వాదేకపింగళః
కుదేరః తస్య గిరౌ కైలాసే విశదా నిర్మలాశ్శశిప్రభాశ్చంద్రికానిర్వివేక ముఖజే. ని.
'నిర్వేణో భృతిభోగయో రిత్యమరః.

తస్య జాతు మలయస్థలీరతే రూతచందనలతః ప్రియాక్షమమ్,
ఆచచామ సలవంగకేసరశ్చాటుకార ఇవ దక్షిణానిలః. 25

తస్మైతి. జాతు కదాచిత్. ధూతచందనలతః కమ్మికవటీరకాఖః. ని. 'సమే
కాఖాలతే' ఇత్యమరః. సహలవంగస్య కేసరైస్సలవంగకేసరః. ని. 'లవంగం దేవకుమరు'
మిత్యమరః. విశేషణాభ్యాం శైత్యసారభ్యే దద్ధితే. దక్షిణానిలౌ మలయమారుతః. చాటు
కారః చాటుప్రయోగః, ప్రియవాద ఇతి యావత్. భావే ఘృణ. స ఇవ మలయస్థ
లీఘ మలయాచలప్రదేశేఘ రతిస్సురతం యస్య తస్య తథోక్తస్య రమమాణస్యైత్యర్థః.
తస్య శివస్య ప్రియాక్షమం ప్రియామాస్సురతశ్చమహాచచామ జవార. యథా లోకే
మహానపి శ్రమః విశేష ప్రియవాదేనావనీయతే తద్వద్దక్షిణమారుతేనావ్యస్య సకలౌపి
సురకక్షమౌ హృతఇత్యర్థః.

హేమతామరసతాడితప్రియా తత్కరాంబువినిమిలిలేక్షణా,
భే వ్యగాహత తరంగిణీముమా మీనపక్ష్యేపునరుక్తమేఖలా. 26

హేమేతి. ఉమా గౌరీ హేమతామరసేన కనకకమలేన తాడితః. ప్రియా
యయా సా తథోక్తా తస్య ప్రియస్య కరాంబునా కరక్షిప్తాంధసా వినిమిలిలేక్షణా
ముకుళితాక్షీ మీనపంక్త్యా పునరుక్తా ద్విగుణీకృతా మేఖలా యస్యాస్సా తథాభూతా
సతీ భేతరంగిణీం మందాకిణీం వ్యగాహత తత్ర జలక్రీడామకరోదిత్యర్థః.

తాం పులోమతనయాలతోచితైః పారిజాతకుసుమైః ప్రసాధయన్,
నందనే చిరమయుగ్మలోచన స్సప్సృహం సురవధూభిరీక్షితః. 27

తామితి. అయుగ్మాని లోచనాని యస్య సోఽయుగ్మలోచనస్త్ర్యంబకః యుగ్మ
శబ్దోవిశేష్యనిఘ్నోఽవ్యుప్తి 'తస్మిన్ యుగ్మాను సంవిశేత్.' 'యుగ్మాన్ దైవే యథా
శక్తి పిత్రే యుగ్మాంస్తథైవ చ' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్. నందనే ఇంద్రోద్యానే
పులోముననయా శచీ 'పులోమున్తు శచీమలే'తి హరివంశే. తస్యా అలకానాముచితైః
పారిజాతకుసుమైః తాం పార్వతీం ప్రసాధయన్ అలంకుర్వన్ చిరం సురవధూభిః
సస్పృహమీక్షితః కేన వా పుణ్యేనాయం లభ్యత ఇతి సాధిలాపం దృష్ట ఇత్యర్థః.
అత్ర దేవస్యాకులనాయకత్వం దేవ్యాః స్వాధీనపరికాత్వం చావసేయమ్.

ఇత్యభౌమమనుభూయ శంకరః పార్థివంచ వనితాసఖస్సఖం,
లోహితాయతి కదాచిదాతపే గంధమాదనగిరిం న్యవర్తత. 28

ఇతీతి. ఇతి ఇత్థం శంకరో వనితాసఖశ్చ భూమా భవం భౌమం తన్నభవతీత్యభౌమం దివ్యం పృథివ్యాం భవం పార్థివం చ సుఖమనుభూయ కదాచిదాతపే లోహితాయతి లోహితవర్ణే భవతి అస్తంగతే సవితరీత్యర్థః. సూ.- 'లోహితాదిదాఖ్యైః క్లష్టా వాక్యమ్' ఇతి పరస్మైపదం శక్యప్రశ్నయః. గంధమాదనగిరిం న్యవర్తత గిరిముద్దిశ్య నివృత్తఇత్థ్యర్థః. ఉద్దేశక్రియా ప్రతి గిరేః కర్తృత్వం. యథాహ భాష్యకారః.—

తత్ర కాంచనశిలాతలాశ్రయో నేత్రగమ్య మవలోక్యభాస్కరమ్,
దక్షిణేతరభుజవ్యపాశ్రయం వ్యాజహర సహధర్తచారిణీమ్. 29

తత్రేతి. తత్ర గంధమాదనే గిరౌ కాంచనశ్య వికారః కాంచనం సావర్ణ్యం తస్య తచ్ఛిలాతలం చ తదాశ్రయో యస్య స భగవాన్ హరః నేత్రగమ్యం సాయంతన త్యాత్ దృశ్యం భాసం కరోతీతిభాస్కరం సూర్యం 'దివావిభే'త్యాదినా టప్రత్యయః. అవలోక్య దక్షిణేతరభుజఃసన్యవ్యభాహుర్వ్యపాశ్రయో యస్యాస్తా నిజవామభుజమవ ప్రభోజవనిష్టామిత్యర్థః. సహధర్తం చగతీతి సహధర్తచారిణీం పత్నీం వ్యాజహరజగాద.

పద్మ కాంతిమరుణత్రి భాగయో స్సంక్రమమ్య తవ నేత్రయోరివ,
సంక్షయే జగదివ ప్రజేశ్వరస్సంహారత్యహరసావహర్పతిః. 30

పద్మేతి. అసావహర్పతిః అహర్పతిః సూర్యః. 'అహరాదీనాం పత్యాదిహావ సంఖ్యాన'మితి రేఫాదేశః. పద్మ కాంతిం కమలశోభాం తృతీయో భాగః త్రిభాగః. వృత్తి విషయే పూరణార్థత్వం సంఖ్యాయా ఇత్యుక్తమ్. అదుణస్త్రీభాగో యయోస్తయోః అరుణోసాంతయోరితి భాగ్యలక్షణోక్తిః తవ నేత్రయోస్సంక్రమయ్యేవ తదాసీం పద్మా నామవికాసాత్ నేత్రయోస్తు వికాసాచ్చేయముత్పేక్షా. సంక్షయే ప్రళయకాలే ప్రజేశ్వరః ప్రజాపతిః జగదివ అహర్దివసం సంహరతి అస్తం గచ్ఛతీత్యర్థః.

శీకరవృత్తికరం మరీచిభి ర్దూరయత్యవనతే వివస్వతి,
ఇంద్రచాపపరివేషశూన్యతాం నిర్దురాస్తవ పితుర్వ్రజంత్యమీ.

శీకరేతి. వివస్తేజోస్యాస్తీతి వివస్వాత్ తస్మిన్ వివస్వతి సూర్యే మరీచిభిః. సహర్థవివక్షయాం తృతీయా. అకవివ వివాపి సహశబ్దేన తృతీయా భవతీతి కాశికా. శీకరవృత్తికరం వయఃకణసగువర్కం దూరయతి దూరీకుర్వతి సతి. హే అవనతే పార్శ్వతి అమీ తవ పితుర్నిమనతో నిర్దురాః ప్రవాహః. వి. 'ప్రవాహో నిర్దురో యురైశ్చ

మరః. ఇంద్రచాపః నానావర్ణప్రభాసమూహః తస్య పరివేషణపరివేష్టనేన శూన్యతాం వ్రజంతి. అర్కురణిసంపర్కకృతత్వాదింద్రచాపస్య తన్నివృత్త్యా నివృత్తిరత్యర్థః.

దష్టతామరసకేసరస్త్రజోః క్రందతోర్విపరివృత్తకంఠయోః,
నిఘ్నయోస్సరసి చక్రవాకయో రల్పమంతరమనల్పతాం గతమ్. 32

దష్టేతి. దష్టమర్థజగ్గం తామరసకేసరం పదకేంజల్గం ముఖద్వయలగ్నకమేకమితి భావః. శత్రుజిత ఇతి తథోక్తయోః. క్రందతోః మాజతోః విపరివృత్తకంఠయోః. పరస్పరాలాకసార్థం వక్రీకృతగ్రీవయోరత్యర్థః. నిఘ్నయోదైవాధీనయోః. ని. 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్త' ఇత్యమరః. చక్రవాకచ చక్రవాకశ్చ తయోశ్చక్రవాకయోః. 'పుమాన్ప్రియ' త్యేకశేషః. సరసి ఆల్పమంతరం వ్యవధానమనల్పతామాధిక్యం గతం సరసి వియుజ్యమానయోశ్చనైశ్చనైర్నహద్వ్యవధానమభూదిత్యర్థః.

స్థానమాహ్నికమపాస్య దంతినస్సల్లకీవిటపథంగవాసితమ్,
ఆవిభాతచరణాయ గృహ్లాతే వారి వారిరుహబద్ధపట్నదమ్. 33

స్థానమితి. దంతినో గజాః ఆహ్ని భవం ఆహ్నికం 'కాలాత్థత్' స్థానమపాస్య విహాయ సల్లకీ గజప్రియా కాచిల్లతా. ని. 'సల్లకీ స్సాల్లజప్రియ'తి హాలాయుధః. తస్యాః విటపథంగైః పట్టపఖండైర్వాసికం సురభితం వారిరుహేషు బద్ధాస్సంగతాః పట్నదాః యస్మిన్ తత్ వారి జలం ఆవిభాతం ప్రభాతమారభ్య యచ్ఛరణం భక్షణం తస్మై తత్పూర్వాప్రమిత్యర్థః. గృహ్లాతే ఉపాదదతే గజాహ్నిహర్యుక్తపర్యాప్తం జలం సక్యదేవ సాయం పిబంతీతి ప్రసిద్ధమ్.

పశ్య పశ్చిమదిగంతలంబినా నిర్జితం మితకథే వివస్వతా,
దీర్ఘయా ప్రతిమయాసరోంభసాం తాపనీయమివ సేతుబంధనమ్. 34

పశ్యేతి. హే మితకథే మితభాషిణి. ఏతేన స్వస్య తత్పూర్వావసే తాల్పం సూచయతి పశ్చిమదిగంతలంబినా వివస్వతా కర్తృ దీర్ఘయా దిగంతలంబిత్యాదాయతయా ప్రతిమయా నిజప్రతిబింబేన కరణేన. ని. 'ప్రతిమానం ప్రతిబింబం ప్రతిమా ప్రతియా తనా ప్రతిచ్ఛాయా, ప్రతికృతిరర్థా పుంసి ప్రతినిధిరుపమోపమానం స్వాది'త్యమరః. సరోంభసాం తపనీయస్య వికారస్తాపనీయం హిరణ్మయం. ని. 'తపనీయం కాతకంభ' మిత్యమరః. సేతుబంధనం నిర్జితమివేత్యుత్పేక్షా ఆస్త్రమయసమయే శరః పారావారిణి మాయతమర్కప్రతిబింబం హిరణ్మయసేతురేవ దృశ్యత ఇత్యర్థః పశ్యేతి వ కార్యః కర్త.

ఉత్తరంతి వినికీర్య పల్వలం గాఢపంకమతివాహితాతపాః,
దంష్ట్రినో వనవరాహాయూథపా దష్టభంగురబిసాంకురః క్షవ. 35

ఉత్తరంతీతి. దంష్ట్రినో దంష్ట్రావంతః. ప్రిహ్లాదిత్వాదినః. ఆతపివ దష్టభంగురాః కుటిలా బిసాంకురా మృణాళాంకురా యైస్తే తక్షవ స్థితాః వనవరాహాణాం

యాథాపాః యాథానాథాః. ని. 'యాథానాథస్తు యాథవ' ఇత్యమరః. గాఢకుంకమితి పంకిలం పల్వలమల్పనరః. ని. 'వేశంతః పల్వలం చాల్పనర' ఇత్యమరః. వినిశీర్య విశీర్ష్య అతిహాహితాతపాః పంకిలపల్వలాపగాహనేన యాసితోష్ణస్సంత ఇత్యర్థః. ఉత్తరంబి పల్వలాన్నిర్గచ్ఛంతి.

ఏవ వృక్షశిఖరే కృతాస్పదో జాతరూపరసగౌరమండలః,

క్షీయమాణ మహారత్నయాతపం పీనరోరు పిబతీన బర్హిణః. 36

ఏవ ఇతి. హే పీనరోరు పార్వతి పృక్షశిఖరే పృక్షాగ్రే కృతాస్పదః కృతశీః జాతరూపరసగౌరమండలః అతవరూపగాత్కాంచనద్రవపదరుణబర్హిమండలః. ని. 'చామికరం జాతరూపం మహారజతకాంచనే' ఇత్యమరః. ని. 'సుజే రాగే ద్రవే రస' ఇతి 'పీతేసిలేరుజేగార' ఇతి చ యాదవః. ఏవః బర్హి మస్యాస్త్రీతి బర్హిణో మయూరః. 'ఫలబర్హాభ్యామివజ్యక్తవృ' ఇతీనచ. ని. 'మయూరో బర్హిణో బర్హి నీలకంఠో భుజం గభు' గిత్యమరః. హీయమాణం క్షీయమాణం అహరత్యయాతపం దినాంతాతపం పిబతీన కథమన్యథా క్షీయమాణత్వమితి భావః.

పూర్వభాగతిమిరప్రవృత్తిభి ర్వ్యక్తపంకమివ జాతమేకతః,

ఖం హృతాతపజలం వివస్వతా భాతి కించిదివ శోషవత్సరః. 37

పూర్వేతి. పూర్వభాగే ప్రాచీమూలే తిమిరప్రవృత్తిభిర్ధ్వంతప్రసరైతేకో వ్యక్తపంకం మృతపంకమివ జాతం. తథా వివస్వతా హృతం అతప ఏవ జలం యస్య తత్తతోక్తం ఖమాకాశం కించిదీషత్ శోషోస్యాస్త్రీతి శోషవత్ శుష్కం సరజివ భాతి.

ఆవసద్భిరుటజాంగణం మృగైర్హాలనేకసరసైశ్చ వృక్షకైః,

ఆశ్రమాః ప్రవిశదగ్నిధేనవో బిభృతి శ్రియముదీరితాగ్నయః. 38

ఆవసద్భిరితి. ఉటజాంగణమావసద్భిః. చర్మకాలాప్రాంగణే వసద్భిరిత్యర్థః. ని. 'చర్మకాలాటజోఽస్త్రీయా' మిత్యమరః. 'ఉపాన్వధ్యాజ్యవన' ఇత్యాధారస్య కర్తవ్యం. మృగైః తథా మూలానాం సేకేన సేచనేన సరసైః సద్రవైః వృక్షకైః బాలవృక్షైశ్చైవలక్షితాః. అల్పార్థే కన్పిత్యయః. ప్రవిశంత్యో వనాదాగచ్ఛంత్యోఽగ్నిధేనవోఽగ్నిహోత్రాధా గావో యేషు తే ప్రవిశదగ్నిధేనవః ఉదీరితాగ్నయః ప్రజ్వలిత త్రేతాగ్నయః ఆశ్రమాస్తవోపనాని శ్రియం బిభృతి శోభంతఇత్యర్థః.

బద్ధకోశమసి తిష్ఠతి క్షుం సావశేషవివరం కుశేశయమ్,

మట్పదాయ వసతిం గ్రహీష్యతే ప్రీతిపూర్వమివ దాతుమంతరమ్.

బద్ధేతి. బద్ధకోశమసి ముసలితమపీత్యర్థః. కుశేశయం శతవత్సరం కర్తృ. ని. 'శత వత్సరం కుశేశయ' మిత్యమరః. వసతిం గ్రహీష్యతే స్థితిం కరిష్యతఇత్యర్థః. మా. 'బృటస్స

ద్యౌః శత్రుప్రత్యయః. షట్పదాయ స్త్రీతిపూర్వమంతరం అవకాశం దాతుమివ క్షణం సావశేషవివరం తివరి.

దూరలగ్నపరిమేయరశ్మినా వారుణీవిగరుణేనభానునా,

భాతి కేసరవలేన మండితా బంధుజీవతిలకేన కన్యకా.

40

దూరేతి. వారుణీ దిక్ ప్రతీచీ దిక్ దూరం భూయసా మగ్నాః అతవివ పరిమేయా అల్పవశిష్టా రశ్మయో యన్య లేన అరుణేన లోహితవర్ణేన భానునా కేసరవతా కింజల్కవతా బంధుజీవకం బంధుజీవసుమం. ని. 'బంధూణో బంధుజీవక' ఇత్యమరుః. తదేవ తిలకం లేన మండితా అలంకృతా కన్యకేన భాతి.

సామభిస్సహచరాస్సహస్రశస్యందనాశ్చహృదయంగమ్యన్తైః,

భానుమగ్నిపరిక్లిష్ట తేజసం సంస్తువంతి కిరణోచ్చవాంసః

41

సామభిరితి. కిరణోచ్చవాం పిబంతీతి తథోక్తాః. తదాహారా ఇత్యర్థః. చరంతీతి చరాః. పచాద్యచ్. సహభూతాశ్చరాస్సహచరాః వాలఖిల్యప్రభృతయో మహర్షయోఽగ్నిపరిక్లిష్టం తేజో యన్య తం తథోక్తం. 'అగ్నింవావాదిత్యస్సాయం ప్రవిశంతీతి శ్రుతేః. భానుం సూర్యం హృదయం గచ్ఛంతీతి హృదయంగమాః మనోహరాః 'గచ్ఛగతా'వీతి ధాతోః గమేనువీతి వ్యుత్క్రవాత్ ఖజ్. స్యందనాశ్చానాం హృదయంగమాః స్యనా యేషాం తైస్సామభిః సామవేదైః సహస్రశస్సంస్తువంతి. 'సామవేదో నాస్తమయే గీయత' ఇతి శ్రుతేః.

సోఽయమానతశిరోధరైర్నయైః కర్ణచామరవిఘట్టితేక్షణైః,

సన్నిధాయ దివసం మహోదధావస్తమేతి యుగభుగ్న కేసరైః.

42

సోఽయమితి. సోఽయం భానుః దివసం మహోదధా సన్నిధాయ విధాయేత్కర్ణః. దివసస్యోదర్శనాదియము త్వేక్షా అనతశిరోధరైః గగనావతరణాన్నప్రకంఠైః అతవివ కర్ణచామరైః. స్రస్తైరితి భావః. విఘట్టితాని ఈక్షణాని యేషాం తైః యుగైః. స్రస్తైరితి భావః. భుగ్నకేసరైః ఖటిలితస్కంధరోమభిర్నయైః అస్తమస్తాద్రిమేతి. ని. 'అస్తమస్త చరమత్కాశ్య' దిత్యమరుః.

ఖం ప్రసుప్తమివ సంస్థితే రవౌ తేజసో మహత ఈదృశీ గతిః,

తప్త్రకాశయతి యావదుత్థితం మూలనాయ ఖలు తావతశ్చ్యుతమ్.

ఖమితి. రవౌ సంస్థితే అస్తమితే సతి ఖం వ్యోమ ప్రసుప్తమివ నిష్ప్రకాశత్వా నిద్రితమివ స్థితమిత్యర్థః. యుజ్యతే చైతదిత్యాహ. —మహతస్తేజస ఈదృశీ వక్ష్యమాణప్రకారా గతిః స్యభావఇత్యర్థః. తాం గతిమేవాహ. తదితి. తన్నహలేజః ఉత్థితం సత్ యావత్. స్థానమితి శేషః. ప్రకాశయతి అభశ్చ్యుతం సత్ తత్థానాదితి

శేషః. తావత్. స్థానస్యేతిశేషః. మిలనాయ సుకోచాయ ఖలు భవతితిశేషః. యత్ర స్థానే తేజస్త్రివృతి తత్ప్రకాశతే యతోగచ్ఛతి న తత్ప్రకాశతఇతి స్థితిః. అతస్సుర్యా పాయే ఖం ప్రసుప్తమివేతి యుక్తముల్పేక్షణమితి భావః. అస్యార్థస్య తేజోమాత్ర సాధారణ్యేఽపి మహతి స్ఫుటమితి మహద్భిహణం కృతమ్.

సంధ్యయావ్యనుగతం రవేర్వపురన్వంగ్యమస్తశిఖరే సమర్పితమ్,
ప్రాక్తథేయముదయే పురస్కృతా నానుయాస్యతి కథం తమాపది.

సంధ్యయేతి. సంధ్యయావ్యస్తశిఖరే అస్తాన్రిశృంగే సమర్పితం అహికం వంద్యం రవేర్వపురనుగతమన్వగామి అస్తం యాంతం రవిమన్వగాదిత్యర్థః. యుక్తం చైతదిత్యా మా—ప్రాగితి. ప్రాకృప్రముదయే అభ్యుదయే తథా తేన ప్రకారేణ పురస్కృతా అగ్రతః కృతా పూజితా వేతి గమ్యతే. ప్రాతస్సుర్యోదయాత్పాగేవ సంధ్యాగమ ఇతి హి ప్రసిద్ధా ఇయం సంధ్యా తం రవిమాపది అస్తసమయే కథం నానుయాస్యతి అను యాస్యత్యేవేత్యర్థః. సంపదాపదోస్తులూపత్వం సాధూనామితి భావః.

రక్తపీతఃపిశాః పయోముచాం కోటయః కుటిలకేశిభాంత్యమూః.

ద్రక్ష్యసి త్వమితి సాంధ్యవేలయా వర్తికాభిరివ సాధువర్తితాః. 45

రక్తేతి. హే కుటిలకేశి కుటిలాలకే'స్వాంగాచోష్ణపన్థనాదసంయోగోపథా' దితి జేష్ఠ అమూః పురోగతాః రక్తాః పీతా కపికాశ్చ రక్తపీతకపిశాః నానావర్ణా ఇత్యర్థః. చార్థే ద్వంద్వః. న తు 'వర్ణో వర్ణేనే'తి తత్పురుషః సామానాధికరణ్యా భావాత్ పయోముచాం కోటయః అశ్రయః. సి. 'స్యాత్కోటిరశ్ర' చాపాగ్రే సంఖ్యాభేదప్రకర్షయో రితి విశ్వః. త్వం ద్రక్ష్యసితి హేతోరసయా సంధ్యయేత్యర్థః సన్నివేశయేతి క్వచిత్సావత్. ఆయమేవార్థః వర్తికాభిశ్చిత్రకలాకాభిః సాధువర్తితా ఉత్పాదితా ఇవ భాంతి.

సింహకేసరసటాసు భూభృతా పల్లవప్రసవిషు ద్రుమేషు చ,

పశ్య ధాతుశిఖరేషు చాత్తనా సంవిభక్తమివ సాంధ్యమాతపమ్. 46

సింహేతి. సింహానాం కేసరాణి స్కంధరోమాణి తాన్యేవ సటాః జటాః తాను. సి. 'సటా జటాకేసరయో' తిరి విశ్వః. అథవా సటాశ్చ జేస సమూహో లక్ష్మ్యతే అన్యథా పానరుక్త్యాత్ తేషు పల్లవప్రసవిషు పల్లవప్రసూలిమత్సుద్రుమేషు చ ధాతు శిఖరేషు చ కైలాసామితి శేషః. భూభృతా అస్తాన్రిణా ఆత్తనా స్వయమేవ సంవి భక్తమివ స్థితం సంధ్యాయాం భవం సాధ్యం ఆతపం పశ్య. సంధ్యాతపారుణ్యం ద్రవ్యేషు భూయన్తముపలభ్యత ఇతి భావః.

పార్థివము క్తవసుధాస్తవస్వినః పావనాంబురచితాంజలిక్రియాః,

బ్రహ్మగూఢమభిసంధ్యమాదృతాశ్శుద్ధయే విధివిదో గృణంత్యమీ.

పార్థివ. పార్థయో గుల్ఫాధోభాగాః ని. 'తద్గ్రంథీఘటకేగుల్ఫా పుమాస్పార్థివస్తయారథ' ఇత్యమర్య. తైర్బ్రుక్తవసుధాస్త్యక్తభూతలాః పాదాగ్రస్థితా ఇత్యర్థః. 'సోశ్మంగమాత్రముద్భృత్య ముక్తపార్థివః క్షీపేజ్జల'మితి స్మరణాత్. పావనైరంబుజిః రచితాంజలిక్రియాః విహితార్థస్య ప్రక్షేపా ఇత్యర్థః. విధివిదః శాస్త్రజ్ఞాః అమీ తపస్వినః అదృతాః ఆదరవంకః శ్రద్ధధానా ఇత్యర్థః. కర్తరిక్తః. అభిసంధ్యం సంధ్యామభి. 'లక్షణే నాభిప్రతీతి అభిముఖ్యే' ఇత్యవ్యయాభావః. శుద్ధయే శుద్ధ్యర్థం గాయత్రీమంత్రం గూఢం ఉపాంశు గృణంతి జపంతీత్యర్థః. 'జపన్నాసీత గాయత్రీం ప్రత్యగాతారకో దయాది'తి స్మరణాత్.

తన్మహావహార్తమనుమంతుమర్హసి ప్రస్తుతాయ నియమాయ మామపి, త్వం వినోదనిపుణస్సఖీజనో వల్లువాదిని వినోదయిష్యసి. 48

తదితి. తత్తస్మాత్కారణాత్ ప్రస్తుతాయ నియమాయ ప్రకృతసంధ్యావిషయే మామపి మహావహార్తమనుమంతుమర్హసి హేవల్లునాదిని మంజుభాషిణి వినోదనిపుణః కాలక్షేపవతురః సఖీజనస్త్యాం వినోదయిష్యతి వినోదశక్తౌ తత్కరోతీతిన్యంతాల్లభత్.

నిర్విభుజ్య దశనచ్చదం తతో వాచి భర్తరవధీరణాపరా,

శైలరాజతనయా సమీపగామాలలాప విజయామహేతుకమ్. 49

నిర్విభుజ్యేతి. తతో భర్తః వాచి వచనే అవధీరణాపరా అవజ్ఞాపరా శైలరాజ తనయా పార్వతీ ఛాద్యతే అనేనేతిచ్చదః. 'పుసి సంజ్ఞాయాం ఘః స్తాయేణే'తి ఘప్రత్యయః. 'ఛాదేరుపసర్గస్యే'తి వ్రాశ్యః. దశనానాం ఛదః దశనచ్చదః తం అథరం నిర్విభుజ్య కుటిలీకృత్య సమీపగాం విజయాం విజయాభ్యాం సఖిం ఆహేతుకం నిర్నిమిత్తం ఆలలాప న తు రోహత్ భర్తరుక్తరం దదావిత్యర్థః.

ఈశ్వరోపి దివసాత్యయోచితం మంత్రపూర్వమనుతస్థివాక్ విధిమ్,

పార్వతీమవచనామసూయయా ప్రత్యుపేత్య పునరాహ సన్తితమ్.

ఈశ్వర ఇతి. ఈశ్వరోపి దివసాత్యయోచితం సాయంకాలోచితం విధిం సంధ్యా వందనకృత్యం మంత్రపూర్వమనుతస్థివాక్ అనుస్థితవాక్ రిష్టతేః క్వసుప్రత్యయః అసూయయా సంధ్యావందనజనితాసూయయా అవచనామభావమాణాం పార్వతీం పునః ప్రత్యుపేత్య అభ్యుపేత్య సన్తితమాహ.

ముంచ కోపమనిమిత్తకోపనే సంధ్యయా ప్రణమితోస్తి నాన్యథా, కిన్న వేత్సి సహధర్మచారిణం చక్రవాకసమృత్తిమాత్మనః. 51

ముంచేతి. హేఅనిమిత్రకోపనే ఆకారణకోపిని నంద్యాదిత్వాత్కర్తరి ల్యుః. కోపం మానం ముంచ సంధ్యయా కర్త్ర్యా ప్రణమితః ప్రణామం కారితోస్తి అన్యథా ప్రకారాంతరం న ధర్మాభిసంధాయని మయి కామాభిసంధి మాకుర్విత్కర్తః. ఆత్మనస్తవ సహధర్మచరతీతి సహధర్మచారిణం మాం చక్రవాకేన సమవృత్తి తుల్యవ్యవహారం న చేత్సి కిం మామనస్యసంగినం చేత్సేవేత్కర్తః

అవ. ప్రణామకారణమాహ :-

నిర్మితేషు పితృషు స్వయంభువా యా తనుస్సుతను పూర్వముష్టితా, సేయమస్తముదయం చ సేవ్యతే తేన మానిని మమాత్ర గౌరవమ్. 52

నిర్మితేష్వితి. హేనుతమ సుగ్రాత్రి పూర్వం స్వయం భవతీతి స్వయంభూః. చతురావనః. ని. 'స్వయంభూశ్చతురావన' ఇత్యమరః. భువస్సంక్షాంతరయోరితి క్విప్ మయురవ్యంసకాచిత్వాత్సహసః. తేన పితృష్వస్తిష్వాత్వాదిమ నిర్మితేషు సృష్టేషు సత్సు యా తనురుష్టితా సేయం తమరస్తమస్తయకాలే అవ్యయమేతత్ ఉదయేచ ఉదయకాలేచ సేవ్యతే పూజ్యతే సంధ్యరూపేనేతి శేషః. హే మానిని అనిమృత్యు కారిణీతి భావః. తేన లక్ష్మతమత్సేన హేతువా మమాత్ర సంధ్యాయాం గౌరవమా దరః. తదేతదుక్తం భవిష్యత్పురాణే 'పితామహః పితౄణాం సృష్ట్యా మూర్తిం తామశ్చ వర్తమా, సా ప్రాతస్సాయమాగత్య సంధ్యరూపేణ పూజ్యతే' 'ఏతాం సంధ్యాం యతా త్తానో యే తు దీర్ఘముపాసతే, దీర్ఘాయుషో భవిష్యంతి పీరుజః పాండునందనే'తి.

అవ. ఇత్థం చేన్యాః కోపమపనీయ పునశ్చ సంధ్యాదివర్జనం కరోతి:-

తామిమాం తిమిరవృత్తిపీడితాం భూమిలంబమివ సంప్రతిస్థితామ్, ఏకతస్తటతమాలమాలినిం పశ్య ధాతురసనిమ్న గామివ. 53

తామితి. సంప్రతి తిమిరవృత్తిపీడితాం తమోన్యాప్త్యుపదుద్ధాం అతపివ భూమాలంబిత్యా భూమిలమ్మమివ స్థితాం భూమిం స్ఫుప్తేవ స్థితామిత్యర్థః. సమా సక్తాబితి జముల్ప)క్యయః. తామిమాం సంధ్యాం ఏకతః ఏకత్ర తటతమాలమాలినిం తీరతమాలతరుపక్షీమతీం ప్రిన్యోదిత్వాదినిః. ధాతురసనిమ్న గాం ధాతుద్రవనదీ మివ పశ్య.

సాంధ్యమస్తమితేషమూతపం రక్తరేఖరుపరా బిభర్తి దిక్,

సాంపరాయవసుధా సశోణితం మండలాగ్రమివ తిర్యగుష్టితమ్ 54

సాంధ్యమితి. అవరా దిక్ ప్రతీతి అస్తమితి మకారాంతమవ్యయం. తస్మేతి శబ్దేన సమాసః అస్తమితేషమస్తంగతావశ్యేన అతపివ రక్తరేఖా ఆకృతిర్యవ్య తం రక్తరేఖం సంధ్యాయాం భవం సాంధ్యం అతపం సాంపరాయవసుధా యుద్ధభూమిః. ని. 'సాంపరాయస్సమీకే స్వాదాపదుక్షరవాక్యయో' రితి విశ్వః. తిర్యగుష్టితం తిర్యక్పాతికం సశోణితం మండలాగ్రం కృపాణమివ బిభర్తి. ని. 'కాక్షేయో మండలాగ్రః కరనాలః కృపాణా' దిత్వమరః.

యామినీదివససంధీసంభవే తేజసి వ్యవహితే సుమేరుణా,
ఏతదంధతమసం నిరంకుశం దిక్షు దీర్ఘనయనే విజృంభతే. 55

యామినీతి. యామినీదివసయోస్సంధిస్సంధ్యా తత్ర సంభవే తేజసి సంధ్యారాగే సుమేరుణా వ్యవహితే సతి. హేదీర్ఘనయనే ఏతదంధతమసం గాఢభావంతం. ని. 'ధ్వాంతే గాఢేంద్రకమస' మిత్యమరః. 'అవసమంధేభ్యస్తమసోఇతి సమాసాంతః. దిక్షు నిరంకుశం నిరర్గళం విజృంభతే.

నోర్ధ్వమీక్షణగతిర్న వాప్యథో నాభితో న పురతో న పృష్ఠతః,
లోకేషు తిమిరోల్బవేష్టితో గర్భవాసశ్చన వర్తతే నిశి. 56

నేతి. ఊర్ధ్వముపరి ఈక్షణగతిర్దృష్టిప్రసారో నాస్తి అధోపి చ న అభితః పార్శ్వయోశ్చ న. పురతః ఆగ్రే న పృష్ఠతః పశ్చాదసి న ఈక్షణగతిరితి సర్వత్ర సంబధ్యతే తథాసతి ఏష లోకః నిశి తిమిరమేవోల్బం జరాయుః. ని. 'గర్భాశయో జరాయుః పుంస్యల్బం' చేత్యమరః. తేన వేష్టితః ఆవృతస్సృక్ గర్భఏవ వాసో వసతిః తత్ర గర్భవాసే వర్తత ఇవేత్యుత్పేక్షా.

శుద్ధమావిలమవస్థితం చరం వక్రమార్ద్ర వగుణాన్వితం చ యత్,
సర్వమేవ తమసా సమీకృతం దిక్షు హత్వమసతాం హతాంతరమ్. 57

శుద్ధమితి. శుద్ధం స్వచ్ఛం అవిలం మలిసమ్ అవస్థితం స్థావరం చరం జంగమం వక్రం మటిలం ముజోర్భావః ఆర్ద్రవం తదేవ గుణః తేనాన్వితం చ యత్ వస్తుజాతం తదితి యత్రదోర్నిత్యసంబంధాల్లభ్యతే. తత్సర్వమేవ తమసా సమీకృతం దక్షుక్షవిశేషం కృతం తథాహి. హతమంతరం విశేషో యేన తద్దతాంతరం అసతామసాధూనాం మహత్త్వం వృద్ధిం ధిక్ ధిగ్యోగాద్విత్తీయా. స్వమహత్త్వేన పరగతవిశేషతిరస్కరణమసతాం స్వభావ ఇతి సుప్రసిద్ధమ్. తమసోపి తథాత్వాత్ తస్మాత్త్వం ధిశిక్యర్థః.

నూనమున్నమతి యజ్ఞానాం ఘటిః శార్వరస్య తమసో నిషిద్ధయే,
పుండరీకముఖ పూర్వదిక్షుఖం కైతకైరివ రజోభిరావృతమ్. 58

నూనమితి. యజ్ఞానో నిధివదిష్టవంతః. ని. 'యజ్ఞా తు విధిశేష్టవా'నిత్యమరః "సుయజోర్ద్ధ్వనిన్" ఇతి జ్వనిచ్చుత్కయః. తేషాం ఘటిః ప్రియః చంద్రః. దర్శపూర్ణ మాసాది యాగ ప్రవృత్తిహేతుత్వాదితి భావః. శార్వరస్య శర్వర్యాం భవస్య తమసో నిషిద్ధయే నిరాసాయ మానమున్నమత్యుదేతి కుతః. హే పుండరీకముఖ పూర్వస్యా దిశో ముఖమాదిభాగః పూర్వదిక్షుఖం కేతక్యాఇమాని కైతకాని తైరజోభిః, పరాగైః ఆవృతమివ దృశ్యత ఇతి శేషః. అతో నూనమదేలి చంద్రఇతి సంబంధః.

మందరాంతరితమూర్తినా నిశా లక్ష్మితే శతభృతా సతారణా,
త్వం మయా ప్రియసఖిభిరావృతా శ్రోష్యతేవ వచనాని పృష్ఠతః. 59

మందరేతి. సతారకా నిశా మందరాంతరికమూర్తినా మందరాద్వివృతహిక
మండలేన శశభృతా చంద్రేణ పృథ్వితః పశ్చాద్భాగే వచనాని శ్రోమ్యతా శ్రోతుం
స్థితేనేత్యర్థః. మయా స్త్రీయసఖిరావృతా త్వమివ లక్ష్మ్యతే.

రుద్ధనిర్గమనమాదినక్షయాత్పూర్వదృష్టతనుచంద్రికాస్థితమ్,
ఏతదుద్గిరతి రాత్రిచోదితా దిగ్రహస్యమివ చంద్రమండలమ్. 60

రుద్ధేతి. దిక్ పూర్వదిక్ నాయికా చ ధ్వన్యతే అనినక్షయాదాసాయం రుద్ధం
నిర్గమనం నిస్సరణం యస్య తత్తథోక్తం అన్యత్ర బహిరప్రకాశితమిత్యర్థః. తనుశ్చం
ద్రికాస్థిత మివ తల్ పూర్వదృష్టం యస్తాత్తథోక్తం ఏకచ్ఛంద్రమండలం కర్తృరహ
స్యం గోప్యార్థ మివ రాత్రిచోదితా రాత్ర్యా సఖ్యేవ ప్రేరితా సతీత్యర్థః. ఉద్గిరతి
ప్రకాశయతి. యథా కాచిదాసాయం మనసి గూహితమభిలాషం ప్రదోషే సఖ్యా
మహ్యం బ్రూహీతి నిర్బధ్యమానా ప్రకటయతి తద్వృత్త్యర్థః.

పశ్య పక్షఫలినీ ఫలత్విషా బింబలాంఛితవియత్సరోంభసా,
విప్రకృష్టవివరం హిమాంశునా చక్రవాకిమిథునం విడంబ్యతే. 61

పశ్యేతి. పక్షఫలినీఫలత్విషా ఉదయరాగాల్పీయంగుఫలసచ్ఛాయేన. ని. 'ప్రి
యంగుః ఫలినీ ఫలి'త్యమరః బింబాభ్యాం బింబప్రతిబింబాభ్యాం వాంఛితే ఓహ్నితే
వియత్సరోంభశ్చ యేన తథోక్తేన. ని. 'ప్రతిబింబే ప్రతికృతౌ బింబ' మితి వైజ
యంతీ. హిమాంశునా విప్రకృష్టం వివరమంతరాళం యస్య తత్తథోక్తం అతిదుర్గత
మిత్యర్థః. చక్రవాకిమిథునం విడంబ్యతే అనుక్రియతే పశ్య రాత్రౌ వియతి సరోజతే
చయావింధోన్మింబప్రతిబింబౌ తా విరహాద్ధూరపత్తినా చక్రవాకావివదృశ్యేతే ఇత్యర్థః.

శక్యమోషధిపతేర్నవోదయాః కర్ణపూరరచనాకృతే తవ,
అప్రగల్భయగసూనుకోమలాశ్చేత్తుమగ్రసఖసంపుటైః కరాః. 62

శక్యమితి. సవోదయా సవోదితా అప్రగల్భయగసూనుకోమలా అకతోరయనాం
జరనుమమరాః ఓషధిపతేరిండోః కరాస్తవ తే కర్ణపూరరచనాకృతే కర్ణావతంస
నిర్వాణక్రియాయై సంపదాదిత్వాద్భావే క్విప్. అగ్రసఖసంపుటైర్నఖాగ్రసంభేదైః
చేత్తుం శక్యం శక్యా ఇత్యర్థః. 'శకిసహో'శ్చేతి కర్ణణి యత్ప్రత్యయః. శక్యమితి వివ
రితలింగవచనస్యాపి కర్ణణి అభిధాయకం సామాన్యోపక్రమాత్ పశ్చాత్కర్తృవిశేషా
కాంతాయాం కరా ఇతి నిర్దేశో న విరుద్ధ్యతే. యదాహ వామనః—'శక్యమితి రూపం
లింగవచనస్యాపి కర్ణాభిధాయాం సామాన్యోపక్రమా'దితి లింగం చాత్ర 'శక్యం చ
శ్యమాంసాదిభిరేవ త్విత్ప్రతిహంతుమితి భాష్యకారప్రయోగ' ఇతి.

అంగుళీభిరివ కేశసంచయం సన్నిగృహ్య తిమిరం మరీచిభిః,
కుట్టలీకృతసరోజలోచనం చుంబితవ రజనీముఖం శశీ. 63

అంగుళీభిరి. శశీ చంద్రమాః నాయకస్తు ప్రతీయతే అంగుళీభిః కేశసంచయ
మివ మరీచిభి స్తమిరం సన్నిగృహ్య గృహీత్వా సరోజే లోచనే ఇవేత్సువమితసమాసః.
అంగుళీభిరవేత్సువమాయాస్తత్సాధకత్వాత్ మట్ట లీకృతే సరోజలోచనే యస్య తత్త
థోక్తం రజన్యా ముఖం ప్రారంభః వదనం చేతి గమ్యతే. చుంబితేన అత్ర ముఖమితి
వదనప్రారంభయోరభేదాధ్యససాయాత్ క్షేమాత్తాపితాతితయోక్తిః. ఏవం చాంగుళీభిరవే
త్వాదివాక్యేన సరోజే లోచనే ఇవేతి సమాసేన చోక్తయోర్వచమయోర్దుఖమితి
క్షేమాత్తాపితయోక్తేషు చుంబితేవేత్సుప్రేక్షానుగ్రహకత్వాత్తయా సహాంగాంగిభావేన
సంకరః.

పశ్య పార్వతి నవేందురశ్శిభిః సామిభిన్నతిమిరం నభస్తలమ్,
లక్ష్మ్యతే ద్వీరదభోగదూషితం సంప్రసీదదివ మానసం సరః. 64

పశ్యేతి. మే పార్వతి నవేందురశ్శిభిస్సామిభిన్నతిమిరం అర్ధనిరస్తధ్వంతం
నభస్తలం ద్వీరదభోగదూషితం గజక్రీడాకలుషితం అథ సంప్రసీదత్ ప్రసాదం గచ్ఛత్
మానసం మానసాఖ్యం సరజివ లక్ష్మ్యతే పశ్య.

రక్తభావమపహాయ చంద్రమా జాతేవీష పరిశుద్ధమండలః,
విక్రియా నఖలు కాలదోషజా నిర్మలప్రకృతిషు స్థిరోదయా. 65

రక్తేతి. ఏష చంద్రమారక్తభావం రక్తత్వం అపహాయ ఉదయరాగమపహాయ
పరిశుద్ధమండలః శుభ్రబింబో నిష్కంఠకరాష్ట్రశ్చ జాతః. తథాహి—నిర్మలప్రకృతిషు
స్వచ్ఛస్వభావేషు శుద్ధసచివసంపన్నేషు చ కాలదోషేణ తాతా కాలదోషజా విక్రియా
వికారః స్థిరోదయా స్థాయినీ నభవతి ఖలు చంద్రోపి స్వభావనిర్మల ఇతి. యథా
కల్పిద్రాజా మతల్పిన్నిమిత్రాద్విరక్తమండలః పశ్చాత్పక్వతిశుద్ధ్యా స్వస్థమండలా
భవతి తద్వదితి భావః. అత్ర ప్రథమార్థే విశేషణమాత్రక్షేపాదధాంతరప్రతీత్యా సమా
సోక్తిరలంకారః. అన్యార్థాంతరన్యాసేనాంగాంగిభావేన సంకరః.

ఉన్న లేషు శశినః ప్రభాస్థితా నిమ్నసంశ్రయపరం నిశాతమః,
నూనమాత్మసదృశీ ప్రకల్పితా వేధనైవ గుణదోషయోగ్గతిః. 66

ఉన్న లేష్వితి. శశినః ప్రభా చంద్రికా ఉన్న లేష్వుద్రిశ్యంగాదిషు స్థితా. నిశాత
మస్తు నిమ్నసంశ్రయపరం గర్తాదసిచస్థానప్రవణం. తథాహి వేధనా గుణదోషయో
గాత్మసదృశీ ఆత్మానురూపా గతిః ప్రవృత్తిః ప్రకల్పితైవ నూనం లేజస్విన్ ఉన్న
మంతి మలినాస్తు సీచంతీతి భావః.

చంద్రపాదజగితప్రవృత్తిభిః చంద్ర కాంతమణిబిందుభిర్గిరిః,
మేఖలాతరుషు నిద్రితానిమానోబ్బధయత్స్యసమయే శిఖండినః 67

చంద్రేతి. గిరిః హిమాద్రిః చంద్రపాదైరిందుకిరణైః జనితప్రవృత్తిభిః జనితప్రసరైః చంద్రకాంతమణీనాం బిందుభిః కరణైర్దేఖలాతరుషు మేఖలాప్రదేశేషు యేతరవః తేషు ఉద్రితాన్ సంజాతనిద్రాన్ తారకాదిత్వాదితచ్ఛత్యయః. ఇమాన్ శిఖండినో మయూరాన్ అనుయోజితకాలే బోధయతి ఇందుకిరణసంపర్కాదుపరిచంద్రమణిషు జలస్యందిషు సత్పు అభోష్యక్షేషు శయాః శిఖండినః వృష్టిభయాజ్ఞాగ్రతీత్యర్థః. శిఖండిగ్రహణమితరశమంతానాం కులాయనిలయత్వాత్ ఇతి భావః.

కల్పవృక్షశిఖరేషు సంప్రతి ప్రస్ఫురద్భిరవికల్పసుందరి,
హరయప్తిగణానానివాంశుభిః కర్తముద్యతకుతూహలశృణీ. 68

కల్పేతి. హే అవికల్పేనానివాదేన సుందరి అవికల్పసుందరి శశీ సంప్రతి కల్పవృక్షాణాం శిఖరేష్వగ్రేషు ప్రస్ఫురద్భిరంశుభిః కరస్థానీయైతి భావః. హరయప్తిగణానాం కల్పతరులంబిహరపరిగణానాం కర్తముద్యతకుతూహలఇవ ఉత్పన్నకాతుకః కిమిత్సుల్లేప్తిత్.

ఉన్నతావనతభాగవత్తయా చంద్రికాసతిమిరాగిరేరియమ్,
భక్తిభిర్బహువిధాభిరద్వితా భాతి భూతిరివ మత్తదంతినః. 69

ఉన్నతేతి. గిరేయన్నతావనతభాగవత్తయాని మ్నాన్నతప్రదేశవత్తేనహేతునా సతిమిరా తిమిరుక్తా సమోన్నతేషు తమసోపవకాశాదితి భావః. ఇయం చంద్రికా బహువిధాభిః భక్తిభిరవనాభిరద్వితా చిన్మస్తా మత్తదంతినో భూతిర్భసితమివ భాతి. ని. 'భూతిర్భాతంగశృంగారే జతో' భస్మని సంపదీతి విశ్వః. తత్ర భక్తిసహితాని గణాంగా శ్యేవ తిమిరభోగోపమానమిత్యనుసంధేయమ్.

ఏతదుచ్ఛ్వసితపీతమైంగవం సోధుమత్తు మమివ ప్రభారసమ్,
ముక్తవట్పుదవిరావమంజసా భిద్యతే కుముదమానిబంధనాత్. 70

ఏతదితి. ఏతత్కుముదం కైరవం కర్తృ. ఉచ్ఛ్వసితేన పీతం ఉచ్ఛ్వసితపీతం అతితృప్తయా ఉచ్ఛ్వస్యోచ్ఛ్వస్య పీమిత్యర్థః. ఇందోరిమమైందవం త్రభాచంద్రికా నైవ రసో ద్రవః తం సోధుమత్తుమమశక్తమివ అంజసా సత్యం ముక్తవట్పుదవిరావం ప్రవర్తితభృంగనాదం యథాతథా ఆనిబంధనాత్ అవృంతాద్భిద్యతే వికసతి విదీర్యతే చ కర్కశ రురి లక్. యథా లోకే కన్యచిదతిపానాన్నిష్ఠుహాత్మన ఉచ్చైః క్రోశత ఉదరం భిద్యతే తద్వదితి భావః.

పశ్యత్కల్పతరులంబికుభ్రయా జ్యోత్స్నయా జనితరూపసంశయమ్,
మూరుతే చలతి చండి కేవలం వ్యజ్యతే విపరివృత్తమంశుకమ్. 71

పశ్యేతి. కుభ్రీయా జ్యోత్స్నయా జనితో రూపసంశయోంశుకం జ్యోత్స్నానైతి రూపసందేహో యస్య తత్తతోక్తం కల్పతరులంబి అంశుకం హే చండి అత్యంత

కోవనే గౌరాదిత్వాత్ జీవే. మారుతే చలతి సలి విపశి విపశితం వృత్తం చరితం యజ్ఞ్య తత్తథోక్తం అతఏవ కేవలం నిశ్చితం సత్. ని. 'సర్వే తే కేవలమిక్యమరః. వ్యజ్ఞతే పశ్యజ్యోత్వాన్ యచ్చాయత్వాన్ సురూపతో వివిచ్యతే పరం తు క్రియయత్కర్థః.

శక్యమంగుళిభిరుద్ధృతైరధశ్శాఖానాం పతితపుష్పవేశైశ్చైః,
పత్రజర్ఘ్యరశశిప్రభాలవై రేభిరుత్క-చయితుం తవాలకాన్. 72

శక్యమితి. అంగుళిరుద్ధృతైరుచ్చితైః శాఖానాం-అధః పతితపుష్పవేశైశ్చైః కోమలైః తథాభిముకతైరిత్యర్థః. ఏభిః పత్రజర్ఘ్యరావత్రైశ్శకలితాయా శశిప్రభా చంద్రికా తస్యా లవైః ఖండైః తరుకలేషు పత్రాంతరాలత్వైర్వ్యోత్వాన్ యమండై రిత్కర్థః. తవాలకా ఉత్క-చయితుం బద్ధుం కచబంధన ఇతి ధాతో స్థుముక్ ప్రత్యయః. శక్యం శక్యా ఇత్యర్థః. శక్యమితి లింగవచనస్యాపీత్యాద్యనుపదమేవోక్తం.

ఏష చారుముఖ యోగతారయా యుజ్యతే తరళబింబయా శశీ,
సాధ్వసాదుపగత ప్రకంపయా కన్యయేవ నవదీక్షయా వరః. 73

ఏషఇతి. హే చారుముఖ ఉజ్జ్వలననే. 'స్వాంగాచ్చోపసర్జనా'దితి జీవే. ఏష శశీ తరలింబయా స్ఫురన్తండలయా యోగతారయా ప్రత్యహం యయా యుజ్యతే శశీసా యోగతారా తయా నిత్యసృజ్రేణేత్యర్థః. సాధ్వసాన్నవసంగమధయాదుపగత ప్రకంపయా వేపథుమత్యా నవదీక్షయా నవోద్వాహయా కన్యయా వరో వోధేష యుజ్యతే సంగచ్ఛతే. యుజ్జ్వేవాదికాత్క-ర్తరి లట్.

పాకభిన్నశరకాండగౌరయోరుల్లసత్ప్రీతికృతిప్రదీప్తయోః,
రోహతీవ తవ గండలేఖయోశ్చంద్రబింబసిహితాక్షీచంద్రికా. 74

పాకేతి. హే చంద్రబింబసిహితాక్షీ చంద్రబింబసిహితేక్షణే నిమిత్తేతి పాతేషు మిథో ప్రక్షేపఇతి ధాతోః కర్తణి క్తః. పాకభిన్నః పాకవికసితో యశ్చరకాండః తద్వద్గౌరయోః సితయోః. ని. 'అపదాతస్మితో గౌం' ఇత్యమరః. ఉల్లసంత్యా ప్రతి శృత్యా చంద్రికా ప్రతిబింబేన ప్రదీప్తయోః ప్రోజ్వలయోః తవ గండలేఖయోః గండ థ్లయోః చంద్రికారోహతి ప్రరోహతీవ గండథ్లప్రతిబింబసంక్రమణిమూర్ఛితా చంద్రికా తయారేవ ప్రరూఢేతి ప్రతీయత ఇత్యర్థః.

అవ. అత్రాంతరే కాంచిదవలోక్యాహః—

లోహితార్కమణిభాజనార్పితం కల్పవృక్షమధు బిభ్రతీ స్వయమ్,
త్వామియం స్థితిమతీముపస్థితా గంధమాదనవనాధిదేవతా. 75

లోహితేతి. లోహితే అరుణే అర్కమణిభాజనే సూర్యకాంతపాత్రే అర్పితం కల్పవృక్షమధు కల్పకరుప్రసూతం మద్యం స్వయం బిభ్రతీ గంధమాదనవనాధిదేవతా

స్థితిమతీమపస్థానవతీ ఇహ స్వపనే తిష్ఠంతీమిత్యర్థః. త్వామియం ప్రత్యక్షా ఉపస్థితా
ప్రాప్తా స్వగృహగతాం త్వాం సంభాషయితుమాగతేత్యర్థః.

అర్ధక్రీకేసరసుగంధి తే ముఖం మత్తమత్తనయనం స్వభావతః,

అత్ర లబ్ధవసతిర్గుణాంతరం కిం విలాసిని మధుః కరిష్యతి. 76

అర్థేతి. సో పార్వతి ఇదం తే ముఖం స్వభావతః అర్ధక్రీకేసరసుగంధి సరస
మకుళమనుసురభి గంధస్యేత్యాదినా ఇకారః. మత్తమత్తే అభీష్టం మత్తే నయనే యస్య
కత్రోక్తం నిత్యవీపుయోరితి నిత్యార్థే ద్విరుక్తిః. సో విలాసిని విలాసనీతే 'వాకమలనే'
త్యాదినా మినున్ ప్రత్యయః. 'మున్నేభ్యో జీప్' అత్ర త్వన్తుభే లబ్ధవసతిర్ద్వభావప్రవేశో
మధుః మధ్యం కిం గుణాంతరం గుణవేశేషం కరిష్యతి న కంచితిత్యర్థః. కేసరసాగం
ధ్యాదిగుణానాం త్వన్తుభే స్వభావసిద్ధత్వాన్తధునః ఫలం న చక్వామిత్యర్థః. 'అర్ధరావః
పుం' చేతి మధుశబ్దస్య పులింగత్వం యదాహుః—'మకరందస్య మధ్యస్య మాక్షిక
స్యాపి నాచః, అర్ధరావిగణే పాతామృన్నపుంసకయోర్నధురీతి.

మాన్యభక్తి రథవా సఖిజనః నేన్యతామిదమనంగదీపకమ్,

ఇత్యుదారమభిధాయ శంకరస్తామపాయయత పానమంబికామ్. 77

మాన్యేతి. అథవా సఖిజనో మాన్యం మాన్యా నా భక్తిర్యస్య స కథోక్తః. సఖి
జనభక్తిః స్వీకార్యేత్యర్థః. అతోనంగదీపకం కామోద్దీపకమిదం వక్ష్యమాణం పానం
నేన్యతాం ఇత్యుదారం చతురం అభిధాయ శంకరస్తామంబికాం పీయత ఇతిపానం
మధ్యమపాయయత పాయయామాస పిబతేర్ఘ్యంతాల్లుజ్. పిబలేః ప్రత్యవసానార్థత్వా
దజీకర్తుః కర్తృత్వం పిబలేన్నిగరణార్థత్వేపి 'నపాదమీ' త్యాదినా పరస్మైపదప్రతిషేధః. నను
మాన్యభక్తిరిత్యుక్తకథం పుంపద్భావః. 'అప్రియాది'ష్యితి నిషేధాత్. భక్తిశబ్దస్యప్రియా
దిషు పాతాత్ నైష దోషః. నపుంసకపూర్వపదత్వాత్. యథావా వృత్తికారః—
దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదస్యావివక్షితత్వాన్నిధమితి. భోజరాజన్త—
'భజ్యత ఇతి భక్తిః ఇతి కర్తృసాధనస్యైవ ప్రియాదిపాతః యథా భవాసిభక్తిరితి న తు
భజనం భక్తిరితి భావసాధనస్య అతోక్త స్త్రీపూర్వపదత్వేపి న దోషః' ఇత్యాహ.

పార్వతీ తదుపయోగసంభవాం విక్రియామపి నతీం మనోహరామ్,

అప్రతర్క్యనిధియోగకారితామామ్రతేవ సహకారతాం యయా.

పార్వతీతి. పార్వతీ తస్య మధ్యస్య ఉపయోగేన పానేన సంభవో యస్యాస్తాం
విక్రియామపి నతీం మనోహరాం వికారత్వేపి రమ్యామిత్యర్థః. విక్రియాం మదవికారం
యయా అత్ర విక్రియాశబ్దస్యావృత్త్యాన్వయః. కథమివ అమ్రతాభావత్వం అప్రత
ర్క్యేణ మరూహేన విధియోగేన దైవయత్నేన కారితాం సహకారతాం అతిసాధ

భావస్థావిశేషమివ. ని. 'అమృతకృత్' రసాలాసా సహకారోతిసారథి' ఇత్యమరః. యథా చూతస్య సహకారత్వలక్షణా వికృతిః శోభతే తథా తస్యా అపి మదవికారః శోభత ఇత్యర్థః.

తత్త్వణం విపరివర్తితప్రియోర్వైష్యతోశ్చయనమిథరాగయోః,
సా బభూవ వశవర్తిసి ద్వయోశ్శూలినస్సునదనా మదస్య చ. 79

తత్త్వణమితి. సునదనా పార్వతీ తత్త్వణం తదైవ విపరివర్తితప్రియోః నివర్తిత లజ్జయోః శయనం తల్పం నేష్యతోః ప్రావయ్యతోః ఇథః ప్రవృద్ధః రాగః అను రాగః. ఆరుద్యం చ ద్వయోన్మయోః ప్రేయసః ప్రియతమస్య మదస్య చేతి ద్వయోః వశే వర్తత ఇతి వశవర్తిసి అథీనా బభూవ.

అవ. మదపారవశ్యం తావదాహ :—

ఘూర్ణమాననయనం స్థలత్పదం స్వేదబిందుమదకారణస్తితమ్,
ఆననేన తు తావదీశ్వరః చక్షుషా చిరముమాముఖం వచా. 80

ఘూర్ణమానేతి. ఈశ్వరో ఘూర్ణమాననయనం భ్రామ్యన్నయనం స్థలత్పదం స్థల ద్వచః స్వేదబిందుమత్ స్వేదబిందుయక్తం ఆకారణస్థితం ఆకస్మికహాసయక్తం ఉమా ముఖం తావత్ అతృప్తావగమాదిత్యర్థః. ఆననేన ముఖేన న వచా న చుచుచేత్సర్థః. కింతు చిరం చక్షుషా వచా అతితృప్తయాద్రాక్షీదిత్యర్థః. తస్యా మదపారవశ్యదర్శన సుఖం తావదన్వభూదిత్యర్థః.

అవ. సంప్రతి ప్రియవశంవదత్వమాహ :—

తాం విలంబితపనీయమేఖలాముద్వహాః జఘనభారదుర్వహామ్,
ధ్యానసంభవవిభూతిసంభృతం ప్రావిశన్మణిశిలాగృహం హరః. 81

తామితి. హరః విలంబితపనీయమేఖలాం విస్తరింసేహేమరశనాం జఘనభారేణ దుర్వహాం తాం పార్వతీం ఉద్వహాః ధ్యానసంభవయా సంకల్పమాత్రసిద్ధయా విభూత్యా భోగసాధనేన సంభృతం సంపూర్ణం మణిశిలాగృహం ప్రావిశత్ నిరంజరితి భావః.

తత్ర హంసధవలోత్తరచ్ఛదం జాహ్నువీపులినచారుదర్శనమ్,
అధ్యక్షేత శయనం ప్రియాసఖః శారదాభ్రమివ రోహిణీపతిః. 82

తత్రేతి. తత్ర మణిభవనే హంసవద్ధవళ ఉత్తరచ్ఛదః ప్రచ్ఛదఃటో యస్య తత్ర ధోక్తం చారు దర్శనం యస్య తచ్ఛారుదర్శనం దర్శనీయం జాహ్నువీపులినమివ చారు దర్శనం శయనం శయ్యాం రోహిణీపతిశ్చంద్రః. శరది భవం శారదం అభ్రం మేఘ మివ శరద్ధ్రవాణం ధావళ్యార్థం ప్రియాసఖస్యై ప్రియయా సహేత్సర్థః. అధ్యక్షేత శయితవాః. 'అధిష్ఠా స్థానాం కర్తే'తి కర్తృత్వం. రోహిణీగ్రహణసామర్థ్యాదిదోర్బల్య భారోహణే రోహిణీసాహిత్యమనునంధేయమ్.

క్లిష్టచంద్ర మదయైః కచగ్రహైరుత్పథ్యాద్వితనఖం సమత్సరమ్,
తస్య తచ్చిదుర మేఖలాగుణం పార్వతీరతమధూదత్పప్తయే 83

క్లిష్టేతి. అదయైః నిదయైః కచగ్రహైః కేశాక్షరజైః క్లిష్టచంద్రం వీడితహర శిశువంద్రం ఉత్పథమున్నర్యాదమర్పితా నఖా యస్మిన్ తత్ సమత్సరమన్యోన్యవిజి గీమాపూర్వకం చిదురాః స్వయమేవ చిద్యమానాః మేఖలాగుణాః యస్మిన్ తత్తథోక్తం 'విదిభిషిచ్చిజేః సుర'జితి కురచ్చిత్యయః. కర్షకర్తృ ఇతి కాశికా. తత్ పార్వతీరతం తస్యేత్వరస్య అత్పప్తయేభూత్ త్పప్తయే నాభూదిక్యర్థః. 'అభూన్నత్పప్తయే' ఇతి చ పాఠః.

కేవలం ప్రియతమాదయాభునా జ్యోతిషామవసతాసు పజ్జ్ఞీషు,
తేన తత్పరిగృహీతవక్షసా నేత్రమీలనకుతూహలం కృతమ్. 84

కేవలమితి. ప్రియతమాదయాభునా కేవలం ప్రియతమాయాం దయాభునైవ తన్యాః సౌకుమార్యాదనవరతం సురతాసహత్వాత్ న తు స్వయం తృప్త్యైత్వర్థః. తత్పరి గృహీతవక్షసా తయా పార్వత్యా అజ్లిప్తవక్షసా లేనేశ్వరేణ జ్యోతిషాం సక్షత్రాణాం పజ్జ్ఞీషు అవసతాసు సతీషు పశ్యమే యామే ఇత్వర్థః. నేత్రమీలనకుతూహలం కృతం నిద్రా స్వీకృతేత్వర్థః.

స వ్యబుధ్యత బుధస్తవోచిత శ్చుతశంభకమలాకరై స్సమమ్,
మూర్ఛనాపరిగృహీతకైశ్చైః కిన్నరై రుషసి గీతమంగళః. 85

స ఇతి. బుధస్తవోచితో విద్యుత్ ప్రోతార్హః. సి. 'స్తవస్తాస్మిత్రం శ్చుతి'రిత్యమరః. స హరః ఉషసి ప్రభాతే స్వరాణామరోహవరోహక్రమే మూర్ఛనా. 'క్రమ యుక్త్యా స్వరాస్త్ర మూర్ఛనా పరిక్రితే'తి భరతః. తయా మూర్ఛనయా పరిగృహీత కైశ్చైః స్వీకృతరాగవిశేషైః కిన్నరైః గీతమంగళస్సృక్ శాతమంగళకమలాకరైః సమం కనకపద్మకరైస్సహ. సి. 'అష్టాదశం శాతమంగళం గాంగేయం భర్త కర్పూరం' ఇతి. 'సశం సత్రాసమంసహే'తి చామరః. వ్యబుధ్యత వివిధవాక్. బుధ్యతేదైవాదికాత్కర్తృ లక్. ఆత్ర వ్యబుధ్యతేతి జాగరదికాశయోః బోధయోః క్షేదభిప్రకాశేదాధ్యససాయ మూలాదిశయోక్తిః. తన్మూలా చ కమలాకరైస్సమమితి సహోక్తిః. తత్ర సహోక్త్యాన్వయ సౌకుధ్యాద్భుజలేన కమలాకరస్యోపమానత్వం ఈశ్వరస్యోపమేయత్వం (సహోర్థస్య ప్రధానోపసర్జనోపమానీయత ఇతి న్యాయవిదః.) తథా చ సూత్రం 'ఉపమానోప మేయయోరేకస్య ప్రాధాన్యేన నిర్దేశేవరస్య సహోర్థసంబంధే సహోక్తి'రితి.

తా ఊణం శిథిలితోపగూహనౌ దంపతీ రచితమానసోరయః,
పద్మబోధనిపుణాస్మి మేవిరే గంధమూదనవనాంతమూరుతాః. 86

తావలి. శిథిలితోపమానా శిథిలితాలింగనా జాయా చ పరిశ్చదంపతీ తౌ శివా జాయాశబ్దస్య దంభావో నిపాతితః. రచితమానసోర్తయః మానసే సరసి జనితతరంగా ఇత్యర్థః. పద్మబోధే నిపుణాః. 'పద్మబోధపితునా' ఇతి పాఠే పద్మవికాససూచకా ఇత్యర్థః. గంధమాదనవనాంలే మారుతాః క్షణం సిషేవితే.

ఊరుమూలనఖమార్గరాజిభిస్తత్తజే హృతవిలోచనో హరః,

వాససః ప్రశిథిలస్య సంయమం కుర్వతీం ప్రియతమామవారయత్.

ఊర్వలి. తత్క్షణే మారుతవిజననమయే ఊరుమూలే నఖమార్గరాజిభిః నఖపద పక్షిభిః మరుతా ప్రసారితపస్తతయా ప్రకాశితాభిరత్యర్థః. హృతవిలోచనః ఆకృష్ట దృష్టిహరః ప్రశిథిలస్య క్షణబంధవస్య వాససః సంయమం బంధనం కుర్వతీం ప్రియత మాం ఆవారయత్.

సప్రజాగరకషాయలోచనం గాఢదంతపదతాడితాధరమ్,

ఆకులాలకమరంస్త రాగవాన్ప్రేక్ష్య భిన్నతలకం ప్రియాముఖమ్. 98

సఇతి. రాగవాక్ రాగీ ఆమరత్తస్య హరః ప్రజాగరేణ కషాయలోచనం రక్త నేత్రం. ని. 'నిర్వాసే చ కషయోఽథ సురభౌ' లాహితేఽన్యవదితి విశ్వః. గాఢైః దంతపదైః దంతక్షతైస్తాడితాధరం పీడితాధరం ఆకులాలకం భిన్నతలకం ప్రియాముఖం ప్రేక్ష్య ఆరంస్త అన్వరజ్యత. తాదృజ్ఞానదర్శనమేవ తదా తస్యోద్దిష్టమభూదిత్యర్థః.

తేన భంగవిషమోత్తరచ్ఛదం మధ్యపిండితవిసూత్ర మేఖలమ్,

నిర్మలేఽపి శయనం నిశాత్యయే నోఽఙ్గితం చరణరాగలాంఛితమ్.

తేనేతి. తేన హరేణ భంగైః భంగిభిః పరిభిరితి యావత్. విషమో నిమ్నో న్నత ఉత్తరచ్ఛదః ప్రచ్ఛదపటో యస్మిన్ తత్తథోక్తం. మధ్యపిండితా పుంజీకృతా విసూత్రమేఖలా భిన్నరశనా యస్మిన్ తత్తథోక్తం చరణయోః రాగేణ లాక్షరా గేణ లాంఛితం చిహ్నితం శయనం నిశాత్యయే ప్రభాతే నిర్మలేఽపి సుర్యోదయేఽపి త్యర్థః. నోఽఙ్గితం న త్యక్తం ఆత్ర దేవ్యాః సకలసురతోపచారసంపన్నం పురుషాయ తం సూచ్యతే.

స ప్రియాముఖరసం దివానిశం హర్షవృద్ధిజననం సిషేవిషుః,

దర్శనప్రణయినామదృశ్యతా మాజగామ విజయానివేదితః. 90

సఇతి. స హరః హర్షవృద్ధిజననం సుఖాతిశయకారణం ప్రియాముఖరసం అథ రామృతం దివా చ నిశాయాం చ దివానిశం ద్వంద్వైశ్చవద్భావః సిషేవిషుః సేవతు మిచ్ఛుస్సన్విజమానాన్నివా కాచిద్దేవ్యాస్సభి తయా నివేదితః ఏతే సేవార్థమాగతా

ఇతి విజ్ఞాపితోఽపీత్యర్థః. దర్శనప్రణయినాం దర్శనార్థినాం అదృశ్యతామాజగామ దశ్యనం న దదానీత్యర్థః.

సమదివసనిశీధం సంగినస్తత్రశ్శభో
శ్శతమగమద్మతూనాం సార్థమేకా నిశేత,
న చ సుతసుభేషు చ్చిన్నతృప్తో బభూవ
జ్వలనభిసముద్రాంతర్గతస్తజ్జలౌఘైః.

91

ఇతి శ్రీమహాకవికాళిదాసకృతో కుమారసంభవే మహాకావ్యే

ఉమాసురతవర్జనం నామాష్టమస్కర్ధః.

సమదివసేతి. నిశీధశబ్దో నిశామాలోపలక్షణః. సమదివసనిశీధం తుల్యాహస్తిశం యథాతథా తత్ర తస్యాం పార్వత్యాం సంగినః ఆనక్తస్య రాత్రిందివం రమమానస్యే త్యర్థః. శంభోశ్శివస్య ఋతూనాం సార్థమర్థేన సహితం శతం పంచాశదుత్తరం మానుష మానేన పంచవింశతివర్షాణీత్యర్థః ఏకా నిశేవ ఆగమత్. న శంభుః సముద్రాంతర్గతః సముద్రస్యాంతర్వర్తి జ్వలనో బడబాగ్నిః తజ్జలౌఘైః తస్య సముద్రస్య జలప్రవాహౌ రివ సురతసుఖైః ఛిన్నతృప్తో నివృత్తాభిలాషో న బభూవ. కింతు రిరినై వావర్ధతేత్యర్థః.

శ్లో. పారీణాః పదసాగరస్య కతిచిత్తంత్రస్వంతంత్రాః పరే
కేచిత్కర్మశతర్కవక్రఫణితిప్రాధిప్రియంభావుకాః,
అన్యే సత్కవితామృతాద్భిలహరీమృప్తాంశముష్టింధయాః
నైతే కేపి వయం తు కించన ఇమే సర్వే బవహుర్వతే.

శ్లో. నిఖిలజలధివిద్యాసీంధుముష్టింధయానాం
పరఫణితిపరీతౌ యుజ్యతే సజ్జనానామ్,
తదిహ ఘమ నిబంధే దూషణం భూషణం వా
భవతి యది విదగ్ధైస్తద్భవశ్యం విమృశ్యమ్.

ఇతి శ్రీమహామహాపాద్యాయ కోలాచలమల్లినాథమూరివరచి

తాయాం సంఘీభిసమాఖ్యాయాం కుమారసమ్భవ

వ్యాఖ్యాయాం అష్టమస్తస్కమాక్షః.

V. Raghama & Co.
10-10-56
Rs 1124-

చెన్నపురం: వావిళ్ల ముద్రణాలయ ముద్రితః—1949

ప్రతి 1-కి యు. అ.

ముహూర్తదర్శనము, సటిక	2	0
శకునశాస్త్రం, శిఖరసింహశతకం	0	4
హాదశరత్నావళి	0	4
సాముద్రికశాస్త్రము, సటిక	0	8
డిబొ తెలుగుపద్యకావకము	0	8
హోరారత్నమాల, అంతాత్పర్యము	0	12

— ధర్మశాస్త్రగ్రంథములు —

అభిసవపదశీతి, నవ్యాఖ్యానము	0	12
అంధ్రీకృతశ్వాసదర్శనము	1	4
అశోచనిర్ణయము, తెలుగుపదము	0	4
అపస్తంబప్రవరకాండము	0	3
అశ్వలాయనప్రవరకాండము	0	3
దేవలస్మృతి, సాంధ్రటిక	0	3
గౌతమస్మృతి, ఆంధ్రతాత్పర్యం	1	0
పరాశరస్మృతి	0	12
పులస్త్యస్మృతి	0	2
బృహస్పతిస్మృతి	0	3
ఋషిస్మృతి	0	2
పృథ్వరాశరస్మృతి	0	2
శంభలిఖితస్మృతి	0	2
శంభధర్మస్మృతి	0	12
సనాతన మానవధర్మములు	0	6

— వేదాంతగ్రంథములు —

అద్వైతసంగ్రహము, పదనము	0	3
అక్షబోధము, సాంధ్రటిక	0	6
అనందలహరి, ఆంధ్రతాత్పర్యము	0	6
అపరోక్షానుభూతి	0	6
అద్వైతపంచరత్నములు	0	3
అక్షపూజ	0	2
అక్షవిద్యావిలాసము	0	6
అక్షానాత్మవివేకము	0	6
అద్వైతానుభూతి	0	2
కామకలావిలాసము	2	8

ప్రతి 1-కి యు. అ.

అద్వైతోపదేశపంచరత్నములు	0	3
విద్యారణ్యకృతదీపిస్తావళి	3	0
ఉత్తరగీతా, సటిక, చిన్ననైజా	1	0
అద్వైతవేదాంతమిభాష, నవ్యాఖ్యానము	1	8
నారదపురూరపసంవాదం, పద్యం	0	3
వైష్ణవ్యసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, ఆంధ్రటికాతాత్పర్య	5	0
ప్రశ్నోత్తరరత్నమాల	0	8
పంచీకరణము	0	3
తెనుగుపదనము	0	3
బ్రహ్మసూత్రములు, మూలము	0	4
శంకరభాష్యము	10	0
భక్తివలనముక్తి	0	1
భగవద్గీతాసారసంగీతనలు	0	2
భగవద్గీతలు, మూలము, చిన్ననైజా	0	10
కాలింగబైందు	0	14
అంధీతాత్పర్యసహితము	2	0
బ్రాహ్మపేదరు	1	4
ద్వైతమతానుసారవివరణ	1	0
శ్రీరామచంద్రసరస్వతీకృత ఆంధ్రీకాతాత్పర్యము	6	0
అనివినెంటుగారిఇంగ్లీష్తర్జుమ	0	12
మహావాక్యదర్శనం, ఆంధ్రీతా	1	8
శంకరగీతాభాష్యం, సంస్కృతం	2	8
వ్యవహారచంచకము, సాంధ్రీతా	0	2
విచారచంద్రోదయము, పదనము	0	10
వేదాంతస్తోత్రపంచకము	0	6
రామగీతా, సాంధ్రీతాత్పర్యము	0	8
సదాముక్తిసూధార్థవము	0	10
వివేకచూడామణి	2	0
శనత్కుబాఠీయము, సటిక	0	8
శంకరవిజయము, వ్యాఖ్యా	2	8

కావ్యములు.

ప్రతి పేజీకు. అ.

బుధానితాన పము, సూర్యప్రబోక	...	0 10
శివరాగనీయము, సుగ్రహాచార్యము, పో	...	0 12
సమంతానాథము, సుగ్రహాచార్యము	...	1 12
దీపికా ఆంధ్రప్రదేశ్ తాత్పర్యము	...	3 0
అనుబంధ, సుగ్రహాచార్యుని	...	3 8
శీతగోవిందము, (అద్వైతము) పోక	...	2 8
నవనూరుపద్యము, చక్కనిపాపి	...	1 8
సీతాచార్యము, ఆంధ్రప్రదేశ్ సమాసము	...	0 4
ప్రసంగము, సుగ్రహాచార్యము, 6 పద్యము	...	2 8
పుష్పకాచార్యము, పోక	...	0 6
పంచదశానుబంధము, సుగ్రహాచార్యుని	...	0 6
సంస్కృత (సాంఘిక) జాతకము	...	0 5
విల్లూపాచార్య, పోక	...	0 12
భామమంగళ, పోక	...	0 10
భారవి, సుగ్రహాచార్యము, 9 పద్యము	...	1 8
భారవి, ఆంధ్రప్రదేశ్ తాత్పర్యము, సుగ్రహాచార్యము, 6 పద్యము	...	2 8
భావచంద్ర, ఆంధ్రప్రదేశ్ తాత్పర్యము	...	2 8
మోక్షము, సుగ్రహాచార్యము, 6 పద్యము	...	1 12
" 3 పద్యము, సుగ్రహాచార్యము, సుగ్రహాచార్యము	...	4 0
మణిమంజరిభాగవి, రామరాజీంద్రునిదివ్యము	...	0 8
రఘువంశము, 10 పద్యము, సుగ్రహాచార్యము	...	1 12
రఘువంశము, ప్రభువంశము, సుగ్రహాచార్యము	...	1 8
సూర్యచరిత్ర	...	0 2
విజయచరిత్ర	...	0
సంకలనము, చక్కనిపాపి	...	0 6
విక్రమార్కచరిత్రము, పోక	...	1 8
సీతాపరిణయము, సుగ్రహాచార్యము	...	0 4
శివకంఠమాలిక, పోక	...	0 4
హంససందేశము, సుగ్రహాచార్యము	...	0 6
హంస పద్యము	...	1 0

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్

202, ఎస్.ప్లస్ రోడ్, చెన్నై.

